

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI

MİMARLIKTA YERSİZLEŞME
VE
YERİN -YENİDEN- ÜRETİMİ

DOKTORA TEZİ
Rıfat Gökhan KOÇYİĞİT

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Fatih GORBON

EKİM 2007 - İSTANBUL

Rıfat Gökhan KOÇYİĞİT tarafından hazırlanan "MİMARLIKTA YERSİZLEŞME VE YERİN -YENİDEN- ÜRETİMİ" adlı bu tez çalışmasının Doktora Tezi olarak uygun olduğunu onaylım.

Doktora Tez Danışmanı
Prof. Dr. Fatih GORBON

Bu çalışma, 23. 10. 2007 tarihinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Bina Bilgisi Programı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

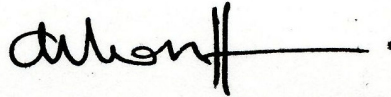

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Fatih GORBON
(MSGSÜ Mimarlık Bölümü)

Prof. Nursel ONAT
(MSGSÜ Mimarlık Bölümü)

Prof. Dr. Güzin KONUK
(MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü)

Prof. Dr. Orhan HACIHASANOĞLU
(İTÜ Mimarlık Bölümü)

Prof. Ataman DEMİR
(MSGSÜ Mimarlık Bölümü)

*Mimarlıkta "Yer" konusuna ilgimi çektiği için hocam
Prof. Muammer ONAT'a teŐekkürlerimle*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VIII
GİRİŞ	1
a. Konunun Belirlenme Süreci	1
b. Konu	9
c. Amaç.....	11
d. Kapsam ve Sınırlamalar	11
e. Yöntem.....	13
f. Tanımlar	16
1 YER	20
1.1 ZAMAN, MEKÂN VE YER KAVRAYIŞLARI	20
1.1.1 Zaman	21
1.1.2 Mekân	26
1.1.3 Yer	31
1.2 "YER"İN MİMARLIK KURAMINA GİRİŞİ VE GÖRÜNGÜBİLİM	36
1.3 FİZİKSEL ÇEVREYİ ÇÖZÜMLEME ARACI OLARAK YER.....	41
1.3.1 Soyutlamaya Karşı Şeyler: C. Norberg-Schulz.....	41
1.3.2 Zone ve İşleve Karşı Çeper ve Karakter: C. Norberg-Schulz	42
1.3.3 Sayısal Anlatıma Karşı "Yerin Ruhu" ve Anlam: C. Norberg-Schulz	45
1.3.4 Herhangi Bir Yere Karşı Burası ve Oryantasyon: K. Lynch	47
1.3.5 Nesnelliğe Karşı İmgelem: J. Pallasmaa	49
1.4 TASARIMI YÖNLENDİREN BİR OLGU OLARAK YER.....	50
1.4.1 Ölçme, Değiştirme, Kullanma: V. Gregotti	52
1.4.2 Locus ve Analoji: A. Rossi.....	56
1.4.3 Yer ve Mimari Müdahale: R. Abraham, T. Ando	63
1.4.4 Sosyo-ekonomik Müdahale Alanı Olarak Yer: M. Tafuri.....	66
1.5 KÜLTÜREL DİRENÇ ALANI OLARAK YER	67
1.5.1 Eleştirel Bölgeselcilik: A. Tzonis, L. Lefaivre ve K. Frampton	72
1.5.2 Yer ve Üretim Sorunu: Ignasi de Sola'-Morales	84
1.6 BÖLÜM SONUCU	96
2 YERSİZLEŞME.....	105

2.1 "YERSİZLEŞME" NİN KAVRAMSAL BOYUTLARI	108
2.1.1 Görüngübilim ve Yersizleşme	108
2.1.2 Yapısalcılık ve Yersizleşme	111
2.1.3 Post-yapısalcılık ve Yersizleşme	117
2.2 "YER"İN "ZAMAN" VE "MEKÂN" OLARAK AYRIŞTIRILMASI	134
2.3 ZAMAN VE MEKÂNIN İÇİNİN BOŞALTILMASI	140
2.3.1 Zaman ve Mekânın Mitsel Algılanıştan Kuramsal Algılanışa Dönüşmesi.	141
2.3.2 Zaman ve Mekânın Soyut Kategoriler ile Temsil Edilip Algılanması	153
2.3.3 Zaman ve Mekânın Türdeşleştirilmesi	160
2.3.4 Zaman ve Mekânın Metalaştırılması	166
2.4 ZAMAN - MEKÂN SIKIŞMASI	170
2.4.1 Yerin Sınırlarının Bulanıklaşması	174
2.4.2 Zaman ve Mekânın Çöküşü	177
2.4.3 Zaman-Mekân Sıkışmasına Karşı Tepkiler	181
2.5 BÖLÜM SONUCU	185
3 YERİN –YENİDEN- ÜRETİMİ	197
3.1 YENİDEN ÜRETİMİN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI	198
3.2 YERLERİN YENİDEN ÜRETİMİNİ YÖNLENDİREN OLGULAR	214
3.2.1 Sermayenin Mekânsal Farklılıklara Artan Duyarlılığı	214
3.2.2 Sığınılacak bir Liman Arayışı	223
3.2.3 Modern Öznenin Dönüşümü	230
3.3 YERLERİN TÜKETİMİ	238
3.3.1 Tüketim Nesnesi Olarak Yer	243
3.3.2 Tüketim Alanı Olarak Yer	250
3.3.3 Tüklenen Yerler	255
3.3.4 Yerel Bakışın Tükettikleri ve Koruma Sorunu	260
3.4 BÖLÜM SONUCU	265
SONUÇ	274
KAYNAKÇA	281
ÖZGEÇMİŞ	296

ÖZET

Mimarlıkta yersizleşme, mimari ürününün, herhangi bir coğrafi bölgeye, kültürel yapıya, düşünsel dizgeye ya da zamana ait olamaması; burada ya da orada, bu zamanda ya da o zamanda üretiminin fark etmemesi; kendine bir yer-yurt edinmemesi ve tekil bir öge olmanın ötesine geçemeyişi olgusudur. Başka bir deyişle mimari tasarımı yönlendiren veriler bütünü olarak yerleri yer yapan niteliklerin giderek ortadan kalkması, çevrenin iletişimsel gücünün azalması, mimarlık kuramında ise söylemlerin anlatımsal bütünlüğünün kalmayışi, kavramların ait olduğu düşünce yurtluklarından kopması sürecidir. Özetle yersizleşme, fiziksel çevreden kültürel değerler bütünlüğüne, tarihsel dönemsellikten kuramsal dizgeye çeşitli boyutlarda ya da kavrayışlar altında görülen bir bağlamsızlaşma sorunudur.

Tez öncelikle böyle bir olgunun varlığını, mimarlık disiplini açısından bir sorun olarak görülüp görülemeyeceğini sorgulamakta, kaynaklarını, sınırlarını ve etkilerini araştırmaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda mimarlık disiplini açısından "yersizleşme" için yeni bir kavramsallaştırma hedeflenmiştir. Bu çerçeve içerisinde konu "Yer", "Yersizleşme" ve "Yerin -Yeniden- Üretimi" olmak üzere üç ana bölüm halinde ele alınmıştır. Yersizleşme sorununun tespitinde bir ön çalışma niteliği taşıyan birinci bölümde, "zaman", "mekân" ve "yer" kavrayışlarının bilgi kuramı açısından genel bir değerlendirmesi yapılarak 1960'lardan bu yana mimarlık disiplini için geliştirilen yer kuramları karşıt görüşleri de vurgulayanarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu kuramlarla bağlantılı bir biçimde ele alınan yersizleşme olgusu, tezin ana ilgi alanını belirleyen ikinci bölümde incelenmiştir. Giriş kısmında tanımlanan hipotezlerin de sorgulandığı bu bölümde yersizleşme sorunu, hem mimarlık kuramını doğrudan ilgilendiren kavramsal boyutlarıyla hem de

mimarlık uygulamasını ilgilendiren fiziksel çevrede görülen boyutlarıyla tarihsel perspektif içerisinde çözümlenmeye çalışılmıştır. “Yerin –Yeniden- Üretimi” başlığı altında verilen üçüncü bölüm, Yersizleşme bölümünde elde edilen kavramsallaştırma doğrultusunda geliştirilmeye çalışılmış, sorgulanan hipotezler sınanarak mimarlık etkinliğinin ele alınan sorun karşısında pozisyonu tartışılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Mimarlık, Yer, Yersizleşme, Küreselleşme, Tasarım

ABSTRACT

“DETERRITORIALIZATION” AND “REPRODUCTION OF PLACE” IN ARCHITECTURE

In architecture, “deterritorialization” refers to the notion that an architectural product does not belong to any geographical region, cultural structure, or intellectual system, nor to any moment in time; it makes no difference whether it is constructed here or there, at this time or at that time. It concerns not finding itself a place/territory and not becoming something more than a singular element. In other words, it is the disappearance of the qualifications of the data which direct an architectural work and which make the place itself, a decrease in the communicational power of the environment and, in architectural theory, it is the disappearance of the integrity of the separation of concept and the thought. In brief, deterritorialization is a matter of breaking away from the observable context, away from the physical environment and cultural values, away from historical periodicity and a theoretical system.

This thesis starts by examining the existence of this concept (placelessness /deterritorialization), and whether it might be an architectural problem or not, by researching the origins, the boundaries and the effects of the concept with the aim of re-conceptualizing the term “deterritorialization” in respect of the architectural discipline. Within this framework, the subject is examined in three principal chapters: “Place/Territory”, “Placelessness, Deterritorialization”, and “Reproduction of Place/ Re-territorialization”. In the first chapter, which provides a preliminary determination of the deterritorialization problem, understandings of “time”, “space” and “place” are evaluated in terms of epistemology, and the reciprocal theories about place

which have been developed since the 1960s are analyzed. In the second chapter, which sets out the main concept of the thesis, the notion of placelessness/deterritorialization is studied within the context of theories about place. The hypotheses which are defined in the Introduction are also examined in this chapter. The problem of deterritorialization is analyzed from an historical perspective, both as a concept which directly concerns architectural theory and as a physical fact which concerns architectural practice. In the third chapter, "Reproduction of Place/ Re-territorialization", there is a development towards the reconceptualization of deterritorialization. In this chapter, the questioned hypotheses are also examined in terms of the position of architectural practice against the researched problem.

KEY WORDS

Architecture, Territory/Place, Deterritorialization/Placelessness, Globalization, Design

GİRİŞ

a. Konunun Belirlenme Süreci

Bir mimari ürünün, "burada" değil de "şurada" ya da "şurada" değil de "orada" üretilmesi ürüne dair neyi değiştirir? Neyi etkiler?

Mimarlık eğitimine başladığım yıllarda karşıma çıkan ilk sorulardan biriydi bu. Mimari ürününü herhangi bir endüstriyel üründen farklı kılan şey, niceliksel büyüklüğünden çok bu noktada aranmalıydı. Burada olması, ürünün varoluşunu temellendiren, varoluş gereğini açıklayan, onun tartışılabilirliğini belli bir çerçeveye oturtan, biricikliğini yani özgünlüğünü kişisel ya da keyfi seçimlerin ötesine taşıyan ya da tasarım sürecinde her türlü ideolojinin yeknesaklaştırıcı etkisini kıran bir durumdu. "varlık" ve "olma" yani "varoluş" hali, mimarlıkta mutlaka bir "yer"e işaret ediyordu.

Mimari Proje derslerine hazırlayan Bina Bilgisi derslerinde öncelikle bir çalışma alanı belirlenmeliydi. "Burası nasıl bir yer?" "Diğer yerlerden farkı nedir?" Soruları arasında, topografya, yön, iklim, ulaşım, manzara, peyzaj, kentsel peyzaj, çevre gibi kavramlar zihnimde belirmeye başlamıştı. Konu ne olursa olsun, tasarım öncelikle bu kavramlarla açıklanabilir bir nedensellik ilkesi çerçevesinde gerçekleşmeliydi.

İlerleyen yıllar içerisinde mimari proje derslerinde "yer" daha da belirleyici bir kavram olarak tasarım sürecinin yürütülmesinde etkili hale geldi. Konu ve yer seçimi mutlaka öğrencinin sorumluluğundaydı. Seçilen konu için yerin uygunluğu, proje yürütücüsü ile tartışılarak onun da onayı alınmalıydı. Proje dersleri

için yer seçimi ve o yerin ifade edilebilmesi tasarım sürecinde o kadar belirleyici ve tasarım sürecinin öylesine ayrılmaz bir parçasıydı ki, bir dönemlik bir proje dersinin neredeyse yarısı konunun belirlenmesi, o konuya uygun yerin seçilmesi, o yere ilişkin tarihin, sosyal ilişkilerin, kent belleğinde yer etmiş mevcut mimari ürünlerin kısacası kültürel ve kentsel verilerin anlaşılması ve anlatılması ile geçiyordu. Bir proje grubu içerisinde iki öğrencinin konuları farklı olsa bile aynı yerde çalışması düşünülemezdi, kimse de böyle bir şey istemezdi. "Yer"i seçmek, onu anlamlandırmak ve onu ifade etmek aynı zamanda öğrencinin mimari duruşunun, mimarlığa bakışının da bir göstergesi olarak kabul ediliyordu.

Proje yürütücüsünü de öğrencinin seçtiği öğrenim ortamı içerisinde Prof. Muammer ONAT'ın da "yer"e karşı ayrı bir duyarlılığı vardı. Üsküdar'ı çalıştığımız bir dönem boyunca projenin konusu da yerin kendisi haline geldi. Dönem sonunda Üsküdar artık benim için önceden hayal edemeyeceğim kadar farklı bir "yer"di. Bir yerin ilk bakışta algılanışının aslında o yeri anlatmadığını, ilk kez o zaman fark etmiştim. Yeri anlamak yalnızca kitaplar, resimler, konuşmalar, tartışmalar, anketler, lejantlı çizimler aracılığıyla mümkün olmayan, gidip dokunmayı da gerektiren, zaman ve emek isteyen zorlu bir süreçti.

Konu ve yer seçiminin öğrencinin sorumluluğunda olduğu diploma projelerinde de aranılan, ele alınan konunun kendi içerisinde tutarlı bir biçimde çözümlenmesinin yanı sıra tasarım ile yer arasında geçen diyalogun anlamlı bir sonuç vermesiydi. Üzerinde çalışılan yer, nasıl tanımlanmıştı, ne yönde bir dönüşüm öngörülmüştü? Projenin o yer ile ilgili mutlaka bir sözü, bir duruşu, bir tavrı olması beklenirdi.

Lisansüstü çalışmalarda da belli bir yeri konu alan yüksek lisans ve doktora çalışmaları önemli bir ağırlığa sahipti. Genellikle o yeri yer yapanın ne olduğu sorusu belli bir tasarım sorunsalı etrafında araştırılırdı. Bu çalışmaların güzel yanı, varoluşlarının yalnız akademik araştırmacıların ilgisiyle değil aynı zamanda lisans öğrencilerinin çalışacakları yer için derinlemesine bir bakış kazanmak amacıyla gösterdikleri ilgiyle de anımlanmasıydı.

Tasarıma “yer” üzerinden bakış, zorlu bir o kadar da emek isteyen bir süreç gerektiriyordu. Tasarım gemisinin yelkenlerini öyle büyük anlatılar ve söylemler dolduramıyordu. Tek başına küreklere asılmayı, biraz da terlemeyi göze almak gerekliydi. Yer ile karşı karşıya kalındığında, ekmeğini taştan çıkaran bir madenci gibi, o yerden neleri bulup çıkardığınız, bunların içini neyle nasıl doldurduğunuz, aslında neyi kimin için yaptığınızı ortaya koyan, pozisyonunuzu ve mimari duruşunuzu belirleyen bir varoluş sorunuydu. İşte bu da sizin yerinizi belirliyordu. Görülemeyeni görmek ve onu eksiltmeden tasarım sürecinde bir yerlere koymak, her zaman alçakgönüllü bir tavrı gerektiriyordu. Ancak siz ne kadar kaçsanız da mimarlığınız sizi bir gölge gibi takip ediyor, yerel bir yapı ustasının samimiyetine asla ulaşamayacağınızı size durmadan hatırlatıyordu. İşte o zaman bütün büyük mimarlık kuramları ancak kendi kendine yeten şiirselliklerinden başka hiçbir anlam ifade etmeyen güzel sözlerden öteye gidemiyor sizi “yer” le ya da sizi sizinle tekrar baş başa bırakıyordu.

Türkiye’deki mimarlık etkinliği içinde her türlü “-izm”e mesafeli bir bakışla duran “Akademi Geleneği”nin ısrarla üzerinde durduğu, sahip olduğunu düşündüğü ve korumaya kararlı olduğu belki de en

temel nosyon buydu. ¹ Ulusal Mimarlık Akımları'nın üretildiği, "Türk Evi"ne yönelik tipolojik çalışmaların yürütüldüğü bu ortam varoluşunu da burada olmakla (bulunduğu yerle); Osmanlı'da, Türkiye'de, İstanbul'da, Cumhuriyet'in içinde, adına her ne denirse densin burası için burada olmakla temellendiriyordu.

Uzun yıllar süren Modernleşme dönemi ve sonrası içinde mimarlığa bu yönde bakış, hem geleneğin kendi içinden hem de dışından ağır eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu eleştirilere göre, dünyadaki "modernizm" hareketinin Türkiye'de ıskalanmasının nedenlerinden biri de bu "Akademi Geleneği"dir: Türkiye'deki mimarlık ortamı uluslararası kurama sırtını dönmüş ve evrensel bilgi üretememiştir.

Ancak, 1970'lere gelindiğinde pek çok alanda olduğu gibi mimarlık alanında da evrensel bilgi ya da bu bilginin arayışı konusunda yapılan eleştiriler gündemi belirlemeye başlamıştır. 1960'lı yıllarda yayımlanan Christian Norberg-Schulz'un "Intentions in Architecture", Robert Venturi'nin "Complexity and Contradictions in Architecture" (Mimarlıkta Karmaşıklık ve Çelişki) ve Aldo Rossi'nin "L'Architettura della Citta" (Şehrin Mimarlığı), gibi çalışmaların söz birliği ettiği durum, evrensel bilgiye dayalı akılcı bir dünya kavrayışının, verdiği toplumsal mutluluk sözünü tutamadığı şeklinde yorumlanmıştır. 70'lerin ekonomik krizi ile birlikte Aydınlanma Çağından günümüze kadar yaşanan süreçte bir şeylerin yolunda gitmediğine dair düşünce belirginlik kazanmıştır.

1980'lerin mimarlık etkinliği modern mimarlık kuramının çözümlüşünün getirdiği belirsizlik ve kafa karışıklığı ortamında

¹ Akozan, Feridun (ile söyleşi); Akademiye Tanıklık 2, Güzel Sanatlar Akademisine Bakışlar... Mimarlık, s:28-29, Ed. Ahmet Öner Gezgin, Bağlam Yayınları, 2003, İstanbul

gerçekleşmiştir. Postmodern kuram içersinde, dekonstrüksiyon, kitsh gibi kavramlar, mimarlık alanında ağırlıklı yer işgal eden konular haline gelmiştir. Hiçbir şeyin "-izm" olacak denli uzun ömürlü olmadığı bu ortamda Marshall Berman'ın -Marx'tan sonra- bir kez daha vurguladığı gibi, "katı olan her şey -daha sıvı hale gelmeden- buharlaşıyor"du.²

80'lerin kaynayan kazanının içinden hala üzerinde ısrarlı çalışmaları gerektiren tüketim kültürünün kendi dışında her türlü ideolojiyi dönüştüren yapısı evirilerek ama sağlam bir şekilde çıkmayı başarmıştır. Her türlü kavramın, sanat ürününün, yaşam biçiminin içinin başarıyla boşaltılıp pazarlanmasını sağlayan bu yapı, küresel ölçekte güç kazandıkça, toplum denilen şeyi var eden her türlü değeri aşındırmaya ve giderek çözülmeye uğratarak etkisizleştirmiş ve yerine bireyleri kolay yoldan ayartmakla suçlanan imgeyi ya da "imaj"ı koymuştur.³

² Berman, M. Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor (Çev: Ü. Altuğ B. Peker), İletişim Yayınları, İstanbul (1999).

³ Fransız kültür kuramcısı Jean Baudrillard (1929-2007), "simulasyon" ve "hiper-gerçeklik" ile açıkladığı "simulakra"nın postmodern kültürdeki üstünlüğünü "gerçeğin yitirilişi" olarak yorumlamıştır. Ona göre artık gerçek dünya ile imgeleri arasında ayırım yapma becerisine sahip değiliz. Örneğin reklâmlar bugün şeylerden çok imgeler satar bizlere; ünlü markaların temsil ettikleri nitelik veya değerden çok etiketlerini veya göstergelerini satın alırız. Baudrillard'ın en ünlü açıklaması, Körfez Savaşı'nın "gerçekten yaşanmadığı"ydı. Bununla kastettiği şey, medyanın olayı savaşın hiçbir yere veya gerçek konuma sahip olamayacağı şekilde öncelemesi ve yönetmesiydi, savaş gerçekliğin yerini alan imgeler aracılığıyla kazanılmıştı. Körfez Savaşı'nı naklen yayınlayan CNN o dönemde hiç ceset göstermemişti. Televizyonda gördüğümüz yeşil gösteren kamera filtresinin aktardığı birtakım ışık oyunlarıydı. Bize bunların füze olduğu söyleniyordu ve buna inanan pasif izleyiciler vardı. Orada bir savaş yaşanıyor oysa yaşadığımız gerçeklik, habercileri, ışık oyunları, kameramanlarıyla bir medya oyunuydu. Irak'tan hatırladığımız tek görüntü petrolerin içindeki kuşlardı; ki onların da yalan olduğu ortaya çıktı. Baudrillard böyle bir dünyada eleştiri gücünü yitirmiş olduğumuzu öne sürer. Çünkü göstergelerin dünyasının sanal imgelerini ölçemeyiz, gerçekliğe ilişkin tüm kavrayışımızı yitirmişizdir. (Baudrillard, Jean; Simülakrlar ve Simülasyon, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları 2006, Ankara)

Gerçekliğin yerini imajların aldığı bir ortamda mimarlıktan sahici ürünler beklenebilir miydi? Bu soru, tüketime dayalı bir küreselleşmenin gerçekleştiği durum içerisinde hala geçerliliğini korumakta ve üzerinde çalışmayı her geçen gün biraz daha hak etmektedir. Bu yalnızca mimarlık kuramı için değil aslında tüm insanlık için bir varoluş problemidir. Varoluşumuzu hangi değerle temellendiriyoruz? İmajların sunduğu anlık oluşlara dayalı bir varoluş ne kadar sürdürülebilir?

Sahici bir mimarlık arayışı, her şeyin inanılmaz bir hız içerisinde uçup gittiği ve buharlaştığı bir ortamda öncelikli kurtarılacak şeylerin ne olduğu sorusuyla işe başlamıştır. Bu çerçeve içerisinde 60'lardan günümüze mimarlık kuramında, "bellek", "kolektif bellek", "kimlik", "aidiyet" gibi varoluşa ilişkin kavramlar etki alanını genişletmiştir. Bu kavramlarla mimarlık etkinliğine bakış, mekân için soyutlaştırılmış genel bir kavrayış yerine bu kavramları var eden mekânda kayıtlı izler, farklılıklar üzerinden bir kavrayışı gerektirmiştir. Soyutlaştırılmış mekân (space) karşısında daha hissedilebilir, doğa ile insanın ilk etkileşim yolu olan duylara hitap eden bir "yer" (place) kavrayışı, mekânsal farklılığa işaret etmesi bakımından daha anlamlı, yararlı ya da sonuç verici görülmeye başlanmıştır.

Mimarlık kuramında "yer" son yıllarda çalışılmaya başlanmış bir kavram değildir. Modernizmin eleştirisi içerisinde, Venedik Okulu çerçevesinde Vittorio Gregotti, Aldo Rossi, Manfredo Tafuri'nin çalışmaları, Christian Norberg-Schulz'un görüngübilim (fenomenoloji) çerçevesinde yerin anlam ile ilişkisini çözümleyişi ve Heidegger okumaları erken çalışmalar arasında gösterilebilir. Ancak bu çalışmalar, 70 ve 80'li yıllar içerisinde, küreselleşmenin mimarlık alanında yarattığı sorunlara, metropollerin karmaşık yapısına ve çok katmanlı ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğu, dar görüşlü bir

milliyetçiliğin mekânda vücut bulmasına, ya da tüketim ekonomisinin yerel değerleri metalaştırıp pazarlamasına zemin hazırlama tehlikesi içerdiği yönünde eleştirilmiştir.⁴ Bununla beraber, kuramın salt eleştirel düşünceye yaslandığı ortamda postyapısalcı edebiyat alanından devşirilen yapısöküm fikri de, 80'lerin sonunda mimarlık alanında varlık bulabilen neredeyse tek akım olmasına karşın sorun çözmekten uzak, biçimci bir karaktere bürünmesi nedeniyle geniş tartışmalara konu olmuştur. İnsanın fiziksel anlamda mekân ile kurduğu ilişkide yaşadığı kriz ile kendi kendine referans veren kuram arasındaki uçurum derinleşerek varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte, eleştirel düşüncenin mimarlık alanında yer kuramı üzerine önemli etkileri olmuştur. İlk kez Alexander Tzonis ve Liane Lefaivre'in ortaya attığı "Eleştirel Bölgeselcilik" [Critical Regionalism] kuramı Kenneth Frampton'ın katkılarıyla yeni açılımlar sağlamıştır.

Bugüne kadar, Türkiye'de Mimarlık alanında bir kavram olarak "yer" konusunda dört adet lisansüstü çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki, 1997 yılında yayımlanan, İTÜ FBE Bina Bilgisi Programında Gülsün Sağlamer danışmanlığında yürütülen Ruşen Yamaçlı'nın "Mimari Tasarım ve Görsel Çevre Etkileşimi Bağlamında Yer Kavramı" başlıklı doktora tezidir. İkincisi, 1999 yılında yayımlanan, ODTÜ FBE Mimarlık Programında, Emel Aközer danışmanlığında yürütülen Gonca Paşolar'ın "Interpretations of Place in Architecture" (Mimarlıkta Yer Yorumlamaları) başlıklı yüksek lisans tezidir. Üçüncüsü, 2001 yılında yayımlanan, İTÜ FBE Bina Bilgisi Programı'nda Hülya Yürekli danışmanlığında yürütülen A. Senem Deviren'in "Mimari'de Yer: Yapının Araziyle İlişkisinin Kavramsallaştırılması" başlıklı doktora

⁴ Sola'-Morales, Ignasi, Differences: Topographies of Contemporary Architecture, çev: Graham Thopson, ed: Sarah Thompson, 1997, A Project of Anyone Corporation, The MIT Press s:93-107

tezidir. Dördüncüsü, 2006 yılında yayımlanan MSGSÜ FBE Mimarlık ABD'nda Nesrin Dengiz danışmanlığında yürütülen İmre Özbek Eren'in "Mimarlıkta Tasarım-Yer ilişkisi Bağlamında Yere Özgü Mimari Dilin Dönüşüm Sürecinde Yeniden Üretimi" başlıklı doktora tezidir.

Bu çalışmaların her biri, mimarlık alanında "yer" konusuna gösterilen duyarlılığın geliştirilmesi anlamında oldukça önemlidir. Ancak, bu anlamda sistemli çalışmaların 90'lı yılların sonunda başlaması Türkiye'de kuramsal alanda konuya gösterilen ilgilinin ne ölçüde geç kaldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu çalışmaların ortak yanı, mekânın türdeşleştirilmesi ve tüketim kültürünün getirdiği derinlik yitimi karşısında mekânsal ilişkilere "yer" kavramı üzerinden bir bakış arayışı ve yere ait verilerin tasarımda değerlendirilmesi problemidir.

Bu tezin hazırlanmasındaki neden, kişisel anlamda mimarlık eğitimimin başlangıcından bu yana tasarımda yer konusuna sezgisel yoldan edindiğim duyarlılığın kuramsal alandaki karşılığının araştırılması ve kökenlerinin tespitine yönelik duyduğum ilgidir. Bunun yanı sıra daha genel bir neden, güncel tasarım sorunları karşısında bir kurtarıcı olarak görülen "yer" in kendisinin bir tüketim nesnesi haline dönüşmesi ve yerlerin yanı sıra başlarındaki komşularından çok, daha uzaktaki yerlerle küresel ölçekte ilişki içinde olmaya başlamaları sonucu ortaya çıktığı savlanan "yersizleşme" sorununun mimarlık disiplinine etkisidir. Tezde bu etki ve mimarlıkta "Yerin -Yeniden- Üretimi" birbirleriyle ilişkili fakat iki ayrı sorun olarak ele alınmaya, bu sorunlar çerçevesinde mimarlık etkinliğinin pozisyonu sorgulanmaya çalışılacaktır.

b. Konu

Bu tezde, mimari tasarımda fiziksel çevre ile kurulan ilişkinin sağlanmasında başlıca ölçütlerden biri olan “yer”in ve bununla ilişkili bir biçimde “yersizleşme”nin kavramsallaştırılması sorunu konu edilmiştir. Yerlerin, küresel etkiler sonucu aynılaşarak yer olma özelliklerini yitirmeleri ve birbirinden uzaktaki yerlerin giderek artan ölçüde etkileşmesi durumunun mimari tasarımda güncel bir sorun yarattığı varsayılmıştır.

Cevaplanmaya çalışılan soru; bu değişimler karşısında “yer” kavramının güncel sorunlara cevap veren bir tasarım anlayışı içerisinde ve tasarım eleştirilerinde bir ölçüt olarak görülüp görülemeyeceği, eğer görülebilirse bu kavramın hangi sınırlar, koşullar ve amaçlar doğrultusunda çözümlenmesi gerektiğidir.

Tezin konusunu belirleyen ilk hipotez aydınlanma düşüncesi ve bilimsel gelişmelerle birlikte yerlerin ölçülebilir, soyut ve eşdeğer mekânsal biçimlerle ifade edilmesi sonucu aynılaşması savıdır.⁵ Matematik ve fizik gibi bilimlerin oluşturdukları modellerin insan ilişkilerini anlama ve yönlendirme amacıyla doğrudan kullanılmalari sonucu uzunca bir süre etkisini sürdüren bu algılama biçimi, başta mimarlık olmak üzere pek çok insan etkinliğini derinden etkilemiştir. Ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmelerin mekânsal engelleri azaltması ile kapitalist üretim sisteminin, yerleri, değerleri para cinsinden saptanabilen metalara dönüştürmesi, ya da meta üretiminin bir aracı olarak görmesi de aynı kapsamda değerlendirilebilir. Tezde bu gelişmeler “yersizleşme” kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır.

⁵ Bu konu zaman ve mekânın içinin boşaltılması bölümünde ayrıntılı olarak irdelenecektir.

Tezin konusunu belirleyen ikinci hipotez ise yersizleşme olgusu ile birlikte başta mimarlık olmak üzere mekânsal çalışma gerektiren pek çok insan etkinliğinin kronik bir kriz içinde olduğudur. Bu sıkıntı, insanın gerek doğa, gerek kültürlerin somut ifadesi olan yapı ile bağlarının giderek zayıfladığı varsayımına dayanmaktadır. Tezde mimarlık etkinliğinin bu ortamda sürdürülebilirliği tartışılacaktır.

Tezin konusunu belirleyen üçüncü ve son hipotez ise 60'lardan günümüze dek süren zaman dilimi içerisinde yersizleşme sorununa karşı, mimarlıkta çeşitli yer kuramlarına bağlı olarak geliştirilen "Yerin -Yeniden- Üretimi" söyleminin geçerliği ya da uygulanabilirliğidir.

Tezde, "yerin yeniden üretimi" kavramı iki ayrı kapsam içerisinde ele alınacaktır: Bunlardan ilki, insanın yer ile kurduğu ilişkide yaşadığı değişim sonucu yer kavramının yeni anlamlar kazanarak niteliksel olarak farklılaşması ve disiplinler arası bir kavram olarak yeniden üretimidir. İkincisi ise tarihsel gelişim içerisinde kolektif ya da bireysel olarak şekillenmiş bir yerin ya da ona ait imgenin, kimliğin mimari tasarım nesnesi haline getirilerek yeniden üretilip pazarlanması ve bu olgunun küresel bir gerçeklik haline gelmesidir. Tezde bu iki anlam birbirleriyle ilişkilendirilerek çözümlenmeye çalışılacaktır.

Günümüzde mimarlık alanında yaşanan dönüşümün bu problem çerçevesinde çözümlenmesinin yalnızca durumun kuramsallaştırılmasında değil aynı zamanda pratiğe dönük yeni fikirlerin üretiminde de yararlı bir bakış açısı sunabileceği savlanmaktadır.

c. Amaç

Sorunun geçerliliğinin ortaya konması açısından mimari tasarım ve yer arasındaki ilişkinin kuramsallaştırılması, yersizleşme olgusunun kapsamlı bir tanımının yapılarak çerçevesinin çizilmesi açısından yer kavramına bakışta yaşanan değişimin saptanması, kaynaklarının belirlenmesi ve etkilerinin araştırılması, bu durum karşısında mimarlığın pozisyonunun belirlenmesi tezin başlıca amacıdır.

Mimari ürün" ve "yer" arasında kurulan ilişkinin kuramsallaştırılması yoluyla biçim (mimari dil) -yer ilişkisi gibi estetik temelli bir tasarım metodu elde etmek amaçlanmamaktadır. Bunun yerine "yer", mekânda gerçekleşen toplumsal ilişkileri anlamada ve mekân-insan etkinliği arasındaki diyalektik dönüşümün kuramsallaştırılmasında tasarıma zemin açan bir bakış açısı olarak ele alınacaktır. Çalışma bu bakımdan mimari ürün-yer ilişkisini, biçime odaklanan kuramlar üzerinden değil, küresel ölçekte üretim ve tüketim olgularına bağlı bir yaklaşımla kuramsallaştırmayı hedeflemektedir.

d. Kapsam ve Sınırlamalar

Tez, "yer" ve "yersizleşme" kavramlarının mimari tasarımla ilişkisinin modernleşme sürecine bağlı olarak çözümlenmesini kapsamaktadır. Ne var ki böyle bir çözümlenme, özellikle 1970 sonrası mekânla ilgili çalışma alanını genişleten pek çok bilim dalı ile disiplinler arası bir bakış gerektirmektedir. Bu alanlarda geliştirilen pek çok söylem, mimarlık disiplini açısından önemli açılımlar sağlamaktadır.

Özellikle; modern coğrafyanın mekâna nesnel ve soyut değerlendirilmelerle bakışı üzerine geliştirilen eleştiriler; iktisat alanında fordist üretim tarzından esnek birikime geçişte genel geçer mekânsal düzenlemeler yerine “yer”in belirleyici bir öge olarak ele alınışı; tarih alanında mekânsal farklılıkları göz ardı eden art zamanlı büyük anlatıların eleştirisi; sosyoloji alanında küreselleşme çerçevesinde ortaya konan yeni yaklaşımlar; felsefe alanında üst teorilerin⁶ eleştirisi ve mekânsal çözümlerin önemini vurgulayan söylemler vb. yer konusunu disiplinler üstü bir noktaya taşımaktadır.⁷

Bu durum, mimarlık alanında yapılacak böyle bir çalışmanın kapsamının belirlenmesinde sıkıntı yaratmaktadır. Bununla beraber tez kapsamında bu söylemlerin bir üst okuması yapılarak çalışma alanını bağlayan bir kuramsallaştırma hedeflenmektedir.

Bahsi geçen söylemlerin mimarlık disiplinini temelden ilgilendiren ortak noktası, mekâna indirgenmiş nesnel bir bakış yerine öznel bakışları incelemenin problemlerin belirlenmesinde daha yararlı görülmesidir. Bu durum, mimarlık açısından mekânın eşdeğerliliğini öne çıkaran aydınlanmacı- modernist söylemlerin eleştirisi ile aynı kapsam içinde değerlendirilebilir. Mekânsal farklılıkların önemini vurgulayan söylemler “yer” kavramını mimarlık disiplininin gündemine her geçen gün artan bir önemle taşımaktadır.

Tezde yersizleşme olgusu modernleşme olgusu ile birlikte ele alınmıştır. Bu bağlamda konunun açılımı yoğunluklu olarak bizi problemin kaynağına götüren “Aydınlanma” düşüncesinden

⁶ Genellemeleri içeren büyük anlatıları kastedilmektedir.

⁷ Sosyal Bilimlerde “yer”i önemli bir çalışma alanı olarak benimseyen başlıca disiplinler: Coğrafya, Tarih, Sosyoloji, Felsefe, Tüm Görsel Sanatlar, Mimarlık – Şehircilik – Peyzaj, Antropoloji, İktisat, Kamu Yönetimi.

günümüze batı kaynaklı söylem ve örnekleme alanlarını kapsamaktadır. Tarih öncesi dönemden günümüze yer olgusunun küresel ölçekte farklı kültürlerce algısal farklılıklarını çözümlenmek tezin kapsamında değildir.

e. Yöntem

Yer olgusu, birinci bölümde inceleneceği üzere gözlemcinin içinde bulunduğu durum, koşullar ve amaçları doğrultusunda farklı biçimler ve anlamlar yüklenebilen bir yapıya sahiptir. Başka bir deyişle, nesnel bir kavrayış olmaktan uzaktır. Buna karşın tam da böyle bir özelliğe sahip olması nedeniyle analitik mekân anlayışı ile gözden kaçan ayrımların düşünsel platforma taşınabilmesine olanak tanır. John Urry'nin⁸ de ifadesiyle, "*yerlerin apaçık kendilikler olmamaları*" ndan dolayı yer'e dair sorulacak hiçbir soru ampirik yani deneyle ulaşılabilir genel geçer bir cevaba sahip değildir. Bir anlamda tasarım eylemi için de geçerli olan bu durum nedeniyle mimari ürünün "yer" ile ilişkisinin anlaşılması için eldeki en geçerli yol, kuramsal çaba olarak görülmektedir.

Coğrafya, Sosyoloji, Ekonomi, gibi farklı pek çok alanda çalışma yürüten araştırmacıların yer konusu üzerine yapacakları bir kuramsallaştırma için disiplinler arası, bütüncül bir bakışa sahip olmaları gerektiği üzerine görüş birliği vardır.

Mimarlık etkinliği, doğası gereği farklı çalışma alanlarındaki gelişmelerden etkilenen bir yapıya sahip olmasına karşın, diğer pek çok alanı etkileyen bir örnekleme alanı olma özelliğine de sahiptir. Bu durum, sosyal ilişkilerin mekânı, mekânın da sosyal ilişkileri

⁸ Urry, John; *Mekânları Tüketmek*, Çev. R.G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s:10

belirlediği varsayılan diyalektik yapıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle, kuramsallaştırmanın yapılmaya çalışıldığı bütüncül bakış içerisinde, Mimarlıkta “nasıl üreteceğiz?” sorusuna değil, üretim için “nasıl bir ortamdayız?” sorusuna yanıt aranmaktadır.

Süha Özkan’ın⁹ betimleyişiyle “*tasarım, oldukça karmaşık bir karar verme sürecidir. Bu süreci etkileyen etmenlerin çoğu, fiziksel evrenin bilinenlerinden değil de daha çok toplumsal ve kolektif psikolojinin verilerinden ve değerlerinden kaynaklanır. Bu gerçek ise, mimarlık ya da tasarım alanlarında, fizikte ya da doğal bilimlerde olduğu gibi doğrudan, basit ve kesin bağlantılar kurmayı geçersiz kılmaktadır.*” Bu nedenle yer konusuyla birlikte “nasıl üreteceğiz?” sorusunu genel bir çerçeve içinde ele almak oldukça sorunludur. Bunun yerine tasarımda “neyi sorun olarak görüyoruz?”, “tasarımı çevreleyen etmenler nelerdir?”, soruları çerçevesinde düşünmek daha yararlı görülmektedir.

Bu durum aynı zamanda, çalışma alanını, tasarımın öznel, değişken, muğlâk zemininde kurmak yerine, -“Ne için, nasıl bir ortamda tasarım? “soruları ile- üzerinde daha fazla uzlaşmaya varılabilir nesnel bir zemine çekmenin daha yararlı olduğu düşüncesinden ortaya çıkmaktadır. Sorun çözme biçimi ya da yöntemi bireysel deneyimle ilgili psikolojik bir süreçken, sorunu görme, algılama biçimi ve sorun çözme ortamı daha nesnel ve üzerinde uzlaşılabilir bir durumu ifade etmektedir. Bu anlamda bir bilinç artışının, tasarım ürününü daha fazla tartışılabilir, sorgulanabilir, geliştirilebilir, kolektif biçimde yürütülebilir bir noktaya taşıdığı düşünülebilir.

⁹ Özkan, Suha, Mimarlık ve Kuram, Selçuk Batur İçin Mimarlık Yazıları, S:15, TMMOB Mimarlık Odası Yayını, 2005, İstanbul

Özet olarak, tez çalışmasında yer, ya da yersizleşme kavramı çerçevesinde tasarlama süreci ile ilişkili bir yöntem model önermek amaçlanmamaktadır. Bunun yerine mekân, yer, yersizleşme ve yerin yeniden üretimi ilişkilerindeki farklı bakışları mimari üretim süreçlerine katkıda bulunacak bir çerçeve içerisinde çözümlenmek hedeflenmiştir. Çözümleme sonunda elde edilecek bulgular sonuç bölümünde tartışılacaktır.

Tezin yöntemi ile ilişkili bir diğer nokta da konunun çözümlenmesinde karşılaşılan bölümlenme problemidir. Tez, giriş ve sonuç bölümlerini dışarıda bırakırsak, "yer", "yersizleşme" ve "yerin -yeniden- üretimi olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu anlamda bir çözümleme, önce çalışma alanının genel karakterini ortaya koyan zeminin belirlenmesi açısından mimarlıkta "yer" kuramı ve ilgili kavramların tanımlanmasıyla başlamaktadır. Bu bölüm giriş kısmında öne sürülen herhangi bir hipotezle ilişkili değildir. Yer kuramıyla ilgili farklı ve karşıt bakış açıları bir arada ele alınmıştır. Ardından gelen yersizleşme bölümü, tezin üzerinde durduğu temel sorunla ilişkilidir. Üçüncü bölüm ise bu sorun karşısında alternatif bir bakış arayışını irdelemektedir.

Tezin genelinde oluşturulan bu yönde bir bölümlenme, yer kuramının gelişimini açıklayan kronolojik bir dizgeye göre elde edilmemiştir ve yere ilişkin kuramsal analizin tarihsel oluşa bağlı çözümlenmesiyle bağdaşmaz. "Yer" bölümünde 1960'lardan günümüze gelen bir çözümleme mevcutken "Yersizleşme" bölümünde çözümleme alanı Rönesans, hatta karşılaştırmalı olarak Antik döneme kadar uzanmaktadır. Bir anlamda yer kuramının oluşmasına neden olan gelişmeler sonradan verilmektedir. Böylesi bir bölümlenmeye iki yönden ihtiyaç duyulmuştur: Birincisi, yukarıda da belirtildiği gibi olguyu kendi bütünlüğü içinde inceleme ihtiyacıdır. Buna göre önce olgunun mimarlık kuramı içerisindeki

varlığı ve anlamına işaret etmek; ardından nedenleri araştırmak daha açıklayıcı bulunmuştur. Diğer neden ise, yersizleşme bölümü ile önceki bölümde ele alınan yaklaşımların genel bir çerçeve içerisinde eleştirisine zemin hazırlama amacıdır.

f. Tanımlar

Bu kısımda, tez içerisinde sıklıkla kullanılacak olan zaman, mekân, uzam ve yer kavramlarının epistemolojik çözümlemesine girmeden önce sözlük anlamları incelenecektir.¹⁰

Mekân: [Space, residence, abode]

1. İçinde bulunulan yer, ev, yurt.
2. İnsanı çevreden belli bir ölçüde ayıran ve içinde eylemlerini sürdürmesine elverişli olan boşluk, boşun.

*"Mimari bir mekân yaratmak, geniş anlamda doğadan veya peyzaj mekânından insanın kavrayabileceği bir bölümü sınırlamaktır."*¹¹

Uzam: (Space, extent, extension, size)

Algılanan nesnelerin temel niteliği, bir nesnenin uzayda kapladığı yer.¹²

Uzay: (space, outer space)

1. Bütün varlıkların içinde bulunduğu sonsuz boşluk, feza, mekân
2. Astronomide bütün gök cisimlerinin içinde bulunduğu sınırsız boşluk

¹⁰ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 1988, Ankara

¹¹ Hasol, D., Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü

¹² Giddens'in Consequences of Modernity (1990) kitabının ilgili bölümlerinde "space" olarak kullanılan kavram Ersin Kuşdil çevirisinde uzam olarak çevrilmiştir.

Zaman: (Time, age, era, epoch, period, tense, reign)

1. Bir iş veya oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit.
2. Bu sürenin belirli bir parçası, vakit: Öğle zamanı
3. Belirlenmiş olan an
4. Çağ, mevsim: Gül zamanı. Çocukluk zamanı.
5. Bir işe ayrılmış veya bir iş için alışılmış saatler: Uyku zamanı. İş zamanı
6. Dönem devir: İmparatorluk zamanı, Atatürk zamanı
7. Bir süre ile ilgili durum ve şartlar: Kötü bir zamana rast geldi, Zaman yardım etmedi. İnsanın bu gibi şeylere önem vermeyeceği zaman olur.
8. Dilbilgisinde fiillerin belirttikleri, geçmiş, şimdiki, gelecek, geniş zaman kavramı: Geldi, gelmiş, geliyor, gelecek, gelir.
9. Jeolojide, yer kabuğunun geçirdiği gelişimde belirlenen ve fosillere göre dörde ayrılan geniş evrelerden her biri.
10. Müzikte, ölçü bölümü: Üç zamanlı ölçü, dört zamanlı ölçü.
11. Astronomide Güneş ve yıldızların öğlene göre açılma uzaklığına karşılık bir ölçü.

Yer: (Place, locus, location, spot, point; ground; floor; seat; space, room; situation, employment, duty; mark, scar, trace; earth)

1. Bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân: "*İzinsiz bir yere gitmek ne haddime?*"- M. Ş. Esendal.
2. Gezinilen, ayakla basılan taban: "*Ayıp bir şey gördü mü kulaklarına kadar kızarıyor, gözünü yerde bir noktaya dikip öylece kalakalıyordu.*"- H. Taner.
3. Astronomide (Büyük Y ile) Yer yuvarı, yerküre, Dünya.

4. Bulunulan, yaşılan, oturulan şehir, kasaba, mahalle: "*Anadolu'nun bazı yerlerinde eski bir kocakarı itikadı vardır.*"- R. N. Güntekin.
5. Durum, konum, vaziyet.
6. Ülke, bölge.
7. Görev, makam: "*Askerden gelirse bakalım bir yere yerleştirebilecek miyiz?*"- M. Ş. Esenal.
8. Önem.
9. Herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan.
10. İz.
11. Üzerine yapı kurulmaya elverişli arazi, arsa.
12. Ekime elverişli toprak parçası, arazi.
13. Bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal.
14. Otel, motel vb.nde kalınacak oda.
15. Sinema ve tiyatrodaki veya taşıtlarda oturulacak koltuk, sandalye: "*Ön tarafta bir yer bulup oturunca kurnazlığına pek sevindi.*"- H. Taner.
16. *mecaz* Durum, konum.

Mahal: (Place, Spot)

Yer, yöre, mevzi

Görüldüğü gibi zaman, mekân ve yer kavramlarının günlük kullanımlarında hangiolguyu ne sınıra kadar tanımladıkları ya da aralarında farklılıkların ne olduğu konusunda ciddi bir belirsizlik söz konusudur. Yabancı dillerde de belirsizliğini koruyan bu durumun başlıca iki nedeni vardır: Bunlardan ilki mekân ve yer kavramlarının yalnızca nesnel bir yapıya sahip olmaması, insan algısına bağlı öznel bir bakışa göre de anlam kazanmasıdır. Diğeri ise insan etkinliğine bağlı karmaşık pek çok oluşun ya da durumun mekânsal özelliklerle ve benzetmelerle tanımlanmaya çalışılmasındandır. Başka bir

deyişle biri öznellik nesnellik esasına dayalı algısal, diğeri ise mecaza dayalı dilsel bir problemdir.

Sözlük anlamlarından da anlaşılacağı üzere zaman ve mekân kavramlarında belirsizliğin önemli nedenlerden biri de gerektiğinde başı ve sonu olmayan sınırsız bir durumu, gerektiğinde de sınırlandırılmış belirli bir gerçekliği tanımlamakta kullanılmasıdır. Bu durum, ileride de inceleneceği üzere zaman ve mekân kavramlarını konu alan pek çok kuram için temel ayrımlardan biridir.

Buna karşın uzay ve uzam kavramları, daha çok doğa bilimlerinin kullandığı daha nesnel bir gerçekliğe işaret ederler. Ancak, bu kullanım mimarlık gibi insan davranışları ve algısını dikkate alan çalışma alanları için gerekli ayrımların yapılabilmesine yeterince olanak tanımazlar.

Bununla birlikte, genel olarak bu kavramların hiç biri ağaç, toprak, su gibi elle tutulur, somut bir gerçekliğe karşılık gelmezler. Onun yerine bu gerçeklikler arasındaki ilişkilerin kavranması için insana ait kurmacalardır.

1 YER

Bu bölümde, tezin çalışma alanını belirlenmesine kaynaklık eden kuramların genel bir bakış altında çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bölüm, temel olarak üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda zaman, mekân ve yer gibi temel kavramların bilgi kuramı içerisindeki yeri, farklı bakış açıları ve karşıt görüşlere göre tartışılmaya çalışılacaktır. İkinci kısım, mimarlık kuramı içerisindeki yer kuramlarını çözümlenmeyi amaçlayan farklı başlıklar altında toplanmıştır. Üçüncü kısım ise, elde edilen bulguların toplandığı ve daha genel bir çerçeve içerisinde tartışıldığı, bölüm sonucudur.

1.1 ZAMAN, MEKÂN VE YER KAVRAYIŞLARI

Zaman ve mekân, varoluşumuza dair temel kategoriler olmasına rağmen günlük yaşamda bunlar üzerinde oldukça az düşünürüz. Zamanı saniyelere, dakikalara, saatlere, günlere ve yıllara böler ve kolayca anlayabileceğimiz oldukça nesnel bir kategori gibi kabul ederiz. Benzer şekilde mekânı da metre, kilometre benzeri ölçümlenmelerle eşit aralıklara böler yaşantımızı üzerine sereriz. Oysa fizik alanında bile zamanın her durumda eşit aktığı, mekânın ise belirli bir sabitliğe karşılık geldiği kesin değildir. İnsan yaşamı söz konusu olduğunda saniyeler bazen yıllar gibi geçer, keyif aldığımız zamanlar ise bir anda bitip tükenir. Bazen resim karesi gibi bir alana dünyayı sığdırdığımızı düşünür, bazen de ülkelerin, kıtaların insana yetmediğini hissederiz. İnsan algısına bağlı olarak oldukça değişken bir durumu anlatan zaman ve mekân, saat ya da takvimin, metre veya gelişmiş ölçme aletlerinin eşdeğer bölümlediği aralıklardan oluşmaz. Bir saniye, sonraki saniyeye eşit, aynı metrekaredeki iki mekân aynı büyüklükte değildir. Bir gün diğeri

kadar hızlı geçmeyebilir. Öyleyse insan algısına bağlı olarak zaman ve mekânı ölçen şey nedir?

1.1.1 Zaman

Günlük yaşamda kullandığımız modern takvimin kökeni nasıl dünyanın güneş etrafında dönüşü gibi doğanın değişmeyen döngüsüne dayanıyorsa insan algısına bağlı zamanı bölümlenmenin kökeni de insan yaşamının döngüsünden kaynaklanmaktadır.¹³ Bu zaman çeşitli kategoriler halinde yaşanıp algılanır. Örneğin, insanın doğumunu, büyümesini, evlenmesini, çocuk sahibi olmasını tanımlayan bir "ailesel zaman"dan bahsedebileceğimiz gibi, bir ürünün üretilip tüketilmesi döngüsünü tanımlayan "endüstriyel zaman"dan da bahsedebiliriz. Bu zaman, insan etkinliğinin hızına göre sıkışır ya da genişler. İnsan zihni, tarihsel olayları eşdeğer dilimlerle bölümlenmiş bir takvime göre değil, yaşamın döngüsüne bağlı olarak kaydeder. Bir anı, diğeriyle ilişkilendirilerek hatırlanır.

Zamanın öznenin algılayışına bağlı görelî bir yapıya sahip olduğuna ilişkin bu yaklaşım karşısında Durkheim, "Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri"¹⁴ adlı çalışmasında daha nesnel bir bakış geliştirmeye çalışmıştır. Durkheim, sadece insanların zaman kavramına sahip olduklarını savunmakla birlikte "toplumsal zaman" kavramsallaştırması ile insan topluluklarındaki zamanın soyut ve kişisellik dışı [impersonal] olduğunu ve bireysel olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca bu kişisellik dışılık, toplumsal olarak örgütlenmektedir. Zaman, bir "toplumsal kurum"dur ve toplum

¹³ Kıray, Mübeccel; Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, s:213-231 Bağlam Yayınları, 1999, İstanbul

¹⁴ Durkheim, Emile, (1968) The Elementary Forms of the Religious Life, George Allen ve Murein, Londra (Urry, John; Mekânları Tüketmek, Çev. R.G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul. 1999, s:14)

içinde üretilerek toplumlar arasında değişiklik gösteren, nesnel olarak verili bir toplumsal düşünce kategorisidir.

Bu rasyonel çözümlenin yanı başında, zamana ilişkin, daha olgusal yönelimli bir toplumsal kuram da geliştirilmiştir. Heidegger, insan varoluşunun indirgenemez ölçüde zamansal niteliğini göstermeye yönelmiştir. "*Varlık ve Zaman*" [Being and Time] (1962)¹⁵ adlı çalışması ile felsefenin, "Batılı zihnin" bilgi kuramıyla uğraşırken gözden kaçırdığı "varlık" sorusuna geri dönmek zorunda olduğunu vurgulamıştır. Heidegger'in varlık ontolojisinin merkezinde, öznelerin neler olduğuna ilişkin, doğayı açıklayan zaman ontolojisi yer alır. İnsanlar asıl olarak zamansaldır ve insan varoluşunun zamansal karakterinde anlamlarını bulurlar. Varlık, kendi zamansal karakterinde ve özellikle de ölüme doğru hareket olgusunda görünür kılınır. Varlık, zorunlu olarak doğum ile ölüm arasındaki hareketi ya da geleceğin, geçmişin, şimdinin karşılıklı olarak uzanmasını ve açılmasını içermektedir. Ayrıca zamanın (ve mekânın) doğasının aralıklar ya da anlar gibi, uzlaşımsal olarak ölçüldüğü biçimler ile karıştırılmaması gerekir. Heidegger'in çözümlemesine göre ölçülebilir zaman ve mekân, Batı kültüründe zaman mekân ilişkilerine empoze edilmiştir.¹⁶

Bergsoncu zaman anlayışı da benzer izleri takip etmiştir. Buna göre uygun zaman, oluş zamanıdır ve belleğin bir çekmece ya da ambar olarak ele alınmaması gerekmektedir, çünkü bu tür nosyonlar, zamanın yanlış biçimde mekânsal olarak kavramsallaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Hiçbir öğenin basitçe içerilmediği bellek, geçmişten gelenin yeni öğelerin birikmesiyle değiştirildiği, geçmişin

¹⁵ Çüçen, A. Kadir; Heidegger'de Varlık ve Zaman, Asa Kitabevi, Bursa, 2003, s:95-101

¹⁶ Ökten, Kaan H.; Heidegger Kitabı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s:126-144

geçmiş üzerinde yığıldığı ve zamansal açıdan ele alınması gereken bir kavramdır. Bergson'un çözümlenmesinde zaman niteliksel fakat mekân soyut ve niceliksel açıdan ele alınır. Bir çekmece olarak mekânsallaştırılmış bellek kavramının eleştirisinde, Bergson mekân karşısında zamana ayrıcalık tanımış ve mekânı soyut olarak ele almıştır.¹⁷

Bu bakış açısına göre toplumların zaman deneyimi de kişisel zaman deneyiminden farklı değildir. Kolektif belleğin kaydettiği tarihsel olaylar toplumsal etkinliğe bağlı diğer olaylarla ilişki kurarak, bunların etkileriyle yeniden yorumlanarak hatırlanır böylece toplumsal etkinliğe bağlı olarak çeşitlenir, sıkışır ya da genişler. Nalbantoğlu bunu şöyle ifade etmiştir "...`gelecektelikle' yüklenen her tür insan tasarımının kendi `özgezaman'ını üretmesi olanaklıdır. Dolayısıyla önceden tahmin edilip hesaplanamayacak "özgün(özge)olay"ın gerçekleşme olasılığını gözardı edemeyiz; yeter ki tasarlanan şey – sözgelimi bir yapı - alışlageldik içi boş zaman ve mekân kalıplarının cenderesini zorlayabilsin. Herkesin bildiği ritüel zaman-serilerine vb. sıkıştırılmak yerine bir 'açıklığın' oluşmasına, Da-sein'a özgü gelecekteliğin buna katkıda bulunmasına olanak tanıyabilsin."¹⁸

Genel bir çözümlenmeyle, zaman ve mekânın ne olduğu ve bilgimizin düzenlenmesinde oynadıkları roller; bilgi kuramının en karmaşık sorunlarından biri olmuştur. Bu bilgilerin çözümlenmesinde karşılaşılan en büyük güçlük, bunların doğrudan gözlemlenemeyişi, bu nedenle de niteliklerinin gözlemlenebilen olgularla dolaylı ilişkileri üzerinden kavranmaya çalışılmasının zorunluluğundan

¹⁷ Urry, John; Mekânları Tüketmek, Çev. R.G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s:17

¹⁸ Nalbantoğlu, H. Ünal; Nedir Mekân Dedikleri?, Zaman-Mekân III. Disiplinlerarası Mimarlık - Felsefe Toplantısı, İstanbul, 2005

doğmaktadır. *"Bir çocuk yaşam deneyimi içinde yararlanabileceği bir zaman ve mekân kavramı oluşturmakta önemli zorluklarla karşılaşmaz. Ama ne olduklarını anlamak için üzerlerinde düşündükçe bu kavramlar karmaşıklaşır ve anlaşılabilirliği güçleşir."*

19

Günümüzde çizgisel olarak bir yönde akıp giden, yani geriye dönüşü olmayan, homojen, belli bir ölçüye sahip bir zaman kavramı hâkimdir. Gerçekte bu fiziğin zaman kavramıdır. Zamanın olayların sıralamasıyla oluştuğunu savunan "görelilik" iddiası ya da olaylardan bağımsız olarak var olduğunu kabul eden "mutlaklık" savı etrafındaki tartışmalar da kanıtlarını fizik alanından derlemektedir. Ama bu zaman anlayışının toplumsal yaşam veya toplum bilimleri için de en uygun zaman yapısı olduğunun ve başka türdeki zaman kavrayışlarına gerek bırakmadığını söylemek olanaksızdır.²⁰

Sonuç olarak, zamanı başlangıcı, sonu ve geri dönüşü olmayan (tersinmez) bir doğrultu üzerinde, eşit aralıklara bölerek kavramsallaştıran ve her türlü gerçekliğin böylesi bir model içerisinde anlaşılabilirliğini savunan bir görüş vardır. Diğer yaklaşımların hepsi, zamanı "oluş"un farklı görüngülerine göre, farklı biçimlerde modelleyebileceğimizi ve özellikle insan bilimleri için gerçekliğin ancak bu şekilde yakalanabileceğini savunan görüngübilimsel (fenomenolojik) bakıştan türerler. Bu temel ayrımın tez konusunu ilgilendiren yanı, mimari tasarıma konu olabilecek yerlerin kendine özgü bir ya da daha fazla zamanı olabileceği yönündeki bir düşüncenin kapılarını açmasıdır. Örneğin, zamanın

¹⁹ Tekeli, İlhan; İnsan Duyumlu Bir Zaman Yorumu olarak Anytime ve Geleceğe Bakışa Getirdikleri, Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara, 1999, S:238

²⁰ Tekeli, İlhan; a.g.e. Ankara, 1999, S:234-241

daha yavaş ya da hızlı aktığı, dalgalandığı, dayanıksız veya dayanıklı olduğu, kırılanlaştığı, sıçramalar yaptığı, döngüsellik yoluyla tersinir olduğu yerlerden, dahası böylesi yerlerin tasarlanabilir olduğundan bahsetmek mümkündür. Böylesi zamansal farklılıkların algılanıp işlenebilmesi tıpkı zaman için de geçerli olan homojenleştirilmiş bir mekân anlayışıyla değil, mekânsal farklılıklara işaret eden yer anlayışıyla mümkün olabilir.

Zamanın farklı niteliksel çerçeveler içinde kavranabilmesi aynı zamanda mekânı farklı bakış açılarından kaynaklanan bir çatışma alanı olarak görmemize de neden olur. Bu elbette ki tasarım sürecini yönlendiren önemli bir etkidir. Yapılacak işin, gerçekleştirilecek eylemin farklı zamanlarda ortaya çıkabilecek sonuçları karar verme sürecini etkiler. Harvey, bu durumu "zaman ufku" kavramıyla tanımlamıştır.²¹

*"...bir doğal kaynağın optimal kullanım temposunu belirleyen faiz oranı mı olmalıdır, yoksa çevrecilerin ısrarla savundukları gibi, belirsiz bir geleceğe kadar insan hayatına uygun ekolojik koşulların devamını güvence altına alacak bir sürdürülebilir kalkınmayı mı hedeflemeliyiz? Bu tür sorular hepimizi ilgilendirir. Bir kararın içerdiği zaman ufku, vereceğimiz kararı maddi olarak etkiler."*²²

Çeşitli ve karmaşık karar verme süreçlerinin toplamı olarak görebileceğimiz tasarım eylemi için tıpkı "zaman ufku" gibi, tasarıma konu olan yere ait zamanın hangi niteliksel çerçeveye bağlı modellendiği önemlidir. Aslında bir yeri tasarlamak, bilinçli ya da bilinçsiz olarak o yerin zamanını da tasarlamak demektir. Diğer

²¹ Harvey, David; Postmodernliğin Durumu, Çev. S. Savran, Metis Yayınları, 1997, İstanbul, s:228

²² Harvey, David; a.g.e., 1997, İstanbul, s:228

yönden bakarsak, tasarımda yer kavrayışı, mimari ürünün belli bir zamansallığın üstüne o zamansallığı dönüştürmek, ona göre pozisyon almak ya da onun bir parçası olmak için inşa edildiğini görmemizi sağlar.

1.1.2 Mekân

'Mekân' sözcüğünün kapsamı artık o denli geniş ve anlamı öylesine örülenmiştir ki; zanaatımsı 'üretim' den 'seri imalât'a, mimarlık pratiklerinin oluşturduğu 'mekân'lardan açık kent mekânlarına ve modern bireyin ruhsal iç mekânından siber mekâna kadar uzanan çok farklı nitelikteki olgulardan bahsedildiğinde, sanki açıklama, çözümlene yetersizliğinin üstünü örtermişçesine sözcüğün aceleyle, kolayca sarf edildiğine sıklıkla tanık oluruz.²³

Mekân da zaman gibi var oluşa ilişkin temel kategorilerden biri olmasına karşın bilgi kuramı açısından tanımlanması oldukça güçtür. Sağduyuya yönelik günlük anlamların atfedilmesiyle muğlak yapısının üzeri örtülür, sıradanlaşır. Aslında yönü, yüzölçümü, biçimi, tekrarlanabilen bir düzeni, hacmi, gibi temel özelliklerinin yanı sıra bize olan uzaklığı ile zamandan pek çok bakımdan daha karmaşıktır. Buna rağmen günlük yaşamda mekânı, şeylerin ölçülebilir ve böylece yerli yerine oturtulabilen nesnel bir özelliği gibi ele alırız. Oysa öznel deneyimlere bağlı oldukça farklı türden algılama biçimleri mevcuttur. Mekân, kimi zaman bir ev ya da yurttur, belli bir kutsallık atfedilir, kimi zaman aşılması gereken bir engeldir, dışında ya da içindeyizdir. Her türlü duygu ve düşünce yapısına bağlı izi, içinde muhafaza etme özelliğine sahiptir. Karar alma şeklimiz, gündelik yaşamdan uzun vadeli eylemlere kadar

²³ Nalbantoğlu, Hasan Ünal; a.g.e., 2005

farklı mekân algılarına bağlı olarak etkilenir ya da belirlenir. Mekân ölçülebilir nesnel özelliklerinden çok öznel algılara, farklı zamansal durumlara bağlı olarak toplumsal gerçekleri oluşturur ya da yönlendirir. Ancak bu durum mekânsal çalışmaların belli bir nesnellik temelinde ve maddi ilişkilerce belirlenen nedensellik ilkesine bağlı olarak yürütülemeyeceği anlamına da gelmez. Mekânda, öznel algılara bağlı olarak belirlenen her türlü oluşun maddesel bir karşılığı vardır.

Moles, mekânın farklı anlayışlarının kavramsallaştırılmasında etkili olan ilk teorisyenlerdendir. İnsanın mekânı düzenlemesinin, mekâna ilişkin imajlarının sonucu olduğu şeklindeki temel gözleminden hareketle bu imajların altındaki düşünce tarzını irdemiştir.²⁴ Ona göre insanın mekâna ilişkin anlayışları iki felsefi sistem arasında paylaşılmaktadır.

Bunlardan birincisi "kartezyen felsefe"ye dayalı "fiziksel-matematiksel mekân" anlayışıdır. Bu anlayışta mekân;

"...homojen nitelikli, anlamdan bağımsız, anlama kayıtsız bir mekândır; insanın dışında kalan, inşa edilmemiş, insan dâhil tüm gerçekliği kucaklayan evrensel bir çerçeve, dikey boyut eklenmiş bir Öklid mekânı. Rasyonel düşüncenin ürünü diyebileceğimiz bu kartezyen mekân anlayışı geometrinin içerdiği bir yayılım fikrini içermektedir. Yayılım felsefesi, mekânı, apriori olarak birbirine eşdeğer noktalardan oluşan bir dünya gibi kavramlaştırmaktadır. Dünya içinde oturmayan bir gözlemci tarafından gözlenen, hiçbir noktası diğerinden koordinatları dışında farklılaşmayan sınırsız bir yayılımdır. Mekânın ölçümü, uzlaşma sonucu oluşturulan keyfi

²⁴ Bilgin, Nuri; Sosyal Psikoloji Sözlüğü, Kavramlar, Yaklaşımlar, Bağlam Yayınları, 2003, İstanbul

koordinatlarla yapılmakta ve mekân üzerinde yan yana konmuş veya aralıklı bir şekilde yayılan çeşitli varlıklar veya insanlar, büyüklükleri bakımından ayırt edilen spesifik noktalar olarak düşünülmektedir. Öğeler birbiriyle ikame edilebilir ve eşdeğer olunca, dünyanın merkezi bulunmamaktadır”.

Moles'in kartezyen felsefeye dayandırdığı bu matematiksel-fiziksel mekân anlayışı Antik dönemden günümüze evirilerek gelişmiş Öklid Geometrisi'nde²⁵ iki boyutlu düzleme eklenen üçüncü boyut hacmi ifade ederken, daha sonra zaman da bu üçüncü boyuta eşdeğer bir dördüncü boyut olarak kavranmıştır. Aydınlanma dönemiyle birlikte pek çok bilimsel gelişmenin, daha da önemlisi bilimsel metodolojinin oluşturulmasına kaynaklık etmiştir.²⁶

Mekânın bir yayılım, bir çerçeve olarak nitelendirilmesi, mekâna ve varlıklara kayıtsız ve tarafsız gözlemcinin, dolayısıyla bilim adamının tavrıdır. Bu bakışa göre doğa bilimcilerinin yanı sıra, coğrafyacı, mühendis ve mimarın da mekân anlayışı budur.²⁷

"Mimar için mekân bir veridir. Mimar çeşitli varlıkları bir yoğunluk olarak küçük ve büyük hacimler içine dolduran kişidir; mimar, Moles'in deyişiyle, geometriyi insanileştiren, yani geometriye insanın sahip olduğu özellikleri [eigenschaften] veren ve mekânı kendilenebilir [eigentum] kılan kimsedir. Burada modası geçmiş bir hümanizma söz konusu değil; mimar için, başlangıçta hiçbir insan

²⁵ M.Ö. 300 yıllarında Öklit, 13 ciltlik Elemanlar adlı kitabında, aritmetik ile düzlem ve uzay geometrilerinin dayandığı temel kuralları ve aksiyomları (ispat edilmeden kabul edilmiş önerme, postula) sistematik bir şekilde geliştirmiştir. (Demirtaş, Abdurrahman; Ansiklopedik Matematik Sözlüğü, Bilim Teknik Kültür Yayınları, Ankara)

²⁶ Bu konuya Yersizleşme Bölümünün "Zaman Ve Mekânın İçinin Boşaltılması" başlığı altında detaylı olarak değineceğiz.

²⁷ Bilgin, Nuri; "mekân", a.g.e. 2003

ayrıcalıklı değildir. Mimar profesyonelce bir davranışla, insanları ya da hacim olarak varlıkları rasyonel bir birlikte varoluş (coexistence) içinde ele alarak ve yine rasyonel yöntem ve kurallara göre bir takım hücreler/bölmeler içine dağıtan, mekânı gözleyen ve malzeme gibi kullanan biridir. Mimar, bir mekân mühendisi/mekân teknisyenidir.”

Sosyal Bilimlerin, İnsan Bilimlerinin ve Mimarlığın çerçevesinin yalnızca bu şekilde belirlenmesi modernitenin başlıca kaynaklarından. Ancak mekân için bu yönde yapılan rasyonel çözümler, sosyal olgu ve olayların açıklanmasında, algılanmasında ve çözüm önerileri getirilmesinde yetersiz kaldığı yönünde eleştirilmiştir²⁸. Heidegger, -Gadamer'e göre de *Varlık ve Zaman*'ın (1927) ilk biçimi sayılan- 1924 yılına ait yazısında bunun altını şöyle çizmektedir:²⁹

*"Mekân kendi başına hiçbir şey değildir; mutlak mekân diye bir şey yok. Aristoteles'in bilinen bir önermesinde söylendiği gibi, mekân ancak içerdığı cisimler ve enerjilerle varolur. Zaman da kendi başına hiç bir şey değildir; o da yalnızca içinde yer alan olaylar sonucu kendini sürdürür. Ne mutlak zaman vardır, ne de mutlak eşzamanlılık [Gleichzeitigkeit]."*³⁰

²⁸ Bu eleştirileri "Mimarlık kuramında Yer" kısmında ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

²⁹ Nalbantoğlu, H. Ünal a.g.e., 2005

³⁰ Bu noktanın altı Heidegger'in 1967 Nisanında Yunan Bilimler ve Sanatlar Akademisi'ndeki konuşmasında bir kez daha çizilmiştir. "Eğer zaman - mekân ve bu ikisinin birlikteliği, onları yöneten açıklık hali tarafından sağlanmasaydı, hiç bir mekân şeylerin yerine ve düzeneğine yer veremez, hiç bir zaman da olacakları - saatlerle yılların geçişini, yani yayılma ve geçme süresini- zamanlaştıramazdı. ["Kein Raum könnte den Dingen ihren Ort und ihre Zuordnung einräumen, keine Zeit könnte dem Werden und Vergehen Stunde und Jahr, d.h. Erstreckung und Dauer zeitigen, wäre nicht dem Raum und der Zeit, wäre nicht ihrem Zusammengehören schon die sie durchwaltende Offenheit verliehen."] M. Heidegger, "Die Herkunft der Kunst und die Bestimmung des Denkens," Denkerfahrten: 1910-1976 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1983): 148. [pasajın önceki Türkçe çevirisi için bkz. "Sanatın Doğuşu ve Düşüncenin

Moles'e göre Mekân konusundaki ikinci yaklaşım, durum içindeki bireyin "burada ve şimdi" bakış açısına karşılık gelen "merkezcilik felsefesi"ne dayalı "fenomenolojik mekân" (görüngübilimsel mekân) anlayışıdır.

*Buna göre mekân; ya Kant'ın tanımladığı biçimiyle insana içsel bir yapının projeksiyonu ya da mekânsal olmayan öğelerden hareketle inşa edilmiş olarak kavramlaştırılmaktadır. Birinci yaklaşımda mekân bilgiye, ikincisinde yaşantıya bağlanmaktadır; yaşanan mekân ya da mekân yaşantısı vurgulanmaktadır. Fenomonolojik yaklaşım insanın kendi vücudundan hareketle, kendini merkeze koyarak ve doğrudan algılarına dayanarak kurduğu, burada ve şimdi üzerine odaklanmış bir mekân anlayışının varlığını ortaya koymaktadır (Moles, 1978) Buna göre mekân, yaşamımın bu anında ve benim bakış açımına göre keşfedilir ve gittikçe genişleyen iç içe geçmiş tabakalar halinde yapılır. Ben merkezli bir dünyada, insan çevresinden mesajlar aldıkça diğer insanların varlığını ve üstelik kendine benzerliğini fark eder; bunun sonucunda zorunlu olarak şu sorun ortaya çıkar: Dünyanın merkezi kim? O mu? Ben mi? Bu ister istemez, insan algısının dışında bir cevap gerektirir ve bu sorun bir çatışmanın sonucunda, çoğu kez pragmatik tarzda (güçlünün yönünde) çözümlenir. Demek ki ben merkezli bir mekân anlayışı, özü gereği bir çatışma felsefesidir.*³¹

Moles'un mekân kategorisine göre birinci anlayışta, her varlık arasında prensip olarak eşitlik bulunmaktayken ikinci yaklaşımda öznenin durumuna göre eşitlikten bahsedememekteyiz. Bireyin

Yolu" çev. Leylâ Baydar, Patikalar: Martin Heidegger ve Modern Çağ, yay. haz. H. Ünal Nalbantoğlu, Ankara: İmge Yayınları, 1997, s:13 (Nalbantoğlu, H. Ünal; a.g.e., 2005)

³¹ Bilgin, Nuri, "Mekân", a.g.e, 2003

konumuna göre perspektif olarak yapılan ve bireyin algıları üzerinde odaklaşan, subjektif, perspektif, yaşantısal ve yaşamsal bir mekân anlayışı söz konusudur.

Harvey, görüngübilimsel zaman ve mekân algılayışını yalnızca bireye ve onunla ilişkili merkezilik felsefesine dayandırmaz.³² Ona göre ele alınan olgunun kendisi kendi zaman ve mekân kategorisini oluşturur. Yukarıda sözünü ettiğimiz ailesel zaman, endüstriyel zaman gibi örnekler mekâna ve zamana görüngübilimsel bakışla açılan kapıdan çeşitlenerek geçerler.

Görüngübilimsel mekân anlayışı, yalnızca bireyin algısına bağlı bir psikolojik değerlendirme için değil aynı zamanda toplumsal davranışların araştırılması ve kavranmasında da yararlı bir model olarak kullanılabilir. Buna göre, kolektif bellek, kültür gibi sosyal yapıyı şekillendiren olgular yukarıda üzerinde durduğumuz pek çok ayrı zaman ve mekân türünü deneyimlememize olanak sağlar.

Harvey, zaman ve mekânın 1970'lere kadar görüngübilimsel kavramsallaştırılmalarının yapılamamış olmasını batı düşüncesinin içinde bulunduğu bölümlenmişliğine bağlamaktadır.³³ Bu bölümlenmişlik, mekân (space) karşısında yer(place) kavramının da uzunca bir süre ikinci planda kalmasına neden olmuştur.

1.1.3 Yer

Kartezyen felsefeye dayalı fiziksel-matematiksel mekân anlayışına göre yer, yalnızca bir şeyin konumlandığı, anlamdan bağımsız bir işaret noktasıdır. Bu noktayı üç boyutlu uzayda uzlaşma sonucu

³² Harvey, David; a.g.e., 1997, İstanbul, s:229

³³ Harvey, David; a.g.e., 1997, İstanbul, s:229

oluşturulmuş keyfi bir koordinat sistemine göre, belirsizliğe mahal vermeyecek biçimde tanımlayabiliriz. Örneğin dünya üzerindeki herhangi bir yeri, "Küresel Konumlandırma Sistemi"ne (GPS:Global Position System) göre üç ayrı sayısal değerle (enlem, boylam, yükseklik) rahatlıkla tanımlar ve diğerlerinden ayırt ederiz. Bu sayısal değerlere bir de üzerinde uzlaşa sağlanmış zaman değeri eklenince, hava kontrol memuru hangi uçağın ne zaman hangi konumda olduğunu rahatlıkla tespit ederek havaalanındaki iniş kalkışları yönetebilir. Yer kavramı böyle bir mekânsal kavramsallaştırmada sorunsuzca, kendiliğinden ve içkin bir biçimde bulunur.

Görüngübilimsel mekân anlayışına göre yeri tanımlamak biraz daha karmaşıktır. İnsan algısına bağlı kavramsallaştırılmış görüngübilimsel mekân, sınırsız bir yayılma gösteremeyeceğinden mekânın kendisi aynı zamanda bir yerdir. Yani bir şeyin konumlandığı, bir olay veya etkinliğin cereyan ettiği, az çok sınırlandırılmış bir mekândır, (evimin ya da okulumun bulunduğu yerler, "suç mahalli", "bayram yeri", vb) bir adrestir ve bu boyut, insanın mekânsal kimliğinin temelini oluşturmaktadır. Böylece yer, öznenin bakışına göre mekânsal farklılığa işaret eder.

Moles'a göre mekân, *"her şeyden önce az ya da çok sahip olunan bir nicelik, az ya da çok tüketilen bir miktardır. Her davranışımız belirli bir mekân kullanımı gerektirdiği için insan eylemlerinin ve etkinliklerinin zorunlu hammaddesidir. Kullandığımız eşyaların, araç gereçlerin ve benzeri çeşitli varlıkların tükettiği bir hacimdir"*³⁴ Mekân soyut bir anlama sahiptir, bir içerendir, zarftır. Metre veya benzeri birimlere göre ölçülür, fakat içeren olarak boştur. Mekânın

³⁴ Bilgin, Nuri; a.g.e., 2003, s:230

yer haline gelmesi için ona insan ilişkisi eklemek gerekir. Yer, işlev yüklü, dolu ve somut bir mekândır. Hem bir yapısı vardır, hem de insan etkinliklerinin temelinde yatan bir kimliğe sahiptir. “*Her insan kendisini kuşatan çevresel mekânın küçük bir parçasının az çok hâkimi ve sahibi gibi davranmaktadır.*”³⁵ Moles’in bu gözlemi, bir mekân parçasının “*kendilenmesi*” anlamında mekânsal kimlik ya da yer kimliği kavramının kaynağını oluşturmaktadır.

Moles’a göre yer ise, öncelikle coğrafi bir konumdur:³⁶ Başka yaşam alanlarına göre konumlanır, işaretlenir, tanınır. Kendine özgü koordinatları ve ona ulaşmanın özel yolları vardır. İnsan, çeşitli davranışlarını zamansal-mekânsal bir çerçevede düzenlediği ve gerçekleştirdiği ölçüde, toplumun tarihi ve kültürü içerisinde, insanlar ile yaşam alanları arasındaki ilişkileri incelemek, yaşam alanlarının ya da yerlerin algısını ve anlamını kavramak durumundadır.

Görüldüğü üzere Moles’un mekân kabulü, fiziksel-matematiksel mekân anlayışının insan ilişkilerine uyarlanmış biçimidir. Yer kabulü ise görüngübilimsel mekân anlayışıyla paralellikler taşımaktadır.

Heidegger, mekân konusundaki rasyonel çözümlmelerin tersine, “yer”in mekânı öncelediği, mekân fikrine varmadan önce yeri kavramanın gerekliliği dair, oldukça kökten bir karşı sav ileri sürmüştür. Buna göre “*özgün olay*” [*Das Ereignis*], -ki buna bir inşa faaliyeti [*bauen*] de dahildir-. kendi zamanını ve kendi yerini yaratır. Heidegger’in 5 Ağustos 1951’de ‘İnsan ve Mekân’ konulu II. Darmstadt Kolokyumunda verdiği ünlü derste (Bauen, Wohnen,

³⁵ Bilgin, Nuri; a.g.e., 2003, s:230

³⁶ Bilgin, Nuri; a.g.e., 2003, s:230

Denken)³⁷ getirdiği, bir ırmağın iki yakasını birleştiren 'köprü' örneği üzerinden bunu irdeleyebiliriz.

"Bir ırmağın bir yakasından ötekine çekilen bir köprü, artık onu tasarlayanlar ve inşâ' edenlerden bağımsız bir 'şey' olarak aslında gökyüzü ile yeryüzünü, ölümlüler ile kutsal olanları çevresinde toplar [versammelt], bu dörtlüyü bir araya getirir. Bunu gerçekleştirirken de söz konusu bir araya gelişin gerçekleştiği bir 'yer'i [Der Ort] sağlamış olur. Bunun anlamı şudur: köprü önceden varolan bir yere gelmemekte, tersine o yeri yaratmaktadır.³⁸ Kendilerince yer tutan tüm şeyler de [Die Dinge] benzer biçimde mekânların oluşmasına izin verirler. Dahası, Almanca "Raum" sözcüğü de eski anlamıyla yerleşmek ve barınmak üzere temizlenen, serbest kılınan ve böylelikle sınırları da [Die Grenze; peras] oluşan yerleri anlatmak için kullanılmıştır. Sınır dedikleri de bir şeyin dışında gidip dayanıp durduğu bir nokta değil, tam tersine bir şeyin olagelişinin başladığı çevren çizgisidir [horismos]. Mekân dedikleri de işte böyle, sözgelimi bir köprünün yer tutmasıyla oluşur. Bu yüzden mekânların varlığı yerlerin varlığıyla mümkündür; yoksa genel geçer kabul gören şablonun öngördüğü soyut bir 'mekân'dan edinmezler varlıklarını."³⁹

³⁷ Heidegger, Martin; Bauen, Wohnen, Denken, Vorträge und Aufsätze, Siebte Auflage (Stuttgart: Verlag Günther Neske, 1994 [1954]): 139-156. Aynı konuşma şu yayında da çıkmıştır: Die Herausforderung: Darmstädter Gespräche, Hrg. Heinz Winfried Sbais (München: Paul List Verlag, 1963): 70-82. [İng.: "Building, Dwelling, Thinking," Poetry, Language, Thought, tr. by Albert Hofstadter (New York: Harper & Row, Pubs. 1971): 145-161.] (çeviren ve aktaran:Nalbantoğlu, H. Ünal; a.g.e. 2005)

³⁸ "So kommt denn die Brücke nicht erst in einen Ort hin zu stehen, sondern von der Brücke selbst her entsteht erst ein Ort.", a.g.e.: 148. [İng.: 154.] (çeviren ve aktaran:Nalbantoğlu, H. Ünal; a.g.e. 2005)

³⁹ "Demnach empfangen die Räume ihr Wesen aus Orten und nicht aus <dem> Raum.", a.g.e.: 149. [İng.: 154.] (çeviren ve aktaran:Nalbantoğlu, H. Ünal; a.g.e. 2005))

Buraya kadar yapmaya çalıştığımız çözümlerimizi özetlemek gerekirse, zaman, mekân ve yer kavramları, tüm kuramlar için birbirleriyle ilişkili ve bir arada gerçeğin, varoluşun çerçevesini belirlemede kullanılırlar. Fiziksel çevrenin çözümlenmesinde temel olarak iki önermeden bahsedebiliriz. İlkinde yer, kartezyen felsefeye dayalı öklidyen mekân önermesinde yalnızca konum bildiren, matematiksel formüllerle birebiriyle ikame edilebilir spesifik noktalar olarak tanımlanır. Buna göre yer, zaman ve mekânla modellenen dört boyutlu kavramsallaştırma içinde boyutsuz bir nokta, ya da elle tutulur gerçeklikte bunların birlikteliklerinden oluşan üç boyutlu bir sınırlandırma olarak tarif edilir. Yerlerin birbirleriyle ilişkileri, üstünde, altında, sağında solunda, önünde arkasında, kesişiminde gibi edatlarla hiçbir tartışmaya mahal vermeden tanımlanabilir. Bu kavrayış içerisinde bir zarf olarak sınırsızlığı kabul edilen "mekân"ın "uzay"dan, "yer"in ya da "mahal"in de "uzam"dan bir farkı yoktur. Bir de varlığı, olayı ve gözlemleyeni, dolayısıyla bunların belirlediği ve görünür hale getirdiği yeri önceleyen ve zaman - mekân kavrayışının bunlara göre kurulabileceğini varsayan diğer bir sav mevcuttur. Bu bakışa göre olayları ve varlıkları nasıl farklı biçimlerde algılıyor ve bunlara farklı anlamlar yüklüyorsak o derecede farklı zaman - mekân modelleri geliştirebiliriz. Mekân algılayabildiğimiz ve idrak edebildiğimiz yerlerin toplamıyla sınırlıdır. Bu tez, böylesi bir zaman-mekân kavrayışına göre "yer"i, "yersizleşme"yi ve "yerin yeniden üretimi"ni incelemektedir.

1.2 "YER"İN MİMARLIK KURAMINA GİRİŞİ VE GÖRÜNGÜBİLİM⁴⁰

*"...mimar fantezisi bile, inşa edilsin ya da edilmesin, düşünülen, tasarlanan binayı ister istemez çevresi içinde düşünmektir. Bu ille de bir açıklama gerektirmez; fenomenolojik olarak görülmesi yeterlidir."*⁴¹

Mimarlık kuramına ait pek çok metinde mimarlığın ne olduğu, tanımının nasıl yapılabileceği, bir bilim mi yoksa sanat mı olarak değerlendirilmesi gerektiği konusunda sorularla karşılaşırız. Mimarlık kuramı, mimarlığın ne olduğu sorusuna tutarlı bir yanıt vermeden işe başlar.

Karşılaşılan diğer bir güçlük ise, mimarlık kuramının mimarlık etkinliğini yönlendirici, kural koyucu ya da sınırlayıcı bir amaca mı yoksa yalnızca var olanı kuramsallaştırma üzerinden tarafsız, bilinç yükseltici, eleştirel bir amaca mı hizmet etmesi gerektiği yönünde işin özüne ilişkin bir ikilemdir.

Mimarlığın kendine has özerk bir kuramsal alana sahip olması yönünde oluşan genel bir isteklilik halinin işe başlarken karşılaştığı

⁴⁰ Mimarlıkta yer kuramı üzerine yapılan pek çok çalışma, araştırma alanını Antik döneme kadar dayandırır. Ne var ki mimarlık kuramında "yer" kavramının bilinçli bir şekilde ele alınışı, tasarımla ilişkisi gibi değerlendirmeler 1960'lerden daha önceye gitmez. Bu bölümün geri kalan kısımlarında, genel bir bakışla mimarlık etkinliği içerisinde yer kavramını incelemek yerine, tezin hedeflerine yönelik olarak 1960'lerden bu yana mimarlık kuramı içerisinde geliştirilen "yer"e ilişkin söylemler çözümlenmeye çalışılacaktır.

⁴¹ Heidegger, Martin; Zollikoner Seminare: Protokolle-Zwiesgespräche-Briefe, Hrsg. von Medard Boss, 2. Auflage (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1994 [1987]): 207. [İng.: Zollikon Seminars: Protocols-Conversations-Letters, ed. by Medard Boss, tr. from German with notes and afterwords by Franz Mayr and Richard Askay (Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2001): 162.] (çeviren ve aktaran: Nalbantoğlu, H. Ünal; a.g.e. 2005)

bu sorunlar, aslında mimarlık kuramını, güncel problemlere dokunabilen ve politik söylemleri cisimleştirebilen yapısıyla, mekân üzerinden “neden?”, “nasıl?” sorularına cevap arayan diğer pek çok disiplin arasında ilgi çekici bir konuma getirir. Genel bir tahlilde, mimarlık kuramı, hem sanatın öznel bakışları kucaklayan yapısını, hem de bilimsel bilginin tartışılabilir nesneliliğini bir arada kavramayı zorunlu kılan bütüncül bir bakış içerisinde anamlanır. Hem, insanın evrene bakışının mekânsal düzenlemeler yoluyla cisimleştirilmiş halini okuyup, analiz ederek bilinçlendirici bir yapıya, hem de bu düzenlemelere işaret ederek, “olması gereken”i kendine sorun edinen yönlendirici bir ereğe sahiptir. Bu nedenle bir çözümleme aracı olarak mimarlık kuramı, çeşitli disiplinlerden sürekli yöntem ithal etme arayışına girerken, düşünsel alandaki pek çok söylem de mimarlık kuramının ilgi alanına gönderme yapar.

Genel bir çerçeve içerisinde ifade edilen bu durum, altmışlı yıllardan bu yana kültürel modernitenin eleştirisinde de mimarlığı kayda değer, ilgi çekici bir noktaya taşımıştır. Modernleşme sürecinin yeniden sorgulandığı bu dönemde göstergebilim, yapısalcılık, post yapısalcılık ve çeşitli iletişim teorileri gibi disiplinler arası paradigmlar, mimarlıktaki anlam sorunuyla ilişkilendirilmiştir. Mimarlık kuramı üzerinde yoğunlaşan bu bakış açılarından biri de “görüngübilim”dir.

Görüngübilim, modernleşme sürecinde gözden kaçırıldığı, yeterince sorgulanmadığı düşünülen yer, bölge, peyzaj ve bunların algısı ile üretimi konularında yeni söylemlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. “Beden”in çevreyle ilişkisi sorunu üzerine kurgulanan bu paradigma, yalnız mimarlık alanında değil insan bilimleri [human science] olarak tanımlanan alanın güncel kuramlarına da kaynaklık etmiştir.

Görüngübilimin kurucusu Edmund Husserl (1859-1938) altmışlardan çok daha önce, felsefeyi bağıntılarından kurtarıp özgül bir araştırma yapısına kavuşturmaya çalışmış, "*felsefenin bağımsız bir varlık alanına*" sahip olduğu fikrinden hareket etmiştir. Bu *özgül varlık alanı*, bilinen anlamda nesnelere oluşmayan görüngülerdir (fenomenlerdir).⁴² Görüngübilimsel sava göre, nesnelere algılayışımızdan bildiğimiz matematiksel formlere kadar tüm dünya deneyimimiz, bilinç içinde ve bilinç tarafından kurulmuştur. Bu kuruluş sürecinin izini sürmek istiyorsak, dünyaya ilişkin bildiklerimize şüphe ile yaklaşım o bilginin nasıl ya da hangi süreçle oluştuğuna yönelmemiz gereklidir. "Paranteze alma" ya da "olgusal indirgeme" olarak adlandırılan bu stratejinin gerekçesi Husserl'in bilimlerin insan deneyiminden ayrıldığı ve gerçekte kendimizi anlamayı engellediği (bizi kendimize yabancılaştırdığı) yönündeki eleştirisidir.

Husserl'in görüngübilimi, başta Heidegger olmak üzere, Merleau-Ponty ve Sartre gibi varoluşçu düşünürleri derinden etkilemiş ve postmodern kuram içerisinde Michel Foucault , Gaston Bachelard ve Jacques Derrida gibi postmodern felsefecilerin de çalışmalarına kaynaklık etmiştir.⁴³

Heidegger'in Felsefe tarihindeki uzun süren varlık incelemesi ve varlık kavramı üzerine yaptığı etimolojik araştırmalar onu, Sokrates öncesi doğa felsefecilerine yöneltmiştir. Heidegger, doğa filozoflarının varlığı önsel ve dolaysız bir biçimde kavradıklarını ileri sürmüştür. Fakat Platon'la birlikte varlığın önsel ve dolaysız kavranışının, metafiziğin etkisi sonucu üstü kapanmıştır.

⁴² Flew, Anthony; A Dictionary of Philosophy, New York, 1984, St. Martin's Press, s:157

⁴³ Güçlü, A. , Uzun, E. Vd.; "Görüngübilim" ve "Husserl", Felsefe Sözlüğü, Bilim Ve Sanat Yayınları, 2002, Ankara.

Heidegger'e göre Platon, Batı metafiziğinin de başlatıcısı olmuştur. Felsefe, artık metafiziğin varlığı açıklama evrenidir. Aristoteles'le devam eden bu metafizik varlık anlayışı Ortaçağ'da, dinsel anlam kazanarak, İlahî Varlık alanına dönüşmüştür. Descartes'la başlayan Modern Batı Felsefesinin, varlığı epistemoloji temelli bir metafizik anlayışla ele aldığını ileri süren Heidegger, en büyük karşı çıkışını Kartezyen geleneğe yapmıştır. Heidegger'in amacı, Kartezyen geleneğe bağlı olan epistemoloji temelli düalist varlık anlayışını yeniden yorumlayarak (tahrip ederek), yerine ontoloji temelli varlık kuramı geliştirmek olmuştur. Bu amacını "Varlık ve Zaman" adlı eserinde gerçekleştirerek çağımızın varlık kuramlarını etkilemiştir.⁴⁴

Heidegger'in metinleri modern insanın varoluşunu ifade etmesindeki yetersizlikle ilgilidir. Varoluşun ifadesi ise tanıtlamaya çalıştığı gibi insanlık durumunu [human condition] tarif ettiği için önemlidir. Mimarlık üzerine en fazla etki yapan görüngübilimsel çalışması "Building, Dwelling, Thinking", inşa etme ve ikamet etme arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak mimarlıkta yer kuramının oluşmasına kaynaklık etmiştir.

Görüngübilimin mimarlık kuramındaki en önemli etkisi, Schulz, Pallasmaa, Gregotti gibi "yer"e ilişkin çalışmalarıyla tanınan mimarlık kuramcılarının Heidegger'in varoluşa dair olgusal çözümlmelerini Mimarlık alanı için yorumlamalarıyla olmuştur⁴⁵. Görüngübilim, mimarlık kuramında fiziksel çevrenin o zamana kadar kabul görmüş zihinsel yapılar aracılığıyla algılanıp yorumlanması yerine, fiziksel çevre ile özne-nesne ikileminden kurtularak birinci elden kurulabilecek ilişkilere olanak tanımıştır. Bu yolla bütün

⁴⁴ Güçlü, A. , Uzun, E. Vd.; "Heidegger", a.g.e., 2002,

⁴⁵ Nesbitt, Kate (ed.); Theorizing a New Agenda for Architecture: An Analog of Architectural Theory, Princeton Architectural Pres, 1996, New York, s:29

yerleri kapsayacak (mekânsal) soyut bir genellemeye ulaşmak yerine "paranteze alma" stratejisi ile belli bir yere özgü daha somut ve sonuç alıcı bir kavrayış geliştirmenin yolunu açmıştır. Mimarlık disiplini açısından bunun anlamı, tasarım ve kuramın birbirleriyle genel geçer bir bilgi temelinde değil yere ilişkin özgülleşmiş bakış açısı içerisinde ilişki kurmalarıdır.

Heidegger ve Bachelard'ın 1950'li yıllarda çevirileriyle⁴⁶ mimarlık kuramında etkinlik kazanan görüngübilimsel bakış, zamanla biçimcilik [formalism] ve güncel estetik değer [sublime] elde edilmesinde bir zemin arayışı olarak yorumlanmıştır. Mimarlık alanında genelde olduğu gibi zamanla bu kültürel kuram da, arkasında yatan bakışın içselleştirilmesi yerine biçimselliği yönlendirecek güncel söylemler için bir dayanak noktası olarak algılanmıştır.⁴⁷ Görüngübilimin, pozitivist düşünce temelinde bilimsel mantığı (bilimsel metot aracılığıyla ulaşılan olanakların insanlık yararına olacağına dair iyimserlik) eleştirisi, postmodern bakış içerisinde modernleşme yoluyla teknolojinin getirilerinin ve ortaya koyduğu yeni sonuçların yeterince değerlendirilememesine de yol açmıştır⁴⁸. Yine de Heidegger'in, bugün modernitenin eleştirisi bağlamındaki her türlü yaklaşımın dâhil edildiği, muğlâk ve bir şemsiye terim olan "postmodern" kuram üzerindeki etkisi oldukça açıktır.

⁴⁶ Bachelard, Gaston; "The Poetics of Space". Maria Jolas, çev. (Boston: Beacon Press, 1969) and Martin Heidegger, "Building Dwelling Thinking" from *Poetry Language, Thought*. Albert Hofstadter, çev. (New York: Harper & Row 1971) s:145-229 (Nalbantoğlu, H. Ünal; a.g.e. 2005)

⁴⁷ Nesbitt, Kate (ed.); a.g.e., 1996, s:31

⁴⁸ Nesbitt'e göre bunda, Heidegger'in II. Dünya Savaşı sırasındaki kuşkulu politik ittifakı nedeniyle çalışmalarının dönemin düşünsel alanında yıkıcı eleştirilere maruz kalması da etkili olmuştur. (Nesbitt, Kate (ed.); a.g.e., 1996, s:31)

Bu bölümün geri kalan kısmında özellikle altmışlı ve yetmişli yıllarda Kıta Avrupa'sında, görüngübilim ve varoluşçu düşünceden temellenen, gerek bir çözüleme aracı gerek tasarımı yönlendiren bir bakış açısı gerek de kültürel direnç alanı olarak mimarlıktaki yer kuramı'nın genel bir çözümlenmesi yapılmaya çalışılacaktır.

1.3 FİZİKSEL ÇEVREYİ ÇÖZÜMLEME ARACI OLARAK YER

Norveçli Mimarlık kuramcısı Schulz, "Intentions in Architecture" adlı çalışması ile Heidegger'in fikirlerini modern mimarlık kuramına alternatif bir bakış sunacak biçimde geliştirmiş, görüngübilimin mimarlık alanında "yer yaratımı" aracılığıyla anlamlı çevreler üretme potansiyeline sahip olduğunu iddia etmiştir.⁴⁹

1.3.1 Soyutlamaya Karşı Şeyler: C. Norberg-Schulz

İlkin Husserl'in bilinç ve nesnelere konusunda derinlemesine araştırmalarını⁵⁰ mimarlıkta soyutlama ve zihinsel yapısalcılığa karşıt olarak "şeylere dönüş" şeklinde yorumlayan Schulz'a göre, *"Günlük yaşamımız insanlar, hayvanlar, çiçekler, ağaçlar, taşlar, dünya, ahşap, su, şehirler, sokaklar, evler, kapılar, pencereler ve mobilyalar gibi somut olgulardan oluşur. Aynı zamanda güneş, ay, yıldızlar, sürüklenen bulutlar gece gündüz ve değişen mevsimler de vardır. Bununla beraber, yaşam aynı zamanda elle tutulamaz duyguların da bir birleşimidir. Verili olan bu olgular varlığımızın içeriğidir. Atomlar, moleküller, sayılar, her çeşit veri gibi bunun dışındaki her şey günlük yaşama hizmet için inşa edilmiş araçlar ya*

⁴⁹ Norberg-Schulz, C. Intentions in Architecture, 1963, MIT Pres, London

⁵⁰ Husserl, E. The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology, 1936, (Husserl bu kitapta "everyday life-world" kavramını tanıtmıştır.) (Nesbitt, Kate (ed.); a.g.e., 1996, s:31)

da soyutlamalardır. Günümüzdeki en yaygın yanlışlık, araçların gerçeklik olarak kabul edilmesidir.”⁵¹

Buna göre, dünyamızı oluşturan somut şeyler karmaşık ve belki de gelişkili biçimlerde birbirleriyle ilişki içindedir. Örneğin bazı görüngüler diğerlerini içerebilirler. Orman, ağaçları içerir, şehirler evleri. Genel bir tanımla görüngüler, çevreyi biçimlendirirler. Çevrenin elle tutulur ifadesi ise “yer”[place]dir. Herhangi bir eylemin veya olayın yerden bağımsız olarak düşünülmesi anlamlı değildir. Yer, varoluşumuzun ayrılmaz bir parçasıdır ve soyut bir konum ya da mahalden daha fazlasını ifade eder. Malzeme, biçim, doku, renk gibi yerin insan algısına bağlı verilerinin toplamı ise “çevresel karakter”i [environmental character] belirler. Genel bir ifadeyle yer, karakter ve atmosfer gibi verilidir. Bu nedenle, özünden bir şey kaybetmeksizin soyut mekânsal ilişkilere indirgeyemeyeceğimiz niteliksel ve bütün bir olgudur.⁵²

1.3.2 Zone ve İşleve Karşı Çeper ve Karakter: C. Norberg-Schulz

Schulz, farklı eylemler için farklı çevrelere ihtiyaç duyduğumuzu bu nedenle şehirler ve evlerin farklı yerlerden oluştuğunu, ancak modern şehir planlaması ve mimarlığın bunu oldukça soyut bir yoldan dikkate aldığı üzerinde durmuştur. Modernleşme sürecinde “yer alış”, mekânsal dağıtım ve boyutlama yoluyla nicel “işlev”e indirgenmiştir. Fakat işlev, insana bağlı olarak her yerde benzer şekilde ele alınamaz. Yemek, uyumak gibi insanın benzer temel işlevleri bile kültürel geleneklere ve çevresel özelliklere bağlı olarak

⁵¹ Norberg-Schulz, C.; *The Phenomenon of Place, Architectural Association Quarterly* 8, no. 4, 1976, s:3

⁵² Norberg-Schulz, C.; a.g.e, 1976, s:3-10

farklı biçimlerde gerçekleşir. Bu nedenle işlevsel yaklaşım somut anlamda buradılığı ve ona ait öznel kimliği gözden kaçırmaktadır.⁵³

Niteliksel bütünselliğinin karmaşık doğası gereği yerler, analitik, bilimsel kavramlarla tarif edilemezler. Temel prensibi gereği bilim, verili olandan tarafsız ve objektif bilgiye ulaşmak için soyutlama yolunu kullanır. Ancak bu, genel anlamda insan, özel anlamda planıcı ve mimar için, asıl ilgi alanı olması gereken günlük yaşama ilişkin somut dünyanın kaybedilmesi demektir. Bu bakımdan görüngübilim, insanın yerle yeniden ve doğrudan ilişki kurabilmesi için yararlı bir bakış açısı sunar.⁵⁴

Schulz, yerlerin yapısının anlaşılabilmesi için doğallık, yapaylık (insan yapısı); içindelik, dışındalık; gibi kavramlarla dolaysız ilişkilerin aranacağı yeni düşünsel kategorilerin oluşturulmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu yolla, mekânın ölçülebilir matematiksel anlatımı yerine hissedilebilir karakteri üzerinde yoğunlaşılabilir. Karakter, gündelik yaşama ilişkin "şeylerin nasıl olduğu" konusunda somut olguların anlaşılabilmesine olanak tanır.⁵⁵

Mimari düzenlemelere konu olacak farklı eylemler ise farklı karakterde yerleri gerektirir. Örneğin ikametgâhın "korunaklı", ofisin, kullanışlı; dans salonunun, neşeli; kilisenin ağırbaşlı bir yer olduğunu düşünebiliriz. Yabancı bir şehri ziyaret ettiğimizde, yaşadığımız deneyimin önemli bir kısmını o yere ait karakter belirler. Peyzajların da doğaya ilişkin ama kendine has özel karakterleri vardır. Böylelikle, kurak, verimli, huzurlu ya da

⁵³ Norberg-Schulz, C.; *Existence, Space and Architecture*, Praeger Publishers, 1971, New York

⁵⁴ Norberg-Schulz, C.; a.g.e., 1971

⁵⁵ Norberg-Schulz, C.; a.g.e., 1971

ürkütücü peyzajlardan bahsedebiliriz. Genel anlamda her yerin kendine has bir karakteri ve bu karakterin de verili dünyanın temel biçimi olduğunu kabul ederiz. Başka bir deyişle yere ait karakter, zamanın işlevidir; mevsimler, günlük döngü gibi değişkenlere bağlı hava, ışık, insan etkinliği gibi pek çok olguyla belirlenir.⁵⁶

Yerleri; ülke, bölge, peyzaj, yerleşim ya da ada, burun, körfez, orman, koru, meydan, sokak, avlu, döşeme, duvar, tavan, pencere, kapı gibi terimlerle sınıflandırırız. Bu sınıflandırma belli bir bakış açısına göre mekânın içeriğini belirler. Ancak yerler, bunların ötesinde varlığı verili isimle vurgulanan gerçek şeylerdir. Buna karşın mekân, ilişkisellik üzerine kurulu bir sistemi ifade eder ve "üstünde", "altında", "sağında", "solunda", "önünde" "arkasında", "arasında" gibi edatlarla gösterilir."⁵⁷ Tüm bu edatların gösterdiği topografik ilişkisellik, nesnelere kendi gerçekliklerinin kavranması için yeterli değildir. Karakter ise sıfatlarla ifade edilir ancak tek bir sıfat bu karmaşık bütünselliği açıklamak için yeterli olmasa da o yerin diğer yerlerden farkını ortaya koyabilecek öze ilişkin bir anlatım sunabilir. Günlük yaşamda kullandığımız dil, yere ilişkin bu analizi doğrulamaktadır.

Anlamın kavranması ve üretimi için ise farklılıklar ve bunları görünür hale getiren sınırlar belirlenmeli ve mimari düzenlemeler buna göre biçimlendirilmelidir. " *...mekân içerisinde imleme ya da farklılaştırma yoluyla elde edilen yer, mimarlık etkinliğinin kökeni olarak görülmelidir... Duvar, döşeme, tavan gibi temel mimari elemanlar, insanın doğayı deneyimlemesindeki ufuk, çeper ve çerçeve gibi kavrayışlarla benzerlik içindedir... Mimarlık,*

⁵⁶ Norberg-Schulz, C.; a.g.e., 1971

⁵⁷ Norberg-Schulz, C.; The Phenomenon of Place, *Architectural Association Quarterly* 8, no:4, 1976, s:3-10.(Nebitt, Kate; a.g.e., 1996, 414)

*Heidegger'in "gökyüzü ve yeryüzü arasında ilahların önünde" ⁵⁸ tanımına benzer biçimde insan varoluşunun konumunu aydınlatır.*⁵⁹

Bir yerin sınırlarının nerde başlayıp nerede bittiğini gösteren "çeper" [boundary] ise, farklılıkların görünür hale geldiği bir eşiktir. Çeperler bir objenin bittiği sınırı değil insan algısına bağlı etkisinin başladığı yeri ifade etmektedir. Mimarlık çeperler yaratarak mekânı görünür hale getirir, bunun dışında herhangi bir şeyin temsili değildir.

1.3.3 Sayısal Anlatıma Karşı "Yerin Ruhu" ve Anlam: C. Norberg-Schulz

"Yerin Ruhu" [Genius Loci] bir Roma kavramıdır. Antik Roma inancına göre bağımsız her varlığın kendine has bir özü, koruyucu ruhu vardır. Bu ruh, insanların ve yerlerin doğumlarından ölümlerine kadar karakterlerini ve niteliklerini tayin etmektedir. Hatta tanrıların bile böyle bir "genius"a sahip olduğunun düşünülmesi Antik Roma'da bu yaklaşımın ne kadar temel bir gerçekliği belirttiğini ortaya koymaktadır. Louis Kahn'a göre bu ruh, bir şeyin ne olduğu ve ne olmak istediğini ifade ediyordu.⁶⁰

Antik Roma düşüncesindeki belli bir yere ait kutsanmışlık duygusuna bağlı olarak kabul edilen "yerin ruhu" ya da yerin insan algısına bağlı kolektif şuurda oluşturduğu atmosferi yeniden yorumlama çabasına girişen Schulz, insanının çevreye ilişkin ilk ve

⁵⁸Heidegger'in ünlü, "Between the sky and the earth, in front of the divinities" ifadesi.

⁵⁹ Norberg-Schulz, C. The Phenomenon of Place, *Architectural Association Quarterly* 8, no:4, 1976, s:5

⁶⁰ Wurman, R.S. "Olacak olan Her zaman Vardı" [What Will Be Has Always Been] The Words of Louis I. Kahn, Access and Rizoli, 1990, New York, Çev. Atilla Yücel, (Selçuk Batur için Mimarlık Yazıları TMMOB Mimarlar Odası, 2005, İstanbul)

temel algılayışının verili ve belirli karakterler aracılığıyla olduğunu vurgulamıştır. ⁶¹ Schulz'a göre yere ilişkin bu durum tarih boyunca açık bir şekilde ifade edilmiş olmasa bile yaşayan bir gerçeklik olarak sanat yapıtlarının ifade edilmesinde etkilidir. Yazarlar ve sanatçılar kendi yerel karakterlerinden ilham alarak, günlük yaşamı, peyzajı ve kentsel çevreyi betimlemeye çalışmışlardır.

Schulz'un "yerin ruhu" gibi tanımı güç mitsel bir kavramı mimarlık kuramına tanıtmaya çalışmasının nedeni, Modern Mimarlığın, kendi deyişle ikamet etmeye olanak tanımayan yani insanın yaşadığı yere karşı aidiyet duygusunu ortadan kaldıran diagramatik ve işlevselci çevreler ürettiği yönündeki eleştirisi ile bağlantılıdır. Modern mimarlığın bu yaklaşımı aynı zamanda çevre için bir anlam krizi de yaratmaktadır. Kahn, bunu şöyle ifade eder: "*Tasarımı ihtiyaçların düzenlenmesi ve problemlerin çözümlenmesi olarak düşünürseniz, bakın işte o zaman onu elden kaçırsınız. Onun anlamını kaybedersiniz, çünkü bir şeyin kendi içinde anlamlı olabileceğini düşünmemektesinizdir*"⁶² Schulz, anlam sorununun göstergebilimin uğraşı alanına girdiğini kabul etmekle birlikte işlevselciliğe bağlı bölgelemenin [zoning] mimarlıkta anlamı açıklamakta ve onu üretmekte yetersiz kaldığını savunmuştur. Sunmaya çalıştığı alternatif ise, mimarlığı, Heidegerci görüngübilim üzerinden okumaktır. Buna göre mimarlığın amacı, bir "varoluşsal zemin" [existential foothold] sağlamaktır. "*Mekanda ancak oryantasyon ve yere ilişkin özel karakterin tanımladığı kimlik*

⁶¹ Norberg-Schulz, C. Genius Loci, Academy Editions, 1980, London

⁶² Wurman, R.S. "Olacak olan Her zaman Vardı" [What Will Be Has Always Been] The Words of Louis I. Kahn, Access and Rizoli, 1990, New York, Çev. Atilla Yücel, (Selçuk Batur için Mimarlık Yazıları TMMOB Mimarlar Odası, 2005, İstanbul)

*sayesine yaratılan varoluşsal zemin ile yabancılaşma sorununun üstesinden gelinebilir*⁶³.

Schulz'a göre ikamet eylemi, insan ve yer arasındaki ilişkinin bütünlüğünü, mekân ve karakter arasında ayrımı belirginleştirmek suretiyle göstermektedir.⁶⁴ Mekânın belli yerinde yapılan inşa eylemi "oryantasyon" (yön, konum tayini) ve "kimlik" [identification] gibi iki psikolojik işlevle ilişkili olarak belirli bir çevresel karakterin açığa çıkmasına neden olur. İnsan, varolacak bir zemine sahip olabilmek için, yönünü ve konumunu tayin ederek nerede olduğunu bilincine varmalıdır. Aynı zamanda çevre ile kimliğini tayin ederek nasıl bir yerde olduğunu bilme ihtiyacı içindedir.

1.3.4 Herhangi Bir Yere Karşı Burası ve Oryantasyon: K. Lynch

Oryantasyon problemi, Kevin Lynch'in yer üzerine yaptığı çalışmalarda "düğüm" [node], "patika" [path] ve "bölge" [district] gibi kavramlara ağırlık vermesine neden olmuştur. Lynch, kişinin yön tayininde belirleyici olan bu öğelerin algısal ilişkilerinin bir bileşimi olarak "çevresel imaj" kavramını ortaya atmıştır⁶⁵. İyi çevresel imaj, insanlara güvende olduklarına dair bir duygu verir. Kültürel gelişmelere bağlı olarak çevresel imajlar, farklılık göstererek insanlara belli bir yere ait oldukları duygusunu verirler. *"Dünya bir takım odak noktaları, isimli bölgeler ya da hatırda kalan*

⁶³ Norberg-Schulz, C. Heidegger's Thinking on Architecture, The Yale Architectural Journal 20, 1983, s:61-68.

⁶⁴ Norberg-Schulz, C. The Concept of Dwelling, Rizzoli International Publications, 1985, New York (Schulz, "ikamet etme" ya da "meskenleşme" olarak Türkçeye çevrilebilen "dwelling" kavramı, Almancadaki etimolojik kökenine bağlı olarak "belli bir yerde barış içerisinde olma hali" olarak yorumlamıştır.

⁶⁵ Lynch, Kevin, The Image Of The City, The MIT Press, Cambridge, 1960, Massachusetts and London.

yollar vasıtasıyla organize edilebilir". Lynch'e gör bu oryantasyon sistemleri verili doğal yapı içerisinde çıkarımsama yapılarak elde edilebilir. Ancak, sistemin zayıf olduğu noktada imaj üretimi zorlaşır ve kişi kendini kaybolmuş hisseder. Kaybolmuşluk, insanın ikamet eyleminde içkin olan güvende olma duygusunun karşıtıdır. İnsanı kaybolmuşluk duygusundan koruyan "çevresel kalite"; biçim, renk veya farklılaştırılmış düzenlemelerle oluşturulan güçlü zihinsel yapılar yoluyla elde edilebilen "imajlaşabilirlik" [imageability] anlamına gelmektedir.

Lynch'in çalışması, mekânı ampirik sorgulamalara imkan veren somut bir yapı olarak ele alması ve Gestalt psikolojisi ile insan üzerindeki etkisini incelemesi bakımından yer kuramına oldukça önemli katkılarda bulunmuştur.

Oryantasyonun yanı sıra "yer kimliği" [place identity] de insanın mekâna ilişkilerinin temel tarzına işaret etmesi bakımından yere ait karakterin belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Kimlik ve oryantasyon birbirinden bağımsız olgular olarak, yer olgusunun içeriğini oluştururlar. Belirli bir yerin kimliği, o yerde yaşayan insan veya insanların bu yeri kişiselleştirmesini, diğer yerlerden farklılaştırmasını ifade etmektedir. Bu ise diğer yerlerden farklı olarak "burası noktası" oluşturma anlamına gelmektedir. Burası noktası, yaşanan evin diğer evlerden, yaşanan mahallenin diğer mahallelerden, yaşanan kentin diğer kentlerden ayırt edilmesi ve "benim evim", "benim mahallem", "benim kentim" şeklinde nitelendirilmesiyle gerçek ve sembolik olarak inşa edilmektedir.⁶⁶

⁶⁶ Bilgin, Nuri; a.g.e., 2003, s: 427

1.3.5 Nesneliğe Karşı İmgelem: J. Pallasmaa

Finli mimar kuramcı, Juhanni Pallasmaa da Schulz gibi mimarlığın iletişimsel gücünün kayboluşuyla ilgilenmiştir⁶⁷. Pallasmaa'ya göre mimarlıkta anlam, modern hareketin gözden kaçırdığı insan varoluşunun sembolize edilebilmesiyle ilişkilidir.⁶⁸ Pallasmaa'nın çıkış noktası, öznenin nesneyle olan ilişkisinde belirleyici olanın o nesneye ait fiziksel gerçeklikten çok onun algılanışı olduğu görüşüdür. Buna göre herhangi bir çalışmanın sanatsal boyutu, onun fiziksel boyutları yerine onu deneyimleme biçimimizde yatmaktadır. Mimarlıkta ise formlar kendi başlarına hiçbir anlam ifade etmezler.

Pallasmaa, zengin mimari anlatımların, kolon, duvar, kemer, kubbe, vb. gibi oldukça basit arketipik formlardan oluştuğunu ancak, formları anlamlı hale getiren şeyin bunların insan zihninde birbirleriyle ilişkisiyle oluşan imajlar olduğunu savunmuştur. İmajlar sadece anlam içermekle kalmazlar aynı zamanda anlamın kişiden kişiye, toplumdaki topluma iletilmesini de sağlarlar. Dolayısıyla formları doğa bilimlerinden devşirilen bir nedensellik içerisinde ele almak, indirgemeci bir eleментарizm ile sonuçlanır. Buna karşın mimarlığı deneyimleme biçimimiz, düşünsel-psikolojik, kültürel-biyolojik, bireysel-kolektif vb seviyelerde oldukça karmaşık bir süreçle gerçekleşir. *"...algı gerçekliğinin kapısı aralandığında, düşler, unutulmuş anılar ve imgelemler ortaya çıkar"*⁶⁹ Husserl, Heidegger ve Bachelard'ın ortaya koyduğu düşünsel perspektiften beslenen Pallasmaa, mimarlığı deneyimleme biçimimizi bellek,

⁶⁷ Pallasmaa, Juhani, *The Geometry of Feeling: A Look at the Phenomenology of Architecture*, *Skala, Nordic Journal of Architecture and Art*, 1986; s:22-25.

⁶⁸ Pallasmaa, Juhani, a.g.e., 1986; s:22-25.

⁶⁹ Pallasmaa, Juhani, *The Social Commission and the Autonomous Architect*, *Harvard Architecture Review* 6, 1987, s:119

imgelem ve bilinçaltı gibi kavramlara bağlı olarak formüle etmeye çalışmıştır.

Pallasmaa, Schulz'un ortaya koymaya çalıştığı karakter çözümlemelerini keskinleştirmesi açısından önemli bir konuma sahiptir. Bununla birlikte Pallasmaa'nın etkisi, formların tek başına anlamlı olmadığı yönündeki iddiasıyla Venturi'nin Formlara dayalı seçmeci tavrına karşı bir çıkış olarak belirginlik kazanır.⁷⁰ Formların birbirleriyle ilişkilerinin belirlediği imaj, insanın yer deneyimini oluşturur. Buna karşın zaman içerisinde oluşan yere ilişkin kültürel deneyimle beslenmeyen bir seçmeci ilişkisellik, yozlaşma ile sonuçlanmaktadır.

Görüngübilim'den ve Coğrafya'dan hareket edilerek yerin kavramsallaştırılması, belli durumlar için mekânsal deneyimlerin belirlenmesi, "yerin ruhu" veya yere ilişkin belli bir canlılık düşüncesini vurgulamaktadır. Buna göre yer, modern tarih kuramlarının greliliğine, beden ve onun belirli bir mahallin niteliklerini doğrulaması yoluyla direnç gösteren bir yol sunmaktadır.

1.4 TASARIMI YÖNLENDİREN BİR OLGU OLARAK YER

Heidegger'in insan deneyimine önem veren pozisyonu Raimund Abraham, Tadao Ando, Pallasmaa ve Norberg-Schulz gibi altmışlar ve sonrasında ürün veren pek çok mimar ve kuramcı tarafından paylaşılmaktadır. Ortak bakış, yerin ruhunun keşfi ve yerin üretimi konusunda mimari sorumluluğun geliştirilmesi yönündedir. Ancak modern mimarlığın diagramatik zmlemelerinin, nesnel

⁷⁰ Nesbitt, Kate; *Theorizing a New Agenda for Architecture: An Analog of Architectural Theory*, Princeton Architectural Pres, 1996, New York, s:30

ölçümlemeye olanak tanıyan soyut mekân kavrayışının terk edilmesi, tasarım kuramını, tasarımcının bakışına göre şekillenebilen oldukça karmaşık bir alana çekmiştir. Ortaya çıkan bu çoğulcu ortam içerisinde, tasarıma konu olan şeyin ne olduğu değil nasıl algılandığı, neyin tasarlandığı değil nasıl tasarlandığı, sonuç olarak da ortaya çıkan ürünün ne olduğu değil nasıl görüldüğü daha önemli bir konuma gelmiştir. Bir yanıla oldukça farklı seslerin duyulduğu bu devrimci ortam, insanın çevre deneyiminin yeniden keşfedilmesini sağlarken, diğer yanıla da her türlü yaklaşımın alkışlanabildiği, tasarım ilke ve metotlarının hızla eridiği, kişiselleştiği bir zamanı anlatmaktadır.

Böyle bir ortam içerisinde mimarlığın kültürel nosyonundan, toplumsal sorumluluğundan, kent mekânının tarihten gelen yadsınamaz gerçekliklerinden yola çıkarak modernizmin rasyonel düşüncesine alternatif bir bakış geliştirilmiştir. Mimarlıkta "yer kuramı"nın geliştirilmesinde Schulz'un yanı sıra Venedik Okulu⁷¹ üyelerinin de etkisi büyüktür. Aldo Rossi, Manfredo Tafuri, Vittorio Gregotti gibi üyelerden oluşan okulda neorasyonalizm ve neomarksizm gibi yeni bakış açılarıyla mimarlığın sosyal ve politik rolü üzerine çalışmalar yapılmıştır. "La Tendenza" olarak da tanınan bu yeni akılcılığın çıkış noktası da, Heidegger'in Görüngübiliminden hareketle modernizmin ve modernizasyonun eleştirisidir.⁷² Mimari tasarım kuramının altyapısını yeniden tanımlamaya çalışan bir akım olarak "La Tendenza", mimarlık için yeni düşünce kategorileri oluşturmayı hedeflemiştir.⁷³ Buna göre mimari tasarım, bellek,

⁷¹ İtalya'da kurulan bu düşünce okulunun resmi adı "Architectural Institute of the University of Venice" dir.

⁷² Colquhoun, Alan; "Postmodernism and Structuralism: A Retrospective Glance," in *Modernity and the Classical Tradition: Architectural Essays 1980-1987* (Cambridge: MIT Press, 1989), 251. (Nesbitt, Kate; a.g.e., 1996)

⁷³ Ignasi de Sola-Morales Rubio, "Neo-Paternalism and Figuration," *Architectural Design* 54, no. 5-6, 1984: 15-20. (Nesbitt, Kate; a.g.e., 1996)

aidiyet, süreklilik ve yer gibi modern kuramın dikkate almadığı kaynaklardan beslenmelidir. Yer kavramı yalnız bir çevresel çözümlenme aracı değil aynı zamanda mimari tasarımı yönlendiren temel bir önermedir.

1.4.1 Ölçme, Değiştirme, Kullanma: V. Gregotti

Casbella, Rassegna⁷⁴ gibi İtalyan dergilerinde editörlük görevleri üstlenen Gregotti, "Kuramın Gerekliliği" [*The Necessity of Theory*], "Detaylandırma Uygulamaları" [*The Exercise of Detailing*] ve "Yer ve Mimarlık" [*Territory and Architecture*] gibi çalışmalarıyla La Tendenza'nın modernizm karşısında kültürel altyapıya değer veren tavrını ortaya koymaya çalışmıştır. Gregotti, "Territory and Architecture" da Heidegger'in görüngübiliminden yola çıkarak "yer" [place] ve "yerin ruhu" [genius logi] kavramlarını tasarım kuramı çerçevesinde yorumlamaya çalışmıştır. Buna göre mimarlığın kökeni, yer meydana getirmek amacıyla bir taşın zemin üzerinde konumlandırılmasına dayanır. Mimarlığın görevi, verili peyzajın, ölçülmesi [measurement], değiştirilmesi [modification] ve yararlı hale getirilmesi [utilization] için doğanın yeniden ifade edilmesidir. Bu yolda mimarlık kendi bağlamını oluşturur.⁷⁵

Gregotti'nin "ölçme" üzerine vurgusu modernist söylemlerden farklıdır ve Heidegger'in "meskenleşmeden [dwelling] 'ölçme' çıkarıldığında geriye şiirsellik kalır"⁷⁶ deyişiyle paralellik taşır. Biçimsel müdahaleler, coğrafi ve tarihsel anlamda şeylerin toplamı

⁷⁴ V.Gregotti, A. Rossi, F.Tentori, C.Aymonino ile birlikte oluşturduğu, E.N.Rogers'in öncülüğündeki *Casabella-continiutà* grubunda da yer almıştır.

⁷⁵ Gregotti, Vittorio; "Territory and Architecture", *Architectural Design Profile* 59, no. 5-6 (1985): 28-34.

⁷⁶ Heidegger, Martin; "The taking of measure is what is poetic in dwelling" "...Poetically Man Dwells..." in *Poetry, Language, Thought*, Albert Hofstadter, trans, New York: Harper and Row, 1971: 221. (Gregotti, Vittorio; a.g.e., 1985)

olarak görülen doğanın gerçekliğini ifade eden yerin, şiirselliğini açığa çıkarır. Bu dönüştürme, doğanın gerçekliğe ayna tutarak geometrik bir biçimde düzenlenmesini, idealize edilmesini içerir.⁷⁷ Gregotti'nin stratejisi, "inşa edilmiş yerin" ya da peyzajın oluşturulmasındaki mimari yaklaşımın nasıl tanımlanabileceği üzerine dayanır.⁷⁸

Gregotti'ye göre çevrenin, sosyolojik, ekolojik, yönlendirici öğeleri zihinlerimizde kendi kalıpları içine hapsedilmemeli, mimarlığın materyali haline gelmelidir. Bu çevre fikri, mimarlığın içinde çözüldüğü bir sistem değil tersine mimarlığın karşısında tavır aldığı, belirli bir bölgeye yönelik yeni planlama prensipleri ve metotlarının oluşturulmasına olanak tanıyan bir yaklaşımdır.

*"Tarihin ruhunun elle tutulur hale geldiği yer, etrafımızı saran yapılar çevredir. Bu yalnızca tarihin anlam ve derinliklerinin görünür hale gelmesi değil, aynı zamanda strüktürel olarak vücut bulmasıdır. Çevre, kendi tarihinin izlerinden oluşur. Eğer coğrafya, tarihin imlerinin somutlaştırılması ve bir form üzerine dökülmesi demekse mimari proje, formun dönüştürülmesi yoluyla oluşan çevresel bağlama dikkat çekmek ile yükümlüdür."*⁷⁹

Bütünün dönüştürülmesi amacıyla bir parçasının değiştirilmesi, önceden varolan [pre-existing] bütünselliğin farkına varılmasını sağlar. Etimolojik kökenine göre "modification" ya da "modus", düzenlenmiş şeylerden oluşan geometrik dünyanın ölçülmesiyle

⁷⁷ Gregotti, Vittorio; "Architecture, Environment, Nature", Joan Ockman, ed., *Architecture Culture 1943-1968, A Documentary Anthology*, New York, Rizzoli 1996, s:400-401.

⁷⁸ Burns, Carol; "On Site", Andrea Kahn, ed., *Drawing Building Text* New York: Princeton Architectural Press, 1991: 146-167. (Nesbitt, Kate; a.g.e., 1996)

⁷⁹ Gregotti, Vittorio, a.g.e., 1985.

[measure] ilişkilidir. Yeri mimariye dönüştüren şey, doğa ve bütünsellik fikirleriyle dünya ve fiziksel çevre arasında "değiştirme" aracılığıyla bir bağ kurulmasıdır. Bu aynı zamanda mimarlığın kökenine ilişkin sembolik bir bağlıdır.⁸⁰

Gregotti, mimarlığın kökenini "değiştirme" eylemine bağlamakla Aydınlanma Dönemi'nden beri mimarlığın kökeninin Laugier'nin 1753 tarihli eseri *Essai Sur L'architecture*'da belirtilen "ilkel kulübe"ye bağlanmasına kökten bir karşı çıkışta bulunmuştur.⁸¹ "Mimarlığın kökeni bir kulübe ya da Adem'in cennetteki mitsel evinde yatmaz. Bir destek kolona, bir çatı alınlığa dönüşmeden, bir taş diğerinin üstüne konmadan önce, insan bilinmeyen bir evrenin ortasında yeri tanımlamak için taşı zemine koyar böylelikle ölçer ve dönüştürür."⁸² Tasarıma başlarken elde hali hazırda verili bir çevre vardır. Mimarın yaptığı ise onu değiştirmekten başka bir şey değildir. Ölçme, her bakımdan çevreyi basitleştirir. Buna göre tasarımcının yerle ilişkisini belirleyecek iki yol vardır. Birinci yolun aracı "doğanın taklidi" [mimetic imitation], "organik özümseme" [organic assimilation]'dir. İkinci yol ise ölçmeyi kullanır, böylece

⁸⁰ Gregotti, Vittorio, a.g.e., 1985.

⁸¹ "Aydınlanma dönemi mimarı için mimarlığın kökenlerinin araştırılması, Sanatının gerçek ilkelerini keşfetmekle aynı anlamı taşımaktadır. Yaratılan "köken" mitosu etrafında hakikat ile ilişki kurmak için başlangıçlara geri dönülmesi önerilmektedir. 18. yüzyılın ortalarından itibaren, kuramsal alanda mimarlık üretimini yasalaştırmaya hizmet eden çalışmalar yoğunlaşır. Çalışmaların hedefi mimarlığı doğal kökenlerine geri götürmektir. Laugier'nin 1753 tarihli eseri *Essai Sur L'architecture*'da betimlediği "ilkel kulübe (cabane rustique) bu yaklaşımın örneği olarak modern dönemin başlangıcında yer alır. Vitruviuscu geleneğin takipçisi olan Laugier, hem "ilkel kulübe"yi "mimarlığın başlangıcı" olarak tasavvur eder hem de eski bir ülkü olan "mimarlığın doğayı taklit etmesi düşüncesini" pekiştirerek gündeme getirir. Cabana rustique hem mimarlık dünyasının bütününü kapsayan belirleyici ideal tiptir hem de aynı zamanda, neredeyse Darvinci bir kuramsal görüşe bağlı olarak diğer tüm yapıların kendisinden türedikleri özgün olguyu belirtir." (Bingöl, Özgür. "Mimarlıkta Tip Kavramı ve Tipoloji", Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSÜ FBE 2007, İstanbul)

⁸² Gregotti, Vittorio; a.g.e, 1985.

uzaklık, tanımlama gibi araçlarla karmaşıklığın içindeki döngü belirlenir.

Birincisinde problem gerçekliğin ikizlenmesi [mirroring reality], ikincisinde ise gerçekliğin çiftinin kurgulanmasıdır. [establishing the double]. Gregotti'ye göre, sonraki aşama durmak bilmez bir bölümlenmedir; bir duvarın yükseltilmesi, alanın çevrilmesi, bölgelerin tanımlanması, bölümlenme ve davranış farklılıklarına göre mafsallanmış iç mekânların Üretimi. Böylece basit bir dışarılık, geniş çevrenin karmaşıklığının ölçümlenmesi olarak belirir. Bu nedenle malzeme doğanın maddesi değil, daha çok akla ilişkin ve soyuttur; yerin formunu, şeylerin birleşimini, tarih içinde dönüştürülmüş düşünce ürünü doğayı ve kullanım sıklığı sonucu gölgelenmiş hafızayı anırtır. Böylelikle mimari proje, geleneksel, üslupsal ve mesleki düzenlemelerin üzerine kurulur. Bu geleneğe mimari doğruluğu ve somutluğu veren ise yer ile karşılaşmadır.

Gregotti'nin yaklaşımında "yapısal dilbilim" in [structural linguistic] de etkisiyle tekil objelerin belirlenmesi yerine bunların arasındaki boşluklar ve ilişkiler dikkate alınmıştır. Mekân tanımı, göstergebilimci Ferdinand de Saussure'un "dil" üzerine yorumlarına paralellik gösterir: "*Mekân, farklılıklardan, değer ve deneyimlerden meydana gelen süreksizliklerden oluşur*"⁸³ Bu nedenle mekânın organizasyonu süreklilik arz eden "yer" fikriyle başlar. Mimari çözümün belirlenmesi; durumdaki, bağlamdaki, ya da çevredeki farklılıklarla yakından ilişkilidir ve mekânı, hiçbir yere ayrıcalık tanımayan, türdeş, sonsuz bir yayılım olarak görmemek gerekmektedir.

⁸³ Gregotti, Vittorio; a.g.e, 1985, s:339.

1.4.2 Locus ve Analoji: A. Rossi

Zaman içerisinde insan eliyle üretilmiş çevreleri tasarım kuramının odağına yerleştirmeye çalışan Aldo Rossi de mimarlıkta yer nosyonunun geliştirilmesinde oldukça etkili olmuştur. Altmışlı yıllarda yayınlanan Şehrin Mimarisi [Architecture della Citta]⁸⁴ adlı çalışması Rossi'yi, Venturi ve Schulz gibi, modernizmin eleştirisinde öncü bir konuma taşımıştır. Tarihsel süreçte insan eliyle üretilmiş çevrelerin toplumu etkileyen, yönlendiren bir gerçeklik haline geliş kent içerisinde gerçekleşir. Öyleyse mimarlık, tarihin elle tutulur hale geldiği kent mekânına kayıtsız kalmamalıdır. Mimarlık, hem kentin tarihi gerçekleriyle belirlenen bir metodoloji oluşturmalı hem de bu bilinçle kenti sürekli olarak yeniden var etmelidir.

Rossi, "artifact" kavramına (insan elinden çıkma şeylere) vurgu yaparken bunların kentle ya da yakın çevresiyle içinde bulunduğu bağlama "locus" (yer) kavramıyla dikkat çekmiştir. Artifaktlar ve bunların birbirleriyle ilişkilerinin var ettiği locus, kentin en temel gerçekliğidir. Bu gerçeklik belli bir zamandaki anlamını ve işlevini aşar, zamanın aşındırıcı etkisine karşı kolektif belleği uyararak kalıcı olanı belirler.

"Rönesans ressamlarının betimlediği piazza'ları (meydan) düşünüyorum sık sık; güçlü bir biçimde tek bir âna yerleştirilmiş olduğundan mimarlığın yeri, yani insan ürünü olan yapının yeri; genel bir yer ve hafıza değeri kazanmıştır orada. Bu an, İtalyan piazza'larıyla en birincil, en derin fikrimizi oluşturur, bu yüzden de İtalyan şehirlerinin kendisiyle ilgili mekânsal fikrimizle bağlantılıdır. Bu tür fikirler tarihsel kültürümüzle, inşa edilmiş peyzajlar içindeki

⁸⁴ Rossi, Aldo; Şehrin Mimarisi, Çev .N. Gürbilek, Kanat Yayınları, 2006, İstanbul, s:96.

varoluşumuzla, bir bağlamdan diğerine aktarılan referanslarla, dolayısıyla aynı zamanda zihnimizde canlandırmış olduğumuz bir mekânsal fikre fiilen en yakın şeyler olan tekil yerlerin yeniden keşfiyle yakından ilgilidir.”⁸⁵

Rossi'ye göre modern mimarlıktaki işlevselci yaklaşım ancak, zaman içerisinde yalnızca bir âna, ve mekân içerisinde bir konuma karşılık gelebilir. Bu nedenle, buradan yola çıkılarak bir genellemeye ulaşmak her zaman yanıltıcı olacaktır. Kent mekânı için buna bağlı bir bölgeleme [zoning] düşünmek ise kentin gerçekliklerinin göz ardı edilmesi demektir. *“...Bu kuram, şehri basit bir biçimde karşılaştırılabilecek ve basit bir işlevsel farklılaştırma kuralı temelinde açıklanabilecek bir dizi an olarak kavradığı için sınırlayıcıdır. Bu tür bir kuram, kentsel artifaktların yapısında için olan en önemli değeri yok saymaya varır. Bu yaklaşımın karşısında ise kentsel artifaktları bütünlükleri içerisinde ele alma, şehrin tek bir parçasını tümüyle açıklama, onun içinde kurulabilecek bütün ilişkileri belirleme ihtimali var”.*⁸⁶

Tekil varlıklar olarak artifaktlar ise her zaman kente ve onun tarihine ilişkin özgül bir gerçekliği belirlediği için hem kenti kavramamızı sağlar hem de mimarlığın toplumsal ve kültürel boyutuna işaret ederek mimari tasarımın zeminini belirler. *Artifaktların işlevlerinden çok yapılarını öne çıkaran bir kentsel artifaktlar kuramıyla tutarlılık içinde, şehrin tek tek parçalarının şehre karakterini veren özellikler olarak ayırt edilebileceğini söyleyebiliriz; karakteristik parçalardır bunlar.”*⁸⁷

⁸⁵ Rossi, Aldo; a.g.e., 2006, s:96

⁸⁶ Rossi, Aldo; a.g.e., 2006, s:53

⁸⁷ Rossi, Aldo; a.g.e., 2006, s:13

Artifaktlar, tekil birer varlık olarak görölse de kolektif hafıza yoluyla kentin bütününe dair imgemizi belirleme gücüne sahiptirler. Bu nedenle artifaktlar üzerinden kentin bütününe dair bir tasarım yaklaşımı geliştirmek, bir mimarlık bilgisi elde etmek mümkündür. *"...Belirli bir kentsel artifaktı ele almak yeter; bir dizi soru hemen kendini belli edecektir. Çünkü kentsel artifaktların genel özelliği, bizi belirli ana temalara –tekilliğe locus'a, tasarım ve hafızaya- geri götürmeleridir. Her bir artifaktla birlikte belirli bir bilgi türü, alışık olduğumuzdan farklı, daha eksiksiz bir bilgi şekillenir. Bu bilgi ağında neyin ne kadar gerçek olduğunu araştırmak bize kalır."*⁸⁸

Locus ise tekil artifaktların veya onlar arasında kolektif hafızayla belirlenen ilişkilerin varlık alanı olarak kentin kamusal gerçekliğini kavramamızı sağlar. Kente soyut planlar üzerinden, sayısal verilerle değil, bulunulan noktadan, yani yaşantısal ve perspektif bir bakışı anlatır. Hem bireysel hem de kolektif olarak kamusal mekânı deneyimleyişimizin göstergesidir. *"...Bu alan bir ölçüde doğal unsurlar tarafından belirlenmiştir ama aynı zamanda kamusal bir nesnedir ve şehrin mimarisinin temel parçalarından biridir. Bu alanı bir bütün olarak, şehrin biçiminin yatay bir uzantısı olarak ele alabileceğimiz gibi tek tek parçalarına da bakabiliriz. Coğrafyacıların yer dedikleri şeydir bu; bir şehrin üzerinde yükseldiği alan, gerçekte kapladığı yüzeydir. Bu coğrafi perspektif, şehri tarif etmek için temel öneme sahiptir; yer ve durumun yanı sıra farklı şehirleri sınıflandırmak açısından da önemli bir öğedir."*⁸⁹

Bu nedenle Locus, aslında tarih boyunca hep var olmuştur. Kentlerin kökenini, kuruluş biçimini, gelişme biçimlerinin nedenlerini açıklar. Belli bir zamana ve belli bir yere ait değildir, ama belli bir

⁸⁸ Rossi, Aldo; a.g.e., 2006, s:13

⁸⁹ Rossi, Aldo; a.g.e., 2006, s:48

zamanı ve yeri kavramamızı ve onun gerçekliğine göre tavır almamıza olanak tanır. Mimarlığın gerçekliğe dokunduğu noktadır.

"Kuramcılarının resimde peyzajın çerçevesi üzerine yorumları, Romalıların yeni şehirler kurarken belli öğeleri kendilerinden son derece emin tekrarlamaları, böylece locus'ta var olan dönüşüm potansiyelini kabul etmeleri; bunlar ve birçok başka olgu belirli artefaktların önemini sezmemize yol açar. Bu tür bilgileri gözden geçirdiğimizde mimarlığın neden Antik Çağ'da ve Rönesans'ta bu kadar önemli olduğunu anlarız. Bir bağlam şekillendirmiştir çünkü. Biçimleri bir yerin daha geniş değişimleriyle birlikte değişmiş, bir bütünün oluşturulmasında yer almış, kendi başına bir olay oluştururken aynı zamanda bütünsel bir olaya da hizmet etmiştir. ... Locus kavramı, Palladio ve daha sonra Milizia'nın zamanına geldiğinde giderek topografik ve işlevsel yönleriyle ele alınır hale geldiyse de Rönesans kuramcısı için daima geçerli olmuştur... Mimariyi az sayıda rasyonel ilkeye dayalı bir dizi mantık işlemi olarak yorumlamaya çalışırken, bir mimari yapıtı bir yerden ötekine aktarmanın zorluğunu Viollet-le-Duc de kabul etmişti. Viollet-le-Duc'ün genel mimari kuramında locus tekil ve fiziksel bir yer olarak önem taşır"⁹⁰

Rossi'nin mimarlıkta yer kuramına "locus" ile bir derinlik kazandırması, mimarlıktaki zaman boyutunu "kentsel hafıza" yoluyla tasarıma dâhil edilmesiyle mümkün olmuştur. Kuramının beslendiği en önemli kaynak budur. Hafıza, modern bakışın sunduğu genel geçer bir tarih kavrayışından farklıdır. Ortak bir tarih ya da geçmiş yoktur. Her yerin kendine ait kendi gerçekliklerini şekillendiren kendi tarihi vardır. Bu nedenle genel geçer bir tarih

⁹⁰ Rossi, Aldo; a.g.e., 2006, s:97

kavrayışının tasarım etkinliğine konu edilebilmesinde zorluk, yere ilişkin tarih bakışı sayesinde aşılmıştır.

*"Denilebilir ki, şehrin kendisi orada yaşayanların hafızasıdır ve hafıza gibi o da nesnelere ve yerlerle ilişkilidir. Şehir kolektif hafızanın locus'udur. O zaman locus ile şehirde oturanlar arasındaki ilişki hem mimari hem de peyzaj açısından şehrin egemen imgesi haline gelir ve bazı artefaktlar şehrin hafızasının parçası haline geldikçe yenileri ortaya çıkar. Tümünüyle bu pozitif anlamda büyük fikirler şehrin tarihi içinde akar, onu biçimlendirir."*⁹¹

Mimari ürün, tarihsel bir döneme sıkışmak yerine, artefaktların aşkınlığının kavramsallaştırılmasıyla "kalıcılık" kazanacaktır. Bu aşkınlık işlevden bağımsızdır ve Schulz'un da vurguladığı gibi karakter ile ilişkilidir. "...Demek ki locus'u kentsel artefaktların karakteristik ilkesi olarak ele alıyoruz; locus kavramı, mimari, süreklilikler ve tarih ile birlikte kentsel artefaktların karmaşıklığını anlamamızı sağlar. Kolektif hafıza, topluluğun yapıtlarında, mekânın dönüşmesinde etkili olur; her zaman ona karşı duran maddi gerçeklikler tarafından belirlenen bir dönüşümdür bu. Böyle anlaşıldığında hafıza tüm karmaşık şehir yapısının kılavuzu haline gelir. Kentsel artefaktların mimarisi bu anlamda sanattan ayırt edilir."⁹²

Rossi'nin yere ilişkin bütün bu çözümlenmeleri sonucu elde ettiği tasarım metodolojisi "analoji"ye dayanır. Analoji hem kuramsal metinlerin oluşturulmasında hem de mimari projelerinde en temel aygıttır. Ancak analogiyi kullanım biçimi Rossi'nin yaklaşımını iki önemli açıdan tartışmaya açmıştır:

⁹¹ Rossi, Aldo; a.g.e., 2006, s:125

⁹² Rossi, Aldo; a.g.e., 2006, s:125

Birincisi akıp giden zamanla ilgilidir ve bir "şimdi" sorunsalı ortaya çıkarır. Rossi'nin locus'u belirli bir dönem içerisinde çözümlemeyip akan olayların bileşeni olarak bir bütün halinde görmesi, modernitenin "şimdi"sini sorunlu bir noktaya taşımıştır. "Şimdi", bu akıp giden olaylar silsilesi içinde nedir? Şimdi, geçmişle gelecek arasına sıkışmış bir an değil, tüm buların hem hal olduğu bir durumu anlatır. Bellek yoluyla geçmişin sürekli hatırlandığı bir andır. Analoji, şimdiyi geçmiş içinde eritir. Geçmiş akıp giden ardıl olaylar olarak çözümlemeyişi, nedensellik ilkesine dayalı bir gelecek tasavvuruna da olanak tanımaz. Şimdi, artık analogi yoluyla geçmişin temsilidir. Tarihsel olayların birbirinden özerk alanları olmadığı gibi şimdinin de böyle bir özerk alanı yoktur.

"Rossi için şehir, insani olayların sergilendiği bir tiyatrodur. Bu tiyatro, bir temsilden ibaret değildir artık; bir gerçekliktir. Olayları ve duyguları içine çeker; her yeni olay geçmişin hafızasını ve geleceğin potansiyel hafızasını içinde taşır. Dolayısıyla locus, bir dizi olayı içinde barındıran bir yerken, aynı zaman da kendi başına bir olay da oluşturur. Bu anlamda da kendi karakteri olan benzeriz bir yer, bir locus solus'tur. Tekilliği, bu olayların ortaya çıkışına damgasını vuran göstergelerden tanınabilir. O halde locus solus kavramı, belirli bir yer ile onun üzerindeki binalar arasındaki özgül ama aynı zamanda da evrensel ilişkiyi içerir. Binalar, belli bir yerde ortaya çıkmış olayların göstergeleri olabilir; yer olay ve gösterge arasındaki bu üçlü ilişki kentsel artifaktların karakteristik özelliği haline gelir. O halde locus, mimarının ya da biçimin üzerinde iz bırakabileceği yerdir, denilebilir. Mimari yerin tekilliğine biçim

*kazandırır; locus da birçok değişikliğe, özellikle de işlev dönüşümlerine rağmen varlığını bu özgül biçim ile korur.*⁹³

İkincisi, biçimsel analogidir. Rossi yere ait biçimsel karakteristiği belirledikten sonra, bunu doğuran şey ile değil, biçimin kendisi ile bir analogi kurar. Bu, görüngübilimin “şeylere dönüş” ilkesiyle tutarlık içinde gibi görünse de önemli bir gerçekliğin üzeri örtülmüştür. Rossi'nin işaret ettiği artifaktlar şeylerin temsiliyken, kendi analogisi onu, temsilin temsili noktasına götürür. Bu durum, ironik biçimde modernizmdeki makine analogisiyle de benzerlik gösterir. Makine, doğa ile kurulan analoginin bir ürünüdür. Ancak, Rossi benzer biçimde makine ile kurulan analogi sayesinde elde edilen modern biçimin analogisini eleştirirken kendisi de benzer bir sorun ile karşı karşıya gelir.

Eisenman, “Şehrin Mimarisi”nin Amerikan basımı için hazırladığı önsözde bunu daha kapsamlı bir biçimde şöyle ifade eder:

“...Çizili olan gibi yazılı analogi de hem yer hem de hafızayla sınırlıdır. Ama şehirden farklı olarak şehrin iskeleti, yani şehirle arasında analogi kurulan şey, özgül bir yer ve belirli bir zamandan kopuktur; bunun yerine yalnızca tipolojik ya da mimari bir zaman- yer içinde var olan soyut bir locus haline gelir. Böylece Rossi yer ile hafıza arasında bir bağ kurabilmek için tipi, tarihteki yerinden eder; tarihin silinmesi ve gerçek yerlerin aşılması aracılığıyla modernist ütopya (sözlük anlamıyla “hiçbir yer”) ile hümanist gerçeklik (inşa edilmiş yer) arasındaki çelişkileri uzaklaştırmaya çalışır.”⁹⁴

⁹³ Eisenman, Peter; -Şehrin Mimarisi'nin- Amerikan Basımı için Giriş, Hafıza Evleri: Analogi Metinleri, s:171 (Rossi, Aldo; a.g.e., 2006)

⁹⁴ Eisenman, Peter; a.g.e., s:173 (Rossi, Aldo; a.g.e., 2006)

"Analojinin zamanı, tarih ve hafızanın bu çift odaklı merceği, kronolojik zamanı (olayların zamanını) ve atmosferik zamanı (yerin zamanını) içine alarak yıkar: Yer ve olay, locus solus artı zaman- yer. Analojinin yeri böylece gerçek şehirden soyutlanır. Tip-biçimleri ve özgül yerleri birbirine bağlayarak gerçek yerleri ve gerçek zamanları yerinden eder, yeniden ilişkilendirir, dolayısıyla da dönüştürür. Analojinin yeri hiçbir yerdir, ama tam da hem tarih hem de hafızadan kaynaklandığı için modernist ütopyanınkinden farklı olan bir hiçbir yer. Zaman ve yerin kesin sınırlarının analoji ile kurulan şey içinde böylece bastırılması, hafızada hatırlama ile unutma arasında var olan türden bir diyalektik üretir." ⁹⁵

Son tahlilde, Rossi'nin modernizm karşısında yere ilişkin bir metodoloji oluşturma yönündeki çabası, onu ironik bir biçimde modernizmin yersizleşme sorunuyla benzer bir noktaya getirmiştir.

1.4.3 Yer ve Mimari Müdahale: R. Abraham, T. Ando

Mimarlık kuramında, tasarım ve yer arasında kurulan ilişki bağlamında tartışma konularından birisi de iki olgunun birbiri üzerinde etkisi üzerine olmuştur. Mimari tasarım, yere hangi sınıra kadar müdahale edebilmelidir? Ya da yerin tasarımdaki belirleyiciliği hangi ölçütler içerisinde ele alınabilir? Bu konuda Raimund Abraham ile Tadao Ando'nun karşıt bakış açıları ve çıkış noktaları polemik kökenine dair oldukça açıklayıcı ipuçları vermektedir.

Abraham, "Olumsuzlama ve Uzlaşma" [*Negation and Reconciliation*]⁹⁶ başlıklı yazısında mimarlığın ontolojik kökenini, idealin madde ile karşılaşması ve çarpışması olarak yorumlamıştır.

⁹⁵ Eisenman, Peter; a.g.e., s:173 (Rossi, Aldo; a.g.e., 2006)

⁹⁶ Abraham, Raimund; The Yale Architectural Journal no. 19, 1982, s:5-6

İnsanın varoluşunun en temel göstergesi, düşüncelerinin, fikirlerinin mekân üzerinde, bilinçli bir şekilde görünür kılınmasıdır. İdealler sürekli olarak doğayı dönüştürür ve yeniden var ederler. Bu yolda yer ile bir çatışma, verili olanı inkâr ya da olumsuzlama kaçınılmazdır. Çatışmanın başladığı yer, topografyadır. Tasarım ise topografyaya karşı yapılan müdahalenin sonuçları karşısında bir uzlaşma arayışı olarak değerlendirilmelidir.

Düşüncenin tarihteki evrimi içerisinde, yalnız idea ile madde değil aynı zamanda düşüncenin kendisi de bir inkâr ve uzlaşma diyalektiği ile ilerler. Her düşünce kendinden öncekini olumsuzlar, tahrip eder ve ardından uzlaşma süreci gelir. O nedenle eleştirel tutum, insan varoluşunu açıklayan en temel tutumdur ve tasarım sürecinde verili çevrenin olumsuzlanması olarak karşımıza çıkar. Tasarım ise bu çatışmanın ardından gelen ikincil bir konuma sahiptir. Abraham buradan yola çıkarak mimarlığın kökeninin yeri fethetmek üzere girilen eylemde arar ve biçime ilişkin spekülasyonları bu gerçeğin görülmesini engellediği için reddeder. *"Yerin fethi ve onun topografyasının dönüştürülmesi mimarlığın ontolojik kökenini ortaya koymaktadır. Tasarım süreci ise, başlangıçtaki müdahale, çarpışma ve inkâr arasında bir uzlaşma amacı taşıyan ikincil önemdeki bir eylemdir."*⁹⁷

Tadao Ando ise, *"Mimarlıkta Yeni Ufuklara Doğru"* [Towards New Horizons in Architecture]⁹⁸ adlı çalışmasında doğa ve mimarlığın iki ayrı unsur olarak görülmemesi gerektiğini vurgular. Doğu kültürü içerisinde doğal ve yapay ikilemi bulunmadığından, mimarlığın doğaya karşı bir mücadele olarak değil ondan anlam bularak

⁹⁷ Abraham, Raimund; a.g.e., 1982, s:5-6

⁹⁸ Ando, Tadao; Towards New Horizons In Architecture, Tadao Ando, New York: Museum of Modern Art, 1991, s:75-76.

gelişebilecek bir etkinlik olduğunun altını çizer. *"Batı düşüncesinde insan ve doğa birbirinden kesin sınırlarla ayrılmıştır. Mimar, doğa karşısında doğayı boyunduruk altına almaya çalışan, onunla çatışan ve yönlendiren konumundadır."*⁹⁹ Kültürün önemini ortaya koyarak aydınlanmanın eleştirisini yapan pek çok kuram için de bu geçerlidir. Soyutlayan bir mantık tarafından yönlendirilen mimarlık, her durumda doğanın karmaşıklığını ve zenginliğini içinde bulunduğu bakış açısına göre indirgeyecektir. Ele alınan yer, doğa, yaşam tarzı, tarih gibi her türlü olgu, düşüncenin ve sonunda tasarımın nesnesi haline getirilerek indirgenmekte, tarih ve kültür üsluplaştırılmakta, renkleri solmakta ve nihayetinde kökeninden uzaklaşmaktadır.

Doğu düşüncesini, Japon geleneği bağlamında ele alan Ando, doğuda özne ve nesnelere arasında böylesi mutlak bir ayrımın olmadığını vurgular. İnsan tıpkı diğer canlılar gibi doğanın bir parçasıdır. Tasarım etkinliği, su, rüzgâr, ışık gibi doğanın unsurlarıyla doğrudan ve şeffaf bir mantıkla yürütülmelidir. Mimarlık, doğayla mücadele alanı değil, onun karmaşıklığının ve zenginliğinin kendiliğinden ifade edildiği bir eylem olarak onun içinde ve onun bir parçasıdır.

Abraham ve Ando'nun metinlerinde oldukça karakteristik bir biçimde görülen bu karşıtlık, aslında yalnızca doğu ile batı arasında değil modernleşme süreciyle de yakından ilgilidir. Bu konuyu "Yersizleşme" bölümünde "Zaman ve Mekânın İçinin Boşaltılması" başlığı altında daha geniş bir çerçevede incelemeye çalışacağız.

⁹⁹ Ando, Tadao; a.g.e., 1991, s:76

1.4.4 Sosyo-ekonomik Müdahale Alanı Olarak Yer: M. Tafuri

Venedik Okulu'nda mekân ve yer'e ilişkin söylemler yalnızca doğa ve kültür bağlamında değil aynı zamanda sosyo-ekonomik ve politik bağlamda da geliştirilmiştir. Manfredo Tafuri, modern mimarlığın yalnızca bir anlam sorunu içinde değil aynı zamanda aydınlanma döneminden bu yana ideolojik bir yanılsama içerisinde olduğunu belirtmiştir. "*Mimarlık ve Ütopya*" [*Architecture and Utopia*]¹⁰⁰ isimli çalışması ile mimarlık tarihinin genel bir eleştirisine girişen Tafuri, mimarlığın toplumsal iyileştirme sağlamaktan çok kapitalist düzenlemelerin getirdiği sorunların üzerini örten bir yapılanma içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Mimarlığın 1960'lı yıllarda karşılaştığı krizi, modernist ideolojinin ekonomik gerçekler karşısındaki etkisizliğine bağlamıştır. Geliştirmeye çalıştığı neo-Marxist eleştirisini ise "*ideolojik eleştiri, sıklıkla anakronik tasarım umutlarının yaşamasına imkân veren yanılsamalara hizmet eden etkisiz ve faydasız söylenceleri ortadan kaldırmalıdır*"¹⁰¹ diyerek ifade etmiştir.

Bu amaçla tutarlı bir ideolojik eleştiri ortaya koymaya çalışan Tafuri'nin modern mimarlık konusundaki en önemli tespiti, mimarlığın bir disiplin olarak kapsamının ötesindeki problemleri çözmeye kalkıştığıdır. Çözölmeye çalışan toplumsal sorunların kökü dışarıdadır ve mimarlık mekânsal düzenlemeler yoluyla bunları çözmekte yetersiz kalacaktır. Özellikle modern mimarlığın, geniş ölçekli toplumsal düzenlemeler için oluşturulan ayrıntılı programları konusunda bu görüş, bazı postmodern kuramcılar tarafından

¹⁰⁰ Tafuri, Manfredo; "*Problems in the Form of a Conclusion*", *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development* Trans. B. L. La Penta, p.170-182, MIT Press, 1980.

¹⁰¹ Tafuri, Manfredo; a.g.e. , 1980.

mimarlığın toplumsal sorumluluklardan bağımsız bir alan olarak görülmesi yönünde kullanılmıştır.¹⁰²

Tafari'nin eleştirel bir mimari kuram ortaya konulabilmesi, ya da toplum için yeni bir mimari imaj yaratılabilmesi yönündeki aşırı kuşkuculuğu onu mimarlık etkinliği için belirli bir metodoloji oluşturmaktan alıkoymuştur.¹⁰³ Buna karşın bakışı, daha sonra, tüketim kültürü ve bölgeselcilik konusunda yer kuramında eleştirel bakışların ortaya çıkışına kaynaklık etmiş, aynı zamanda mimarlığın her zaman etik bir gündemi olması gerektiğine dair görüşleri güçlendirmiştir.¹⁰⁴

1.5 KÜLTÜREL DİRENÇ ALANI OLARAK YER

Mimarlık kuramında 60'lı yıllardan 70'li yılların sonuna kadarki süreçte, oldukça farklı türden söylemlerin çeşitlenerek geliştirildiği görülmektedir. Bunların neredeyse tamamı, "yabancılaşma", "kimlik kaybı", "kimliksiz çevreler" gibi bir takım ortak tespitlerden temellenmiştir. Dönemin tartışmalarının odaklandığı sorunun, yeni yapılar ve kentlerin ayrımlanabilir bir karaktere sahip olamayışından duyulan rahatsızlık olduğu söylenebilir. Bütün bakış açıları, kimlik ve karakter terimlerinin ortaya koyduğu "ayırt edici nitelikler" ve "fark edilebilir özellikler" üzerinde duruyor, fakat kimlik sorununa çözümü farklı kaynaklarda arıyordu.¹⁰⁵

¹⁰² Ghirardo, Diane; The Jale Architectural Journal 21 (1984): 110-115 (Nesbitt; a.g.e., 1996, 360)

¹⁰³ Nesbitt, Kate, a.g.e, 1996, s:360-361

¹⁰⁴ Yer kuramı üzerine etik bakış, "Kültürel Direnç Alanı Olarak Yer" kısmında Kenneth Frampton'un Eleştirel Bölgeselcilik ile ilgi yaklaşımlarıyla incelenmeye çalışılacaktır.

¹⁰⁵ Nesbitt, Kate, Theorizing a New Agenda for Architecture: Introduction, Princeton Architectural Pres, 1996, New York, s:16-72

Bu tezin ilgi alanı içindeki "yer kuramı"nın da çıkış kaynağını oluşturan bu ortak çerçeve, 80'lere gelindiğinde görünürde iki ana grup içerisinde ifade edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁶ Birincisi sorunun kökenini yere ilişkin karakterin modernleşme sürecinde yeterince çözümlenemeyişinde ve bunun tasarım sürecine dahil edilememişinde ararken¹⁰⁷, ikincisi modernleşmenin getirdiği kökten değişimlerin yeterince algılanamayışına ve bunun sanatın özerkliği temelinde çağdaş yorumlarla ifade edilememişine bağlıyordu.¹⁰⁸ Ancak her iki çıkış noktasının da sorunun çözümüne hiçbir katkı sağlayamayacağını düşünen, sorunun kaynağının mimarlığın uğraşı alanının dışında bir yerde olduğunu gösteren, üçüncü bir bakış da, bunlar kadar olmasa da –Tafari'nin de söylemlerinin etkisiyle- etkinlik alanını genişletmiştir. Küreselleşen dünyanın sosyo-ekonomik gerçeklerinden hareket eden bu bakış, bir üretim modeli ortaya koyamayışı nedeniyle nihilizmle suçlansa¹⁰⁹ da her iki bakışa da eleştirel bir nosyon kazandırması bakımından oldukça önemlidir.

1970'lerden itibaren, "yer" in mimarlık kuramına konu oluşu, bu kavramın, modernizmle hesaplaşma isteğine yanıt verecek bir kapasiteye sahip oluşu yönünde gelişen bir kavrayışla doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde, modernizmin bilimsel gelişmeleri arkasına alarak sunduğu genelleşmiş bakış açısı yerine, içinde

¹⁰⁶ Bu ayırım, bağlamsalcılık ve karşıt eleştirisi ile de ilişkilendirilebilir.

¹⁰⁷ Bu bakışın savunucularına Schulz'dan Rossi'ye kadar yukarıda yaklaşımlarını çözümlenmeye çalıştığımız tüm kuramcılar dahil edilebilir.

¹⁰⁸ Bu çerçeve içerisinde, Ignasi de Sola' Morales, Bernard Tschumi ve Peter Eisenman gibi kuramcılar gösterilebilir.

¹⁰⁹ Bu konuda Bernard Tschumi, "Architecture and Limits", ve Philip Bess, Communitarianism and Emotivism: Two Rival Views of Ethics and Architecture, (1993) incelenebilir. Ayrıca Frederic Jameson'ın, "Architecture and Critique of Ideology" in Joan Okman, ed., Architecture Criticism Ideology (Princeton: Princeton Architectural Pres, 1985), s: 51-87 adlı çalışması kapitalist optimizasyonu yeri bir direnç alanı olarak göstermesi bir karşıt eleştiri olarak sunulabilir. (Nesbitt, Kate, a.g.e. Introduction to "Problems in the Form of a Conclusion, Manfredo Tafuri", Princeton Architectural Pres, 1996, New York, s:361)

bulunulan yerin ve durumun hesaba katılmasını sağlayan özelleşmiş bir tutum, daha yararlı ve sonuç alıcı olarak kabul edilmiştir. Ancak kuramsal alanda oldukça geniş bir potansiyele sahip bu bakış açısı, 80'lere gelindiğinde, Ortaçağdan 19. yüzyıla kadar oluşan düzenli şehir örüntülerine karşılık gelmeye başlayan bir "bağlam" olarak yorumlanmaya başlanmıştır. "Hesaba katma" ve "yorumlama" işlemi de derinliğini kaybederek "formel uyum"a indirgenmiştir.¹¹⁰

Mario Botta, Aldo Rossi gibi mimarların çalışmalarında açıkça gözlemlenebilen bu durum yere ilişkin gerçeklerden hareket etmek yerine tasarımcının öznel bakışına göre belirlenen yere ilişkin bir imgelerin tüketim ilişkileri çerçevesinde metalaştırıldığı yönünde eleştirilmiştir. Mimarlığın toplumsal sorunlara çözüm getirmek için uygun bir zemine sahip olmadığına dair düşüncenin de verdiği rahatlık hissiyle, artık mimarlık yalnızca bir üslup sorunudur. Balamir bu durumun Türkiyedeki yansımalarını şöyle dile getirir: *"Bu tarz, mimari modernizmin gözden düştüğü bir dönemde mesleğin eliti tarafından, binaya kimlik kazandıran bir model olarak değerlendirildi. Kütlede biçimli boşluk, boşluğu vurgulayan tek veya çift kolon, eriyen köşe, üçgen ışıklık, almaşık duvar gibi formülleri olan bu model, kısa zamanda vernaküler pratiğe sızıp sınırsız çeşitlemeyle çoğaldı, anonimleşti."*¹¹¹

Bir üslup sorunu olarak etkinlik alanını genişleten bölgeselcilik [regionalism] ise, tüketim kültürünün pazarlama sorununa cevap verebilen etkili bir tarz haline gelmiştir. Tartışmaya mahal vermeyen sonuç, yerel, anonim yapı sanatının incelenmesi, günün koşullarına uygun olarak kullanılması bağlamında bölgesel

¹¹⁰ Bilgin, İhsan. "Emre Arolat'ın Ekranı", Mimarlar ve İşleri Üzerine Yazılarından Örnekler, Arredamento Mimarlık, 2001, s:57-59

¹¹¹ Balamir, Aydan. Çağdaş Mimarlık, Mimari Kimlik Temrinleri I:Türkiye'de Modern Yapı Kültürünün Bir Profili. Mimarlık 314, Kasım-Aralık 2003, İstanbul

mimarinin yeni yapılanmalar içerisinde yozlaştırılmasıdır.¹¹² Sonuç olarak, Mimarlıkta "yer" kavramsallaştırmalarının, Ortaçağ'dan 19. yüzyıla kadar geçen dönem içinde oluşan kentsel yapılanmalarla bir analogi arayışı olarak görülmesi ve bu çerçevede bir biçimsel analogi yoluyla derinliksiz alıntılama indirgenmesi yer kavrayışında telafisi güç bir tahribata neden olmuştur.

İkinci bakışa göre endüstrileşme dönemi öncesi yere karakterini veren özellikler, elbette daha fazla dokunma duyusuna hitap eden, zamanın ve belirli toplumsal özelliklerin izlerinin kaydedilebildiği bir yapılanmayı çağrıştırıyordu. Ancak 20. yüzyılın sonuna doğru bu karakterin üretilebilmesi olanaksızlaşmıştır. Özellikle ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, "yer"i *grafik temsillerle ifade edilemeyen katmanlaşmış bir yapılaşma örüntüsü* olarak görmeyi gerekli kılmıştır. Sonuç olarak yerleri ve onlara ait karakterleri, ortaçağın kentsel kodlarına göre okumaya çalışmak ve bu yoldan yeni yapılaşmalar için kuramsal bir zemin hazırlamak artık ya naif bir tutumdur ya da -özellikle bina ölçeğinde- tüketim kültürünün bir pazarlama aracıdır. Çağın gereklerinin mimarlık ürününe yansımaları tarımsal düzenin biçimsel kodlarının kullanılması ile gerçekleştirilemez.

"Bu konvansiyonun daha 1980'lerin ortasında tansiyonunu kaybetmiş bir ideolojiye dönüşmesini şu çelişkide aramak gerekir: Bunlar bir yandan ancak ortaçağ ve 19.yy. gibi grafik dile dökülebilir düzendeki şehir örüntülerini gündemlerine alabiliyorlardı; öte yandan da şehirler, özellikle de son yüzyılda yaşadıkları köklü değişim nedeniyle böylesi grafik temsillere sığmayan katmanlaşmış bir yapılaşma örüntüsüne sahip oluyorlardı. Gerçekle kurgu

¹¹² Balamir, Aydan. Çağdaş Mimarlık, Mimari Kimlik Temrinleri I:Türkiye'de Modern Yapı Kültürünün Bir Profili. Mimarlık 314, Kasım-Aralık 2003, İstanbul

arasındaki böyle bir farklılaşma dönüştürücü, özgürleştirici (emancipative) bir tansiyon anlamına da gelebilir. Ama genellikle olan, gerçekte kurgu arasındaki çelişkiye gerçekliğin bir "sapması" olarak bakmaktır: Sanki aslolan içinde rahat ettiğimiz kurgular, metotlar, temsillerdir de, gerçeklik bir kaza eseri onlardan uzaklaşmıştır. İşte ideolojinin rehaveti tam da budur."¹¹³

Ortaya çıkan yeni küresel gerçeklikte Schulz ve Tendenza'nın geliştirdiği yer paradigması gerçekleri görmemizi engellemektedir. Tarihsel değerlendirmelerden yola çıkan bir süreklilik kavrayışı üretimin özgürleşmesi karşısında en büyük engeldir. Önerilen yaklaşım biçimi ise tasarımda artık Heideggeryen Varoluşçu bakış açısıyla yere odaklanmak yerine Deleuze'ün üzerinde durduğu, "olay"a odaklanmaktır.¹¹⁴ Yer'in kültürü değil olayın kültürü, tekrar edilemez yeniden üretilemez mimari ürünler ortaya koymaya elverişlidir. Herhangi bir yerde ortaya çıkan olayın etkileri, o yerin sınırlarını aşar, başka yerlerdeki olayların etkileri ile birleşerek küresel dünyanın diğer ucunda başka yerde başka bir olaya neden olur. Bir yeri karakterize eden o yerin tarihsel çevresinin bağlamı değil o yerde meydana gelen olayların kaotik bütünüdür. Bu anlamda toplumsal gösteriler, küresel kurumların etkisi, bunlara karşı tepkiler, ifade edilen sosyal duyarlılıklar vb. önem kazanır. Örneğin Berlin Duvarının yıkılışı, Berlin'in hâlihazırdaki çevresel yapılanmasından, Dolmabahçe'deki "Habitat" etkinliği o yerin tarihsel bağlamından, ya da belli bir bölgede çekilen TV dizisi o yerin geleneksel yapılanmasından daha fazla önem taşır. Bu çerçevede mimarlık da sanatın özerkliği ilkesi uyarınca yapım süreci

¹¹³ Bilgin, İhsan. "Emre Arolat'ın Ekranı", Mimarlar ve İşleri Üzerine Yazılarından Örnekler, Arredamento Mimarlık, 2001, s:57-59

¹¹⁴ Ignasi de Sola' Morales, Differences: Topographies of Contemporary Architecture, "Place: Permanence or Production?" cev: graham Thopson, ed: Sarah Thompson, 1997, AProject of Anyone Corporation, The MIT Pres s:93-107

ve tartışmalarıyla kendi olayını yaratarak bu kaotik bütünlük içerisinde kendi varlığını ortaya koyar.

Her iki yaklaşımın da mimarlığı narsistik bir ifade alanına ya da kısa vade de maksimum kâra odaklanan bir araca dönüştürme, sonuç olarak da mimarlık etkinliğinin düşünümselliğindeki derinliğin yitilmesi gibi tıkanıklıkları olduğu iddia edilebilir. Geç kapitalist sermaye yapılanmasının mekânı maniple etme yönündeki istekliliği karşısında mimarlığın aynı zamanda başka kaynaklardan da beslenmesi gerekliliği yukarıda bahsettiğimiz üçüncü bakışın bir sonucudur.

Bu bölümde, birinci bakışın tıkanıklıklarını aşmak amacıyla *Alexander Tzonis ve Liane Lefaivre*' in tanıttığı "Eleştirel Bölgeselcilik" [*Critical Regionalism*] kuramı, Kenneth Frampton'ın çözümlenmeleri ile beraber incelenecektir. İkinci bakış ise Ignasi de Sola'- Morales'in Farklılıklar [*Differences*] adlı çalışmasında "Place: Permanence or Production?" metni çerçevesinde çözümlenmeye çalışılacaktır.¹¹⁵

1.5.1 Eleştirel Bölgeselcilik: A. Tzonis, L. Lefaivre ve K. Frampton

Yer'in tarihi, yapılanmasının karakteri ve doğaya ilişkin verilerinin tasarım etkinliği için her zaman geçerli olacak bir bağlama işaret ettiğini; bunun yalnızca farklılıkların geliştirilmesi ve yaratılması için değil aynı zamanda küreselleşmenin getirdiği yıkıcı etkilere karşı bir ahlaki duruş olarak görülmesi gerektiğini savunan bir yaklaşım, 80'li

¹¹⁵ Sola'-Morales, Ignasi; *Differences: Topographies of Contemporary Architecture*, "Place: Permanence or Production?" çev: graham Thopson, ed: Sarah Thompson, 1997, AProject of Anyone Corporation, The MIT Press s:93-107

yılların başında *Alexander Tzonis ve Liane Lefaivre* tarafından "Eleştirel Bölgeselcilik" adıyla tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşıma göre yer, aynı zamanda geç kapitalist sistemin yersizleştiren dinamikleri karşısında kültürel bir direnç alanıdır. Yer ile kurulan bağlam, mimarlığın toplumsal sorumluluk nosyonunu dikkate alarak eleştirel bir tutum içinde ele alınmalıdır.

*"Ekonomik ve teknolojik olarak birbirine bağlı evrensel bir bütün haline gelen dünyada, evrensel hareketlilik mimarları ve mimarının kullanıcılarını, daha önceden eşi benzeri görülmemiş bir hızla sınırların ve kıtaların ötesine taşırken, bir kişi nasıl bölgeselci olabilir? Yani, kültürel, politik, sosyal anlamda, etnik kimliğe dayanan bölgeler büyük bir hızla dağılırken bir kişi nasıl bölgeselci olabilir? Hem zaten bir kişi nasıl hem bölgeselci hem de eleştirel olabilir? Bu ikisi tanım olarak birbiriyle çelişki içeriyor."*¹¹⁶

Tzonis ve Lefaivre öncelikle eleştirelilik ile bölgeselcilik gibi birbirinden uzak olduğu düşünülen iki kavramı bir arada kullanarak kendi kuramlarıyla 1950'lerin bölgeselciliği arasındaki derin ayrıma işaret ederler. Böylelikle, yerel mimari biçimlerin yeni üretimler için devşirilmesine olanak tanıyan bölgeselciliği ve onun liberal, totaliter, ticari veya ırkçı amaçlarını eleştirirken, yerin -bağlamsal anlamda bölgenin- tasarım etkiliğinde modernizmin getirilerinin de kullanılarak daha sahici bir tavırla kullanılmasının mümkün olduğunu, dahası yerlerin günden güne karakterlerini yitirdikleri bir ortamda bunun bir gereklilik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ortaya attıkları yaklaşım aynı zamanda kentsoylu bir yer nostaljisinin romantik bölgeselciliğine ve 2. Dünya Savaşı dönemine denk düşen

¹¹⁶ Tzonis, A., Lefaivre L.; "Why Critical Regionalism Today", *Architecture and Urbanism* no. 236, 1990, s:22-33

Totaliter "yurtmimarlığı"[Heimatsarchitektur] bölgeselciliğine de bir tepkidir.

"...Bölgenin bu kayboluşu bilinirken, bölgeselci mimarinin en iyi ihtimalle ... geçmiş bir devrin duygusal rahat hoşgörülü nostaljisinde, oldukça tipik bölgesel parçalardan alıntı yapan, bunları birbirine sahte, pastiş, kitsch olarak yapıştıran, sadece ticari tesisler, restoranlar, oteller ve diğer ticaret merkezlere yararı dokunan bir şeyden; en kötü ihtimalle de atacılığın [atavizm] bir biçimi, yabancı düşmanı bir düzenleme, yeni-kabileci [neo-tribal] ırkçı bir halüsinasyondan daha fazla ne olması mümkündür? Böyle bir bölgeselci mimarinin, liberal ya da totaliter, ticari ya da propaganda amaçlı olsun, "miş-gibi"liğindeki aşırı samimiyetle, bir çeşit mimari pornografiden başka bir şey olması nasıl mümkündür?"

117

Tzonis ve Lefaivre, bölgesel mimarinin şovenist milliyetçiliğe ve kitsche [ucuz sanat] önderlik ettiği suçlamalarına karşı çıkarak, Filozof Immanuel Kant ve Frankfurt Okulunun geleneğinin ortaya koyduğu eleştirel perspektif çerçevesinde, bir "kendi kendini inceleme stratejisi" tanımlamışlardır. Özelleşmiş kullanımında eleştirelilik, hem dünyanın varolan haline hem de altında yatan dünya görüşüne meydan okuma anlamına gelmektedir. "Mimarlıkta bir bina için "kendini-yansıtıyorsa", "kendini refere ediyorsa" , belirgin durumlarının dışında üstü kapalı durumları da ima ediyorsa başarılıdır denilebilir."¹¹⁸

Lewis Mumford'un tanımlamalarına bağlı olarak geliştirdikleri bölge fikri, durağan veya kapalı değildir. "Modernizmin alışkanlığı kırma

¹¹⁷ Tzonis, A., Lefaivre L.; a.g.e.,1990, s:22-33

¹¹⁸ Tzonis, A., Lefaivre L.; a.g.e.,1990, s:22-33

tekniki, bölgesel öğelerin alışılmadık bir ışık altında göstermek için kullanılmıştı. Bu şiirsel yöntemi kullanmak bina ile izleyici arasında bir diyalogu mecbur kılmaktadır.”¹¹⁹ Tzonis ve Lafaivre, tüm mimarların bu “alışkanlığı kırma” becerisine sahip olduğunu öne sürerek (öğeleri tanımak, ayrıştırmak ve yeniden düzenlemek). Eleştirel Bölgeselciliğin mimarları kendi bölgelerinde çalışmalarını için kısıtlaması gibi bir durumun olmadığını dile getirmişlerdir.

Bölgeselcilik düşüncelerini borçlu olduklarını belirttikleri mimarlık ve şehircilik tarihçisi, Lewis Mumford, 1940’lardaki yazısında benzer şekilde, teknolojinin baskınlığı ve “Uluslararası Biçem”in sınırları ile ilgilenmiştir. Bu perspektif içerisinde Bölgeselcilik, her üç yazar tarafından da modernizmin bir parçası [thread] olarak yorumlanmaktadır.¹²⁰

Tzonis ve Lafaivre, bölgesel geleneklerin nostaljik tekrarını önermeyerek ve hatta bu gelenekleri tamamen reddederek bölgesel kültürün eleştirel bir yeniden değerlendirmesi ve modernist stratejilerin kullanılması, yoluyla bölgeselciliğin dar görüşlülüğünün aşılabileceğini savunmuşlardır.¹²¹

Mimarlık tarihsel ve eleştirmeni Kenneth Frampton, mimarlığın bugün tarihin hiçbir döneminde gerekli olmadığı ölçüde bir etik duyarlılığa sahip olması gerektiğini vurgulayarak bu kuramın geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Frampton’a göre yersizleşmenin kuramsal alanda meşrulaştırılması, kayıtsız şartsız bir kabullenişle bunun üzerinden yeni söylemler geliştirilmesi kavramların içini boşaltmakta, mesleki değerleri ise eritmektedir.

¹¹⁹ Nesbitt, Kate; a.g.e., 1996, s:440

¹²⁰ Nesbitt, Kate; a.g.e., 1996, s:440

¹²¹ Nesbitt, Kate; a.g.e., 1996, s:440

Frampton'a göre, Aydınlanma felsefesinin ütopik öngörülerinin giderek yok olmaya başladığına en açık kanıt, kullandığımız pek çok terimin içinin boşalarak benzeşmesidir.¹²² Örneğin günümüzde neredeyse inşa etmek ile mimarlık eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysa mimarlık kuramı tarihin tüm dönemlerinde bu ayrımın nasıl yapılması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır. Her türlü kültürel değerın anlamını kaybettiği bir dönemde ise bu ayrımın yapılması giderek güçleşmektedir. Frampton, 70'li yıllarda mimarlığın içinde bulunduğu duruma işaret etmek için yaptığı bu tespitleri Heidegger'in dil için ortaya koyduğu paradoksla da ilişkilendirmiştir: "*Dil insana hizmet eden bir araç olmaktan çok onu yöneten bir efendi konumundadır.*"¹²³ Kullandığımız terimler, yaptığımız kavramsallaştırmalar, günlük hayatı yönlendiren, uygulamayı etkisi altına alan bir yapıya sahiptirler.

Bu durumun güncel mimarlık kuramı için de geçerli olduğunu ileri düren Frampton, uygulamanın kuram tarafından sonradan aklileştirilmesi [rationalization] sonucu bir yanılısamaya neden olduğunun altını çizer. Buna göre, Daniel Bells'in "ideolojilerin sonu" ya da Melvin Webber'in kentsel alanda "yersizlik" (yok-mekân) [non-place] tezi bunun en açık örneklerindendir. Geç kapitalist sistem karşısında ideolojilerin etkisizleşmesi, mimarlık ve onun uğraşı alanı olarak "yer" için aynı zamanda etik sorgulamaları da gerektirmektedir. Mimarlığı, mekânsal düzenlemelerde bir toplumsal sorumluluk alanı olarak görmek veya entelektüel bir ifade alanı olarak özerkleştirmek arasındaki ikilem, sorunu, bir değerler manzumesi ortaya koymaya çalışan elitizm ile sanatın özerkliğinden beslenen bir popülizm arasına sıkıştırmaktadır.

¹²² Frampton Kenneth, *Oppositions* 4,1974, (Nebitt, K; a.g.e., s:442-447)

¹²³ Frampton Kenneth, a.g.e.,1974, (Nebitt, K; a.g.e., s:442-447)

Bu durum, Heidegger'in de açıklık kazandırmaya çalıştığı gibi, kuramsallaştırmalarda varlığın vücut bulduğu alana işaret eden "yer" [place] yerine, insan ilişkilerinden bağımsız daha soyut kavram olan "mekân"ın [space, spatium] kullanılmasının yeğlenmesinde açıkça görülmektedir. Mekân kavramının, soyut yapısıyla düşünceyi bağıntılarından kurtarıp özerkleştirdiğine duyulan inanç, onu her zaman "yer" karşısında yüceltmektedir.

Ancak, mekân-yer tartışması da içinde bulunduğumuz somut gerçekliğe, insanın çevreyle kurduğu ilişkide yaşadığı güncel sorunlara bağlanmadığı takdirde elitizmin içi boş bir entelektüel spekülasyonu olmaktan öteye gidemez. Yer şimdi, yalnız mimarlar için değil toplumun geneli için de -yönlendirilmiş zihniyetimize göre- karşı durulması gereken bir yapıyı temsil etmektedir. *"Her yerde olabilme duygusunun dayanılmaz cazibesiyse "yersizlik", muntazam patolojik soyutlama kapasitemizin ve iş ilişkilerimizdeki istatistikî eşgüdüme bağlılığımızın kutsanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle geniş bulvarlar etrafındaki yapılanmayı [strip] akıyor, her yerde olabilme adına hiçbir yerde olamama gibi bir sorunla karşılaşyoruz."*¹²⁴ Çok değer verdiğimiz devingenliğimizle, aceleci şehirlerimizle [Rush City]¹²⁵ ya da rekabetin körüklediği hızlı tüketimle övünmek yerine biraz durmamız, bulunmak isteyebileceğimiz oldukça az yer kaldığının farkına varmamız gerekmektedir.

Öte yandan yersizleşme ile tarihi, sosyal, kültürel farklılıkların giderek azalmasının getirdiği çaresizlik, mekânsal düzenlemelerde

¹²⁴ Frampton, Kenneth; a.g.e., 1974, s:443

¹²⁵ Richard Neutra'nın 1928 yılında "Rush City Reformed" adlı çalışmasında geleceğin şehri üzerine yaptığı anlatımlar için kullandığı terim.

ucuz seçmeci bir tavrın boy göstermesine neden olmaktadır. Sonuçta, hiçbir yerde olamamanın getirdiği boşluk hissi, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle çeşitli yerlerden derlenmiş bir "yol kenarı seçmeciliği"nin "ucuz sanatına" [kitsch] müsamaha göstermemize yol açmaktadır. Buna karşı gösterilmesi gereken tavır, yersizleşmeyi kaçınılmaz bir gerçeklik olarak kabullenerek tasarım kuramını buna göre şekillendirmek olmamalıdır. Kentsel alanda "yersizlik" ancak, tarihi bilincin arttırılması, geçmişle sürekliliklerin gereklerini ortaya koyacak bugüne ait keskin sosyo-politik çözümlenmelerin yapılabilmesi yolunda ele alındığında anlamlı sonuçlar verebilir.

*"Yer ile üretim için, ne ile nasıl arasındaki zorunlu bağıntılardan elde edilebilecek bir bilinç ile yeniden oluşturulması gereken diyalektik bileşenlerden başka herhangi bir yol gözükmemektedir. "Sonuçlar ile anlamlar arasındaki gitgeller, artık Aydınlanmanın "tabula rasa" fantezilerinin bir kenara bırakılmasını zorunlu kılmaktadır. Kaynakların sınırlı oluşu, tekno ütopyanın sınırsız gelişme potansiyelini kuşkulu hale getirmektedir. Tarihi durumumuzun getirdiği sınırlamaları, sonuçlarla anlamlar, özgürlüklerle zorunluluklar arasında yıllardır süregelen çelişkiyi kabul etmek, eleştireliliğini sürdüren ve kesin önceliklerimizin belirlendiği bir süreçtir."*¹²⁶

Bu bağlamda yerin üretimi mimarlık için olmasa da insanın ebediyeti için ekonomik bir sınırlama olarak geri dönmektedir. Böylece ölçeğinden bağımsız olarak yer, kökenindeki ontolojik olduğu kadar politik ve antik niteliğine geri döner. Sosyal seçimlerden kaynaklanan meşruiyet zemini bizleri uzlaştırır ve

¹²⁶ Frampton Kenneth, 1974 a.g.e., s:444

temsil eder. Modern üretim ve tüketim döngüsü dizginlenemeyen bir üretim hızıyla kaynakların tahrip edilmesi anlamına gelmemelidir. "İnsanın uyum yeteneği" ve "süreç" adı altında bu sözde optimizasyonu aklileştirmek, insanın kendine yabancılaşmasını ideolojize etmek anlamına gelir. *"Yer ile üretim arasındaki diyalektik karşıtlığı kabul eden kimse bunları birbirleriye karıştırmamalıdır. Yerin niteliksel, tek başına somut ve devinimsiz olduğu durumda, üretim niceliği baskı altına almaya yönelir ve kendisi dinamik ve soyut olur."*¹²⁷

Genel bir tahlil ile Frampton, yerin bir olgu olarak ele alınmasıyla öncelikle pek çok çevre ve kent probleminin anlaşılmasının mümkün olacağını ileri sürmüştür. Kapitalizmin, enerji ve toprağın maksimum kâr ve tüketimi esasına bağlı kısa vadeli planlamayı benimseyişi motorlu taşıt ulaşımına yönelik dağınık ve yaygın bir kentsel genişlemeye neden olmuştur. Mimarların böyle bir ortamda yer üretebilmeleri mümkün görünmemektedir. Planlamacılar ise, ticari yolları rasyonalize etmekle uğraşmaktadırlar. Bu gelişmeler sonucu, inşa edilmiş dünyada farklılıklar giderek azalmaktadır. Bu amansız yarış içerisinde biraz durup *"herhangi birimizin bulunmak için tercih edebileceği çok az yer kaldığı"*nın bilincine varmamız gerekmektedir.

Frampton, mimarlığın yer üretme potansiyelinin azalmasına neden olan dört güncel durum olduğunu belirtmiştir: Bunlardan birincisi, mimarlık ve bina arasındaki ayrımın kalmaması, her çalışmanın mimarlık olarak kabul edilmesidir. İkincisi zanaatkârlık yerine endüstrileşmiş inşa karşısında edilgen bir kabulleniş durumudur. Üçüncüsü, özerk (kendi kendinden sorumlu) uygulama arayışı

¹²⁷ Frampton, Kenneth; a.g.e., 1974 s:444

nedeniyle yer üretimi ve dünyada varoluşa karşıt bir duruşun benimsenmesidir. Dördüncüsü ise amansız bir verimlilik arayışı ve teknolojinin hayatın sürekliliğini sağlayan kaynakları tahribinde açıkça gözlemlenebilen "doğaya karşı duyarlılığın yok oluşu"dur. Bu durumların hepsi aynı zamanda etik sorunlardır.¹²⁸

Frampton'ın önerisindeki ana bakış, yer üretebilen bir mimarlık yoluyla mekânsal kalite için yeni bir ilgi yaratmaktır. Buna göre, Heidegger ve Aristo'nun tasavvur ettiği "yer"in aynı zamanda sosyal ilişkilerin yapısının belirlemesi bakımından sembolik ve politik bir önemi vardır.

"Evrenselleşme olgusu, bir yandan insanlığın ilerlemesi olarak kabul edilirken, öte yandan ince bir yıkıma sebep olur. Bu yalnızca geleneksel kültürlerin yıkımı değildir (ki bu kültürlerin yıkılması tamir edilemez bir hata olurdu), aynı zamanda şu anda büyük uygarlıkların ve büyük kültürlerin çekirdeği olarak adlandıracağım şeyin de yıkımıdır. Temelinde hayatı yorumladığımız bu çekirdek aynı zamanda insanoğlunun etik ve mitsel çekirdeğidir. Çelişki buradan türemektedir. Geçmiş büyük uygarlıkları yaratan kültürel kaynakları harcarken bu biricik dünya uygarlığının yıprandığı hissine kapılırız. Dünyanın her yerinde aynı kötü filmleri aynı içecek otomatlarını, aynı plastik veya metal iğrençlikleri, propaganda için dilin aynı şekilde yozlaştırılmasını görebilirsiniz. İnsanlık, toptan bir tüketim kültürüne yaklaşırken bir alt kültür seviyesinde de toptan durmuş gibi görünüyor... Böylelikle, az gelişmişlikten ilerlemeye doğru adım atan ulusların karşı karşıya kaldıkları çok önemli bir probleme geldik. Modernizasyona giden yolda, bir ulusun var olma nedeni olan eski kültür birikimini ağırlık atar gibi atmak mı gerekir?"

¹²⁸ Nesbitt, Kate; a.g.e., 1996, s:440

İşte paradoks: Bir yanda köklerimizimizin olduğu toprakta işlenen ulusal ruhumuz, sömürgeci kimliğinin önüne geçerken, öte yandan modern uygarlıkta yerimizi alabilmek için bilimsel, teknik ve politik rasyonellikte de yer almak gerekir ki bu genellikle geçmişten vazgeçmeyi kaçınılmaz kılar. Şu da bir gerçektir ki her ulus modern uygarlığı aynı şekilde desteklemez ve modernleşme şokunu aynı şekilde yaşamaz. Paradoks şudur: Nasıl modern olmalı ve kaynaklara geri dönmeli, geçmişin uyuyan kültürü nasıl yeniden canlandırmalı ve aynı zamanda evrensel kültür içinde yer almalı?

“129

Framton'a göre "Eleştirel Bölgeselcilik" terimi, çevrenin, kültürün, mitlerin ve sanatın etkileşiminden kendiliğinden oluşan bir bölgeselliği ifade etmeyi amaçlamaz. Eleştirel bölgeselcilik daha çok, amacı temsil etmek ve hizmet etmek olan yeni bölgesel "okulları" [düşünceleri] tanımlamayı amaçlar. Böyle bir bölgeselcilik, tanım olarak, toplumun politik bilinci ile uğraşısı arasındaki bağlantıya dayanır. Bölgesel kültürün kaynağı anti-merkeziyetçi bir duygudur. Bir çeşit, kültürel, ekonomik ve politik bağımsızlık tutkusudur.

"Filozof Paul Ricoeur, melez "dünya kültürünün" köklü bir kültürle, evrensel uygarlığın çaprazlama döllenişmesiyle ortaya çıkabileceği tezini ortaya attı. Bu paradoksal önerme, bölgesel kültürün aynı zamanda dünya kültürünün bir biçimi olması gerektiği önermesi, temel köklü kültürün değıştığı düşüncesine dayanır. 1961 yılında yayımlanan "Evrensel uygarlık ve ulusal kültürler" isimli denemesinde Ricoeur, son tahlilde her şeyin, bölgesel kültürün yabancı etkileri kültür ve uygarlık seviyesinde kendisine

¹²⁹ Frampton, Kenneth, Prospects for a Critical Regionalism, Perspecta, The Yale Architectural Journal 20, 1983 s: 147

mâledebilme kapasitesine dayandığını belirtir. Böyle bir çapraz dölleme ve yeniden yorumlama süreci tanım olarak saf olmayan bir süreçtir.”¹³⁰

Frampton dünya kültürü ile yerel nitelikler arasında kurulabilecek bağıntının düşünsel niteliğine tanımlamaya çalışır. Böyle bir bağıntı, duygusal ya da ironik bir çerçevede veya sembollere dayalı bir popülizm yoluyla kurulamaz.

“Öncelikle, duygusal veya ironik bölgeselciliğin basit çağrışımlarıyla, eleştirel bölgeselciliği ayırt etmek gerekir. Popüler kültürün toplum düzenine gecikmiş bir dönüşü olarak tasavvur edilen bölgeselcilik nostaljisini kastediyorum. Eğer böyle bir ayırım yapılmazsa, Eleştirel bölgeselciliğin dirençli gücü popülizmin demagojik eğilimleriyle karıştırılacaktır. Eleştirel bölgeselcilikten farklı olarak, Bölgeselciliğin popülizminin ilk hedefi “konuşkan ve yararlı bir sembol” olarak işe yaramaktır. Böyle bir sembolizmin amacı, gerçeğin eleştirel algısını anımsatmak değildir; edinilmiş bilginin doğrulanması yoluyla deneyimleme arzusunun yüceltilmesidir. Asıl amacı mümkün olan en ekonomik şekilde zekice kurgulanmış bir hoşnutluk düzeyine erişebilmektir. Bu bakımdan, sözbilim teknikleri, söz sanatları veya reklâmların popülizmin güçlü çekiciliğini kullanmaları rastlantısal değildir.”¹³¹

Öte yandan Frampton’a göre eleştirel bölgeselcilik diyalektik bir ifadedir. Yöresel olarak işlenmiş olan değerler ve imgeler aracılığıyla evrensel modernizmi yıkmaya çalışırken; diğer yandan yabancı kaynaklardan model olarak alınmış yerel öğeleri seyreltmeye çalışır. Adolf Loose tarafından geliştirilen kültürel

¹³⁰ Frampton Kenneth, 1983 age s:148

¹³¹ Frampton Kenneth, 1983 age s:147-152

ayrımcı yaklaşım sonrasında, Eleştirel Bölgecilik ile modern insan için, yapay gelişkinin zekice kurgulanmış yöntemlerinden başka, yaşayan bir geleneğin kalmadığı fark edilir. Bu yaratıcı sürecin diyalektiğine, tarihselciliğin eklettik yöntemleriyle karşı gelmeye çalışmak kültür gibi görünmeye çalışan bir ikonografiyle sonuçlanır.

Genel bir tahlil altında Frampton, Eleştirel Bölgeselcilik için geçerli ön koşulun yer üzerinden kurulan eleştirel bir bağlamla sağlanacağını savunur. Bu bağlam, fiziksel çevrenin görünen biçimlerine ya da hali hazırdaki yere ilişkin karakterin tekrarlanması anlamına gelmez. *"Eğer eleştirel bölgeselciliğin herhangi bir temel prensibi izole edilebilseydi, bu mekân (space)'den çok, yer (place) 'e bağlanmak olurdu. Ya da Heideggeryen terminolojiyle söylersek, spatium yerine rauma yakınlaşmak olurdu. "Yer"'e verilen bu önem, Hannah Arendt'in formüle ettiği gibi, kamu görünüşünün politik mekânını sağlamak olarak yorumlanabilir. Kültürel ve politik olan arasındaki böyle bir bağlantı, son zamanlardaki kapitalist toplumda başarılması güç bir iştir."*¹³²

Kısmen görüngübilime dayanan Frampton'ın "eleştirel bölgeselcilik" kuramı mimarlıkta ikamet olgusunu geniş bir çerçevede ve deneysel anlamda arar. Yerel olan, ışığa, rüzgâra, iklim koşullarına duyarlılığıyla kabul edilmelidir. Tüm bunlar mimarlığa belirli bir yere uygunluğu dikte ettirir. Böylelikle, Eleştirel Bölgeselcilik iklimsel etkenlere bağlı olarak özelleşmiş bir tasarım kavrayışı sunarken modern kapitalizmin türdeşleştirici etkisine direnç gösterir. Heidegger'in devamında Frampton, yerin üstünde ve göğün altında çevrelenmiş bölgeyi imleyerek evrenselleştirici güçlere direnç

¹³² Frampton Kenneth, 1983 age s:147-152

gösterir. Yere ilişkin topografyayı vurgulayan bir mimari kendi örneklerini karakterize eder.

Eleştirel bölgeselcilik aynı zamanda, binanın kitle üretim biçimine karşı eleştirel bir tavrı benimser. Yapımda ilkel anlama dönüşü önermeden Semper'in (çerçeve ve beden duvarında içsel olan) farklılıkların şiirsel anlayışına geri çağırır. Bu iki sistemin karşıtlığından oluşacak zenginlik tektonik iletişim için gerekliliktir. Dekorlaştırılmış bir imaj yerine anlam yüklü bir anlatım ancak yapı elemanlarının ve onların düşünsel bileşiminin aktarıcılığıyla mümkün olabilir.

Yer kavrayışının sunduğu, tarihsel süreç içerisinde kazanılmış kültürel birikimlerle ışık, su, toprak gibi ekolojik verilerin küreselleşmenin ve teknolojinin sunduğu olanaklar sayesinde tasarım etkinliği için artık geçerliliğini kaybettiği, mimarlığın anlık oluşları dikkate alarak yeni kaynaklardan beslenmesi gerektiği yönündeki bu tavra "Eleştirel Bölgeselcilik" adı altında bir yaklaşımla cevap verilmeye çalışılmıştır.

1.5.2 Yer ve Üretim Sorunu: Ignasi de Sola'-Morales

Morales'e göre, altmışlı yılların devrimci, yenilikçi, farklı fikirlere ve yaklaşımlara olanak tanıyan çoğulcu ortamı, yalnız mimarlık kuramında değil farklı pek çok alanda da derin etkiler bırakmıştır. Bu ortamı hazırlayan mekânın, üç boyutlu evrenin sürekli, homojen ve istikrarlı belirleyicisi olduğuna dair öklidyen anlayışın 20.yy ilk yarısında krize girişidir. Böylelikle batı kültüründe Aristocu felsefeden ve Newton Fiziğinden beri nesnel bir konumsallık bildiren "yer" kavramı da yeniden sorgulanmaya başlanmıştır.

Morales, mekân kavrayışına ilişkin bu krizin kaynaklarını belirlemek için fizikten biyolojiye kadar çeşitli bilimsel alanlardaki gelişmeleri çözümlenmeye çalışmıştır.¹³³ Öncelikle Einstein'ın görelilik kuramı, modern mekân kavrayışını, fiziksel dünyanın zaman-mekânsal [spatio-temporal], birlikteliğinin geçerliliğini ortaya koyarak, bir hayli değiştirmiştir. Buna paralel bir değişim daha sonra sanat ve mimarlık alanında da izlenmiştir: *"en azından kübizmden beri, mekânsal ve zamansal olan her daim birbiriyle ilişkili iki değişken olmuştur. Doğa bilimlerinde de benzer şekilde, Henri Poincaré, algılanan mekânın şekil değiştirebilirliğini saptamıştır."*¹³⁴ Bu da önceden olduğu gibi gözlemcinin algısını uyarladığı ya da uyarlaması gerektiği mutlak bir evren tasavvurunun mümkün olamayacağını ve öznenin bakış açısının gerçekliğin ta kendisi olduğu iddiasını gündeme getirmiştir. Eş zamanlı olarak ekoloji disiplininin ilk zamanlarında *"Jakob von Uexküll tarafından ileri sürülen Umwelt teorileri"*, bitki ve hayvan yaşamının geniş ve sınırsız bölgelerde iz sürmediğini tersine, bireyler arasında ve çevresel olarak belirlendiğini kanıtlayarak biyolojik mekânın altını oymuştur. Buna göre, *"mekânlar bireyi tabir etme yoludur ve bireyin çevresinden ayırt edilmesi olanaklı değildir."*¹³⁵

Yirminci yüzyılda oluşa gelen yeni inanca göre mekân, kıta Avrupa kültüründe modern bir kavrayış olarak doğmuştur ve aslında bu da yerel bir kavrayıştır. Bu nedenle mekân, artık bir apriori algı kategorisi olarak tasavvur edilemeyeceği gibi değişmez bir veri olarak genişlik, derinlik ve yükseklik gibi üç dik koordinata sabit şekilde bağlanamaz.

¹³³ Sola'-Morales, Ignasi; Differences: Topographies of Contemporary Architecture, "Place: Permanence or Production?" cev: graham Thopson, ed: Sarah Thompson, 1997, AProject of Anyone Corporation, The MIT Pres s:93-107

¹³⁴ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:95

¹³⁵ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:95

Mimarlık için, mekân kavrayışı, modernizmin gelişimiyle ilişkilidir. Mimarlığın post-öklidyen mekân üretimi olduğu fikri, tam anlamıyla daha önce üzerinde durulan gelişmelere paralel olarak modern fizik, biyoloji ve psikoloji tarafından oluşturulmuş sınırsız olanaklılıklarca ortaya konulmuştur. *"Adolf von Hildebrand sanatsal mekânın göreliliğini, algıda uzaklık ve yakınlığın farklı sanat deneyimlerini etkilediğini göstererek ispat etmiştir."* Bu algısal mekân kavrayışı sonuç olarak görsel deneyimimizin doğasını belirler. *"Hildebrand'ın muhakemesi, daha sonra August Schmarsow ve Alois Riegl tarafından Gottfried Semper'in sanatın kökenini maddi koşullar temelindeki açıklamasını çökerterek geliştirilmiştir. Schmarsow'un "Raumgefühl" nosyonu, algılama anının yalnızca nicel ve maddi veriye indirgenemeyeceğini ortaya koymuştur."*¹³⁶ Hareket, görme ve dokunma eylemlerinin birlikteliği genel bir duygusal deneyime neden olur, bu da örneğin mimari ürünün gerçekliğinin insan algısından ve onun işleyen mekanizmalarından ayrı ele alınamayacağı anlamına gelir.

Modernizmin Mekân Kavrayışında Psikolojik Açılım Arayışı:

Bu arkitektonik mekân kavrayışı, Adolf Behne'den Sigfried Giedon'a, Frank Lloyd Wright'tan Mies van der Rohe'ye, Picasso'dan Duchamp'a kadar tüm avangart kültür tarafından benimsenmiştir. Morales'e göre, önerdikleri mekânsal buluşlar, klasizmin krizinden doğan yeni sanat için oldukça önemlidir. *"Mekân artık bir başlangıç verisi, mimari çalışmaları yönlendiren apriori başlangıç noktası olarak kavranamaz"*.¹³⁷ Bunun yerine mekânın kendisi bir arkitektonik önermenin sonucudur. Böylece, mimarın yaratabileceği mekân ve sonsuz mekân-zamansal [spatio-temporal] deneyimler,

¹³⁶ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:96

¹³⁷ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:97

mimari buluşun nihai nesnelere haline gelmiştir. Neden değıllerdir fakat -sadece fiziksel, matematiksel değıl aynı zamanda biyolojik, psikolojik ve felsefi anlamda da- göreliliğın yeni bakış açısı ile kurulan evren içerisinde sonuçlardır.

Morales'e göre bu mekânsal yaratıcılık, aslında kendisini psikolojik bakımdan açıkça ortaya koymuştur. Yakın ve uzak görüş, dokunuş ve bedensel hareket; yeni mekânların üretiminin insanın algısal mekanizmaları kullanılmasıyla yakından ilişkili olması bakımından mekânsal deneyimin koşullarını oluşturur. Benzer şekilde, görsel sanatlardaki belirli akımlar, yeni estetik efektler elde etmek için algısal koşulların aşırı uçlarını kullanmıştır. Örneğın, sürrealizmde uykusuzluk yapay olarak ilaçlar tarafından uyarılmış ya da Duchamp tarafından başlatılan mekanik optik deneyimler bir algı olarak "görme"nin sınırlarını zorlamıştır. Bu yüzden de mimarlık, mekânsal icat yolunu mümkün olan tüm psikolojik patikaların araştırılmasıyla genişletmiştir.

Morales'e göre bilimsel verilere dayalı, yeni ufuklar açabilecek psikolojik çözümler, kaba işlevselciliğini incelterek geliştirebilme olanağına sahipti. İkinci dünya savaşını takip eden yıllardaki kültürel iklim, mekân üretimini kaba işlevselcilikle mekanik bir yoldan değıl psikolojik gelişmeleri dikkate alarak insan algısına bağılı deneyim ve ihtiyaçları gözeten bir duyarlılık içinde çözümlenmeye imkân tanıyordu. Bireyin psikolojik uyarımına bağılı incelmış işlevsellik içerisinde mekân üretimi gelişme safhasındaydı.

Görüngübilimsel Varoluşçuluğın Modern Kuramı Tahribi:

Ancak 60'lı yıllarda Husserlcı görüngübilim, psikolojik deneyciliğın – temelde Gestalt psikolojisinin- yerini alarak bu gelişmeci ortamı önemli ölçüde tahrip etmiştir. Sonuçta "yer" kavrayışı mekân kavrayışının yerini almıştır. Yeni bir mimari duyarlılık, mekânın

soyut karakterini, daha genel olarak erken modernizmin önerdiği mekânsal deneyimin mekanik doğasını ve icat edilmiş kökenini eleştirerek kendini ortaya koymuştur. Bu soyutlamanın karşıtı olarak ise Varoluşçuluk, Edmund Husserl'in "şeylere dönüş" özdeyişini uygulamaya koymayı önermiştir. Mimarlıktan her şart için mekân ve zamandan elde edilmiş kesin, özel, somut durumlara başvurması beklenmiştir. Mimarlığın görevi yaşamak için yer inşa etmektir.

Morales'e göre, görüngübilimsel bakış yüzünden mimari tasarıma konu olması gereken evrensel nitelikler göz ardı edilmiştir. Schulz'un görüngübilim yoluyla Mimarlık alanında yaptığı yorumları ve İtalyan neo-rasyonalizminin kendi yerel gerçeklerinden temellenen bakışı, mimarlıktaki evrensel gerçeklerin üzerinin örtülmesine neden olmuştur. Mimarlık, yerin ruhu gibi mitsel kavramlarla tarımsal yaşam biçiminin nostaljisi arasına sıkışmıştır.

138

"Evrensel olan hiçbir nitelik yokmuş gibi sadece öznel ve somut tarihsel varoluşlar, ne yapay çevreler ne de bir genel karakter deneyi. Onun yerine mimarlıktan beklenen "yeryüzü ve gökyüzünün sonsuz ufku"nu aslına uygun yer özellikleri yaratarak yorumlamaktı. Bu niteliksel boyutlar gereklilikti. Mimarlık bunları bir araya topluyor, görünür hale getiriyor, katılaştırıyor ve eklemliyordu. Eğer insan, şeylerin anlamlarından çıkarılan kelimelerin koruyucusuysa, mimarlığın kesin bir amacı vardı: yerin verili durumlarını, varoluşun niteliğini belirtecek, her yerin içeriğini ve zenginliğini ortaya çıkaracak kelimelere dönüştürmek. Bu girişim ne genel prensiplerden ne de yeniliğin yokluğundan türetilmişti. Bunun

¹³⁸ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:98

*yerine, yeryüzü ve gökyüzü, ışık, gölge ve bölgelerin geçmişe ait imaj ve tarihlerinden ortaya çıktı. Mimarlık işi, sabırlı bir farkına varıştan, tohumu ekip yetişmesini bekleyen, onun büyümesi ve meyve vermesine muktedir bir elin yaptığı zahmetli tarımdan başka bir şey değildi.”*¹³⁹

Morales'e göre, Varoluşçuluğun, 1950'lerde Avrupa ve Amerika mimarlığına etkisi sanıldığından çok daha fazladır. Sürekliliğin, öncelikli hale gelişi, güç fark edilebilen kuşaksal bir değişimle mümkün olmuştur: *“Önce Nordic ampirizmi takip eden Aalto, Team X yeni-varoluşçuluğu ve İtalyan tarihselciliği. Her biri kapsamlı manifestolar ve genel iddiaların üzerinde tarihin zaferini, yapısal karmaşıklığı, çevreciliği ve özel niteliklere ilgiyi temsil etmiştir.”*¹⁴⁰ Buna ek olarak her hareket, bir endüstriyel aktivite olarak mimarlığın zanaat gibi üretken olamamaya mahkûm olduğunu vurgulamışlar ve yerin ruhu, -söylencesel (mitsel) tarih, sembolizm ve yerin anlamı- ile zorunlu bir bağlantılı içine sokmuşlardır. *“Varoluşçuluktan etkilenmiş bu mimari hareketlerle ortak kökleri paylaşan diğer gelişme alanları içinde, Marcel ve Mounier'in kişiselciliği, Karl Jaspers'in zihinsel arkeolojisi, Maurice Merleau-Ponty'nin dilin tekbenciliği ve algı psikolojisi çalışmaları sayılabilir.”* Bunların hepsi büyük anlatılara, genel prensiplere, geleceğe ya da her tür türlü tasniflemeye tüm inancını kaybetmiş gözü açılmış bir düşünce kuşağını temsil etmektedir.

Varoluşçuluğun yaygınlaşması ve özellikle Martin Heidegger ile Meleau-Ponty'nin belirleyici etkisi, modern hareketi ilkin zararsız görünen fakat 1950 ve 60'ların arkitektonik kültüründe kökten değişimlere neden olan kavramsal değişimler vasıtasıyla eleştirel

¹³⁹ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:98

¹⁴⁰ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:99

yönde biçimlendirmiştir. *“Tarihçi ve eleştirmen Christian Norberg-Schulz, bu pozisyonu açıkça karakterize eder. Şimdi uzakta olduğumuz 1963’ün niyetlerinden [Intentions in Architecture kastedilmektedir] önemli bulunan 1979’un Genius Loci’sine kadar Norberg-Schulz’un çalışması Heidegger’in esin (‘den esinlemeyi) kaynağını genişletmiştir. Mimarlığı, yeri imleme etkinliği olarak analiz etmiştir. Yer, onaylama, sınırlama ve çeperlerin kuruluşudur. Genius Loci, açıkça mimarlığın ortaya çıkardığı, kutsadığı, sorguladığı ve kulak verdiği belli bir mahalde yaşayan özel bir cin, bir efsanevi tanrıçadır. Coğrafya ve tarih mimari yerde, zaman ve mekânı kesin bir şekilde tanımlamak için el ele vermişlerdir.”* Bu yer kavrayışı, mimari sürecin süreklilikçi anlayışıyla uyum içindedir. Mimarlık mesleği, köklerini, çerçevesini ve değişmez sabitlerini aydınlatma karşısında kalıcı bir artalan gibi kendini önceleyen, hali hazırda olanı keşfetme işidir.

Morales’e göre bu yer kavrayışının zorunlu olarak varacağı nokta, tarihsel üslupların yozlaştırılarak kullanılmasıdır. *“Savaş sonrası varoluşçu krizin en bayağı sonucu tarihsel üslupların önemsizleştirilmesidir. Bununla beraber Avrupa ve Amerika’da, zaman ve tarihle kentin muhafazakâr kültürünü oluşturma gelmiş, içten, geçmişi taklit eden, iyileştirme, kalıcılık, muhafaza etmeye yönelik, yerin ruhunu hatırlatan bir hakikat vardır. Temel bir kategori olarak yer kavrayışı, Aldo Rossi ve Robert Venturi’yi görünüşte farklı kılan anahtar bir pozisyona sahiptir.”*

Morales, Venturi’nin mimarlığını, Rossi’ninkine göre çok daha masum ve daha az tehlikeli bulur. Venturi’nin yaptığı popüler kültürün içinde, sınırları belli bir oyundan ileri gidemez. Rossi ise kalıcı ve değişmez formları arayışını tarihin çekmecelerini karıştırarak yapar. Bu Venturi’nin alaycılığına göre kökten bir

değişime işaret eder. Mimarlığın gerçekliği yere ilişkin tarihselliğin içinde aranır.

*"Rossi, mimarlığı arketiplere sürekli bir dönüş olarak kuramsallaştırmıştır: kalıcı ve değişmez formlar, önemsiz yüzeysel değişimlerin altında tutarlı bir kimlik (özdeşlik) oluşturur. "Şehrin Mimarlığı" , yapısalci terimle tarihsel kalıcılığın açık bir gösterimidir. Her zaman yorumcu bir görevi olan tarih tarafından hâlihazırda yazılmış bir metni okuma girişiminden önce, mimar yerin alt katmanını oluşturan tipolojik ve morfolojik analizlerin farkında olmalıdır. Venturi için kavramsalcılık, benzer şekilde vurgulamanın küçük değişimlerinden daha çoğuna cesaret vermez. Dağınık bir klasizmin devamı –popüler, kültürlü, zarif veya yerli- dilbilimsel anlamda mimarlığın merkezi konumunun hâlihazırda yazılı kelimeler dünyasının dönüşlü düşünömselliğinin göstergesinden başka bir şey değildir."*¹⁴¹

Çağın Gerçekleriyle Yüzleşmenin Zorunluluğu:

Morales'e göre, bugünün bağlamı artık yeteri kadar değişmiştir. Şu anda geçerli olan, mesafenin sanal bir şekilde anlık oluşa indirildiği bir medya kültürüdür. İmajın her çeşit mekanizma tarafından çoğaltılması onun her hangi bir yere bağlanamayacağı, ama bunun yerine bağlantısız bir şekilde gezegenin uzunluk ve genişliklerini aşarak yüzmesi anlamına gelir. "Bu aynı anda her yerde olan topluluk, bu küresel köy, eş anlılığın, çoklu var oluşun ve yeni uyarıcının daimi üretimi deneyimini meydana getirirken derin bir yabancılaşma duygusu da üretir. Julia Kristeva'nın modern evrenselliğın eş zamanlı ortaya çıkardığı kovulma ve sürgün edilme paradoksuna atıfta bulunarak ileri sürdüğü gibi bizler kendi

¹⁴¹ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:99

toprağımızda yabancılarız."¹⁴² Bu nedenle sanat ve edebiyat sık sık çağdaş bireyin yalnızlık ve yalıtılmışlık deneyimine geri döner. Nietzsche'nin bugünün felsefesi üzerinde – Heidegger'in geç dönem yazıları ile - yeniden dirilen etkisi çağdaş kültürün kendini hala olumsuzlamasına ve nihilizm felsefesiyle tanımlamasına neden olmuştur.

Yabancılaşma, artık yere ilişkin mitsel anlatımlarla ya da buna ilişkin elde edilebilecek bağlamla aşılabilir. Yüzleşilmesi gereken bu gerçeğin kökeni çok daha derinlerde. Heideggerci söylemlerin hepsi, yere ilişkin aidiyet, kimlik gibi nosyonları yeniden diriltmek şöyle dursun bu değerlerin daha hızlı tükenmesine neden olmaktadır. Böyle bir yer kavrayışı artık yalnızca arkeolojinin konusudur.¹⁴³

Kabul gören yer kavrayışı zaman kavrayışıyla ayrılmaz bir bağ içerisindedir. Tarihi kültürlerin mahalleri, sık sık zamana meydan okur: anıtlar unutulmayı hiçe sayarak hatıraları biriktirir, durmadan bireyleri, eylemleri, kurumları çağırır. Yer, zamanın akışına karşı kültürlerin altında yatan, kimliklerini buldukları, ritüelik ve mitik anlamda zamanı tutma arayışıdır. Bu kültürlerin mimarileri kurumlarının, ritlerinin, belleklerinin ve kalıcılıklarının parçası haline gelirler.

"Biçimsel Karakter"e Karşı "Olay":

Bugünün yaşam biçimi artık böyle bir kültür kavrayışıyla açıklanamaz. Yüzleşilmesi gereken bir yere ilişkin geçmişten gelen alışkanlıklarla ya da kentteki biçimsel karakterle açıklanabilen bir kültürden bahsedemediğimizdir. Kültüre ilişkin tek gerçeklik "olay"

¹⁴² Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:100

¹⁴³ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:102

ile ilgilidir. Herhangi bir yerde olan olay kaynağını küresel gerçeklikten alır. Bir anda olur ve kaybolur. Tepkileri o yerin sınırlarını aşarak bambaşka yerlerde ortaya çıkar. Dolayısıyla artık geçerli olan "olayın kültürü" herhangi bir yer için varoluşsal bir anlam taşımaz. O yerin tarihi ile ilişki içinde değildir. Dolayısıyla o yerin tarihinden, hali hazırdaki verili çevresinden referans alınan bir mimari çözümlene anlamlı değildir.

"...Fakat bir de olayın kültürü vardır. Akışkanlığın, kaosa doğru götüren bozulmanın içinde bir kültür, belirli kaotik unsurların inşasından anlık enerji üretebilme yeteneğiyle çoklu gerçeklikte yeni bir katman inşa eder... Deleuze'un Alfred North Whitehead'in düşüncesini değerlendirirken yazdığı gibi, olay bir titreşimdir. Diğerlerine doğru uzanan unsurun dalgalanması, dağılıp yok olmadan önce bir süre mevcut olan bir ışık ya da ses dalgası gibi havada ahenkli bir sistem kurar... Bununla birlikte olay, bir karşılaşma noktasıdır, limitsiz bir yolculuk planının göze çarpan yoğunluktaki düğüm noktalarını yaratmak için kesişen yolları sayesinde bir birleşmedir. Sonuçta olay, açgözlü, kaotik bir akış içindeki öznenin zaman üzerinde egemenlik kurmak için çektiği ya da ittiği anları tutan eylemdir. Bu anlık keyif ve kırılğan bir bütünlük üreten öznel bir eylemdir. Olay, anlamdan yoksun küresel düzensizlikte yer işgal eden bir şey olsa da, ahenkli çok sesli ve devamlı bir geçiş durumu içinde olağanüstü bir an oluşturur."¹⁴⁴

Morales'in ifade ettiği Deleuze'un düşüncesinin güçlü imajları, bir olay mimarisi fikrine doğru yol gösterir. Sürekli imajların tüketildiği bir dünyada, daima genişleyen bir metropoliten kültürde, etrafımızı saran sonsuz sayıda figüratif ve aydınlatıcı ikametgâh olan binalara

¹⁴⁴ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:103

sahip bir evrende her şeye rağmen arkitektonik olay mevcuttur. Buna göre Mimar, yerdeki olaydan yola çıkarak o yer için eylemiyle yeni bir olay yaratır.

Mimari ürün için ise klasik dünyanın güzellik ülküsü artık anlamını çoktan kaybetmiştir. O nedenle hem yer ile tarihsel bir bağ kurmaya çalışmak, hem de ürünü bu kriterlere göre oluşturulmuş bir çevre ile bağlamsal bir birliktelik içinde düşünmek anlamlı değildir.

*"Jean-Francois Lyotard, modern estetiğe ait olan yücelik nosyonu ile klasik kültüre ait olan güzellik nosyonu arasındaki karşıtlığın keskin bir tanımını sunmuştur. Kant tarafından 'Critique of Judgment' da araştırılan bu karşıtlık, Lyotard için nihai amacı moral bir yükselme olan Aristo estetiği ile temel amacı yoğunluğu yakalamak olan diğer estetik deneyim arasındaki kontrastı ifade eder."*¹⁴⁵

Klasik kültürde güzellik, şeylerin hakikatinin öze ilişkin kavrayışıyla olduğu kadar dünya düzeninin görkemiyle de bağlantılıdır. Aristo'dan bu yana batı metafiziği için, doğru, iyi ve güzel bir arada dokunmuştur ve bu nedenle birbirlerinden ayrılamazlar. *"Edmund Burke ve Immanuel Kant'tan bu yana modern zamanlarda, yücelik, bir kez daha saf olay olarak başka bir formda estetik deneyim oluşturur: anlık olsa bile yeni olan bir şey etkin olarak Paul Klee'nin 'Zwischenwelt' diye adlandırdığı paralel bir dünya üretir."*¹⁴⁶ Modern dünyanın değişimi ve çelişkisi içinde sanat; görsel, işitsel mekânların, şoka neden olacak duygusal yoğunlukların, doğanın taklitliyle silahsızlanmış, referanslarından soyulmuş deneyimlerin,

¹⁴⁵ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:104

¹⁴⁶ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:105

önünü açar. Ancak bu şokun yoğunluğu sanatın avangard potansiyelini garanti eder. Saf olay kasıtlı bir eylemin sonucudur.

Sanatın özerkliği çerçevesinde mimarlığın kendi olayını her zaman yaratabilme gücünü dile getirmeye çalışan Morales'e göre bugünün mimarisinin yerleri, Vitruvius'un sağlamlığının gücü tarafından üretilen süreklilikleri tekrar edemez. Sürenin, kararlılığın, zamanın geçişine karşı koyuşun etkileri artık önemsizdir.

Tarım benzeri, asıl olanın muhafaza edilmesine dayalı ve yerin ruhunun derinliğine bağlı bir yer fikri artık agnostisizm (bilinemezlik) çağında güvenilebilir değildir; gericiliğe dönüşmüştür. Dahası bu yanılışmaların kaybının zorunlu sonucunu olumsuzluğun nihilist mimarisini de gerektirmez. *"...Bin farklı mahalden¹⁴⁷ yerin üretimi mümkün olmaya devam eder. Hâlihazırda mevcut olan kalıcı şeylerin açığa vurulması gibi değil olayın üretimi olarak. Bu kısa ömürlü, anlık, kırılabilir, uçucu bir mimari yaratma sorunu değildir. Bu satırların savunma arayışında olduğu şey, mevcut üretken mekanizmaların gücünden kaynaklanan enerjilerin karşılaşması ile üretilecek yerin değeridir."*¹⁴⁸

Morales'e göre çağdaş yer, bir kavşak oluşturmalıdır ve çağdaş mimar bunu kavrayacak yetenekte olmalıdır. Yer, ne belirli imajlarla sır saklayan bir toprak ne de topografyanın ya da arkeolojik belleğin gücüdür. Yer, tersine konjonktürel bir kurum, zaman içinde, metropoliten uygarlığımızın evrensel kaosunda belirli yoğunlukları sabitleme kabiliyetinde bir ritüeldir.

¹⁴⁷ Deleuze'ün "Bin Yayla" deyişine gönderme

¹⁴⁸ Sola'-Morales, Ignasi; a.g.e., 1997 s:106

Genel bir değerlendirme ile Morales, kartezyen mekân kabulünün pek çok alanda olduğu gibi mimarlıkta da bir krize neden olduğunu kabul etmekte ancak modern hareketin bu kriz karşısında psikolojik çözümler yoluyla bir çıkış yolu aradığını vurgulamaktadır. Ancak Heidegger'in Varoluşçu fikirleri Schulz ve diğerleri aracılığıyla bu arayışların üzerini örtmüş, mimarlığı antik dönemin mitsel bakış açısına mahkûm etmiştir. Bu bakış hem bu çağın gerçeklerini açıklamaya yetmemekte hem de yapısı gereği ölçüye gelebilir, hesaba katılabilir bir duruma karşılık gelmemektedir.

Bununla birlikte Morales, mimarlık kuramında yer fikrini onaylamakta ve farklılıkların üretime dahil edilebilmesi için halen geçerli bir bakış açısı olarak kabul etmektedir. Buna karşın yer'i tarihsel olgular, yapı fiziksel çevre ya da bunların karakteri ile tanımlamayı reddetmektedir. Bağlamsalcılığın reddi olarak görülebilecek bu bakışa göre yer, ancak kaotik evrenin anlık olaylarının var ettiği bir olgudur. Mimarlığa düşen ise bu olayları kavramak ve her zaman avangart sanatın yaptığı gibi bunu ifade etmek ya da tasarımda başlangıç noktası olarak bunu kabul etmektir.

1.6 BÖLÜM SONUCU

Bu bölümde zaman, mekân ve yer kavramlarının epistemolojik ve ontolojik kökeni ile mimarlık kuramına etkisi üzerine genel bir çözümlenme yapılmıştır. Geride bıraktığımız yüzyılın düşünsel alandaki önemli değişimlerinden birine, modernleşme sürecinin zaman ve mekân kavrayışlarındaki krizine işaret edilmiştir. Husserl'in görüngübilimi ve Heidegger'in zaman-mekân kavramı konusundaki varoluşçu çözümlerini, kartezyen felsefeye dayalı soyut mekân kavrayışı karşısında, elle tutulur gerçekliğe işaret eden "yer" kavramını öne çıkarmaktadır. "Şeylere dönüş" olarak da

nitelendirilebilecek bu gelişme, modern insanın deneyim yoluyla elde etmediği bilgiyi kullandığı için çevresine ve kendisine yabancılaştığı savından yola çıkmaktadır. Buna göre, gerçeklik aslında insanın yanı başındadır. Ağaç, toprak, su, rüzgâr, mevsimler gibi duyularla algılanabilir şeylerle aramıza giren atomlar, moleküller, sayılar gibi bilimsel ve düşünsel modellere her zaman kuşku ile yaklaşmalı; bunların araçsallığını unutmamalı ve bunları gerçeklik olarak kabul etmemeliyiz. Şeylerle insanın arasına giren en önemi düşünsel model ise eşdeğer bölümlenmiş saat zamanı ile öklidyen geometrinin soyut, matematiksel mekânıdır. Bu modellerin gözlemciyi/özneyi dikkate almadıkları için evreni açıklamakta yetersiz kaldıklarını, 20. yüzyılın doğa bilimlerindeki gelişmeler de doğrulamaktadır.¹⁴⁹

Öyleyse artık “yer”, matematiksel mekânın koordinatlarının belirlediği bir noktadan, ya da bunların oluşturduğu nesnel bir “konum”dan daha fazlasını ifade eder. Yeri var eden, koordinat sistemi değil şeylerin kendisidir. Bunun en iyi kanıtı yer sözcüğünün dildeki anlam çeşitliliğidir. Şeyleri algılayış biçimimiz yerlerin niteliğini belirler. Şeyler ya da onları algılayacak kimse yoksa yer de yoktur. Yer, soyut mekân kavrayışında olduğu gibi hâlihazırda bir içeren ya da zarf değildir. Heidegger’in deyişiyle nehrin üzerine köprüyü kurmadan önce orada bir yer olduğundan bahsedemeyiz. İnsan şeyleri algılayarak, dönüştürerek ya da üreterek yerleri var eder. Sonuç olarak yer ile insanın varoluşu arasında derin bir bağ

¹⁴⁹ Örneğin Stephaen Hawking, Zamanın kısa tarihi adlı kitabında “sanal zamanın” (insan duyumlu zaman) aslında “gerçek zaman” olduğunu ve bizim “gerçek zaman” dediğimiz şeyin hayal gücümüzün bir uydurması olduğunu ileri sürer. Benzersiz mutlak zaman diye bir şey yoktur ve buna göre farklı gözlemcilerin taşıdığı saatler birbirleriyle uyum sağlamak zorunda değildir. Böylece zaman, onu ölçen gözlemciye göre değişken daha kişisel bir kavram haline gelir. (Hawking, S. Zamanın Kısa Tarihi, çev. S. Say-M. Uraz, Milliyet, İstanbul (Rosenau, P.M.; Postmodernizm ve Toplumbilimleri – içgörüler, içakışlar, içeri- dalışlar-, çev. T.Birkan, Ark Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, Ankara, s:121)

vardır. İnsan yaşabilmek için bilinmeyen bir evrenin ortasına evini inşa ederek yeri var eder.

Heidegger'in Antik dönem düşüncesine geri dönen bu varoluşçu fikir yürütmeleri, mimarlık kuramını da derinden etkilemiştir. İlkın, Chirstian Norberg-Schulz, Heideggerci bakış açısıyla, modern mimarlığın yalnızca soyutlanmış bilgiyi kullandığını, bu nedenle verili çevrenin gerçeklerinin tasarımıda yeterince deneyimlenemediğini öne sürmüştür. Modern mimarlığın kavrayışıyla çevre, rakamlar ve soyut grafiklerle ifade edilen bölgelerden oluşmakta; bunların bir biriyle ilişkileri ise ancak ideal bir durum için geçerli olabilecek "işlev"le açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu da türdeş ve kimliksiz çevreler üretimine ve insanın çevresine yabancılaşmasına neden olmaktadır. Yapılması gereken, çevreyi var eden şeyler üzerine yeniden düşünmek, bunların niteliklerini kendi varoluşsal gereklilikleri içinde saptamak ve yerlerin karakterini tespit etmektir. Schulz'a göre bir Antik Roma kavrayışı olan "yerin ruhu" aslında yerin karakterinin belirlendiği atmosferi anlatmaktadır. Benzer şekilde Finli mimar kuramcı, Juhanni Pallasmaa da çevrenin iletişimsel gücünün giderek azaldığını vurgulayarak yere ait imgeye dikkat çekmiştir.

Öte yandan, şehircilik alanında Kevin Lynch'in eşikler kuramı, Colin Rowe ve Fred Kotter'in şehirlerin melez karakterini kavramsallaştırmaya çalıştıkları "Collage City"¹⁵⁰ ve Gordon Cullen'in "Townscape"¹⁵¹ çalışması benzer şekilde varsayımsal bir mekân kavrayışıyla değil özelleşmiş yer algılayışıyla çözümlenebilir gerçekliklere işaret etmektedir. Yer, mimarlık ve şehircilik alanında

¹⁵⁰ Rowe, C. and Koetter F, Collage City, MIT Press, Cambridge, 1979

¹⁵¹ Cullen, G. ,The Concise Townscape, Van Nostrand Reinhold Company, New York, 1975

o zamana kadar görülemeyeni görmek, hesaba katılamayana işaret etmek, yeni çağrışımlar uyandırmak açısından oldukça zihin açıcı bir amaca hizmet etmiştir.

Bunların ötesinde yer kavrayışının mimarlık kuramına dâhil edilmişinin kazandırdığı en büyük farkındalık, çevrenin aynı zamanda tarihsel gerçeklerle beslenen sosyal ilişkileri simgelediğinin gösterilmesidir. Modernleşme süreci ile birlikte mahallerin, bölgelerin böyle bir potansiyeli olduğu, politik bir nosyon yüklenebileceği, dahası bunun mimarlık kuramının bir parçası olabileceği potansiyeli göz ardı edilmiştir. Yer in kavrayışına işaret eden bir kuramsallaştırma 1960'ların İtalya'sında ortaya çıkmıştır. Tarihin en fazla duyumsandığı yerde, Venedik'te "locus"un varlığı ve "yerin ruhu" inkâr edilemez bir gerçekliktir. La Tendenza olarak da bilinen düşünce okulu içinde Vittorio Gregotti "*çevrenin, sosyolojik, ekolojik, yönlendirici öğeleri zihinlerimizde kendi kalıpları içine hapsedilmemeli, mimarlığın materyali haline gelmeli*" diyerek mimarlığın yerin dönüştürülmesi sürecinden başka bir şey olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Aldo Rossi ise kentin gerçekliğini Artifaktlar'da aramıştır. Ona göre bu gerçeklik, belli bir zamandaki anlamını ve işlevini aşarak, zamanın aşındırıcı etkisine karşı kalıcı olanı ifade etmektedir. Kolektif bellek, şehre ilişkin anılarımız, yaşayış biçimimizi belirlediği için mimarlığın esin kaynağı haline gelmelidir. Manfredo Tafuri ise yeri, politikanın ve ekonomik mücadelelerin arenası olarak yorumlamış, Aydınlanma Dönemi'nden beri mimarlığın bu arenada nasıl araçsallaştığını sorgulamıştır.

Ancak görüngübilimin etkisiyle gelişen yer kavrayışının tasarıma dâhil edilmişinde sıkıntılı bir yan olduğu Morales, Eisenman vb. son dönem kuramcıları tarafından dile getirilmiştir. Bu ölçüye gelmeyen antik dönem ruhuna, nasıl yeni bir elbise dikileceği sorusu karşısında Rossi'nin önerdiği yol analogidir. Tarihi elle tutulur, gözle

görülür hale getiren artifaktları var eden biçimlerin analojisi. Ona göre, kolektif hafızanın süzgecinden geçerek zamana meydan okumuş biçimler, kalıcılığın ve yere özgü mimarlığın garantisiydi. Böylelikle modernizmin yeknesaklaştırıcı etkisine karşı binalara kimlik kazandırmak da olanaklı olacaktı. Kenti oluşturan biçimlerin öyküsü, uzun süren modernizm molasından sonra kaldığı yerden yoluna devam edecek, süreklilik sağlanacaktı. Rossi'nin mimarlığı İtalya'yı aşarak 80'lere kadar farklı mimarların ellerinde çeşitlenerek varlığını korumuştur. Ancak bu mimarlığa eşlik eden bir dizi soru da hep geçerliliğini korumuştur. Ortaçağdan kalma kent örüntülerinin mekânsal kodları günümüz metropollerinin hızlı değişkenlik gösteren karmaşık sorunları karşısında geçerli çözümlerin oluşturulmasında bir çıkış yolu sunabilir mi? Kenti var ettiği varsayılan biçimlerin bugün yeniden kullanılmaları kimin bakışına göre, hangi nesnel kritere göre belirlenebilir? Teknoloji ve ekonomi, inşa tekniklerimizi geliştirirken yaşam biçimimizi, evreni ve yerleri algılayışımızı da değiştirmiyor mu? Daha da önemlisi tarihsel biçimlerin bugün yeniden tasarıma dahil edilişi ile fiziksel çevrede bir anakronizm sorunu yarattığı yönünde bir eleştirinin geçerliliği idi.

Peter Eisenman, "Şehrin Mimarisi"nin Amerikan basımının ön sözüne Jacques Derrida'nın şu sözleriyle başlıyordu: *"...Yalnızca artık yaşanmayan ve terk edilmiş değil, aynı zamanda anlamın ve kültürün hayaletleriyle dolu bir şehir, işte şehri doğaya dönmekten alıkoyan bu hayaletlerin varlığıdır."* Ve yazısında şu satırlara yer veriyordu: *"Analojinin zamanı, tarih ve hafızanın bu çift odaklı merceği, kronolojik zamanı (olayların zamanını) ve atmosferik zamanı (yerin zamanını) içine alarak yıkar: Yer ve Olay locus solus artı zaman-yer. Analojinin yeri böylece gerçek şehirden soyutlanır... Analojinin yeri bir hiçbir yerdir; ama tam da hem tarih hem de*

hafızadan kaynaklandığı için modernist ütopyanınkinden farklı olan hiçbir yer...”

Eisenman'a göre Rossi, dünü, bugünü ve geleceği yerinden ederek bir "hiçbir yer"e ulaşmıştı. Yeri anlamak, yeri üretmek için çıkılan yol, her yerde tekrar edilebilir, her zamana ait olabilir ya da hiçbir zamana ait olamaz bir hayaletlerin mimarisi ile sonlanmıştı. Bölgeselcilik fikrinin geldiği nokta da bundan başka bir şey değildi. Bu "saat zamanı"nın çöküşüyle açıklanabilir bir durumdu. Ama bir tikanıklık vardı. Bu yol daha ileriye gitmiyordu.

Kent kuramında da yer kavrayışına ilişkin sıkıntılar vardı. Sınır tanımaz biçimde büyüyen şehirlerin çok katmalı sorunlarını tanımlayabilmek, bunlara çözüm getirebilmek yer kavrayışıyla pek mümkün görünmüyordu. Yan yana yaşayan yabancıların şehirlerinde sosyal ilişkiler, aynı sokakta, aynı bölgede ikamet etmekle tanımlanamadığı için yerlerin Antik dönemdeki gibi politik simgeselliğinden bahsetmek de pek olanaklı görülüyordu. Şehirlerin tarihleri ise merkezde bir avuç kalmış ortaçağ dokusundan başka bir şey değildi.

Bu sıkıntılar karşısında *Alexander Tzonis* ve *Liane Lefaivre* tarafından "Eleştirel Bölgeselcilik" adıyla bir kuram geliştirilmiştir. Modernleşme deneyiminin yere eleştirel bir bakış ile uygulandığı bu çerçevede; ışık, su, toprak gibi doğal veriler ile yapılı çevreden elde edilen kültürel verileri dikkate alan bir tasarım anlayışıyla yere ilişkin tarihsel sürekliliklerin korunmasını öngörüyordu. Bu ancak yer ile üretim arasında diyalektik bir etkileşimle sağlanabilirdi. Böylelikle küreselleşme ile geç kapitalizmin sunduğu yersizleşmiş bir kültür inşasına karşı direnç gösterilebilecekti. Seçmecî bir tavır benimseyen bölgeselciliğin de yersizleşmenin başlıca kaynağı olarak eleştirildiği bu kuram, Kenneth Frampton'ın etik açımlarıyla

düşünsel perspektifini genişletti. Mimarlık özerk bir sanat olmaktan çok toplumsal sorumluluk nosyonuyla yürütülmeliydi.

Bu kuramın hemen yanı başında Deleuze'un fiziksel varlıklara karşın olay'a öncelik veren düşünsel perspektifinden beslenen yeni bir paradigma üretilmiştir. Buna göre bir düşünsel model olarak sunulan "yer" ve onun tasarıma dayattığı "bağlam" artık geçerliliğini çoktan yitirmiştir. Küreselleşmenin yarattığı her şeyin her an her yerde ve birbiriyle ilişki içinde olabileceği yeni bir mekânsal gerçeklik vardır. Bu gerçekliğin içinde "yer" ile tanımlanan değerlerin sürekliliklerinden ve birbirleriyle tarihsel nedensellik ilkesine bağlı ilişkilerinden bahsetmek olanaksızdır.

Böyle bir durumda şu soru önem kazanmaktadır. Görüngübilimle mimarlık kuramına giren bir düşünce modeli olarak "yer"i, bugün tasarımda geçerliliğini koruyan bir ölçüt olarak görmek mümkün müdür?

Jameson, "Dil Hapisesi"¹⁵² başlıklı çalışmasında düşünce tarihini, düşünce modellerinin tarihi olarak yorumlar. Örneğin, "organizma", "doğal ayıklama", "atom çekirdeği" "elektronik alan" ya da "bilgisayar" birer kavram olarak belirli zamanlarda icat edilmiş düşünce modelleridir. Modellerden beklenen ise doğal dünyayı anlamamızı sağlamaları ve insan gerçekliklerini aydınlatmalarıdır.

Bütün modellerin ise önceden kestirilebilir aşamalara sahip bir ömrü vardır. Modeller, başlangıçta yeni kavram, yeni enerji nicelikleri ortaya çıkarır, bir yığın yeni algıya ve buluşa izin verir, yeni bir boyutta yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olur, bu da geniş

¹⁵² Jameson, Fredric; Dil Hapisesi: Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü, çev. M. H.Doğan YKY 2002, İstanbul

bir yeni çalışma ve araştırma ile sonuçlanır. Bütün bu başlangıç aşaması boyunca modelin kendisi sabit kalır, çünkü büyük bölümüyle, yeni bir evren görüşünün elde edilip listelenebileceği bir aracı görevini görür.

Modelin tarihinin düşüş yıllarında, modelin yeniden düzenlenmesi, incelenme nesnesiyle yeniden karşılaştırılması gibi çabalar ortaya çıkar. *"O zaman araştırma, modelin yetersizliğinin giderek sürükler gibi olduğu yanlış sorular ve ikilemlerden tedirgin olup, pratik olmaktan çok kuramsal olma, yeniden kendi ön varsayımlarına (modelin asıl yapısına) dönme eğilimi gösterir. Örneğin "eter" [aither] ya da "ortak bilinç" akla gelir burada. Sonunda model bir yenisiyle değiştirilir."*¹⁵³

Buna göre, mimarlık kuramında bir düşünce modeli olarak, görüngübilimden kaynaklanarak geliştirilen bir düşünce modeli olarak "yer" in başlangıç aşamasında, yapılı çevreye dair insan gerçekliklerinin anlaşılmasında yeni enerji alanları yarattığı ileri sürülebilir. Ancak zamanla bu niteliğini kaybetmesi gibi bir durumun da söz konusu olduğu, "Eleştirel Bölgeselcilik" kuramının ise modelin ömrünü tamamlayışındaki son aşamalarını temsil ettiği iddia edilebilir.

Bu durumun geçerliliği yönündeki tartışma, tezin giriş bölümünde sunulan hipotezlerin de oluşturulmasına kaynaklık etmiştir. Yer kavrayışı güncel tasarım sorunlarını çözümlenmekte ve bunlara çözüm getirmekte hala etkili bir araç görülebilir mi? Tasarımda, yer kavrayışının işaret ettiği tarihsel nedensellikler ve bunların var ettiği düşünülen yapılı çevre ile bir bağlamsallık hala geçerli bir düşünsel

¹⁵³ Jameson, a.g.e. 2002

model olarak sunulabilir mi? Durmak bilmeden gelişen metropollerin orta yerinde doğaya ilişkin veriler tasarımı yönlendirebilen bir bağlam oluşturabilir mi? Bu çerçevede yerin yeniden üretimi mümkün müdür? Bu sorular tezin diğer iki bölümünün temasını belirlemektedir.

2 YERSİZLEŞME

"Bir İsviçre köyündeki Protestan kilisesine, Şam'daki bir camiye, Reims'deki katedrale, Bangkok'daki bir Budist tapınağa gidin. Bu ibadet mekânlarını ziyaret ettiğiniz her durumda, dine ilişkin ortak bir izlenim edirsiniz ve bunların her birinde ayırt edici özellikleri olan bir kültürle karşılaşsınız.

Bir sinema kompleksine - izleyicili bir spor arenasına, kapalı alış-veriş merkezine [mall] veya dünyanın herhangi bir şehrinde bulabileceğiniz "fast food" restoranına gidin ve nerede olduğunuzu anlamaya çalışın. Hiçbir yerdesinizdir. Bir video oyunundan [Nintendo] pikseller avlamaktasınızdır: Sizi saran dünya ortadan kaybolur. MTV'nin karşısında ya da içindedir: Yürek yaralayan bir kargaşa içinde gözlerinize saldıran evrensel imajlar ve kulaklarınızı saran küresel ahenksizlik size hangi memlekette olduğunuzun dışında her şeyi söyler. Neredesiniz?"¹⁵⁴

Bir kavram olarak "Yersizleşme", mimarlık etkinliğinin durumunu anlamak yolunda düşünsel kapasitemizi geliştiren etkili bir bakış

¹⁵⁴ ["Go into a Protestant church in a Swiss village, a mosque in Damascus, the cathedral at Reims, a Buddhist temple in Bangkok, and though in every case you are visiting a place of worship with a common aura of piety, you know from one pious site to the next that you are in a distinctive culture. Go to the site of a multiplex movie theater—or a spectator sports arena, or a mall, or a modern hotel, or fast-food establishment in any city around the world—and try to figure out where you are. You are nowhere. You are chasing pixels on a Nintendo: the world surrounding you vanishes. You are in front of or in or on MTV: universal images assault the eyes and global dissonances assault the ears in a heart-pounding tumult that tells you everything except which country you are in. Where are you? You are in McWorld."] Gonzalez, Gilbert G; Labor Versus Empire: race, gender, and migration s:98-99 (Barber, B. 1995 Jihad vs. McWorld, New York: Random House)

aracıdır. Yalnızca mimarlıkta yer ile kurulan ilişkinin “ne” ve “nasıl”larını yeniden sorgulamamıza yol açmaz, aynı zamanda –bir süreç bildirmesi nedeniyle- mimarlık etkinliğine de tarihsel perspektif içerisinde yeniden bakabilme olanağı sağlar. Mimarlığın ne olduğu ve etkinlik alanının sınırları konusunda yeniden düşünmeye davet eder. Daha da önemlisi, mimarlık etkinliğinin yürütüldüğü zemin konusunda farkındalıkların geliştirilmesi için yeni düşünsel kategorilerin oluşturulmasına da kaynaklık eder.

Yersizleşme aynı zamanda modernleşme süreci ile birlikte kazanımların ve kaybedilenlerin neler olduğunun muhasebesinin yapılmasına da olanak tanır. Modernizm ve onun eleştirisinin, çerçevesinin belirginleştirilmesi yolunda etkili bir kuramsallaştırma yolu sunar. Mimarlıkta yer üzerine geliştirilen her fikir, üstü örtülü biçimde de olsa yersizleşme süreci karşısındaki duyarlılıklarla ilişkilidir.

Mimarlıkta yersizleşmenin bir sorun olarak görülmesi, bir önceki bölümde ele aldığımız gibi, 1960’lı yıllarda başlayan kapsamlı çalışma ve çözümlenmelerin sonucudur ve modernleşme süreci ile ilgili genel bir eleştirinin konusudur. Bu çalışmaların ortak çıkış noktası, insanı çevreleyen fiziksel dünyanın tarihsel ve sosyal izlerinin, farklılıklarının giderek yok olması sonucu, iletişimsel gününün azalması olarak tahlil edilebilir. Genel kanı, bu sorunun mimarlık alanındaki yansıması modernleşme sürecinde mimarlığın yalnızca soyut bir mekân kavrayışını benimsemesi sonucu tektürleştirici bir yöntem izlemesi ile ortaya çıktığı yönündedir. Yere ilişkin farklı karakterlerin giderek yok olması insanın belli bir yere karşı aidiyet duygusunun azalması ve yabancılaşma sorununu gündeme getirmiştir.

Bu çalışmaların önemi, her yerin görüngübilimsel yöntemler aracılığıyla yorumlanabilir, tarif edilebilir, anlaşılabilir özellikler örüntüsüne sahip olduğu ve yerlerin birbirlerinden ayrılabilir spesifik içerikler taşıdığına yönelik bir savla yola çıkmalarıdır. "Yer" in çeşitli disiplinler bakış açılarıyla kavramsallaştırılması belirgin biçimiyle ilk kez bu dönemde gündeme gelmiştir. Genel bir çözümleme ile bu çalışmalarda irdelenen ortak sorun, modernizmin bakış açısına bağlı olarak yere ilişkin karakterlerin yeterince çözümlenmemiş olmasında yatmaktadır ve bu sorunu aşmak, böyle bir duyarlılığın oluşarak yere ilişkin çözümlerinin derinleştirilebildiği ölçüde mümkündür.

Bu bölümde yersizleşme konusunu iki ana çerçeve içerisinde ele almaya çalışacağız. Birincisi önceki bölümde incelediğimiz yer kavramsallaştırmalarına ve bunlara kaynaklık eden düşünsel zeminin sorgulanmasına ilişkindir. Tezin başında da belirttiğimiz "yer" kavrayışının mimarlık etkinliğinin güncel sorunlarına ya da gerekliliklerine cevap verebilen bir bakış açısı sunup sunmadığı, bu konuda yeni bir kavramsallaştırmanın gerekli olup olmadığı tartışılmaya çalışılacaktır. Bu tartışma "*Yersizleşmenin Kavramsal Boyutları*" başlığı altında yürütülecektir. İkincisi ise yerlerin küresel etkiler sonucu iletişimsel gücünün azalması, mimarlık etkinliğine kaynaklık edebilecek niteliklerinin ya da algılanışlarının giderek yok olmakta olduğu yönünde bir savın tarihsel perspektif içinde sorgulanmasını amaçlamaktadır. Bu sorgulama da "*Yer'in Zaman ve Mekân Olarak Ayrıştırılması*", "*Zaman ve Mekânın İçinin Boşaltılması*" ve "*Zaman-Mekân Sıkışması*" başlıkları altında yürütülecektir. Bu iki çerçeve tezin konusunu belirleyen üç hipotezden ilk ikisine karşılık gelmektedir.

2.1 "YERSİZLEŞME" NİN KAVRAMSAL BOYUTLARI

Mimarlık Kuramında "yer" in kavramsallaştırılmasına kaynaklık eden iki önemli düşünsel okuldan bahsetmek olasıdır. Bunlardan ilki önceki bölümde de çözümlendiği üzere, Husserl'ın geliştirdiği "Görüngübilim" ve onun devamında Heidegger'in ortaya koyduğu "Varoluşçu" yaklaşımdır; ikincisi ise "Yapısalcılık"tır. Bu bölümde bu iki düşünsel okulun mimarlık kuramına etkisi çerçevesinde yersizleşme olgusunun kavrayış biçimlerini çözümleneceğiz. Ardından bu iki okul karşısındaki eleştirileri "post-yapısalcılık ve yersizleşme" başlığı altında ele alarak, "yersizleşme"nin mimarlık etkinliğini yönlendiren bir olgu olarak kavramsal çerçevesini yendiren belirlemeye çalışacağız.

2.1.1 Görüngübilim ve Yersizleşme

Görüngübilimin mimarlık kuramı içerisinde en büyük etkisi tasarıma yaklaşımda "soyut çerçeveler" ile düşünmek yerine "deneyim" ve "algı"nın ön plana geçişidir. Matematik, fizik gibi bilimlerin kullandığı "Mekân" kavrayışı karşısında insan deneyimine ve algısına bağlı olarak "yer" in yeni bir düşünce aracı olarak sunulmasının başlıca nedeni budur.

Görüngübilimde¹⁵⁵ taşıdığı anlamıyla "görüngü"¹⁵⁶; dolaysız, doğrudan, araçsız bir biçimde deneyimde ya da yaşantıda görünen,

¹⁵⁵ Görüngübilim [ing:phenomenology] Eski Yunanca'da "görünüş" anlamına gelen "*phainomenon*" sözcüğü ile "bilim" anlamına gelen "*logos*" sözcüğünden türetilmiş felsefe terimidir. (Güçlü, A. , Uzun, E. vd. Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, 2002, Ankara)

¹⁵⁶ Köken bakımından eski Yunanca'da "görünüş" anlamına gelen "*phainomenon*" sözcüğünden gelen, yerleşik felsefe dilinde ise en genel anlamda duyu organlarıyla algılanabilen, gözlemlenebilen, duyulabilen, deneyimde kendini gösterebilen ya da açığa vurulan nitelik nesne, ilişki, konum, olay türünden düşünülebilecek bütün her şeyi anlatan felsefe terimi (Güçlü, A. , Uzun, E. vd. a.g.e. 2002).

gözlemlenebilen bilinebilen her şeyin ortak adıdır. Bu yeni yaklaşımın temel amacı, bilince kendisini gösteren bu görüngülerin göründükleri biçimiyle betimlenerek kavranmasıdır. Husserlci görüngübilimsel felsefe çerçevesinde, görüngü terimi geleneksel felsefedeki anlamına karşıt bir anlamda¹⁵⁷ "bilincin deneyimlediği biricik özler" olarak yeniden temellendirilmiştir. Görüngüleri betimlemekse deneysel bir işlem olmayıp a priori, yani deneyden bağımsız bir etkinliktir. Bu bağlamda, deneyimin geleneksel felsefede taşıdığı anlam baştan aşağı değişmiş; görüngüleri bilme ya da yaşama etkinliği "deneyim" daha doğrusu "yaşantı" diye adlandırılmıştır.¹⁵⁸

En genel anlamda görüngücü yaklaşım,

- yalnız olguların yani nesnelere edindiğimiz tasarımların varlığını kabul eden ;
- şeylerin en son doğası diye bir şeyin söz konusu olamayacağını, şeylerin yalnızca bize göründükleri biçimiyle, yani ancak görünüşleriyle bilinebileceğini ileri süren;
- "kendinde şey" kavramının boş olduğunu ileri süren;
- İdealizm gibi bütün bilgilerimizin zihne bağlı olduğunu, buna karşı idealizmin tersine dışımızdaki gerçekliğin kendisinin zihinden bağımsız olduğunu savunan;

¹⁵⁷ Geleneksel felsefede görüngüler ve özler birbirinden farklı kavrayışlar anlamına geliyorlardı (Güçlü, A. , Uzun, E. vd. a.g.e. 2002).

¹⁵⁸ Husserl'in görüngübilimi, özün kendisi üzerine kurulu bir bilim olmayıp "özgürsü" üzerine, özü görüleyen bilinç üzerine kurulmuş bir bilimdir. Özü görüleyen bilincin en temel özelliği her zaman için belli bir şeyin bilinci olmasıdır. Başka bir deyişle her bilinç başka bir şeyin bilincidir. Husserl, bu temel özelliği bilincin yönlendirilmişliği olarak adlandırmaktadır. Buna göre gerçekliğin kendiliğindenliği diye bir şey söz konusu olamaz; gerçeklik denilen her zaman kendisine yönelinen, bilincine varılan, görülen bir şeydir. Dolayısıyla görüngübilim, bütün her şeyi açıklamak savında olan bir felsefe dizgesi olmaktan çok, şeyleri betimleyerek anlamaya karşılık gelen özgül bir felsefe yöntemidir. Ancak, görüngülerden yola çıkarak, adım adım ve var olduğu düşünülenin ayıraç içerisinde bekletilmesiyle öze ulaşma stratejisi izler(Güçlü, A. , Uzun, E. vd. a.g.e. 2002).

- gerçek olanın yalnızca görüngüler olduğunu öne sürerek görüngülerin arkasındaki “kendinde şey” alanının varlığını yadsıyan; “sonuna dek götürülmüş deneycilik” diye yorumlanabilir.

Görüngücülük, genelde insan bilgisinin duyulara, görünenler ya da duyu organlarınca algılananlar ile sınırlı olduğunu; daha özeldyse nesnelere yalnızca bize kendilerini duyularımızda gösterdikleri biçimiyle bir varlık taşıdıklarını ileri sürmektedir. Bu anlayışa göre zaman ile uzamda görünen olguların dışında var olduğu düşünülen her şey insan zihnine ait kurgulardır. Bunların gerçeklik olarak kabul edilmeleri ise yabancılaşmanın başlıca nedenidir.

Görüngübilimsel yaklaşıma göre yersizleşme, modernleşme sürecinin doğal ama istenmeyen ve eleştirilmesi gereken sonucudur. Çevreyi var eden şeyleri doğrudan deneyimleyemeyen, bunları kendi gerçekliklerinden bağımsız sistemlerle kavramaya, yönlendirmeye ve düzenlemeye çalışan modern insan, çevrenin özgül karakterini, farklılıklarını, zaman içerisinde kültür yoluyla edinilen iletişimsel gücünü yok etmektedir. Bu bakımdan “yersizleşme”, yerleri yer yapan niteliklerin giderek azaldığı; insanın çevresine bakarak nerede, hangi kültürel yapıya, tarihsel sürece göre oluşmuş bir çevre içerisinde olduğunu anlayamadığı; buna bağlı olarak aidiyet, kimlik, özgül deneyim vb. sorunlarla karşılaştığı bu sürecin adıdır. Birinci bölümde incelediğimiz mimarlıktaki yer kuramları, önemli ölçüde bu durumun eleştirisi üzerinde temellenmektedir. Mimari tasarım etkinliği açısından ise yersizleşme, tasarıma konu olan ürünün ait olduğu yerin tasarım sürecinde giderek azalan ölçüde etkili olmasıdır. Mimarlıkta görüngübilimden kaynaklanan yer kuramlarının hemen hepsi, bu durum karşısında şeylere dönüş ilkesi uyarınca yerlerin deneyimle elde edilen karakterinin ortaya çıkarılmasına, mimari tasarımın ise

bu kaynaktan beslenmesi üzerine odaklanmışlardır. Sorunun aynı zamanda, yersizleşme sürecine karşı konulması gerekliliği üzerine kurulu ahlakbilimsel bir boyutu da vardır.

Bu çerçeve içerisinde örneğin mimari ürünün çözümlenmesinde strüktür, gibi soyut, kurmaca bir kavrayış yerine duvar, çatı, saçak gibi görünür, algılanır, deneyimlenebilir şeylerle, dolayısıyla maddi dünyanın görüngüleriyle düşünmek yeğlenir. Bu ayırım, görüngübilimin sunduğu bakış çerçevesinde modernizmin soyut dilinin sorgulanmasında başlıca çıkış noktalarından biridir. Benzer şekilde, "zone", "işlev" vb. modernizmin vokabüleri deneyimle algılanan şeylere dönüş ilkesi uyarınca sorgulanmış, bunun yerine deneyime ve algılara hitap eden, karakter, atmosfer, imge gibi kolektif belleği çağırın yorumlamalar ön plana getirilmiştir.

2.1.2 Yapısalcılık ve Yersizleşme

Mimarlıkta yer kuramının geliştirilmesinde etkili olan düşünce biçimlerinden diğeri ise yapısalcılık olmuştur. Yapısalcılık en genel anlamıyla, bir yapıtı, bir değeri toplumsal ya da tarihsel özelliklerinden koparmadan anlamayı savunan toplumsal eleştiri görüşüne karşı ortaya çıkan, yapıtı belli bir yapı içine yerleştirerek bütünüyle kavramaya dayalı araştırma yaklaşımı ya da kuramıdır.¹⁵⁹ Buna göre öğeler birbirlerine karşı konumlanışlarına göre değerlendirilmelidir. Örneğin, müzikte bir ezgi notalarının toplamına eşdeğer olamayacak denli kendine özgü bir bütünlüğe sahiptir. Notalar tek başlarına hiçbir anlam ifade etmezler.

¹⁵⁹ Yapısalcılığın en önemli düşünürlerinden kimileri şunlardır: dilbilimde Ferdinand de Saussure ile Roman Jakobson; budunbilim (etnoloji) ile insanbilimde Claude Lévi-Strauss; ruhbilim ile ruh çözümleme (psikanaliz) yönteminde Jacques Lacan; felsefede, felsefi insan bilim ile felsefi tarihte Michel Foucault; Marxçı kuramda Louis Althusser.

Yapısalcılığın temel çıkış noktasına göre yapının öğeleri hem birbirlerine hem de yapının kendisine ayrılmaz bir biçimde bağlıdırlar. Gerçekliğin yapısını kavramaya çalışırken ilkece dili kendisine örnek alan yapısalcılık, dilde bulguladığı yapıları, başta toplumsal olaylar olmak üzere insanın işin içinde olduğu bütün alanlara uygulama düşüncesi üzerine kurulmuştur. Yapısalcı yaklaşım ele aldığı konuyu önce temel aldığı belli bir yapı içerisine yerleştirip sonra da bu yapıyı daha geniş kapsamlı yapılara taşıyarak konuyu açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır¹⁶⁰.

Yapısalcılık bilindiği üzere, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün (1857-1913) ölümünden sonra öğrencilerine "Genel Bilim Üstüne Dersler" başlığıyla yayımlanmış derslerinde ortaya attığı düşüncelerden çıkılarak çatısı kurulmuş bir felsefe anlayışıdır. Geleneksel "temsilci" ya da "yansıtmacı" dil anlayışının doğruluğunu tamamıyla yadsıyan Saussure, bunun yerine "biçimsel" bir dil anlayışı geliştirmiştir. Buna göre, dil ne sanıldığı gibi fiziksel nesnelere ile sözcükler arasında karşılık gelme ilişkisine dayalıdır ne de anlamlar zihinde olduğu varsayılan bir takım kendilikler (düşünceler) aracılığıyla oluşuyordur. Saussure'ün yapısalcı dil yaklaşımında hem "gösterenler" (sesler ile imler), hem de gösterilenler (düşünceler) ait oldukları özel dil dizgesinin biçimsel yapısı uyarınca anlamlarını edinmektedirler.¹⁶¹ Burada sözü edilen biçimsel yapı bir yanda sesler, diğer yanda düşünceler olmak üzere her türden dilsel öge arasında kurulu özdeşlikler ile ayrımlar dizgesine karşılık gelmektedir. Saussure dili işte bu biçimsel yapıyla özdeşleştirerek, gerçekte dilin nasıl işlemekte olduğunu tam olarak

¹⁶⁰ Orkunoğlu, Y.; Nietzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü, 2007, Ceylan Yayınları, İstanbul, s:60-75

¹⁶¹ Best, S. ve Kellner, D.;, Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar. Çev. M.Küçük, 1998, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s:32-36

açıklamamasına karşın yüzyıllardır süregelen geleneksel dil anlayışına son noktayı koymuştur.¹⁶²

Özetle Sassure'ün yapısalcılık çerçevesinde en genel anlamda üç temel sonucu olduğu söylenebilir:¹⁶³

1. Bütün anlamlarla kavramların bilinç yaşantısından, zihin durumlarından ya da duygulardan türetildiği bütün idealist yaklaşımların çürütülmüş olması
2. Anlamlar ile kavramların anlaşılmasının her durumda soyut dizgelerin öğeleri arasındaki yapısal ilişkilerde temellendiğinin kesinleşmiş olması
3. Yapısal ilişkilerin gerçek/gerçek-dışı, zamansal/zaman-dışı, eril/dişil gibi yalnızca karşıtlıklar üstüne kurulu ayrımlarla açıklanabilir olması.

Bu anlayışa göre dili, sanat yapıtını ve toplum düzenini ele alan her şey kendi içinde bütünlüğü bulunan bir yapı olarak görülür. Ele alınan yapıya her zaman için bağımsız ya da koşullanmış bir dizge olarak yaklaşılır; bu yapıların kendi öğeleri arasındaki bağlarla kavranabileceği düşünülür.

Yapısalcılığın mimarlıkta yer kuramını ilgilendiren en temel düşünsel aygıtlarından biri "bağlam"dır.¹⁶⁴ Mimarlıkta "yer"in dikkate

¹⁶² Sarup Madan; Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A. B. Güçlü, ARK Bilim ve Sanat Yayınları,1997, Ankara, s:59-64 "sesmerkezcilik-sözmerkezcilik"

¹⁶³ Güçlü, A. , Uzun, E. vd. a.g.e. 2002

¹⁶⁴ "Bağlam"ın Mimarlık alanında etkili bir düşünsel aygıt olarak kullanılmasının kökeni Rowe ve Koetter'in 1975 yılında yayınlanan "Collage City" adlı çalışmasına dayanmaktadır. Modern şehirciliğin toplum mühendisliğine dayalı tümdenci/totaliter planlama anlayışının yıkıcı etkisi karşısında alternatif bir tutum geliştirmek için Roma Kentinin tarihi politik ve fiziksel özelliklerini incelemişlerdir. Buna göre şehrin fiziksel karakterinin düzenli/düzensiz, basit/karmaşık, özel/kamusal, yenilikçi/geleneksel gibi karşıtlıklar ile gestalt kuramı temelinde çözümlenebilirliğini araştırmışlardır. Savlarına göre modern planlama anlayışı düzenlemelerde evrenselliği sağlamak amacıyla, şehirlerin buna benzer bağlamlar

alınmasını öngören her türlü yapısalcı yaklaşım ister istemez bir "bağlam" [context] tanımlamakla yükümlüdür. Bağlam terimi, genel kullanımda "Herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısı, kontekst"¹⁶⁵ anlamına gelmektedir. Dilbilimsel açıdan ise, "Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst"¹⁶⁶ olarak yorumlanmaktadır. Mimari ürün için ise bağlam, çeşitli düşünsel kategoriler içerisinde tanımlanabilir. Örneğin tipoloji bunlardan biridir. Üretim biçimi, daha önce üretilmiş ürünlerin nitelikleri çerçevesinde sorunsallaştırılabilir. Ya da morfolojik bakış da söz konusu tasarım ürününün bağlamının tanımlanması için bir altyapı oluşturabilir. Ancak mimarlık kuramında daha kabul görmüş bir bakış, göstergebilimin mimari ürünü onun anlamını oluşturan kodlar ve bu kodlar arasındaki ilişkiler temelinde ele alışıdır.¹⁶⁷ Ancak hangi çerçeve içinde ele alırsak alalım yer konusunda bağlam ile kast edilen, mimari ürünün yeri ile kurduğu düşünülen ya da bu çerçeve içerisinde tasarımı yürütülen ilişkiselliğidir. "Yer"i mimarlık gündemine taşıyan her türlü yapısalcı fikir, mimari ürünün bu ilişkisellik içerisinde anlamlanacağı ön kabulünden hareket eder. Ya da bu durumun geçerliliğini sorunsallaştırır.

temelinde görülebilecek kendilerine has niteliklerini yok etmektedir. Buna karşın bağlamsallık [contextualism] terimi Rowe ve Koetter tarafından kullanılmamıştır. Bu terim Schumacher'in 1971 yılında yayınladığı "Contextualism: Urban Ideals and Deformations" adlı çalışmasının etkisiyle Rowe ve Koetter'in kuramlarına dahil edilmiştir. Bu sayede bağlamsallık, "verili koşullara uyma" ya da "biçimsel uyum" anlamının ötesinde bir anlam ufkuna sahip olmuştur. "Kolaj" terimin geliştirilmesinde Claude Levi-Strauss ve mekânsal çözümlenmelerde "anti-totaliter" tavırlarının geliştirilmesinde ise "Karl Popper"ın etkileri açıkça görülmektedir (Nesbitt, Kate; Theorizing a New Agenda fo Architecture, Princeton Architectural Press, 1996, s:53-54).

¹⁶⁵ Türkçe Sözlük, "bağlam", Türk Dil Kurumu, 1988, Ankara

¹⁶⁶ Türkçe Sözlük, "bağlam", Türk Dil Kurumu, 1988, Ankara

¹⁶⁷ Nesbitt, Kate; Theorizing a New Agenda fo Architecture, Princeton Architectural Press, 1996, s:32-33

Bağlamın hangi çerçevede tanımlandığı ise “yer”in hangi kriterler içerisinde çözümlenip algılandığı yahut deneyimlendiği ile yakından ilgilidir. Örneğin yer, zaman içerisinde var edilmiş biçimlerin toplamı olarak görülebileceği gibi, bu biçimleri var eden olaylar olarak da kavramsallaştırılabilir. Yer, kavrayışının doğası gereği, deneyimi ön plana alan yapısı, bağlamı da ister istemez bu çerçeveye sokar.¹⁶⁸

Bağlamın tasarım kuramında yer ile ilişkisellik çerçevesinde bir diğer sorunsallaştırma biçimi de niteliği ile ilgilidir. Bu durumda bağlam, biçimsel uyum, süreklilik gibi olumlu bir tavırla tanımlanabilirken, çatışma, karşıtlık, eleştirelilik gibi olumsuzlayıcı, cevap verici, ya da iyileştirme, yenileme, dönüştürme gibi tamamlayıcı bir nosyon da üstlenebilir. Daha da çeşitlendirilebilecek bağlama ilişkin bu düşünce kategorilerinin ortak noktası mimarlık etkinliğinin gerçekleştirildiği yerin fark etmesi, orada ya da burada olmasının hesaba katılmasıdır. Dolayısıyla bağlamın niteliği, düşünsel derinlikle, emekle ve en nihayetinde de gerçekliği algılama, kavrama, temsil etme kapasitemizle doğrudan ilişkilidir.

Ancak, “bağlam” konusunda kabul gören genel bir kavrayış, mimarlıkta bağlamın yer ile kurulan ilişkide biçimsel bir uyum arayışı, hatta analogik dizge olduğu yolundadır. Bu durum çeşitli tartışma platformlarında yetersizlikle, sıklıkla, popülizmle ve hatta gericilikle yaftalanarak, bağlamdan kopmak ya da bağlamsızlık yüceltilir. Böylece, sanatın özerkliğinden ve bireyselliğin özgürleştirici niteliğinden yararlanarak yaratıcılığın önü açılabilir. Özgür düşünceye ket vuran her türlü ilişkisellik yerinden edilir.

¹⁶⁸ Bu durumun mimarlıkta görüngübilim ile yapısalcılığın ara kesitini oluşturduğu iddia edilebilir.

Tezde “Yersizleşme” olgusunun bir sorun olarak tanımlanmasındaki neden, kabul gören bu yaygın kavrayışın ötesinde, yerin fiziksel algısına ilişkin tanımlanabilecek her türlü bağlam’ın modernleşme süreci ile giderek anlamını ve geçerliliğini kaybettiği, dahası bu düşünce modelinin geçersizleştiği yönündeki bir kuramsallaştırma ile ilgilidir. Mimarlık alanında bu yönde bir kuramsallaştırma kaynağını önemli ölçüde post-yapısalcılığın¹⁶⁹ düşünsel perspektifinden almaktadır.

Özetle, yapısalcı kavrayış içerisinde yersizleşme, hangi şekilde ele alınırsa alınsın bağlamın iflas etmesi, kurulamamasıdır. Mimari ürünün, hem/ya düşünsel boyutta hem/ya da coğrafi, fiziksel çevre boyutunda ait olabileceği bir dizgenin bulunamaması veya kurulamaması dolayısıyla mimari ürünün kendine ait bir yerinin olamayışı, tekil bir öge olmanın ötesine geçemeyişidir. Bu anlamda yersizleşme bağlamsallıkların çözümlenmesi, iflas edişini anlatan bir süreci tanımlar.

Buraya kadar genel bir çerçevesini çizerek mimarlıkta yer kuramına etkisini çözümlenmeye çalıştığımız düşünsel modelleri özetlersek, Edmund Husserl ve Martin Heidegger ile birlikte anılan görüngübilim, eski bilgi sistemlerini reddedip hayatı aynen görüldüğü gibi (görüngüler olarak) incelemeye çalışan bir akımdır. Genellikle Ferdinand de Saussure’le birlikte anılan yapısalcılık ise toplumsal sistemleri ve dilleri bilimsel ve titiz bir şekilde incelemeye çalışan bir diğer yirminci yüzyıl akımıdır. Her iki akım da bilginin merkezine deneyimden ya da yapılardan bağımsız olarak “insan” veya “bilen insanın” yerleştirilebileceği düşüncesini reddetmekte;

¹⁶⁹ Post-structuralism: Ferdinand de Saussure’ün temellerini attığı yapısalcı dilbilime karşı tepki olarak doğmuş, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında Kıta felsefesi bağlamında çok büyük ölçüde çağdaş Fransız Felsefecilerin özgün düşünceleriyle büyük bir ivme kazanmış felsefe konumu, anlayışı ya da tutumu.

her iki akım da daha güvenilebilir bir temel arayışından yola çıkmaktadır. Görüngübilim için "deneyim" böyle bir temeldir; kimin veya neyin deneyimlendiği konusunda ön varsayımlara gerek yoktur. Yapısalcılığa göre ise bilginin deneyime değil, ama deneyimi mümkün kılan yapılara dayandırılması gerekmektedir: kavram yapıları, dil ve göstergeler. Yapısalcı düşünce, hiçbir şeyin kendi içinde tek başına anlamlı olmadığı üzerine kurulmuştur: Anlam bir sistemin diğer bileşenleriyle bağlantılı olarak belirlenir, öyle ki bir sözcüğün bağlantılı olduğu dil dışında hiçbir anlamı yoktur.¹⁷⁰

Birinci bölümde incelediğimiz, yer kuramlarının hemen hepsi "deneyim" ve "konumsal ilişkisellik" olmak üzere bu iki düşünsel perspektif temelinde geliştirilmiştir.

2.1.3 Post-yapısalcılık ve Yersizleşme

Mimarlıkta "yer" in hem insan deneyimine ve algısına hem de bağlama karşılık gelen bir kavrayış ve tasarım ölçütü olarak olumsuzlanması daha önce de belirttiğimiz üzere kuramsal alanda kaynağını post-yapısalcı düşünme biçiminden almaktadır. Post-yapısalcılık, yapısalcılığa karşı önemli bir dizi eleştirinin dile getirildiği ortak bir felsefe düzlemini ya da çerçevesini ifade etmektedir. Bu eleştiri damarının çok büyük bir bölümü hiç kuşkusuz yakın dönemlerin en büyük felsefecileri Derrida, Foucault, Deleuze, Lacan ve Lyotard tarafından dillendirilip temellendirilmiştir. Post-yapısalcı felsefe salt bir felsefe konumu olmaktan öte dilbilimden yazın kuramına, toplumbilimden insanbilime, ruhbilimden göstergebilime pek çok disiplinin bir araya geldiği ortak

¹⁷⁰ Colebrook, Claire; Gilles Deleuze, Bağımsız kitaplar Yayınları, 2004, İstanbul, s:9-18

bir düşünme düzlemidir.¹⁷¹ Nitekim post-yapısalcılığın temel savunularından biri de başta felsefe olmak üzere disiplinler arasındaki sınırların çözüştürülüp yok edilerek, disiplinler arası hatta disiplinler ötesi yeni bir söylem olanağını yaşama geçirmektir. Post-yapısalcı felsefe anlayışında, özellikle felsefe metinlerinde görülen bilgiyi dizgesel yolla temellendirme çabası sırasında, sorunsuz olduğu düşünülerek yapılan belirtik ya da örtük varsayımların ortaya konularak sorun haline getirilmesi amacı oldukça önemli bir yer tutmaktadır.¹⁷²

Bu bakımdan post-yapısalcılık, 1970'li yıllarla birlikte önceki dönem yapısalcılığın her bakımdan sorunsallaştırılabilmesine dayalı olarak yalnızca mimarlık alanında değil toplumbilimlerin hemen her alanında büyük bir uygulama alanı ile geniş bir yandaş kitlesi bulmuş toplumbilimsel düşünce okulu, akımı ya da öğretisidir. En genel anlamda post-yapısalcılığa, bütün algıların kavramların doğruluk savlarının dil içinde yine dil yoluyla oluşturulduğunu söyleyen "dilsel dönemeç" in Fransız Felsefe çevresindeki iz düşümü olarak yaklaşmak olanaklıdır.¹⁷³

Bu bağlamda, post-yapısalcılığın ileri sürdüğü temel savını, yapısalcılığa karşı yaptığı iki temel eleştiri üzerine bina ettiği söylenebilir. Bunlardan ilki, yapısalcılığın savunduğunun tersine hiçbir dizgenin ya da yapının (mimarlık kuramı açısından ise yer

¹⁷¹ Rosenau, P.M.; Postmodernizm ve Toplumbilimleri – içgörüler, içakışlar, içeridalışlar-, çev. T.Birkan, Ark Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, Ankara

¹⁷² Güçlü, A. , Uzun, E. vd. a.g.e. 2002

¹⁷³ Post-yapısalcılık, yapısalcı dilbilimin kurucusu Sasure'den içkin ilişkiler ve ayrımlar dizgesi olarak dil düşüncesi, Nietzsche'den değerlerin göreceliğinin sonuna dek götürüldüğü perspektivizm ("bakışaçısıcılık") anlayışı, Foucault'dan ussallık ya da doğruluk adına yapıldığı söylenen her türden konuşmanın ardında yatanın gerçekte iktidar ile bilgi retoriği olmaktan öte bir değeri bulunmadığı düşüncesi alınarak bina edilmiş çok katlı bir felsefe yapısıdır (Güçlü, A. , Uzun, E. vd. a.g.e. 2002).

bağlamının) özerk ya da kendine yeter olamayacağını gösterilmesidir. Öte yandan ikinci eleştiri ise, yapısalcı dizgelerin üstüne yapılandıkları tanımlama amaçlı ikiliklerde dile gelen karşıtlıkların (örneğin varlık/yokluk, düzenli/düzensiz, özel/kamusal) çözüştürülerek yeni kavramsallaştırmaların oluşturulabilmesini amaçlamaktadır.¹⁷⁴

Post-yapısalcı düşüncenin, 60'lı yıllardan beri geliştirilen yer kuramlarını çözüştürecek biçimde mimarlık etkinliğinin gündemine taşınması Jacques Derrida'nın önce edebiyat ardından da mimarlık için geliştirdiği, yapısöküm [dekonstrüksiyon] kuramı ile olmuştur. Ardından Peter Eisenman, Bernard Tschumi, Zaha Hadit gibi mimarlar bu düşünce biçiminin mimarlık etkinliğindeki uygulanabilirliğini araştırmaya girişmişlerdir.¹⁷⁵

Kimi araştırmacıların gözünde post-yapısalcılığın en uç biçimi olarak görülen yapısökümcülük, düşüncenin temel ayrımlarının hiç birinin değişmez, sağlam ya da dayanıklı olmadıklarını ileri sürmektedir. Bu anlamda ussal bir dizgenin kavranabilirliği ile böyle bir dizgenin kavramaya çalıştığı gerçeklik arasında kapatılması imkânsız bir uçurum söz konusudur.¹⁷⁶

Mimarlıkta yapısöküm söz konusu olduğunda sökülecek inşa edilmiş yapının ve otoritesinden kurtulmak istenen mimari sistemin ne olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Hem Derrida, hem Eisenman, yüzyıllar boyunca mimarlığın inşa edilmiş [construct] sisteminin

¹⁷⁴ Sarup Madan; Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A. B. Güçlü, ARK Bilim ve Sanat Yayınları, 1997, Ankara, s:13-26

¹⁷⁵ Nesbitt, Kate; Theorizing a New Agenda for Architecture, Princeton Architectural Press, 1996, s:34-35

¹⁷⁶ Güçlü, A. , Uzun, E. vd. a.g.e. 2002

özelliklerini üç, dört noktada toplamışlardır. Derrida¹⁷⁷ buna mimarlığın imzaladığı "zamansız anlaşma", "kontrat", ismini verir ve bu anlaşmanın birinci maddesi olarak mimarlığın "mesken" sözcüğünün sembolü olma arayışını gösterir. Bunu açıklarken Heideggerci bir mesken [dwelling] anlayışına referans veren Derrida¹⁷⁸ mimarlığın mesken sözcüğünün altında yatan bir yere ait olma, tehlikeden ve zarardan korunma gibi isteklerle yakından ilintili olduğuna dikkat çekmiştir. Bu aslında mimarlığın modern dünya ile olan çelişmesini de yansıtır. Çünkü, modernlik, modern çağ bir yersiz-yurtsuzlaşma, insanın evinden meskeninden kopup yabancı dünyaya savrulması, bu yolla özgürleşmesi ve bir anlamda mutsuz bir bilince ulaşması ile ilgilidir. Oysa mimarlık, gerçek anlamda bir evsizleşme, meskensizleşme metaforundan kendini hep uzak tutmuştur.¹⁷⁹

Derrida'nın tespitleri, sosyolog Anthony Giddens'in "modernleşmenin" toplumlar üzerinde yaptığı etkiler konusundaki çözümlenmeleri ile örtüşmektedir. Giddens'a göre modernleşmenin sosyal yaşantı üzerinde üç temel etkisi vardır: Süreksizlik

¹⁷⁷ Derrida, J., "Point de Folie – Maintenant Architecture" AA Files. No. 12, 65-75 (Akcan, Esra; a.g.e.,1996, s:44-54)

¹⁷⁸ Derrida, J., "In discussion with Christopher Norris". AD. Vol.59, No.1/2, 1989, 10 (Akcan, Esra; a.g.e.,1996, s:44-54)

¹⁷⁹ "Derrida'nın inşasının sökmek istediği yapının bir diğer özelliği ise, mimarlığın hep merkezi ve hiyerarşik olmasıdır. Böylece mimari ürünler dindeki politikadaki yani egemen olandaki hiyerarşiyi, otoriteyi fiziksel ortamda temsil etmişlerdir. Derrida'ya göre mimarlığın kendini kurtaramadığı bir diğer kuralı ise hep kendi dışındaki bir şeyin servisinde olmasıdır. Bu, ekonomi, gereklilik, politik bir amaç, dinsel bir görev, faydacı ya da işlevsel ihtiyaçlar olabilir. Derrida'nın bahsettiği zamansız kontrakta göre son olarak görsel sanatlarla ilgisi paralelliğinde güzellik, denge, uyum gibi değerler mimarların hep ana kavramları olmuştur. Dolayısıyla daha önce sanat konusunda bahsedilen sorgulamaların tümü mimarlık için de geçerlidir. İşte tüm bunlar mimarlığın bütünselliği, sürekliliği, kalıcılığı, direnişi temsil etmesini beraberinde getirmiş; bu yolla mimarlık Derridanın inşasını sökmek istediği (Batı) "metafiziğin kalesi" haline gelmiştir" (Akcan, Esra; a.g.e.,1996, s:44-54).

[discontinuity]; bağlamdan koparma [decontextualise] ve düşünümsellik [reflexivity]¹⁸⁰.

Süreksizlik, sıçramalı bir gelişme eğilimine işaret eder. Ortaya çıkan yeniliklerin geçmişle (yani toplumun belleğiyle, alışkanlıklarıyla, kültürüyle) ilişkisinin kesildiğini; devr-i miras zincirinin koptuğunu; geçmişle şimdiki zamanın ilişkisinin arizi ve tesadüfi olmanın ötesine geçemediğini gösterir. Bağlamdan koparma, ilişkilerin, kurumların ve nesnelerin bir yere ait olma özelliklerini yitirme eğilimlerine işaret eder. Yeni bir ilişki biçiminin, kurumun ya da nesnenin bir yerde ortaya çıkmasının onu oraya ait kılmadığını, dünyanın her tarafına taşınabileceğini, her şeyin her yerde olabilirliğini gösterir. Düşünümsellik ise, doğallığın, dolayımsızlığın, kendiliğindenliğin yitirilmesine, kendinin farkına varma eğilimine işaret eder. Her şeyin zihinsel süreçler üzerinden dolayımlanan bir projeye, vizyona dönüştüğünü gösterir¹⁸¹.

Derrida'nın çıkarımsamalarına paralel olarak Eisenman, 15. yüzyıldan bu yana mimarlığın üç tane kandırmaçanın üstüne inşa edildiğini iddia etmiştir¹⁸². Geleneksel mimarlık her zaman bir anlamı temsil etme, bir şey söyleme amacıyla olmuş, anlamı ile kendisi arasında doğru bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu anlam, işlev, bağlam, köken ya da güzellik olabilir. İkinci olarak geleneksel mimarlık daima hakikati ve kökeni aramıştır. Bu hakikat Tanrı, insanlık ya da bilgi olabilir ama kural hep aynı kalır. İdeal bir özün, kökenin varlığına inanmak, beraberinde ideal bir sonun inancını da

¹⁸⁰ Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

¹⁸¹ Bilgin, İhsan, "*Anadoluda Konut Ve Yerleşmenin Modernleşme Süreci*", Tarih Vakfı Habitat II Etkinlikleri, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme Sergi Katalogu, "Modernleşme" Bölümü Konsept Metni, s:472-490, Haziran 1996, İstanbul

¹⁸² Eisenman, P., "The End of Classical: The End of the End." *Perspecta*. Vol. 21, 1984, 153-73 (Akcan, Esra; a.g.e.,1996, s:44-54)

getirmiş, mimarlık bu ideal sona ulaşmak için kendini akıl, hiyerarşi, düzen, bütünlük gibi kuralların üstüne inşa etmiştir. Son olarak geleneksel mimarlık hep evrensel, zamansız, doğruluğu daima garanti edebilecek bir prensip aramıştır kendine. Modern mimarlık da görünürdeki imge farkına rağmen, fonksiyon ve gerçekliği temsil etmeye çalışması, ideal bir sonu, hakikati ve evrensel olanı araması ile bu sistemin yine içinde yer almıştır. Eisenman bu mimarlığın tümüne "Klasik Mimarlık" adını verir ve bu kuralları kendilerini mimarlık dışı bir pseudo-gerçeklikle meşrulaştırmaya çalıştıklarından ötürü kandırmaca (fiction) olarak niteler. Bunun tespitinden sonra mimarlığında yerinden edilmesinin (dislocate), bilim ve felsefede ulaşılan Hegel sonrası döneme geçmenin zamanı gelmiştir¹⁸³.

Eisenman'ın Hegel sonrası dönemin mimarlığı olarak tanımladığı ve örneklerini projelendirdiği bu mimarlık (mimari ürün anlamında), kendisinin de özellikle vurguladığı gibi bilinçli olarak insanı rahatsız eden, ona evinde, yerinde, güvende olduğu hissini vermeyen bir mimarlıktır.¹⁸⁴

Eisenman klasik olmayan, yerinden edilmiş mimarlığın oluşturulması için işlev, bağlam ve hakikat gibi dış değerlerden bağımsızlaştırılmış, anlamı özgür [meaning free], bir öz ya da köken peşinde koşmayan, bir yere ait olmayan binaların tasarlanmasına odaklanır¹⁸⁵. Kendi mimarlığının tanımı için kullandığı, en az iki

¹⁸³ Eisenman, P., "Blue Line Text". AD. Vol. 58, No. 7/8. 1988. 6-9 (Akcan, Esra; a.g.e.,1996, s:44-54).

¹⁸⁴ Akcan, Esra; Dekonstrüksiyon ve Mimarlık, 70 Sonrası Mimarlık Tartışmalar, Mimarlar Derneği Yayınları, 1996, Ankara, s:44-54

¹⁸⁵ Eisenman, P., "Misreading" Peter Eisenman: Houses of Cards, Oxford University Pres, New York, 1987 ve Eisenman, P., "The End of Classical: The End of the End." Perspecta. Vol. 21, 1984, 153-73 (Akcan, Esra; a.g.e.,1996, s:44-54)

metnin birbiri üzerine çakıştırılması ile oluşan "aradaki mimarlık" [architecture of between]¹⁸⁶ kavramı Derrida'nın "geçişli mimarlık" [transarchitecture]¹⁸⁷ kavramıyla paralellik gösterir. Burada mimarlığın hem kendini, işlev, güzellik, politika gibi mimarlık-dışı değerlerden bağımsızlaştırmassından hem de salt kendine referans veren, mutlak özerk bir alan olarak kalmamasından söz edilmektedir. Derrida bunu "ne mimarlık ne namimarlık ama geçişli mimarlık" [neither architecture nor anarchitecture but transarchitecture] diye temsil etmiştir. Kendi dekonstrüksiyon yorumunu, tasarladđđ bir dizi ev projesinde gerçekleştirmeye başlayan Eisenman, mimarlığın Derrida'nın bahsettiği gibi "mesken" sözcüğünün sembolü olma özelliğini, bizzat mesken tipinde, işlev mahremiyet gibi kurallara meydan okuyarak kırmaya alıřmıřtır¹⁸⁸.

Yersizyurt(d)suzlaşma:

Post-yapısalcı düşünce okulu içerisinde mimarlıkta yer kuramlarının oluşturulduğu zemini tahrip ederek yeni bir düşünsel altyapının oluşturulmasına kaynaklık eden düşünürlerden biri de Deleuze ve Guattari'dir. Deleuze ve Guattari'nin mimarlık kuramını ilgilendiren ya da etkileyen iki önemli kavramsallaştırması vardır. Bunlardan ilki, Türkçe'de "yersizleştirme", "yurtsuzlaştırma" ya da "yersiz-yurtsuzlaştırma" terimleri ile karşılanan "deterritorialization"¹⁸⁹ kavramıdır, diğer i se köksap [rhizome] düşünce modelidir.

¹⁸⁶ Eisenman, P., "Architecture as a Second Languge: The Text of Between" Ed. M. Diani, C. Ingraham. Restructuring Architectural Theory. Northwestern Universty Pres, Illinois, 1989 (Akcan, Esra; a.g.e.,1996, s:44-54)

¹⁸⁷ Derrida, J., "Point de Folie – Maintenant Architecture" AA Files. No. 12, 65-75 (Akcan, Esra; a.g.e.,1996, s:44-54)

¹⁸⁸ Akcan, Esra; Dekonstrüksiyon ve Mimarlık, 70 Sonrası Mimarlık Tartışmalar, Mimarlar Derneği Yayınları, 1996, Ankara, s:44-54

¹⁸⁹ Deleuze ve Guattari'nin çalışmalarının Türkçeye evrilmelerinde önemli katkıları olmuş Ali Akay, "yurt" yerine "yurd" kelimesini kullanmıştır. Onun ifadesiyle, "Yersizyurdsuzlaşma", Deleuze ve Guattari'nin buldukları Fransızca Lgatlarda olmayan bir sözcüktür. Böylece zel bir anlam taşır. Deterritorialisation sözcüğü Fransızca "territoire" sözcüğünden rer. Ama territoire, ülke değildir;

Deleuze ve Guattari, "yersizleştirme"yi hem mevcut durumun yani güncel toplumsal gerçekliğin çözümlenmesi hem de eyleme yönelten yeni bir düşünsel zemin hazırlanması için önerir. Buna göre, kapitalizm salt birey ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla da kilise, aile, okul ve düşünülebiyecek her türden toprağa bağlı grubun toplumsal düzenleme yoluyla dağıtılması ya da "yurtsuzlaştırılması" amacı gütmektedir ve özü gereği şizofrenik bir dizgedir. "*Kapitalizm önceden var olan tüm sosyal teritoryalitetlerin (yurtlukların) ve kodların iflası üzerine kurulmuştur.*"¹⁹⁰ Bununla beraber, kapitalizm işleyebilmek, kendi varlığını sürdürebilmek için bir takım toplumsal gruplaşmalara gereksinim duymaktadır.¹⁹¹ Bu nedenle yeni aile, devlet gibi gruplaşma biçimlerine, yani bir takım yeni toplumsallaşmaların yeniden gövdelenmesine, yer yurt edinmesine belli ölçüde izin vermektedir [reterritorialization]. Bütün bu olaylar aynı anda ve hep birlikte olmaktadır.¹⁹² Bütün kültürlerin yaşamı

Orta Asya Türklerinde ve Moğollardaki "yurd" anlamını taşır, çünkü özellikle göçebe halkların yaşam biçimini anlatmak ister. Göçebelerin çadırlarını kurdukları yeri bırakıp, başka bir yere çadırlarını kurmaları işlemidir. Akay'a göre "Yurt" sözcüğü ulusal devlet anlamına geldiğinden, sözcüğün sonu "d" harfiyle bitirildiğinde bu ilk anlamı kaybolur. Bu nedenle Akay, hem "yer" hem de "yurd" anlamı için yersizyurdsuzlaşma sözcüğünü kullandıklarını ifade etmiştir. (Deleuze, Gilles; Guattari, Felix, Kapitalizm ve Şizofreni 1 Göçebebilimi inceleme: Savaş Makinesi, s:28-29, Bağlam Yayınları, 1990, İstanbul) Buna karşın bu terim bazı kaynaklarda da "yurtsuzlaştırma" ile karşılanmıştır.

¹⁹⁰ Deleuze, Gilles, Kapitalizm ve Şizofreni, s:18, Çev: Özcan Doğan, Araf Yayınları, Ankara

¹⁹¹ "Üretim, mübadele ve arzuya ayakbağı olan tüm geleneksel kodları, değerleri ve yapıları kapitalizm alt üst eder. Ama bu alt üst edişle eş anlı olarak kapitalizm her şeyi soyut bir eşdeğerlilik mantığı içerisinde "yeniden kodlar", bunları devlet, aile, meta mantığı, bankacılık sistemleri, tüketimcilik, psikanaliz ve öbür normalleştirici kurumlar sayesinde yeniden yer yurt sahibi kılar." (Best, S. ve Kellner, D.; Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar. Çev. M.Küçük, 1998, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s:115)

¹⁹² Colebrook, Claire; Gilles Deleuze, Bağımsız kitaplar Yayınları, 2004, İstanbul, s:92

bir yandan çökertilirken öbür yandan kapitalist gerekler doğrultusunda yeniden yapılandırılmaktadır.¹⁹³

Söz konusu yurtsuzlaştırma işleminin tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için, kutsal olan ne varsa –kuttörenler, gelenekler, görenekler vb.- hepsi yok edilmelidir. Çünkü kapitalizmin şu ya da bu türden kutlu bir dizgeye, hele de inanç dizgelerine gereksinimi yoktur. Özerk birey ülküsünü bastırarak her şeyi yersizleştiren kapitalizm, kendisine seçenek oluşturabilecek değerde bir başka dizgenin yaşamasına izin vermeyecek denli başlı başına “yetkin” –ama savaşılmaması gereken- bir dizgedir. Yurtsuzlaştırma harekâtı aralıksız süren bir yeniden yurtlulaştırma ile birlikte yürütülürken, eski yerleşik biçimlerin kodlarının¹⁹⁴ acımasızca sökülmeleri söz konusudur.¹⁹⁵ Buna bağlı olarak devlet, aile, vatan başka biçimlerde yeniden yapılandırılmakta, bütün bunlar yapılırken kapitalizmin genel bastırma taarruzu kurallarla meşru kılınmaktadır.¹⁹⁶ Kapitalist dizgenin “normal” saydığı kişi¹⁹⁷,

¹⁹³ Deleuze, Gilles; Guattari, Felix, Kapitalizm ve Şizofreni 1 Göçebebilimi incelemesi: Savaş Makinesi, Bağlam Yayınları, 1990, İstanbul

¹⁹⁴ Burada kodlama ile davranış, eylem, durum vb. olguların toplumca ortak kabul gören anlamlar halinde tanımlanması ya da algılanması ifade dilmeye çalışılmaktadır. Örneğin “...bir genç kızın saç şekli evli bir kadınıninkine benzemez: Tam bir saç şekli kodu vardır. Kişi, bu saçları taşıdığı şekliyle, kendisini geçen ve kendi durumunu aşan saç flükslerine [akımlarına] göre kendisini tipik olarak bir engel şeklinde gösterir ve bu saç flükslerinin kendileri de kodlanmışlardır. Çok farklı kodlara göre: dul kadının kodu, genç kızın kodu, evli kadının kodu vs. Kodlamanın ve territoryalleştirmenin temel sorunu budur finalde, yani temel amaç olarak flüksleri her zaman kendisi ile kodlamak: kişileri damgalamak, işaretlemek (çünkü kişiler flüksleri engellemekte ve kesmektedirler, flükslerin kesme noktalarında yer almaktadırlar). Deleuze, Gilles, Kapitalizm ve Şizofreni, s:13-14, Çev: Özcan Doğan, Araf Yayınları, Ankara

¹⁹⁵ Deleuze, G. Ve Guattari, F. “Uygur Kapitalist Makina” Toplum Bilim Dergisi - Gilles Deleuze Özel Sayısı, sayı.5, 1996, Bağlam Yayıncılık, Ankara, sayfa 81-86

¹⁹⁶ Holland’a göre kapitalizm yersizyurtsuzlaştıran tek üretim tarzı değildir, tüm iktidar toplumları bunu gerçekleştirir. Despotizm güç yoluyla arzu ve üretimin odağını yerel “yeryurdlardan” despotun aşkın figürüne aktararak yersizyurtsuzlaştırır. Ancak Kapitalizm, despotik iktidar toplumundan ekonomik bir iktidar toplumu olması itibarıyla ayrılır: temsiliyet yoluyla üstkodluyarak değil ama temsiliyeti tamamen kodsuzlaştırarak yersizyurtsuzlaştırır. Bunu despotizmde somut nitelikleri tanımlayan kodları ve üst kodların yerine bir soyut

bu açıdan bakıldığında kafeste tutulması başarılabilen "nevrotik kişilikli" bir insan olmak zorundadır.¹⁹⁸

Deleuze ve Guattari'nin toplumsal yaşama yönelik bu çözümlenmeleri, fiziksel çevrenin iletişimsel gücünün azalması olgusunun yalnızca mimari tasarım etkinliği çerçevesinde değil onu kapsayan yönlendiren toplumsal yapılanmalar çerçevesinde de ele alınmasının zorunluluğuna işaret eder. Dolayısıyla yersizleşme ve yeni toplumsal yapılanmaların oluşturulması birbirlerini izleyen süreçlerdir. Mimarlık bir yandan yersizleşme sürecinin gerçekleştirilmesinde etkili bir araç olarak kullanılabilirken bir yanda da yeni toplumsal ilişkiselliklerin tanımlanması ya da temsil edilmesinde rol oynar. Bu açıdan bakıldığında, mimarlıkta yer bağlamı, tarif edilen toplumsal süreçlerin sorunsuz bir biçimde işletilebilmesi için ortadan kaldırılması ya da sürekli yeniden tanımlanması gereken bir düşünsel dizge olarak yorumlanabilir.

Ancak, Deleuze'ün düşünsel perspektifi içerisinde savaşılmaması ya da karşı durulması gereken süreç, yersizleşmenin kendisi değildir. Yersizleşme aynı zamanda, yeni toplumsal yapılanmaların, düşünsel

nicelikler "cebiri" koyarak yapar. (Holland, Eugene W. "Yersizyurtsuzlaşan "Yersizyurtsuzlaştırma" Anti-Oidipus'tan Bin Yayla'ya" (*Deterritorializing 'Deterritorialization' From the Anti-Oedipus to A Thousand Plateaus*" *Substance*, Vol:66, 1991:55-65) Gilles Deleuze'de Toplum ve Denetim S. J. Arnott, E. W. Holland vd. (derl), Bağlam Yayınları, Theoria Dizisi, 2005, İstanbul, s:32-33

¹⁹⁷ Deleuze ve Guattari'ye göre, kapitalist yersizyurtsuzlaşmanın en önemli örneği şizofreniğin üretimidir. Onların analizinde şizofreni bir hastalık ya da biyolojik bir durum değil; kapitalist toplumsal koşullar içinde üretilmiş, potansiyel olarak özgürleştirici bir psikik durumdur, mutlak kod bozumunun bir ürünüdür... Ama kapitalizm, kodu bozulmuş bir akış olarak şizofreninin devrimci potansiyeline set çekmeye çalışır. Deleuze ve Guattariye göre şizofrenik süreç bir postmodern özgürleşmenin koşuludur; yani modernliğin normelleştirilmiş öznelliklerinden bir kurtuluşun koşuludur.(Deleuze, Gilles; Nietzsche and Philosophy, 1983, New York: Columbia University Press (Best, S. ve Kellner, D., Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar. Çev. M.Küçük, 1998, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s:116))

¹⁹⁸ Deleuze, Gilles; Guattari, Felix, Kapitalizm ve Şizofreni 2: Kapma Aygıtı, Bağlam Yayınları, İstanbul

kategorilerin oluşturulması için etkin biçimde kullanılması gereken bir araçtır.¹⁹⁹ Bu yönüyle de tezin önceki bölümünde ayrıntılı biçimde ele aldığımız varoluşçu düşünme biçiminin karşısında yer alır. Varoluşun elle tutulur somut nesnelere, başka bir deyişle bedenle açıklanmasının getirdiği durağanlığa karşı çıkar.

Deleuze'ün sürekli üzerinde durduğu Stoacı filozoflara göre, bedenler ve olaylar olmak üzere iki temel varlık alanı bulunmaktadır. Bedenler, derinde olan varlıklardır, gerçekleştirler, uzam ile zamanda hep şimdide var olurlar. Bu anlamda bedenler yeri var ettiği düşünülen elle tutulur fiziksel varlıklar olarak yorumlanabilir. Buna karşın maddi varlıkları bulunmayan eylemler, bedenlerin yüzeyindeki ideaları ilgilendiren olaylardır. Bedenlerin en derinlerindeki karışımları, maddi varlıkları bulunmayan olayların nedenleri, yani yan anlamlarıdır, tıpkı yeşillenmek ya da zehirlenmek gibi. Bu bir halden başka hale geçişi anlatan oluşlar bedensel karışımların sonuçlarıdır; o nedenle de bedenlere indirgenemezler. Deleuze'ün bu noktada geliştirdiği oluş mantığı, önermeler mantığının altını oyar; çünkü hiçbir nitelik "dir/dır/dur" yoluyla özneye ilintilendirilebilecek bir özellik değildir.²⁰⁰ Nitekim

¹⁹⁹ Deleuze, Gilles; "Göçebe Düşünce" *Toplumbilim Dergisi - Gilles Deleuze Özel Sayısı*, 1996, sayı.5, Bağlam Yayıncılık, Ankara, s: 63-68

²⁰⁰ "...**oluş** kavramı, her türlü töze ait özneye ait sabit yerleşik kavramların içini yarma; içinden ortasından bir yerden bir köksap oluşturma eylemi içeren bir eylem. **Köksap** da Deleuze ve Guattari için belli bir kavram, çünkü bütün Batı metaiziğinin ve dilbiliminin, ağaçvari işleyişlerine, ikili dallanan budaklanan işleyişlerine karşı herhangi bir yerden sıçrayan, herhangi bir yerden çıkan ayrık otları gibi, kendi köksüzlüğü içinde köklenen, filizlenen bitkileri içermesi, ağaçvari olanın yersizyurtsuzlaştırmasını oluşturması bakımından önem kazanan bir kavram. **Oluş** ise, ben-öteki arasındaki ikili ilişkiyi yok eden bir kavram. Yani ikisini içinden yarıp, ikisinin içinden geçen, kat eden bir kavram, çünkü oluş bütünlüğü kurmayan, bütünlük imkânı vermeyen bir kavram. Dolayısıyla her oluş, aslında olduğu ile komşuluk ilişkisi ortaya koyan ama o komşuluk ilişkisini ortaya koyarken olduğunu da dönüştüren bir eylemi ifade ediyor." (AKAY, Ali; "Yersiz Yurtsuzlaşma Üzerine", *Toplumbilim Dergisi - Gilles Deleuze Özel Sayısı*, 1996, sayı.5, Bağlam Yayıncılık, Ankara, s: 15-18)

her eylem sonsuz oluş içerisinde.²⁰¹ Deleuze, bu şekilde durağan bir varlık felsefesine dayanmayan bir felsefe düşünüşüne olanak tanıyabilmenin önündeki en büyük engel olarak gördüğü "özne-nesne" ilişkilerini devirmeyi amaçlamaktadır. Deleuze'ün ayırım felsefesi, gösteren ile gösterilen ilişkisine saplanıp kalmamış, tam anlamıyla bir olay/oluş felsefesidir.²⁰²

"Beden" yerine "oluş"a öncelik veren düşünsel perspektif mimarlıkta yer bağlamını da yeniden tartışmaya açar. Yere ilişkin fiziksel karakter, başka bir deyişle hâlihazırdaki yapılı çevreden yola çıkarak bir düşünsel dizge oluşturmak anlamlı değildir, en azından yetersizdir. Olageleni görmeyi engellemektedir. Mekânda yalnızca görünür halde olan fiziksel varlıklardan yola çıkılarak elde edilebilecek bir bağlam ile nedensellik ilişkileri sorgulanamaz.

Deleuze ve Guattari geliştirdikleri köksap²⁰³ düşünme modeli ile de bir yandan kartezyen kavrayışın yetersizliğini vurgularken bir yandan da zaman ve mekânın tek bir dizgeye bağlı olarak anlaşılamayacağını altını çizerler. Hiçbir olayın nedeni/kökünü belli bir yerle ve belli bir zamanla sınırlandıramaz. Tarih, modern düşüncenin savladığı biçimde mutlak bir omurgaya göre ele

²⁰¹ Bu çerçevede de Nietzsche'nin Deleuze'ün üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. (Best, S. ve Kellner, D.;, Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar. Çev. M.Küçük, 1998, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s:104-110)

²⁰² Güçlü, A. , Uzun, E. vd. a.g.e., "Deleuze, Gilles", a.g.e. 2002

²⁰³ Bir botanik terimi olan "köksap", her yıl kök süren ve yer üstüne sap çıkaran çok yıllık yeraltı gövdesi. Deleuze ile Guattari'nin köksap [rhizome] ile geliştirmeye çalıştıkları düşünme modeline göre farkına vardığımız olaylar bitkinin toprağın üzerindeki görünür kısımlardır. Oysa bunların kökleri, izlenmesi güç bir biçimde birbirlerine bağlanarak ağ halinde toprak altını kaplarlar. Oysa eleştirdikleri kartezyen ağaç mantığında düşünce izlekleri tek bir kökten yayılarak kolayca takip edilebilir.

alınmaz. Öyleyse hiçbir düşüncenin de mutlak bir kavramsal yurdu olamaz.²⁰⁴

Yurtsuzlaştırma tasarımı²⁰⁵ ise, insanların üretken enerjileri ile olumlu güçlerinin bastırıldığı alanlardan, kilitlenip kapatıldıkları yerlerden ya da yurtluklardan çıkartılarak özgürlüklerinin sağlanması amacı üzerine kurulmuştur. Yurtsuzlaştırma tasarımının temel bileşenleri arasında şunlar sayılabilir:

- Konu, sorun, anlam birliği ya da bütünlüğü gözetmeksizin bölük pörçük düşünme
- “Doğruluk”, “aşkınlık”, “tanrısalılık”, gibi şaşmaz kesinlikte olduğu düşünülen kategorilere dayanmak yerine arzunun diyalektiğine bağlı olarak bilinç dışını konuşurma;
- Şeylere kendi içinde özerk olduğu varsayılan bir ben’i ya da özneyi koyarak bakmak yerine öteki’ne yönelik farkındalığı çoğaltan bir bakma tutumuna geçme;
- “iç dünya / dış dünya”, “özne / nesne”, “dil / dünya”, “eril / dişil” gibi yerleşik karşıtlıkları pekiştirecek deyişler yerine bütün bu karşıtlıkları çözüştürecek yeni yazma biçimleri geliştirme.

Sıralanan bu belirleyici özelliklerinden görülebileceği gibi, yurtsuzlaşma felsefesi özünde felsefedeki geleneklere karşı çıkmayı, yerleşik doğrulara aykırı hareket etmeyi, ortak görünümün bakışıyla ters düşmeyi, bildik doğruları hiçe saymayı, genelgeçer kabulleri çiğnemeyi amaç edinmiş bir düşünce olanağını simgelemektedir.²⁰⁶

²⁰⁴ Deleuze, Gilles, Kant’ın Eleştirel Felsefesi, Payel Yayınları, Sanat Kuramı Kitapları Dizisi, İstanbul

²⁰⁵ Güçlü, A. , Uzun, E. vd. a.g.e. 2002

²⁰⁶ Söz konusu düşünme olanağının en etkili biçimde görülebileceği yerlerin başında Nietzsche’nin aforizmaları (özlüdeyişleri, sözdeyişleri) geliyor olmakla birlikte, Wittgenstein, Linchtenberg gibi Avusturya kökenli düşünürler bir yanda, Blanchot, Foucault, Deleuze, Guattari gibi Fransız felsefeciler öbür yanda yerleşik

Deleuze ve Guattari'nin oluş konusundaki ısrarı düşünce tarihinde yirminci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan post-yapısalcı eğilimin tipik bir örneğidir. Jacques Derrida ve Michel Foucault, gibi post-yapısalcı felsefeciler ve düşünürler, yirminci yüzyılın görüngübilim ve yapısalcılık akımlarına farklı şekillerde karşılık vermişlerdir. Post yapısalcılık bilginin ne saf deneyim temelinde (görüngübilim) ne sistematik yapılar temelinde (yapısalcılık) inşa edilebileceğinin temelini ortaya atmıştır. Diğer pek çok post-yapısalcı gibi Deleuze için de, hayatın kapalı yapılar içinde örgütlenmesinin mümkün olmayışının kabul edilmesi bir hata veya kayıp değil ama bir kutsayış ve özgürleşme vesilesidir. Bilgi için bir temel bulamayacağımız gerçeği, bize icat etme, yaratma ve deneme fırsatının verilmiş olduğu anlamına gelir.²⁰⁷

Deleuze'e göre –görüngübilimdeki- deneyimle ilgili sorun, normatif veya standart bir deneyim modeli (örneğin insanın dış dünyayı deneyimlemesi) varsayma eğilimimizle bağlantılıdır. İnsani olmayan deneyimi göz ardı etmek zorundayızdır (örneğin hayvanların, bitkilerin ve organik olmayanların deneyimi).

Bilginin yapılarla dayandırılmasıyla ilgili sorun ise, bu tür bir yapıyı tanımlama girişimlerinin yapılar üstü veya yapılarla dışı olma iddiasını taşımak zorunda olmasından kaynaklanır. Örneğin yapısalcı antropologlar yalnızca, diğer kültürlerin yapılarını betimlemek üzere incelemekte ama kendi bilgi konumlarının nasıl yapılandığını asla sorgulamamaktadırlar. Eğer dilimizin yapısını

batı felsefesi geleneğinin düşünme yurtluklarının yurtsuzlaştırılmasına yönelik önemli katkılarda bulunmuşlardır (Güçlü, A. , Uzun, E. vd. a.g.e. 2002).

²⁰⁷ Colebrook, Claire; Gilles Deleuze, Bağımsız kitaplar Yayınları, 2004, İstanbul

anlamak istersek onu açıklamak için yine bir dil kullanmak zorundayızdır.²⁰⁸

Deleuze'e göre, yalnızca yapısalcılık değil, Batı düşüncesinin tarihi de varlık ve kimlik üzerinde temellenmiştir. Başlangıçta bir varlık tahayyül ederiz daima ve bu varlığın ancak daha sonra oluş aşamasına geçtiğini veya farklılaştığını varsayarız.²⁰⁹ Hem yapısalcılık hem de görüngübilim farklılık ve oluşu bir temel veya kuruluş içine yerleştirmiştir; ya dilin yapısına ya da deneyimin bakış açısına. Post-yapısalcılar ise genelde, bize dünyayı bilme açısından bir kuruluş, bir temel noktası verebilecek statik bir farklılıklar yapısını inceleyebileceğimiz fikrini reddederler, yapıların ortaya çıkışını (türeyişini), oluşunu veya kökenini açıklamaya odaklanırlar. Sistemler, dil, nasıl varlık kazanır ve zaman içinde nasıl değişim geçirir gibi sorular önem kazanır.

Yersizleştirme Kavramsallaştırmalarından Mimarlık Kuramı için Çıkarılabilecek Sonuçlar:

Post-yapısalcı düşünce okulunun mimarlıkta yer kuramına oldukça derin etkileri olmuştur. Bu yalnızca 60'lardan bu yana geliştirilen yer kuramlarının çözülmesi anlamında değil aynı zamanda, bu kuramlara kaynaklık eden "yersizleşme" olgusunun da nedenlerinin, nasıllarının daha geniş, disiplinler arası bir kavrayışla görülebilmesine olanak tanımıştır. Bir düşünme aygıtı olarak "Yersizleşme kavramı" birbiriyle ilişkili, ancak birbirinden oldukça farklı olguları temsil eden pek çok gelişmenin kavranabilmesi, üzerinde fikir yürütülebilmesine olanak sağlamıştır.

²⁰⁸ Colebrook, Claire; a.g.e., 2004, s:11

²⁰⁹ Colebrook, Claire; a.g.e., 2004, s:11

Bu bağlamda mimarlık alanını ilgilendiren birinci yersizleşme, mimarlık kuramının yersizleşmesidir. Mimarlık etkinliğini konu alan hiçbir kuramsallaştırma yalnız mimarlığa ait bir düşünsel yapı, dizge içerisinde çözümlenemez. Bu yalnızca mimarlık disiplini için değil, sosyolojiden coğrafyaya, antropolojiden felsefeye pek çok disiplin için de geçerlidir. Disiplinler arasındaki sınırlar, giderek erimekte yeni tip ilişkisellikler gündeme gelmektedir (yapıların çözülmesi). Disiplinlerin içerisinde zamanla oluşturulan düşünsel yapılar ya da düşünce yurtlukları ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla mimari kavramlar da yerinden yurdundan edilmekte, yersizleşmekte yeni anlamlar yüklenebilmekte ve başka disiplinlerce giderek artan ölçüde kullanılabilir. Benzer şekilde mimarlık kuramı da diğer pek disipline aldığı kavramların içeriğini yeniden başka bir şekillerde doldurabilmektedir. Sonuçta disiplinlerin ve bunları oluşturan dizgelerin birbiri içinde eridiği bir ortamdan bahsetmek mümkündür.²¹⁰

İkinci yersizleşme, fiziksel çevrede görülen yersizleşmedir. Bölümün geri kalan kısmında mimari tasarım etkinliği bağlamında geniş bir çerçevede içerisinde çözümlenmeye çalışacağımız bu yersizleşme, herhangi bir fiziksel alanı yer olarak algılamamızı sağlayan, sosyolojik, kültürel, ekonomik vb her türlü "kod"un ortadan kaldırılışını anlatan bir süreci anlatmaktadır.

Bu iki yersizleşmeye bağlı olarak da mimari ürünün yersizleşmesi söz konusudur. Tasarıma konu olan fiziksel çevrenin ya da alanın yakın çevresi ile arasında kurulabilecek ilişki zayıflamaktadır. Bu hem, topografik algı anlamında hem de mimari ürünün imgesi, tarz,

²¹⁰ Doel, M and Clarke, D. (2004), "Gilles Deleuze", Key Thinkers on Space and Place, p.102-107, P. Hubbard, R. Kitchin, et. al.(eds.), Sage Publications, London.

üslup gibi bağı olabileceği herhangi bir kuramsal dizge, biçimsel kodların bütünlüğünü oluşturabileceği varsayılan herhangi bir ideolojik, kültürel, yerel etki anlamında bir zayıflamadır.

Bütün bu tespitlerin ışığı altında sorulması gereken önemli soru, yersizleşme karşısında mekânsal düzenlemeye etkide bulunan aktörlerin; mimarın, tasarımcının, tüketicinin, yüklenicinin tavrı ne olmalıdır? Bir yanda bu çözülmeyi, Derrida, Eisenman gibi kuramcıların mimari tasarımda yepyeni sonuçlara ulaşılabilmeyle olanak sağladığı için övgüyle ve coşkuyla karşıladığı bir tutum, diğer yanda ise önceki bölümde incelemeye çalıştığımız Lefevre, ve Tzonis'in ortaya atarak, Frampton tarafından geliştirilmeye çalışılan "Eleştirel Bölgeselciliğin" yersizleşmeye karşı bir direnç alanı oluşturma yönündeki tavrı vardır.

Bu karşıt iki tutumun sorgulanmasında Deleuze ve Guattari'nin ortaya koyduğu düşünsel perspektif önemli açılımlar sağlamaktadır. Yersizleştirme ve yurtsuzlaştırma harekâtı aralıksız süren bir yeniden yurtlulaştırma ile birlikte durmaksızın yürütülmektedir. Deluze'e göre bu harekâtın toplumsal yaşamdaki baş aktörü kapitalizmdir. İflas eden yaşam biçimsel kodların yerini yenileri almaktadır ve bu bir yandan eski yapıları çökertirken yerine yenilerini koymaktadır. Bu değerlendirmeye göre üretebilmek için bağlamsızlık ya da bağlamın iflası gibi bir şey söz konusu olamaz. Ancak tanımlanan eski bağlamsallıkların ortadan kalkması ama bunun yerinin farkında olsak da olmasak da yeni tür bağlamsallıkların alması söz konusudur. Dolayısıyla ürünün geçerliliğini ortaya koymak, tanıtlamak iddiasında olan her tasarım süreci, yer ile kurulan ilişkide kendi bağlamını tanımlamakla, daha doğrusu kendi bağlamını "dizayn" etmekle veya yaratmakla yükümlüdür.

Yersizleşme, tamamlanmakta olan bir süreç değil, yerlerin yeniden üretiminde bir ara yüz, geçiş evresi olarak durmaksızın olagelen bir süreç olarak kavramsallaştırıldığı takdirde tasarımı yönlendiren güçlü bir düşünsel aygıt olarak iş görme kapasitesindedir. Yeri tanımlayan yeni kodların üretimi ise tasarımcının farkındalığı ile ilişkili politik bir tavır anlamına gelmektedir.

2.2 "YER"İN "ZAMAN" VE "MEKÂN" OLARAK AYRIŞTIRILMASI

Mimarlığın doğrudan ilişki içinde bulunduğu fiziksel alanda yersizleşme ne zaman başlamıştır? Bu soru bize en basit haliyle doğada elle tutup gözle gördüğümüz, daha genel bir ifadeyle beş duyumuzla algıladığımız şeylerin yerlerinin ne zaman birbirleriyle ikame edilebilir, değiştirilebilir olduğunun düşünölmeye başladığını - ve bu yolla kültürel kodların yıkımının mümkün olduğunu- sorar. Bir taşın yerinden edilip başka bir taşın üstüne konulabileceğinin, yıkılan bir barınağın algılanabildiği ölçüde aynıyla başka bir yerde inşa edilebileceğinin, bir köyün yakılıp yok edildikten sonra başka bir yerde yeniden kurulabileceğinin düşünölmesi gibi olgular, insanın doğaya müdahale etmeye başlaması kadar eskidir. Yıkma ve yeniden yapmak, ortadan kaldırmak ve yeniden inşa etmek hep bir arada var olan olgulardır ve doğanın en açık taklididir. Bu olguların hepsi ise her zaman "bellek" ile ilişkilendirilebilir. Bir şeyin yerinin ve niteliklerinin akılda tutulabilmesi, zamana karşı verilen en büyük mücadeledir. Ancak zihinlerimiz hep yeniye ve yeni varoluşlara doğru yol alır, yeniye var edebilmek için bakılan eski bile hep zihindeki yenilerin tarihidir. Olaylar yenileri doğurduğu için hatırlanır. Yerinden edilen taşın eski yeri değil yeni yeri kayıtlara geçirilir. Hikâye yeni yerler üzerinden devam eder. O nedenle yersizleşmenin tarihi alışlagelenin aksine şeylerin ya da

düşüncelerin eski yerlerine ne olduğunun, yapılanın değil yıkılanın, kazanılanın değil kaybedilenin, varlığın değil yokluğun tarihidir.

Herodot(M.Ö. 485-415), kelime anlamı "yer ölçme" anlamına gelen "Geometri"nin kökenini Eski Mısır'a dayandırır.²¹¹ Her sene yaşanan Nil nehrinin neden olduğu taşkınlar sonucunda, toprak sahiplerinin arazilerinin sınırları belirsizleşmektedir. Toprak sahipleri de topraklarıyla orantılı olarak vergi ödedikleri için, her taşkından sonra, devletin bu işlerle görevli "geometricileri" gelip, gerekli ölçümleri yapıp, toprak sahiplerine bir önceki yılda sahip oldukları kadar toprak vermeleri gerekmektedir. Herodot geometrinin, bu ölçüm ve hesaplarının sonucu olarak oluşmaya başladığını söylemektedir.²¹² Bu örnek yok olan yerlerin yeniden var edilebilmeleri için gösterilen uzlaşmaya yönelik nesnel çabayı anlatır. Yerleri şu ya da bu kişinin bakışıyla değil herkes tarafından kabul görebilecek ölçme ve ilişkilendirme sistemine duyulan ihtiyaçla ilgilidir. Bu, aynı zamanda yere ilişkin niteliklerin soyutlama yoluyla kayda geçirilerek zamanın ve doğanın sildiği izleri yeniden var etmenin mücadelesidir.²¹³

Benzer bir çabanın -ancak bütün yerleri kapsamak üzere-, Antik dönemde de var olduğu görülmektedir. Herakleitos ile yola çıkan Stoa okulu'nun üzerinde durduğu kavram "logos" kavramıdır. Herakleitos'a göre "her şey değiştiği halde değişmeyen bir şey

²¹¹ Coolidge, Julian Lowell, A History of Geometrical Methods, s:8-9, Courier Dover Publications, (Dover Phoneix Editions)

²¹² Yıldırım, Cemal; Matematiksel Düşünme, S: 19 (1988). Remzi Kitabevi, İstanbul

²¹³ Eski Mısırda zamanın da nesnel bir biçimde ölçülmesine gayret edildiği görülmektedir. Bugün kullanılan modern takvime oldukça benzer her biri otuz günlük on iki aydan oluşan bir yıl takvimi oluşturulmuştur. Bunda Mısır'ın, dört mevsime göre değil, Nil'in aylık akış evrelerine göre bağımlı olan tarımsal faaliyetlerinin etkisi büyüktür. (Kıray, Mübeccel, B., "Kırsal Toplumlarda Zaman Kavramı", Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, s:223, Bağlam Yayınları, 1999, İstanbul)

vardır ki, o da logos'tur. "Logos'un ne anlama geldiği tam açıklanmamakla ya da bugünkü dillere çevrilememekle birlikte "her şeyin nedeni olan Tanrının yarattığı evrenin yasası", söz, akıl, anlam ve düşünce sözcüklerinden her birine karşılık gelebilecek bir ifadeyi temsil etmektedir. Herakleitos'a göre, " her şey ancak karşıtların kavgasından doğar" ve "varlık, yokluğu; yokluk ise varlığı doğurur." Dolayısıyla Logos ne yalnızca varlığı anlatır ne de yokluğu, ne yalnızca yeri anlatır ne de yersizliği. Ama bu yıkım ve yapım sürecinin her ikisinin de tasavvur edilmesine olanak tanır.

Bu dönemde varlığı anlatan bir kavram olarak "To'pos"un kullanıldığı görülmektedir.²¹⁴ Aristoteles'e göre To'pos [Der Platz] bir cismin bir yerde bulunuşunu ifade etmektedir. Ona göre topos'un üç anlamı vardır: 1. topos devingen, uçsuz bucaksız, kavraması zor bir şeydir; 2. sanki bir kap gibi içi doldurulan bir şeydir; yani hem sabit, hem de devingen. 3. bir de mekân [Yunanca stadion; Latince spatium] yaratmak, mekânlaşmak vardır. Ancak Aristoteles'in kabulüne göre mekân, "herhangi bir şeyin (örneğin bir cisim) deviniminde doğal olarak tuttuğu yer olup (eğer bir şey oradaysa o yer onun doğal yeridir), onun dış yüzeyi bir başka şeyin dış yüzeyiyle temastadır. Bu durumda, bir şeyin 'bulunduğu yer' o şeyi (cismi) kucaklamakta, sarmaktadır; yoksa onun içine giren ya da bizim anladığımız anlamda o şeyin içini işgal ettiği mekân değildir. Uzun lafın kısası, Aristoteles'te bile boş bir yer, içinde hiç bir şeyin bulunmadığı, soyut bir mekân tahayyülü yoktur."²¹⁵

²¹⁴ Casey, E. S.; The Fate of Place, A Philosophical History, University of California Press, 1998, California. S:50-71

²¹⁵ Antik Yunanda yer ve hareketten bağımsız olarak 'mekân' için bir sözcük bulunmadığı gibi böyle bir kavrama da sahip olunmadığı yolundaki tespite rağmen, örneğin M.Ö. V. Yüzyıl trajedi yazarlarının bizim 'hodolojik mekân' olarak adlandırabileceğimiz bir sezgiye sahip bulduklarını öne süren görüşler de var. Tanınmış klasikçi ve yönetmen Rush Rehm'in şu çalışması bir örnek: The Play of Space: Spatial Transformation in Greek Tragedy (Princeton: Princeton University

Heidegger şöyle yazmaktadır: *"Yunanlılarda 'mekân'a karşılık gelen ne bir sözcük ne de kavram vardı. Günümüzde bizler için ise mekân yer yoluyla belirlenmez; tersine, bütün yerler her yerde homojen ve ayrıksı olmayan sınırsız mekân tarafından nokta takımadaları olarak belirlenirler."* ²¹⁶

Dolayısıyla, bugün sahip olduğumuz, başı ve sonu olmayan, varlık kadar yokluğu, yer kadar yersizliği yani boşluğu da anlatan, deneyimle elde edebileceğimizin ötesini gösteren kurgusal üç boyutlu bir mekân kavrayışının²¹⁷ Antik dönemde de var olduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. *"Heidegger'in ileri döneminden bir konuşma metninde de Roma İmparatorluğundan başlayarak evrilen bir sürecin Galile ve Newton'da ulaştığı kritik noktada yeni bir aşamaya geçişine özellikle dikkatleri çekildiğini görüyoruz. O da artık boşlukta noktalar gibi düşünülen cisimlerin devinimlerini soyut tekdüze üç boyutlu uzanımlar [gleichförmige dreidimensionale Ausdehnung] çerçevesinde düşünmektir. Bu noktaya gelindiğinde de artık modern düşünceye mekân anlayışıyla ilgili olarak damgasını vuran farklı bir görüş egemen olmaya başlamıştır; o da şudur:*

Press, 2002); ayrıca bkz. Emily Wilson, "Cut the Orchestra," The Times Literary Supplement, No. 5207 (January 17, 2003): 11. (Nalbantoğlu, H. Ünal; a.g.e., 2005)

²¹⁶ ["...was wir den "Raum" nennen, wofür die Griechen weder ein Wort noch einen Begriff haben. Für uns Heutige Heutige ist nicht der Raum durch Orte, sondern alle Orte als Punktstellen durch den endlosen, überall gleichartigen, nirgendwo ausgezeichneten Raum bestimmt."] Martin Heidegger, "Vom Wesen und Begriff der *Phúsis*. Aristoteles, Physik B,1", *Wegmarken*, [GA Band 9], 2. durchgesehene Aufl. (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1996): 248-249. [İng.: "On the Essence and Concept of *Phúsis* in Aristotle's Physics B I," tr. by Thomas Sheehan, in *Pathmarks*, ed. William McNeill (Cambridge, UK, and New York: Cambridge University Press, 1998): 229].(Nalbantoğlu, H. Ünal; "Kim Korkar Çöken Zamandan" Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, s:130-143, C.C. Davidson (ed.), Mimarlar Derneği Yayınları, 1999 Ankara.)

²¹⁷ Bu konu önceki bölümde "Zaman, mekân ve Yer Kavrayışları başlığı altında ayrıntılı bir biçimde işlenmişti.

"Mekân üç boyutlu uzanım, extensio"dur [Raum ist die dreidimensionale Ausdehnung, extensio.]"²¹⁸

Antik dönemde zamanın algılanışı ise tarih yoluyla değil hafıza yoluyla. Yani bu, bireylerin ya da birbirleriyle oldukça sınırlı bir etkileşim içinde olan toplulukların yerel hafızasıdır. Her yerin kendine özgü bir hafızası dolayısıyla da zamansallığı vardır. Zaman ve mekânın algılanışı bugün olduğunun tersine yerin içindedir. Önce -bir düşünüş kategorisi olarak- yer vardır. Yer, zaman ve mekânın içinde değildir. Modern tarih kavrayışı ise bunun tersine tüm insanlık için ortak bir yazılı hafıza, modern mekân kavrayışı ise tüm insanlık için ortak bir konumlandırma anlamına gelir. Bu da her şeyin yerinin mutlaka zaman ve mekân kategorileri içinde ifade edilebilmesine olanak tanır.

Modern-öncesi bir toplumda zaman ve mekân birer gerçeklik olarak soyut biçimde betimlenemez, ancak içerdikleriyle tariflenebilir. Bu demektir ki, zaman ardışık bir olaylar dizisi ya da belirli bir yerde olanların zaman dizinsel sıralanışı olarak tariflenmiştir. Öte yandan mekân ise, kendiliğinden veya amaçlı olarak bazı kişisel/toplumsal, kentsel hatta doğal etkinliklerin sahnesi olarak örgütlenmiş bir alandır. O halde, zaman ve mekân ancak toplumsal olarak ve ancak kendisini yaratan toplumun kültürel yapıları ve çerçevesinde kavranabilir. Bu yüzden, hiçbir yabancı başka bir modern öncesi kültürün zaman-mekânsal gerçekliklerini, onlarla zamandaş yaşasa bile, kolay kolay anlayamaz ve kendisinininkine dönüştüremez, tercüme edemez. Oysa Modernite, zamanı ve mekânı, kendi özgül ölçü birimleri bulunan, bağımsız ayrı kategoriler olarak tanımlar.

²¹⁸ Heidegger M.; Bemerkungen zu Kunst-Plastik-Raum, Herausgegeben von Hermann Heidegger, St. Gallen: Erker Verlag, 1996, s:11 (Nalbantoğlu, H. Ünal; a.g.e., s:130-143)

Artık onlar ölçülebilir, hesaplanabilir ve ussal olarak kavranabilir gerçeklik kategorileridir. Diğer bir deyişle, zaman ve mekân, modern dünyadaki özerk varoluşlarını, kendilerini ölçülebilir kılan kimi teknik olanaklara borçludurlar. Ya da daha ileri gidilerek, modern zaman ve mekân kavramlarını inşa edenin, onları temsil etmek için kullanılan özgül ölçme teknikleri olduğu söylenebilir. Zaman, doğal bir olayın düzenli yinelenmesiyle değil, evrensel olarak geçerli eş aralıklı saat birimi ve onun alt birimleriyle temsil edilir. Mekân ise kendi üç boyutlu gerçekliği içinde topografya teknikleri, tasarı geometri ve "perspectiva artificialis" aracılığıyla temsiliyet düzlemine çıkarılmaktadır.²¹⁹

Giddens'in tanımladığı üzere, zaman ve mekânın birbirinden bağımsızlaşması, onu modernitenin dinamik doğasının ana kaynaklarından biri kılacak kadar Modernite ile bağlantılıdır.²²⁰ Mekanik saat sayesinde ölçüm tekniklerini tek biçimli [uniform] hale getirmenin başarılması toplumsal örgütlenmede ifadesini buluncaya kadar, zaman ancak belirli bir yerle bağlantısı çerçevesinde belirlenebilmekteydi. Başka bir deyişle, Modern öncesi toplumlarda zaman ancak yer bağlamında tariflenebilirdi. Böyle bir toplumda "Hiç kimse günün zamanını başka toplumsal-mekânsal belirleyicilere başvurmadan söyleyemezdi: *"Zaman, ya nerede ile bağlantılı idi, ya da düzenli doğal olaylarla tanımlanmıştı. Ancak, mekanik saat kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, bu sistem zaman-mekân bütünlüğünün parçalanmasına dayanan modern toplum-zamansal sisteme doğru evrilmeye başladı. Zaman-mekân bütünlüğünün parçalanarak zaman ile mekânın standartlaştırılmış boş boyutlar haline getirilişi, toplumsal etkinlik ile onun var oluş*

²¹⁹ Tanyeli, Uğur; Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, 1999, Ankara, s:166-176

²²⁰ Giddens, Anthony; Modernliğin Sonuçları, s: 16-20, 1991

bağlamlarının bileşenleri içine yerleştirilişi arasındaki bağlantıları kesti”²²¹

Bu çözümlerlerin ışığı altında Mimarlık kuramını ilgilendiren şu yargılarda bulunabiliriz. Modern öncesi dönemlerde yerin öncelendiği bir varlık kavrayışı içerisinde mimari ürün ile onun yeri ve zamanı arasında ayrılmaz ve güçlü bir bağ vardır. Bu bağ ancak o yere has kolektif bellekle kavranır. Yerleri birbirleriyle ilişkilendirebilecek bir kuramsallaştırma olmadığından ya da oldukça sınırlı ölçüde olduğundan yer, ürününün konumunu bildirmekten çok anlamını bildirir. Zaman ve Mekân kavrayışlarının ayrıştırılarak yer bağlamından çıkarılması, başka bir deyişle yerinden edilerek evrensel bir kategori olarak kavranması mimarlık alanında “yersizleşme”nin başlamasına işaret eder.

2.3 ZAMAN VE MEKÂNIN İÇİNİN BOŞALTILMASI

Zaman ve mekânın içinin boşaltılması, yersizleşmenin temel kaynaklarından biridir. Önce yeri, ayrıştırılmış zaman ve mekân kategorileri içinde tahayyül etmek ve sonra bu sürecin doğal sonucu olarak zaman ve mekân kategorilerinin içinin boşaltılması, yaşam biçimsel kodlarının sökülmesi ve yerinden edilmesi süreci yalnızca mimarlık etkinliğini değil her türlü insan etkinliğini ilgilendiren düşünsel serüvenin oldukça hayati bir parçasıdır. Kuşkusuz bu durum, insanın kendini saran evreni anlama, tanımlama ve nihayetinde de onu denetimi ve hâkimiyeti altına alma çabası ile ilişkilidir.

²²¹ Giddens, Anthony; a.g.e., s: 16-20, 1991

Zaman ve mekânın denetim altına alınmaya çalışılması durmak bilmez bir ilerleme sürecini anlatır. İnsanın kendini, bedenini, dünyayı ve evreni algılayışını durmadan yenileyen bu süreç, yeni kavrayışlara imkân sağlanması ve yeni bağlamsallıkların tanımlanması amacıyla her alanda ve aşamada eski kavrayışların, kavramsallıkların bağlamından koparılması, içlerinin boşaltılması aşamasından geçmek zorundadır. Eğer bu süreci anlatan bütüncül bir kuramsallaştırma mümkünse -ki bu bir tür kuramsal bağlam tarifleyen süreklilikten bahsetmek demektir - bu ancak yıkım ve yeniden yapım süreçlerini kavramsallaştıran, sıçramaları, kırılmaları dikkate alan "yersizleşmeyi" ve "yerin yeniden üretimini" kuramsallaştıran sınırları tanımlanmış bir süreklilik modeli oluşturma yönünde bir çaba ile mümkün olabilir. Kuşkusuz bu çaba aynı zamanda risk almak demektir. Buna karşın, yalnızca süreksizlikler üzerine kurulu, birbirleriyle ilişkisiz ya da içeriden ilişki fragmanter yapıların çözümlenmesine dayalı bir kuramsallaştırma bir yandan düşünülerin zaman ufkunu daraltırken bir yandan da birbirinden bağımsız oluşlara kayıtsız şartsız teslim olma anlamına gelir ve gündelik politik söylemlerin önünü açar. Bu nedenle zaman ve mekânın içinin boşaltılmasının, kendiliğinden gelişen bağımsız olayların tamamlanmış sonucu olarak değil, yerlerin yeniden üretim sürecinde bir ara yüz olarak değerlendirilmesi anlamlıdır.

2.3.1 Zaman ve Mekânın Mitsel Algılanıştan Kuramsal Algılanışa Dönüşmesi

Modernleşme sürecinin öncesinde, daha açık bir ifadeyle fiziksel çevre bir bütün olarak zaman ve mekânın değişmez koordinatları ile kavranmaya başlamadan önce, dünya birbirinden yalıtılmış çok sayıda "yer"den başka bir şey değildi. Yer kavramı ise belirli bir hukuki, politik, toplumsal anlam taşıyor; kabaca belirlenmiş toprak sınırları içindeki toplumsal ilişkilerin ve topluluğun görece özerkliğine

işaret ediyordu. Dış mekânlar zayıf bir biçimde kavranıyor ve dünya genellikle *"bir dışsal otorite, ilahi sahipler ya da efsanelerden veya hayal gücünden kaynaklanan uğursuz bir takım varlıklar tarafından işgal edilen esrarengiz bir kozmoloji gibi algılanıyordu."*²²² Bu ortam içerisinde Ortaçağ sanatçısı, içinde bulunduğu yerin zaman-mekânsal gerçekliğinde gözüyle gördüğünü, tek bir bakış açısından değil, etrafında dolaşarak, farklı açılardan, hissederek, neredeyse dokunarak gösterirse inandırıcı biçimde iletebileceğine inanıyordu.

Rönesans'la birlikte iki önemli buluşun kitlesel eylemlerde belirleyici olmaya başladığı görülmektedir. Bunlardan ilki, perspektif kurallarının belirlenmesidir. İkincisi ise mekanik saatin zamanı ölçmekte kusursuz ve herkes tarafından kabul edilebilir bir araç olarak görülüp kullanılmaya başlanması ve bunun modern takvimin gelişimiyle birlikte tarih kavrayışına getirdiği düşünsel katkıdır. Bu başlıkta inceleneceği üzere, her iki gelişmenin de mimarlık etkinliğinin yersizleşme sürecine oldukça kökten etkileri olmuştur.

Perspektif kuralları, gözlemcinin belirlediği tek bir bakış noktasına bağlı olarak, fiziksel gerçekliğin bir bütün halinde resmedilmesine olanak sağlıyordu. Bugün sıradan bir fotoğrafa baktığımızda yaşadığımız fiziksel gerçekliğe dair bütünlük hissi, resim tuvallerine aktarılmaya başlanmıştı. Bu, batı düşüncesinde bireyselliğin gelişiminde etkili bir altyapı da sağlıyordu. Ancak daha da önemlisi, mekânın bu şekilde resmedilişi insanın gidemediği, göremediği, dokunamadığı yerler hakkında daha nesnel bilgi sahibi olmaya başlamasının, dahası bu yerler üzerinde çeşitli eylemler gerçekleştirebilmesinin de kapısını aralıyordu.

²²² Harvey, David; Postmodernliğin Durumu, Çev. S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s: 272

Kuşkusuz bu gelişmenin içinde keşifler de önemli bir yer tutuyordu: "...keşif seyahatleri, dış dünya hakkında baş döndürücü bir bilgi akışı yaratıyor, bu bilginin bir şekilde içselleştirilmesini ve temsil edilmesini gerekli kılıyordu. Keşifler, sonu olan ve potansiyel olarak bilinebilir bir yerkürenin varlığına işaret ediyordu. Gün geçtikçe daha fazla kâr düşkünü olan bir toplumda coğrafi bilgi değer verilen bir meta haline geldi. Servet, güç ve sermaye birikimi, mekân konusunda kişiselleşmiş bilgiye ve mekân üzerinde bireysel denetime bağlanmaya başladı. Aynı nedenle her bir mahal, ticaret, bölgeler arası rekabet, askeri harekât, yeni metaların, külçe altının ve benzeri şeylerin akını dolayısıyla bu dış dünyanın dolaysız etkisine açık hale geldi. Ama mekân ve zaman anlayışındaki devrim, kendisini biçimlendiren süreçlerin bölük pörçük gelişmesi dolayısıyla, ancak ağır ağır gerçekleşiyordu."²²³

Perspektifin temel kuralları 15. yüzyıl ortalarında Floransa'da Brunelleschi ve Alberti tarafından işlendi. 20. yüzyılın başlarına kadar hâkimiyeti sürecek bu kurallar, Ortaçağ sanat ve mimarisinin uygulamalarında köklü bir kopuşa neden olmuştur. Rönesans'ın mimarlık alanındaki en büyük başarısı olarak kabul edilebilecek bu gelişme, görme biçimlerini dört yüzyıl boyunca biçimlendirmiştir.²²⁴ Edgerton'a göre, Perspektife dayalı harita ve resimlerin sabitleştirilmiş bakış açısı 'yüceltilmiş ve mesafelidir, plastik ve duygusal bakımdan erişilebilirliğin tamamen ötesindedir. Soğuk geometrik ve sistematik bir mekân duygusu yaratır; ama yine de bu, insana doğa yasasıyla uyum duygusu vererek "Tanrı'nın

²²³ Harvey, David; a.g.e., 1990, s: 274

²²⁴ Gideon, Sigfried; Space Time and Architecture, S:31-74, 1941, New York

*geometrik biçimde düzenlenmiş evreni içinde insanın sorumluluğuna ilişkin bir duygu verir.”*²²⁵

Perspektivizmin önemi, bireyin dünyayı gören gözün bakış noktasından kavramaya başlanmasından kaynaklanmaktadır. Mitoloji ve dinsel öğretilerin mekân kavrayışlarına karşıt olarak, optik biliminin bireyin gördüğü şeyi, gerçekliği tanımlamak üzere ifade etmesi, Ortaçağ düşüncesindeki köklü bir değişime işaret etmektedir. Perspektif, bir yandan mekânın -herkesin uzlaşabileceği- “gerçeğe uygun” bir şekilde temsil edilebilme kapasitesini arttırırken bir yandan da bireyciliğin gelişimine olanak sağlamıştır. Perspektivizm bu yönüyle, Aydınlanma projesinin bir parçası haline gelecek olan Kartezyen rasyonalite ilkeleri için maddi bir temel oluşturmuştur. Sanat ve mimarlık etkinliği açısından bunun önemi ise, mitsel kaynaklardan beslenen zanaatkâr geleneklerden, kuramsal bilince dayalı entelektüel faaliyete doğru bir geçişe olanak tanınmasıdır. Gizemlerin yerini gören gözün gerçekliğinin alması, “*bilimsel ve olgusal zaman ve mekân duygularının varoluşsal biçimde yaşanabilecek daha oynak duygulardan*” ayrılmasını sağlamıştır.²²⁶

Bu çerçevede, mimarlık etkinliğini yakından ilgilendiren bir konu da Rönesans haritacılığıdır. Deniz seferlerinde doğru yönü bulma, toprakta (feodalizme damgasını vuran karışık yasal haklar ve yükümlülükler sistemine karşıt olarak) mülkiyet haklarının belirlenmesi, siyasi sınırlar, geçiş ve ulaşım hakları vb. ekonomik ve politik bakımdan hayati hale geldiği için mekânsal gösterimde nesnellik değer verilen bir nitelik halini almıştır. Özel amaçlı birçok

²²⁵ Edgerton, Samuel; *The Renaissance Re-discovery of Linear Perspective*, 1976, S:114 New York (Harvey,David; a.g.e. s:272)

²²⁶ Harvey, David; a.g.e., 1990, s: 274

harita çizimi, örneğin denizciler tarafından kullanılan portolonlar ya da toprak sahiplerince kullanılan mülk haritaları kuşkusuz daha önce de vardı, ama Batlamyus tarzında çizilmiş haritaların 1400 dolaylarında İskenderiye'den Floransa'ya getirilmesi, Rönesans'ın perspektivizmi keşfetmesinde ve kullanmaya başlamasında yaşamsal bir rol oynamıştır.²²⁷

Portolonlar bütün dünyayı anlamak için geometrik bir çerçeve oluşturuyordu. Oysa Batlamyus tarzı ızgaralar bir matematiksel birlik ortaya koyuyordu. En ücra yerlerin bile birbirleriyle ilişkileri değişmeyen koordinatlar aracılığıyla dakik biçimde saptanabiliyor, böylece yön ilişkilerinin yanı sıra görelî uzaklıkları da anlaşılabilirdi. Batlamyus sistemi, coğrafi bilginin toplanması, harmanlanması ve düzeltilebilmesi için mükemmel ve genişletilebilir bir haritacılık olanağı sağlıyordu.²²⁸

*"Batlamyus, içine farklı mahalleri yerleştirebileceği ızgarayı tasarlarlarken, yerkürenin ona dışardan bakan insan gözüne nasıl görüneceğini hayalinde canlandırmıştı. Buradan bir takım sonuçlar çıkar. Birincisi yerküreyi bilinebilir bir bütünsellik olarak görmektir... İkinci sonuç, yer yüzeyinin düzgün bir yüzeyde gösterimi sorununa, optik alanında olduğu gibi, matematiksel ilkelerin uygulanabileceğiydi. Bunun bir uzantısı mekânın sonsuz da olsa, sanki insanların yerleşmesi ve üzerinde etki yapabilmeleri açısından ele geçirilebilir, elde tutulabilir olarak görülmesiydi. Mekân hayal gücünde matematik ilkeler uyarınca mülk edinilebilirdi."*²²⁹

²²⁷ Harvey, David; a.g.e., 1990, s: 276

²²⁸ Edgerton, Samuel; a.g.e., 1976, s:114 (Harvey,David; a.g.e. s:277)

²²⁹ Harvey,David; a.g.e. s:277

Bu sayede elde edilen haritalara Öklid geometrisinin bütün kuralları uygulanabiliyordu. Ölçekli çizim üzerindeki geometrik konumlandırmalar sayesinde mahallerin, bölgelerin, şehirlerin birbirlerine göre uzaklıkları tespit edilebiliyor ve alan hesaplamaları yapılabiliyordu. Bu gelişme, ticaret alanında bir çığır açtı. Gemilerin, taşıma araçlarının ne kadar zamanda nerede olabileceği belli bir program dâhilinde hesaplanabiliyor, dünyanın diğer bölgeleriyle, sistemli ilişkiler kurulabiliyordu. Politik ve yönetsel alanda ise iktidarın savaş stratejileri geliştirebilmesi, vergi toplayabilmesi, yol yapımı vb. gibi eylemleri belli bir programa göre yürütülebiliyordu. Mekân üzerinde sağlanan bu hâkimiyet, sömürgecilik, endüstrileşme gibi süreçler için gerekli alt yapının oluşturulması anlamına geliyordu.

Bunun mimarlık etkinliğini doğrudan ilgilendiren yanı ise, yapının artık yeriyle kurduğu mitsel ilişkinin yavaş yavaş çözülmeye başlamasıdır. Yerler insan imgelemine yapılarıyla işlenmekten çok güvenilir haritaların konumlandırmalarıyla işlenmeye başlamıştır. Yerlerin kendilerine ait karakterlerinin mitsel algılanışlarının yerini kesin geometrik kurallarla belirlenen soyut ifadelerin alması, yeni yapılacak yapıları da o yerin mitsel bağlamından koparma sürecine sokmuştur. Yerler artık konumlarıyla, boyutlarıyla, görelî uzaklıklarıyla birbirleriyle karşılaştırılabilir, hesaba katılabilir, kuramsallaştırılabilir kavrayışlar olarak mimarlığın ve yapıların temsiliyet alanından görelî olarak uzaklaşmaya başlamışlardır. Tersinden gidersek mimarlık yere ilişkin mitsel değerleri ifade etmek yerine mekânın ele geçirilmesi, matematik ilkeler uyarınca mülk edinilebilmesinde aracılık etme konumuna doğru evrilme sürecine girmiştir.

Perspektivizmin mimarlıkta bu gelişmeleri kanıtlayan çok daha doğrudan etkileri de olmuştur. Mimarlıkta, loncalar tarafından

kıskançlıkla gizlenen geometrik formüllerle örülen Gotik yapıların yerini ölçeğe göre çizilmiş tek bir plan temelinde tasarlanmış ve inşa edilmiş binalar almaya başlamıştır.²³⁰ Aynı zamanda kentlerin haritacılıkta olduğu gibi tek bir plan temelinde planlanması ve inşası da olanaklı hale gelmiştir.

Colquhoun, Rönesans'ta, kamusal gerçekliği, sonrasında da özel gerçekliği dönüştüren gelişmeleri şöyle sıralamıştır: kenti ticari bir bütünlükten kamusal bir bütünlüğe dönüştüren yeni bir tarih bilinci; evrenin doğasının geometrik olduğuna ilişkin Platoncu öğretinin yeniden canlandırılması ve ilk kez Filippo Brunelleschi'nin Floransa Katedralinin tasarımında ortaya koyduğu yaklaşım ile bu öğretinin tasarım alanına uygulanmasıdır.²³¹

Katedralin kubbesinin tasarımında, yapının bütüncül bir proje olarak kavranması ve önceden düşünülmüş bir plana göre yapılması varolan inşa sistemlerinin bütünüyle değiştirilmesi anlamına geliyordu. Yapı aklın edimlerini²³² yerine getiren yapıcılarının çalışmasının bir sonucu olarak kavranıyor, perspektif yasalarına bağlı olarak plan ve kesit düzlemlerinde ifade edilebiliyor, bu yolla inşa eylemi, mitsel düşünce gerçekliğinden [doxa], belirli bir bilgi gerçekliğine [episteme] yükseliyordu. Bu gelişme aynı zamanda mimarlığın bir zanaattan "liberal bir sanat"a dönüşümünün habercisi olarak da görülmesine neden olmuştur.

²³⁰ Kostof, S. A History of Architecture: Settings and Rituals, 1985, Oxford, s:405 (Harvey,David; a.g.e. s:278)

²³¹ Colquhoun, Alan; Mimari Eleştiri Yazıları, 1990, Şevki Vanlı Yayınları, s:85

²³² Aristoteles Felsefesinde olaylar ve olgular alanına ait bir terim olan "edimsellik" [İng:actuality], bir şeyin başka şeyleri meydana getirebildiği ya da başka şeylerce meydana getirilebildiği bir varoluş kipi olarak tanımlanır. Husserl'in felsefesinde ise edimsellik, olanaklılığa karşıt olarak zaman ve uzayda var olma olarak tanımlanır. (Baki, A.; Felsefe Sözlüğü, "Edimsellik" Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, Ankara)

Bunun mimarlıkta yer ile kurulan ilişki için anlamı, yapının artık yalnız "o yer"e ait mitsel bir varlık olarak değil, coğrafya üzerinde mimar aracılığıyla gezinen, sistemli, ölçmeye dayalı bir bilgi topluluğu olarak tasavvur edilebilmesiydi. Artık inşa bilgisi, yerel zanaatkârın sezgisel (tinsel ya da mitsel kökenli de denilebilir) eyleminden mimarın epür düzleminde ifade edip paylaşabildiği, ölçülebilir, sonuçları öngörülebilir, hesapları test edilebilir bir nitelik haline dönüşmeye başlamıştı. Bir başka deyişle, Ortaçağ yapıları, *"loncaların canlı tuttuğu ve sözlü yazınsal gelenek gibi deneyime dayalı reçetelerle aktarılan el sanatları geleneği ilkesine göre yapılmıştır. Rönesans'ta ise hem estetik hem de çatkısal yasalar kuramsal dizgeye konu olmuşlar ve sanatla bilim geometrik bir evrenin epistemolojisi yoluyla birbiriyle uyum içinde tutulmuşlardır"*²³³ Colquhoun'a göre bu ayırım o denli köktendir ki, yönetenle yönetilen arasında yeni bir kopuşu yansıttığı da savlanabilir. *"Yer artık kütlelerin doğal olarak toplandığı yer değil, logos'un simgesel ifadesidir"*²³⁴

Colquhoun'a göre yalnız yapılar değil kentlerin tümü de bu yolla projelendiriliyor ve Rönesans'ın üçlü değerler dizgesini yansıtıyordu: Politik anlamlılık, geometrik kuruluş ve bilinçli bütünsellik. Özellikle bu son değer pek çok Rönesans düşüncesinin ölmesine karşın, bugüne kadar ayakta kalmıştır. *"Herhangi bir Rönesans kent planına bakacak olursak, organik birliği eğretisel biçimde geometrik biçimlerle, bir kale ya da kamu meydanının geometrik egemenliğiyle ifade eden bir topluluk imgesiyle karşılaşırız"*²³⁵ Ortaçağ'ın pazaryeri Rönesans'la birlikte artık, geometrik açıdan olduğu kadar bir yer

²³³ Burada uyum ile kast edilen, bireyin fiziksel çevreyi kendi gözünden deneyimlemesinden çok, soyut mekânsal düzlemde tasavvur edilen biçimsel ilişkiler ile ilgilidir.

²³⁴ Colquhoun, a.g.e., 1990; 85

²³⁵ Colquhoun, a.g.e., 1990; 82

olarak da merkeze dönüşmüş, politik gücün gerçek odağı olarak 'logos'un simgesidir. "Kent, sokaklarla oyulan, meydanlarla boşaltılan ve kamu yapılarıyla eklemlenen bir katı cisim olarak kavranır. Tek ev onun imgesine katkıda bulunmaz."²³⁶

Bu dönemde zamanın algılanışı ve kavranışı konusunda yaşanan gelişim²³⁷ de en az perspektivizmin mekânın algılanışı ve ifade edilmesine etkisi kadar dramatik bir biçimde mimarlıkla yer arasındaki ilişkiyi etkilemiştir. Urry'e göre 16. yüzyıla kadarki dönemde günlük yaşam görev yönelimliydi; hafta çok önemli bir zaman birimi değildi ve mevsimler, ilgili panayır, pazarlar ve kilise takvimi zamansal örgütlenmenin temelini oluşturuyordu. 16.yy. ile 18. yüzyıllar arasında bu durum şu gelişmeler ile değişmeye başladı:

- Evinde saate sahip olanların sayısında artış;
- Üst ve orta sınıfların, etkinliklerin zamana göre planlandığı okullara katılmalarındaki artış;
- Püritenlerin çalışmayı haftalık temelde örgütlenme çabaları,
- İşgünleri ve ücret oranlarını hesaplama oranlarını gösteren bir para ekonomisinin artan gelişimi ve halkın sözcük dağarcığına "dakik" teriminin girişi.²³⁸

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde zamanın toplumsal etkinliklerden ayrıştırılmış olması daha da belirginleşmiştir. Ayrıca çalışma dışında

²³⁶ Colquhoun, a.g.e., 1990; 82

²³⁷ Hayatın, gün ışığı ve gece karanlığı, hareket ve durağanlık zamanları, çalışma ve uyuma vakitleri arasında bölünmesi genellikle birçok başka toplumsal etkinlik için de sembolik bir çerçeve sağlar. Gece genellikle şeytani olanla, büyüyle ve her çeşit yasak davranışla birleştirilerek algılanır. Bu, kendilerini rüyalarda gösteren doğaüstü yaratıkların ve çeşitli şekil ve boyutlardaki her türlü ruhani yaratığın yeryüzünü istila ettiği vakittir. (Kıray, Mübeccel, B., "Kırsal Toplumlarda Zaman Kavramı", Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, s:213-231 Bağlam Yayınları, 1999, İstanbul) Bu, zamanın mitsel algılanışı ile kuramsal algılanışı arasındaki farka açık bir örnek olarak sunulabilir.

²³⁸ Urry, John; a.g.e., 1995, s:35

da gelişmeler olmuştur: Pazar Okulları'nın, rasyonel boş zamanın ve Greenwich zamanının gelişimi bunlar arasında gösterilebilir. *Greenwich Zamanı, zamanın toplumsal etkinliklerden tümüyle sökülmesinin işaretini veren matematiksel bir kurguydu. Bu kurgu, yeni toplumsal pratik çeşitleri, sadece bir kent içinde değil kentler arasında da ve 19. yüzyılın sonundan itibaren ülkeler arasında da kitle seyahatini ve etkinliğini kolaylaştırmak üzere geliştirildi.*²³⁹

Zaman ve mekânın planlı bir şekilde kullanılması ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler sonucu artan seyahat olanakları mimari bilginin ve imgenin de bir şehirden diğerine bir yerden başka bir yere taşınmasına da olanak sağlamıştır. Bu durum kuşkusuz yere ilişkin inşa bilgilerinin kuramsallaştırılarak yerel niteliklerinden ayrıştırılması ve evrensel bakış doğrultusunda "heryer"e uygulanabilirliğinin sürecinin de başlamasına işaret ediyordu.

Bu tür saat-zamanın ortaya çıkışı ile asıl olarak sözlü kültürden yazılı bir kültüre doğru gerçekleşen değişim arasında ilgi çekici bağlantılar vardır. 19. yüzyıl kültürünün çoğu yazılıydı. *Sayıları her onbeş yılda bir iki katına çıkan gazetelerle birlikte ucuz kitaplarda büyük artış; zaman tutma kayıtlarının genel kullanımında çoğalma; doğum, ölüm, evlilik, seyahat ve daha sonra pasaport kayıtlarının tutulmasıyla yurttaşların yaygın biçimde belgelenmesi; ulaşım tarifelerinin çoğalması ve yolları, konumu, eğlence sistemlerini, turist yerlerini vb. belirtmek için yazılı işaretlerin genel kullanımında artış meydana geldi.*²⁴⁰

Aydınlanma sonrasının insanın kaderinin belirlenmesini mitsel güçlerin elinden alarak insana veren düşünce devriminin sonucu

²³⁹ Urry, John; a.g.e., 1995, s:35

²⁴⁰ Urry, John; a.g.e., 1995, s:35

olarak, tarih yazımında ve bunun içinde zamanın kullanımında köklü bir değişme ortaya çıkmıştır. Tekeliye göre bu değişimin en iyi kanıtlarından biri Almancaki 'Historie' sözcüğünün yerini 'Die Geschichte'in almasıdır. "Die Geschichte, sürekli hızlanan bir ilerleme öyküsünü anlatıyordu. Bu öykü içinde her olayın kendi zamanı ve yeri vardı. Bu olaylar, birbiri arkasından gelişleriyle, bütünlüğü olan tekili [unique] sürekli yeniden üretiyorlardı. Bu tür tarih yazımında açıklayıcılık, genellikle tarihselcilik diye adlandırılıyordu. Bu tarih yazımında insan duyumlu zaman, geçmiş, şimdi ve gelecek sıralaması içinde, sürekli olarak akıyordu. Bu nedenle aynen yaşam gibiydi ve bilimsel açıklamaya gerek bırakmıyordu... Bu tarihin geleceği açıktı. Kehanetlerle belirlenmemişti. Dolayısıyla, siyasal hesaplarla, insancıl kaygılarla planlanabilirdi. Böyle bir noktaya ulaşılması, geleceğin düşünülmesi ve kavranmasını merkezi bir konuma getirdi. Geleceğin kestirilmesinin önem kazanmasıyla olayların tarihselci anlatıları yetersiz kalmaya başladı. Olayların arkasında olduğu varsayılan yapıların saptanması ön plana geçti. Bu yapıların bilinmesi, geleceğin kestirilmesini, "yasa çıkarsayıcı" [normothetic] toplum bilimlerin uğraşı haline getirdi. Gelecekbilim, bir sözde bilim alanı olarak gelişti."²⁴¹

Geleceğin akıl yoluyla öngörülebilmesi ve geçmişin nedensellik ilkesi doğrultusunda kavranabilmesi, mimari ürünü de kendi yerel zamansallığından ve ebedi olanın mitsel temsili olmaktan çıkararak, öngörülebilir ve hesaba katılabilir genel bir zamansallık içine sokmuştur. Mimari olan akıl yoluyla belirlenebilir bir amaca hizmet

²⁴¹ Tekeli, İlhan; "İnsan Duyumlu Bir Zaman Yorumu Olarak Anytime ve Geleceğe Bakışa Getirdikleri", 1999, Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, C.C. Davidson (ed.) Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara, s:234-241

etme ülküsünün giderek daha fazla egemenliği altına girmeye başlamıştır.

Rönesans'ın mekân ve zaman kavrayışlarıyla yarattığı devrim birçok bakımdan Aydınlanma projesinin kavramsal temellerini atmıştır. *"Şimdilerde birçok insanın modernist düşüncenin ilk atılımı olarak gördüğü hareket, doğa üzerinde hâkimiyeti insanın özgürleşmesinin ilk gerekli koşulu olarak kabul ediyordu. Mekân doğal bir olgu olduğuna göre, mekânın fethi ve rasyonel bir biçimde düzenlenmesi modernleşme projesinin ayrılmaz bir parçası haline geliyordu. Bu defaki fark mekân ve zamanın Tanrı'nın haşmetini yansıtmak üzere değil, bir bilinç ve bir irade ile donanmış özgür ve aktif bir birey olarak insanın özgürlüğünü kutlamak ve kolaylaştırmak için düzenleniyor olmasıydı. İşte bu imgeyi temsil etmek üzere yeni bir peyzaj ortaya çıkacaktı. Barok mimaride Tanrının haşmetini övmek üzere yapılan kıvrık perspektifler ve yoğun güç alanları yerini Boulée gibi mimarların rasyonelleştirilmiş yapılarına bırakmak zorundaydı.*²⁴²

Sonuç olarak kısaca ifade etmek gerekirse, zaman ve mekânın mitsel algılanıştan teorik algılanışa dönüşmesi;

1. Bir fiziksel gerçekliğe işaret eden yapıyı ve onun inşasına yönelik bilgiyi, yere bağlı olmaktan çıkarma sürecine sokmuştur.
2. Soyutlama yoluyla taşınır hale getirilebilen uygulamaya yönelik kuramsal bilgi, yerlerin birbirleriyle arasındaki farkların giderek azalmasına yol açan süreci başlatmıştır.
3. Yer algısının, birbirinden bağımsız adacıklar olmaktan çıkıp birbiriyle soyut mekânsal kurallar aracılığıyla bağlantılı

²⁴² Harvey, David; a.g.e., 1990, s:280

parçalar haline dönüşmesi, düzenlemelerin yapı ölçeğinden, kent, bölge, ülke ölçeğine kadar doğruluğu varsayılan bütüncül planlamalar aracılığıyla yapılmasını sağlamıştır. Bu durum yersizleşme sürecinde hızlandırıcı bir rol oynamıştır.

4. Zamanın, yere özgü doğa ya da insan etkinliklerinin döngüsellığı olarak algılanması yerine uzaktaki yerleri de bağlayan genel bir tarih bilinci çerçevesinde algılanışı, tasarım ve planlama süreçlerini geleceğin öngörülüp bilinçle yönlendirilebildiği bir araç haline dönüştürmüştür. Tasarımın araçsallaşarak doğanın ya da zaman ve mekânın boyunduruk altına alınması gibi ortak amaçlar çerçevesinde yürütülmesi yersizleşme olgusunun kökeniyle ilgili temel bir sorunsaldır.

2.3.2 Zaman ve Mekânın Soyut Kategoriler ile Temsil Edilip Algılanması

"Günümüz sporlarında saniyenin onda birlerinin hatta modern fizikte saniyenin milyonda birinin hesaplanıyor olması zamanı daha iyi kavradığımız ve böylece zaman kazandığımız anlamına gelmez. Tam tersine bu, özdeki, esas mahiyetle zamanı yitirmenin, hep daha az zamanımız olmasının en emin yoludur. Daha dikkatli düşünüldüğünde, giderek daha fazla zaman yitirilmesinin nedeni böyle zaman hesaplarında bulunulması değildir; tersine, zamanın böyle hesaplanması insanın daha fazla zamanı yok diye birden huzursuzluk içine düşmesiyle başlamıştır. Bu an da modern zamanların başlangıcıdır." ²⁴³

²⁴³ Heidegger, Martin; "Was Heisst Denken?: X,42; "What is called thinking?" 1960, Lect 10, 101. (Nalbantoğlu, H. Ünal; "Kim Korkar Çöken Zamandan" Anytime konferansı 1999, Ankara)

Lewis Mumford "Technics and Civilizations" adlı kitabında, endüstri çağının anahtar aracının buhar makinesi değil saat olduğunu ve makine çağının ilk yedi yüzyılına belirleyici özelliğini zaman ve mekân kategorilerindeki köklü değişimlerin kazandırdığını ileri sürer.²⁴⁴ Zaman ve Mekânın hâkimiyet altına alınması modernleşme sürecinin karakterini belirleyen oldukça etkin bir projedir. Bu projenin gerçekleştirilebilmesinde mekânın, Öklid geometrisi ve perspektif kurallarına bağlı olarak ifade edilmesi önemli bir rol oynarken, zamanın da döngüsel etkinlikler yerine mekanik saatin toplumsal bir araç olarak iş görmeye başlaması ile oluşturulan evrensel bir takvim sistemi yoluyla kavramsallaştırılması belirleyici olmuştur. Her iki sistemin de birbirleriyle koordineli biçimde iş görebilmeleri için sahip oldukları ortak payda, soyut kategoriler ve sayılarla ifade edilmeleridir. Mekânın ölçülebilmesinin getirisi ancak, ne kadar zamanda nerede olunabileceğinin nesnel bir şekilde tanımlanabilmesi ile mümkündür.

Erken tarımsal toplumlarda, zamanın geçişi, tekrarlanan ve farklı kesinlik dereceleri olan bir dizi birime referansla hazırlanıyordu. Bu birimlerden bazıları doğanın hareketlerine -dünyanın bir günlük dönüşüne, ayın düzenli evrelerine ve dünyanın güneş çevresindeki hareketlerine- dayanmaktaydı. Günlerin, ayların ve yılların sayılması evrensel olarak tüm premodern toplumlarda geçerlidir. Ancak bu birimler her toplumda, bir birimin bir diğerinin bölümü (ya da katı) olduğu sayısal bir dizi çerçevesinde örgütlenmemiştir.²⁴⁵

²⁴⁴ Mumford, Lewis; "Technics and Civilizations" New York: Braca and Company, 1934, 12-18 (Tanyeli, Uğur; "İslam Dünyasında Modern Zaman Bilincinin Doğuşu ve Mekânsal Kavrayış Sorunları", Anytime Konferansı Bildirisi, 1999, Ankara)

²⁴⁵ Kiray, Mübeccel, B.; "Kırsal Toplumlarda Zaman Kavramı", Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, s:217, Bağlam Yayınları, 1999, İstanbul

Mekanik saatin icat edilmesi zamanın güneşin doğması ve batması gibi doğal olaylarla değil, daha soyut, rakamlara dökülmüş bir şekilde temsil edilmesini beraberinde getirmiştir.²⁴⁶ Zaman giderek artan ölçüde doğal olayların belirlediği, ya da yerel yaşam biçimlerine bağlı döngülere (panayırlar, şenlikler) göre değil daha nesnel ve homojen ölçülebilir bir sisteme göre yaşıyordu. Zamanın bu şekilde yaşanmaya başlanması yersizleşme sürecine kaynaklık eden temel bir argüman olarak sunulabilir. Doğa olaylarının ve yerel olguların yaşam biçimleri üzerinde etkisizleştirilmesi, mimarlık etkinliğini de yere ait nedenselliklerden giderek daha az etkilenme sürecine sokmuştur.

Mekanik ölçme ve ifade biçimlerinin gelişmesiyle birlikte yerel değerlerin ve nedenselliklerin yerini evrensel aklın ve öngörülerin almasının Mimarlık ve Sanat alanında daha önce görülmeyen bir sorun yarattığından bahsetmek olasıdır. Bu sorun yabancılaşmadır. *"Eğer perspektivizm bütün matematiksel dakikliğine rağmen dünyayı belirli bir bireysel bakış açısından kuruyorsa, o zaman fiziksel peyzaj kimin perspektifine göre biçimlendirilecektir? Mimar, tasarımcı ya da planlamacı ortaçağ gösterimlerinin dokunma duyusuna hitap eden niteliğini muhafaza edemezdi. Doğrudan doğruya sınıf çıkarlarıyla damgalanmış olmasa bile, mekânın yaratıcısı, orada yaşayan insanlar açısından ancak bir yabancı sanat üretebilirdi. Yüksek modernizm, toplumsal planlamada bu unsurları pratik uygulamalarına yeniden kattığı ölçüde, mekân ve zaman konusunda aydınlanma düşünürlerinin mirasçısı olduğu bütünselleştirici bakışa sahip olmakla suçlanmaya açık hale geliyordu. Rönesans perspektivizminin ortaya koyduğu*

²⁴⁶ Cassirer, E. The Philosophy of Symbolic Forms, Vol2. R. Manheim (çev.). New Haven, 1966, Yale University Press, s:83-151 (Akcan, Esra; a.g.e., 1994, s:43)

*matematikselse birimleştirmeler de bu açıdan haritalar kadar bütünselleştirici ve baskıcı olarak görülebilirdi.*²⁴⁷

Bütün zamanlar ve mekânlar için kadim bir eser ya da geçerli bir düşünce ortaya koyabilmek yolunda ortaya konulan çabanın hiçbir yer ve hiçbir zamana ait olmama gibi bir sonuçla karşılaşması modernitenin yersizleşme adıyla ifade edebileceğimiz temel sorunsalına işaret etmektedir. Bu aynı zamanda gerçekliğin doğa ya da insan etkinliğine bağlı olarak tanımlanması yerine zihinde kurulan şaşmaz ve değişmez bir sisteme bağlanması anlamına da gelir.

Böylece özellikle Rönesans'tan bugüne 'şey'lerin olagelişinin bir "dünya resmi"ne [*Das Weltbild*] dönüşmesiyle ve 'nesne'ler olarak görülmesiyle birlikte, mimarlık öğrenimi de yeni bir aşamaya girmiş bulunuyordu. Bu yeni durum 'soyut anlamda tekil ve herhangi' bir öznenin yükselen egemenliğiyle iç içe düşünüldüğünde nerdeyse zaman dışı bir yaratıcı 'sanatçı-mimar' mitosunun giderek yerleşmeye başladığı görülmektedir.²⁴⁸

Gerçekliğin ifade edilmesinde sayıların ve soyut kategorilerin hâkimiyeti burada ya da orada olma, bu zamanda ya da o zamanda olma karşısında aşkın bir varoluş tanımlar.²⁴⁹ Yersizleşmenin zihinsel yapılanması süreciyle Gadamer'in üç tür zaman dışılığı

²⁴⁷ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:283

²⁴⁸ Nalbantoğlu, H. Ünal; a.g.e. 1999

²⁴⁹ Belki bir "geçmiş", "şimdi" ve "gelecek" düşüncesi hep vardı. Aynı şekilde varoluşumuzu açıklamakta kullanılan "burada" ve "orada" olma kavrayışlarına da pek çok metinde de rastlanmaktadır. Öklid, Thales ve Zenon gibi Antik dönem düşünürlerinin analitik geometrinin geliştirilmesinde belirleyici aksiyomlar ortaya koydukları da üzerinde sıkça durulan olgulardır. Ancak tüm bu gelişmeler, 16. yy'a yani Rönesans'a kadar oldukça sınırlı bir kullanıma karşılık geliyorlardı ve toplumsal hayatı yönlendirmekten uzaktılar. Bilinmeyen bir Evrenin çeşitli yerlerine dağılmış düşünce adacıkları gibiydiler.

ilişkilendirebiliriz. Birincisi göz önünde gözlemlenen nesne olmayan 'sayılar'ın zamandışılığı,²⁵⁰ ikincisi sürekli yinelenen ritmi ve örüntüleriyle bilinçdışını bile şekillendiren 'doğa'nın zamandışılığı. Üçüncüsü yarattığı kendi zamanıyla bütün çağları kucaklayan, 'sanat' diye bilinen "gökkuşağı"nın zamandışılığı.²⁵¹

Modern zamanların saat yoluyla hep şimdiki önem veren yapısı bu noktadan bakıldığında yaşantı ve deneyimden kaynaklanmayan kurgulanmış zihinsel bir durum tanımlar. Karşılaşılan paradoks, doğal olayları ve insan yaşamını ölçme amacıyla yola çıkan sayısal sistemlerin ölçtükleri şeyin yerini almaları ve gerçekliğin kendisi olarak kabul edilip yaşanmalarıdır. Bu noktada saatin kullanımına yönelik ilginç bir karşılaştırma Uğur Tanyeli tarafından yapılmıştır. İslam ya da Osmanlı dünyasının saatle kurduğu ilişkinin batıninkisiyle karşılaştırılması, ölçen ve ölçülen arasındaki ilişkinin ayırt edilmesini kolaylaştırır.

Avrupa'da mekanik saatler 14. yüzyılda üretilmeye başlanmıştır. İslam dünyası ya da onun saatle ilk karşılaştıran bileşeni olan Osmanlı Türkiyesi ise, bu aracı ilk olarak -buna oldukça yakın bir dönemde- 15. yüzyılın ikinci yarısında tanımıştır²⁵². Saatin İslam ya da Osmanlı dünyasındaki tekno-kültürel serüvenini Avrupa'dakinden daha karmaşık kılan ve onun anlamlarını, kullanım alanını ve işe yararlığını neredeyse tümüyle farklılaştıran ana etmen, onun

²⁵⁰ "Yüksek matematiğin uğraştığı çoğu mekânların, ilişkilerin ve olayların duyuların verileriyle zorunlu bir ilişkisi yok; onlar kapalı aksiyomatik sistemler içinde oluşan 'gerçekler'dir." (Steiner, George; "The Retreat from the Word," Language and Silence, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1969, s:34)

²⁵¹ Gadamer, Hans-Georg; "Die Wahrheit des Kunstwerks (1960)", Gesammelte Werke, Band 3 [Neuere Philosophie I: Hegel . Husserl . Heidegger] (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1987): 251. [İng.: "Heidegger's Later Philosophy," Philosophical Hermeneutics, tr. and ed. by David E. Linge, (Berkeley: University of California Press, 1976): 216.] (Nalbantoğlu, H. Ünal; a.g.e. 1999, Ankara)

²⁵² Tanyeli, Uğur; a.g.e. 1999; 170

batıdaki güneşin yerine "ikame edilmiş" oluşu, buna karşılık Osmanlı Türkiyesinde ve genelde İslam dünyasında "ona yardımcı" olarak işlevlendirilişidir. Burada saat gündelik yaşamın döngü veya düzenini belirlememiş ya da bir başlangıç noktası oluşturmamıştır. İşlevi, kendisinin ortaya çıkmasından önce oluşmuş farklı bir toplum-zaman sisteminin içinde çalışmakla kısıtlanmıştır. Geleneksel Müslümanın toplum-zamansal yaşamı, zamanları her gün güneşin gökteki konumuna göre hesaplanan beş namaz vakti çerçevesinde biçimlenmiştir. Namaz vakitlerinin yanı sıra Ramazan ayındaki oruç sürelerinin hesaplanması da yine zamansal saatlerin, yani mekanik saat öncesi dönemin eşit olmayan saat uzunluklarının kullanılmasını zorunlu kılar. Bu sistem içinde güneş saatleri, "usturlablar" ve sonraları da "rub'u tahtaları" zamansal düzeni dinsel öğretinin önceden belirlenmiş kuralları içerisinde çalıştırmakla görevli yaşamsal araçlardır."²⁵³

".. Osmanlılar, geleneksel/dinsel toplum-zamansal sistem ile mekanik zaman ölçme aracının eş aralıklı saatleri arasında bir uzlaşmaya gittiler. Sonuç "alaturka denilen saat ayarlama sistemi oldu. Saatler -mekanik saatle yapılan ilk Japon deneylerinin aksine- eşit uzunlukta idi ama; Müslüman kişinin toplum-zamansal gereksinimlerini yok saymayacak biçimde tanımlamışlardı. Söz konusu ayarlama yönteminin temeli, günbatımını saat 12 olarak saptamak ve gün batımının sürekli değişmesi nedeniyle, saatleri her gün -pratikte her iki günde bir- ayarlamaktı. Güneşe göre ayarlanan alaturka saatin aslında zamanı soyut anlamda ölçmediği, ama gün batımından gün batımına saat saydığı söylenebilir. Dolayısıyla Osmanlı dünyasının toplum-zamansal yaşamı, mekanik saat tarafından dayatılan her hangi bir matematiksel ya da sayısal

²⁵³ Tanyeli, Uğur; a.g.e. 1999; 170

düzene değil, tam aksine hala güneşin doğal ritmine bağlıydı. 20. yüzyılda bile Osmanlı anakentinde saat ayarını, batılı anlamda bir gözlem evi değil, bir tür Osmanlı Greenwich'i gibi işlev görerek kentin namaz vakitlerini saptayan Yeni Cami Muvakkithanesi veriyordu."²⁵⁴

Tanyeli'nin ifadesiyle modern toplumsal sistemde gece, gündüzün bir uzantısı haline gelir. Oysa geleneksel toplum-zamansal sistemde neredeyse şafakla birlikte uyanılır ve günbatımıyla birlikte yatağa girilir. Bu tür toplum, incelikli ve gelişmiş aydınlatma araçlarına gerek duymaz; çünkü gecenin bir bölümünü gündüz yaşamına katmak, ancak zamanı güneşin gökteki konumuna göre belirlemeyen işleyişlerle tanımlanmış soyut bir toplum-zamansal düzenle mümkündür.²⁵⁵

*"Modernitenin en önemli özelliklerinden biri olan doğaya giderek yabancılaşma süreci, belki de başlatıcı etmeni sayılabilecek bu olgudan Osmanlıda yüzyıllar boyunca yoksun kalınmıştır... 19. yüzyılın ikinci yarısından önce bir Osmanlı evinde, biçimi ne olursa olsun tavanda herhangi bir avizeye rastlanabileceğine ilişkin hiçbir bilgi bulunmaz. Yani modernleşme dönemi öncesinin Osmanlı Mimarlığı, bir gün ışığı mimarlığıdır."*²⁵⁶

²⁵⁴ Tanyeli, Uğur; a.g.e. 1999; 170

²⁵⁵ Bu konuda modernitenin kökenine dair olarak ilginç bir karşılaştırma yapılabilir. Ortaçağ manastırındaki ruhban sınıfının üyeleri hayatlarını "kurallara" göre, yani zamanı çalışma, uyku ve ibadet vakitleri için belli bir biçimde bölerek düzenlemek istiyorlardı. Çanların dua için günde yedi kez çalması, günü düzenli aralıklara bölen belli araçlar vasıtasıyla belirlenen bir zamanı yarattı. Başka bir deyişle dinler kendi günlük zamanlarını yarattılar. Müslümanlar, bunu yaparken yapay ve eşdeğer bir bölümlenme yerine güneşe bağlı kaldılar. (Kıray, Mübeccel, B., "Kırsal Toplumlarda Zaman Kavramı", Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, s:219 Bağlam Yayınları, 1999, İstanbul)

²⁵⁶ Tanyeli, Uğur; a.g.e. 1999; 170

Modern zaman bilinci, yalnız yere ilişkin zaman-mekân bütünlüğünü parçalamakla kalmaz, insanın dirimsel döngüsünü de hiçe sayar. Bu durum, mimarlıkta modernizmin yerle kurulan ilişkide yalnızca kültürel anlamda değil, aynı zamanda doğa ile kurulan ilişkide de ışık, topografya, bitki gibi doğaya ilişkin verilerin tasarımda geri plana itilişinin nedenini açıklar. Buna karşın Osmanlı saatleri yukarıda betimlenen ayarlama sistemleri sayesinde, insanın gökbilimsel olarak tanımlanmış dirimsel döngüsüyle uyumlu bir biçimde çalışırlar.

2.3.3 Zaman ve Mekânın Türdeşleştirilmesi

Giddens, "Modernliğin Sonuçları"²⁵⁷ adlı çalışmasında Zaman ve Mekânın ayrıştırılmasında modernliğin üç temel kaynağı olduğunu belirtir: Standart bir takvim sistemi, tüm yerkürenin haritalara dökülmesi, tek bir geçmiş ve tek bir tarih anlayışının benimsenmesi. Zaman ve Mekânın soyut kategoriler ve sayılarla ifade edilmesi, hem temsiliyet zemininde hem de günlük yaşama ilişkin uygulamalarda bir "türdeşleşme" [homogenization] olgusunu gündeme getirmiştir. Başka bir deyişle Ortaçağın fiziksel çevreyi resmederek çizilen haritalarının günümüzün soyut çizgilerle temsil edilen haritalarına dönüşmesi zaman ve mekân algısını somut ve doğal olaylardan, yani "yer"inden ayrıştırmakla kalmamış aynı zamanda olgu ve olayların birbirleriyle ikame edilebilir eşdeğerliliğine de neden olmuştur.

"Matematiksel ilkelerin uygulanması soyut mahallerin biçimsel bir birlikteliğini yaratır ve bazısı gelenekten gelen, bazısı gözlem yoluyla yaratılan heterojen yerleri aynı düzlem üzerinde bitiştirir.

²⁵⁷ Giddens, Anthony, a.g.e, 1990

Yani harita mekânsal güzergâhların ve mekânsal öykülerin zengin çeşitliliğinin türdeşleştirilmesi ve şeyleştirilmesidir. Kendisini üreten pratiklerin bütün izlerini yavaş yavaş ortadan kaldırır. Ortaçağ haritasının dokunma duyusuna hitap eden yönleri bu tür izleri belli ölçüde korurken, Aydınlanmanın matematiksel açıdan dakik haritaları bütünüyle farklı nitelikler taşır".²⁵⁸

Mekânın fethi ve denetimi, öncelikle mekânın kullanılabilir, şekillendirilebilir ve dolayısıyla insan eylemi aracılığıyla hâkimiyet altına alınabilir olarak düşünülmesini varsayar. Perspektivizm ve matematiksel haritacılık bunu, mekânı nitelikleri bakımından soyut türdeş ve evrensel olarak, düşünce ve eylemin sabit ve bilinebilir bir çerçevesi olarak kavrama yoluyla yapmıştır. Söylemin temel dilini varsayan Öklid geometrisidir.

"İnşaatçılar, mühendisler, mimarlar ve araziyi yönetenlerde nesnel mekânın Öklidyen gösterimlerinin mekânsal olarak düzenlenmiş bir fiziksel peyzaja dönüştürülebileceğini ortaya koydular. Tüccarlar ve toprak sahipleri bu uygulamaları kendi sınıf çıkarları uğruna kullanırken, mutlakıyetçi devlet de (toprağın vergilendirilmesi sorununa ve kendi hakimiyet ve toplumsal denetim alanının tanımlanmasına duyduğu ilgi nedeniyle) belirlenmiş mekânsal koordinatları olan mekanların tanımlanabilmesinden büyük memnuniyet duyuyordu. Ama bunlar her türden başka mekân ve zaman anlayışlarının (kutsal ya da dünyevi, sembolik, kişisel ya da animistik) engellenmeksizin hüküm sürmeye devam ettiği toplumsal faaliyetler denizinde adacıklardı. Mekânın toplumsal hayat içinde paratikte evrensel, türdeş, nesnel soyut kullanımı için başka bir şey daha gerekiyordu. Sayısız ütöpik planın varlığına rağmen, zamanla

²⁵⁸ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:285

hakimiyeti ele geçiren bu "başka bir şey", toprakta özel mülkiyet ve mekânın bir meta olarak alınıp satılması olacaktı."

Zaman ve mekânın türdeşleştirilmesi, yersizleşme sürecinin en somut göstergesi olarak yalnızca Rönesans ve Aydınlanma süreci ile sınırlı değildir. Yersizleştirme harekâtı çerçevesinde önce türdeşleştirme (yaşam biçimsel kodların sökülmesi) ve ardından gelen yerin yeniden üretimi süreci işlemektedir.²⁵⁹ Küresel güçler, sürekli olarak bu süreçleri hızla etkinleştirerek yerleri dönüştürme kapasitesindedir.

Sorokin ve Merton²⁶⁰ (1937), toplumsal zamandan ayrı bir saat-zaman kategorisi bulunup bulunmadığına göre toplumlar arasında ayrıma gitmişlerdir. Örneğin Nuer'lerin bir kaynak olarak zaman kavramı bulunmaz. Zaman geçip giden, harcanabilen, tasarruf edilebilen bir şey olarak ele alınmaz²⁶¹ Zamana dair ifadeler olduğunda, bunlar döngüsel ekolojik değişimlere dayalı toplumsal etkinliklere gönderme yapılarak gerçekleşir. Önemli toplumsal etkinliklerden yoksun dönemler, zaman belirtilmeksizin göz ardı edilir. Pek çok toplumda "hafta" bulunur. Ancak bu hafta üç ile on altı gün arasında değişmektedir.²⁶² Çoğu toplumda bu tür bölünmeler bir kısım özel toplumsal örüntüleri yansıtmaktadırlar.²⁶³

²⁵⁹ 1944 yılında Orta Anadolu'da gün on parçaya bölünmüştür: horozların öttüğü vakit, şafak vakti, "davarın (otlamaya) çıkarılışı", güneşin doğuşu, sabah, öğlen, "davarın ağıla dönüşü", güneşin batışı, akşam ve gece yarısı (M. Şerif ve C. Şerif, An Outline of Social Psychology, New York, Harper, 1956). Bugün Orta Anadolu'nun pek çok yerinde zaman buna benzer yaşam biçimsel kodlarla ifade edilemez.

²⁶⁰ Urry, John; a.g.e., 1995, s:15

²⁶¹ Evans-Pritchard, E.; The Nuer, 1940, Oxford: Oxford University Press (Urry, John; a.g.e., 1995, s:15)

²⁶² Dış çerçevede haftayı tanımlayacak görünür bir dayanak yoktur. Bu zaman süresi, özellikle tarımsal toplumlarda ortaya çıkmış, uzunluğu toplumdan topluma değişen -Musevi, Hıristiyan ve İslam dünyasında yedi; Batı Afrika'nın, Güneydoğu Asya'nın ve Orta Amerika'nın belli bölümlerinde üç, dört ya da altı günlük- tamamen toplumsal bir kurgudur. Erken Roma'da bir hafta sekiz günden

Oysa modern toplumların buna benzer heterojen zamanları yoktur. Zaman ve mekânın olayları kaydetme olaylar ve varoluşlarla birlikte hatırlanma kapasiteleri ortadan kaldırılır. Küresel saat ve takvim sistemine bağlı olarak türdeşleştirilen zaman içerisinde olaylar ve oluşlar sonradan yerleştirilerek zamanın yeniden üretim süreci tamamlanır.

Modernitenin zaman ve mekânı türdeşleştirici etkisi ile modernizmin soyut mimari dili arasında da açıkça görülen bir ilişkisellik vardır. Söz konusu ilişkisellik, soyutlama yoluyla türdeşleştirmenin amaç edinilmesinden çok, mimarlığın özgürleşmesi, yeni bağlamlara ve düşünsel kategorilere olanak tanıyabilmesi yönünde kuramsallaştırılarak estetize edilmesi olarak tahlil edildiğinde anlam kazanır. 18. ve 19. yüzyıl mimarlık kuramında binanın yere ilişkin kültürel kodlarla değil onu oluşturan, duvar, konstrüksiyon, kabuk, iskelet gibi soyut kavrayışlarla değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir.²⁶⁴ Bu yalnızca yeni yapım tekniklerini ilgilendiren gerekliliklerden değil aynı zamanda mimarlık tarihine bakışla da ilgili bir durumdu. Tasarımda keyfilikten kurtulmak ve mimarlığın özünü elde etme yolunda geliştirilen çaba, önceki dönemlerin binalarına yere ilişkin varlık nedenlerinden arındıran bir gözlükle bakmayı gerektiriyordu.

oluşuyordu. Çin’de bu rakam ondu. Ancak hafta döngüsü her zaman görece olarak az sayıdaki günlerden oluşur ve kısa vadeli, tekrarlanan etkinlikleri, özellikle de sınırlı tarımsal artığın mübadeleye girdiği pazar yerinin kurulmasını düzenlemek için kullanılır. (Kıray, Mübeccel, B., "*Kırsal Toplumlarda Zaman Kavramı*", Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, s:213-231 Bağlam Yayınları, 1999, İstanbul)

²⁶⁴ Bilgin, İhsan, "Nerdeyse Hiç" Fol Dergisi, sayı 7, s.72-75, Kasım 1997, İstanbul

Bu dönemde, Laugier, Viollet-le-Duc ve Choisy gibi kuramcılar konstrüksiyon'u mimarlık kuramının gündemine taşıdılar²⁶⁵. Perret de, kolon - kiriş sistemini çerçeve halinde ön plana çıkararak, konstrüksiyonu görünür kılarak, bir mimari dilin kurulabileceğini gösterdi.²⁶⁶ Binanın zihinde soyutlanabilir, parçalanabilir öğelerden oluştuğu varsayımı zaman ve mekânın analitik olarak türdeşleştirilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Soyutlama ve parçalara ayırma yoluyla kavramsallaştırılan konstrüksiyon, binanın yeriyile kurduğu ilişkiden bağımsız olarak ele alınabilir. Böylelikle mimari ürün, onun var edecek öznel zamandan da koparak işlem yapan zihnin soyut kurallarından başka hiçbir şeye tabi olmaz.

Konstrüksiyonun soyut anlatımı karşısında, Alman kuramcı Semper ise, duylara daha fazla hitap eden "duvar"ı ön plana almıştır. Semper, "*Almanca'daki Wand (duvar) sözcüğünü, Gewand (elbise) ile akrabalığından hareketle, textur, textil, yani örgü olarak yorumluyordu.*"²⁶⁷ Duvar kendine has dokusu ile varlığını ortaya koyacak, tefsiye ve çatı gibi unsurlarla bina tamamlanacaktı. Bu unsurların her biri kaynağını akılcı soyutlamaların tersine, farklı bir zanaattan, alışkanlıktan, yaşantı, deneyim ve birikimden dolayısıyla da belleğe bağlı bir zamansallıktan alıyordu. Binanın parçalanamaz bir bütün olarak kavrandığı bu yaklaşım zamanın ve mekânın türdeşleştirilmesi karşısında görelî bir entelektüel direnç olarak yorumlanabilir.

"Konstrüksiyonun analitik, duvarın ontolojik açılımı ağır basar. Konstrüksiyon tekniğe, duvar kültüre işaret eder. Konstrüksiyon şeffaftır, sarihtir, aydınlıktır. Ritim verir. Kendini, işlevini, arkasını

²⁶⁵ Gideon, S.; Space Time and Architecture, 1941, Harvard College, Cambridge.

²⁶⁶ Bilgin, İhsan; "Nerdeyse Hiç" Fol Dergisi, sayı 7, s.72-75, Kasım 1997, İstanbul

²⁶⁷ Bilgin, İhsan; a.g.e., 1997, s:72-75

*saklamaz, gösterir. Yüksüzdür. Tarafsızdır. Geleceğe açılır. Duvar ise ağdalıdır, saklayıcıdır, geçen zamana karşı dirençlidir. Kendisine ve ardına ilişkin imalarla yüklüdür. Müphemdir. Hafızaya, dolayısıyla geçmişe doğru açılır. Unutulmuş olanları üzerinde tutar”.*²⁶⁸

Bilgin, 1920'lerden başlayarak bu ikilemi aşmak üzere üçüncü bir yaklaşım olarak soyut elemantarizmin gelişimi üzerinde durulduğunu vurgulamıştır. Buna göre, bina konstrüksiyon ya da duvar gibi bütüncül kavramsallaştırmalar yerine, kolon, kiriş, açıklık gibi bina kadar grafik ya da endüstri tasarımının nesnelere de ait olabilecek elemanlar halinde çözümlenmeye başlandı. Farklılıklar ise sadece renkler, boyutlar ve binanın yapım sürecinden çok genel bir endüstriyel faaliyetin gerekliliklerinden kaynaklanıyordu. Döşeme, duvar ve tavan arasındaki ayırım, düzlemlerin yatay ve düşey doğrultuda kullanımını ifade ediyordu. Bir arada duruşları ise bir inşai işleminden çok eşdeğer yüzeylerin kompozisyonu anlamına geliyordu. *“İçinden çıkılamayan ikilem, binanın, mimarının özerkliğinden vazgeçme pahasına aşılmıştı. Soyut elemantarizm, azaltırken farkları da sildi.”*²⁶⁹

Zaman ve mekânın türdeşleştirilmesi konusunda Le Corbusier'in mimarlığı da çarpıcı bir kuramsallaştırmaya kaynaklık etmiştir. *“Le Corbusier akılcılığının yalın sözü, kendini kuşatan gerçeklikten, söylemlerden ileri doğru kaçarak, özgürleşerek söylenmeye göre kurulmuştu; özgürleşme vaad ediyordu. Binaları açık denizlerde yüzen gemilere benzeyecekti. Sonsuzluğa doğru açılan suyun yerini çimen, mavinin yerini yeşil alacaktı. İçinde ormanın, korunun, doğanın bilinmezliklerine bile yer olmayan bu sonsuz yeşilin üzerinde de zeminden kolonlarla kopmuş dev bloklar duracaktı,*

²⁶⁸ Bilgin, İhsan; a.g.e., 1997, s:72-75

²⁶⁹ Bilgin, İhsan; a.g.e., 1997, s:72-75

durmaktan da çok yüzeceklerdi. Tarihle, yaşanmışlıkla, geçmişin yüküyle damgalanmış "yer"leri olmayan bu binaların, homojen ve niteliksiz bir geometrik uzaydaki yerlerini koordinatlarından başka ayırtılabilecek hiç bir şey olmayacaktı. Ayrıca binaların kendileri de kişiselliğe yer vermeyen, anonim bir kütleli geometriye, karolaja bölünmüş bir dikdörtgen prizma formuna sahip olacaklardı.”²⁷⁰

Modernizmin soyut mimari dili içerisinde daha pek çok örnek verilebilecek zaman ve mekânın türdeşleştirilmesi konusunda şöyle bir genellemeye gitmek olasıdır. Mimarlığı, özgürleştirmek, onu yeni düşünsel kategoriler içerisinde yeniden kavrayabilmek ve sonuçta değişen koşullara adapte edebilmek amacıyla tarihsel, kültürel, yerel her türlü kodu sökmek, ortadan kaldırmak. Ancak önceki bölümde de tartışıldığı gibi 20. yüzyıl tecrübesi göstermiştir ki, türdeşleştirmenin, daha genel bir ifadeyle zaman ve mekânın içinin boşaltılmasının bir ara yüz olarak kuramsallaştırılmadığı bir ortamda, yeni kültürel ve sosyal kodların oluşturulması alanını yalnızca piyasa ekonomisinin kuralları doldurmaktadır.

2.3.4 Zaman ve Mekânın Metalaştırılması

"Sözcüğün alışılmış anlamıyla barınak, artık olanaksızdır. İçinde büyüdüğümüz geleneksel evler dayanılmaz hale geldiler:...Bir 'tabula rasa' üzerinde inşa edilen o modern, işlevsel konutlarsa, uzmanların zevksizler için imal ettiği içlerinde yaşayanlarla hiçbir bağlantısı olmayan yaşama kutularıdır, ya da yolunu şaşırarak tüketim alanına girmiş fabrika tesisleri-zaten sönüp gitmiş olan bağımsız varoluş özlemine taban tabana zıttır bütün bunlar. Modern insan tıpkı bir hayvan gibi zemine yakın uyumayı arzular... Yatakla birlikte, düşünle uyanıklık arasındaki eşiği de ortadan kaldırıyor.

²⁷⁰ Bilgin, İhsan; Karaören, M. "Aldo Rossi'de Akıl Ve Hafıza" DeFTER Dergisi, sayı 18, s.47-75, Ocak-Haziran 1992, İstanbul

Uykusuzlar her an göreve çağrılabilirler, her şeye hazır ve dirençsizdirler, aynı anda hem dikkatli hem bilinçsiz. Sahici ama satın alınmış bir eski konakta sığınak arayan kişi kendini diri diri mumyalanmış olur. Bir otel ya da pansiyona taşınarak kendi ikametgâhımızın sorumluluğundan kaçma çabası da mülteciliğin dışardan dayatılmış koşullarının bilgece bir seçim olarak görülmesini sağlar... Ev geçmişte kalmıştır. Çalışma ve toplama kampları kadar, Avrupa kentlerinin bombalanması da, teknolojinin içkin gelişmesiyle eve çoktan biçilmiş olan hükmün sonunda infaz edilmesidir sadece. Evler eski konserve kutuları gibi kullanılıp atılacak şeylerdir artık. Bu sürece hiç kimse direnemez. Kişi dar anlamıyla zanaata (arts and crafts) ne kadar karşı olursa olsun, mobilya tasarımı ve iç dekorasyona ilgi duymaya başladığı anda bir kitap koleksiyoncusunun o fazla süslü zevklerini de benimsemeye başladığını fark eder. Uzaktan bakıldığında Viyana Atölyeleri ile Bauhaus arasındaki fark sanıldığı kadar büyük değildir. Salt işlevsel çizgiler, işlev ve amaçlarından kurtularak, Kübizmin temel yapıları kadar süslemeci olmaya başlamışlardır bugün... "Ev sahibi olmayışım iyi talihimin bir parçası bile sayılabilir" diyordu Nietzsche, "Şen Bilim"de. Bugün buna şunu eklememiz gerekir: Kendi evimizi ev olarak görmemek, orada kendimizi evimizde hissetmemek, ahlakın bir parçasıdır".²⁷¹

Modernleşen toplumlarda, zaman ve mekânın türdeşleştirilmesi, zaman ve mekânın birbirleriyle değiştirilebilmesine, alınıp satılabilmesine olanak sağlamıştır. Zaman ve Mekânın sayılarla ifade edilme biçimleri saat ve metre ile sınırlı değildir. Aynı

²⁷¹ Adorno, T.; *Minima Moralia: Reflections From a Damaged Life*, Trans. E.F.N Jephcott, Verso, London. 1951(*Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*, Çev. O. Koçak ve A. Doğukan, 1998, Metis Yayınları, İstanbul, s:39-41)

zamanda parayı anlatan sayılar da zaman ve mekânı ölçer. Oysa modern öncesi toplumlarda yerin kutsiyeti, mitsel algılanışı belirleyici olmandır. Örneğin pek çok premodern toplumda ataların mezarları, yaşanan yerlerin içindedir ve onların ruhlarının da o yerde olduğuna inanılır. O yer, varoluşlarının kaynağıdır. Bu nedenle toprak alınıp satılamaz. Elde etmek için savaşmak, ölmek ya da öldürmek gereklidir.

Modern toplumlarda, zaman da mekân gibi alınıp satılabilir. İşveren işçilerden hayat zamanlarını satın alır. Biriktirdiği hayat zamanlarını mal, hizmet gibi parayla değiştirilebilir ürünlere dönüştürür. Bu ürünleri elde etmek için hayat zamanlarının satılması yoluyla elde edilen para kullanılır.

Benjamin Franklin'in "vakit nakittir" deyişi gibi, zamanı boşa harcamak parayı boşa harcamaktır. Bu nedenle insanlar, zaman açısından tutumlu olmanın, zamanı boşa harcamamanın, tümünü kullanmanın, kendi ve başkalarının zamanını büyük titizlikle yönetmenin görevleri olduğu nosyonunu üstlenmişlerdir. Sadece çalışma değil, boş zaman bile çoğu kez benzer bir tarzda örgütlenir. Boş zaman planlanabilir, hesaplanabilir, bölümlere ayrılabilir ve çaba gerektirir; bir başka deyişle boş zaman "rasyonel dinlenir"dir.²⁷² Marx'a göre insan, zaman enkazından başka bir şey değildir. Para, üretim sürecine yönelik bütün izleri siler. Kullandığımız ürünleri üretenlerle ve onların duygulanma biçimleriyle karşı karşıya gelmeyiz.

Modern toplumların genellikle, modern öncesi toplumlara göre saat-zamanına daha çok güvendikleri gözlenir. Modern toplumlarda

²⁷² Urry, John; a.g.e.,1995, s:16

zaman çoğunlukla toplumsal etkinlikler açısından yapılandırılmaz. Saat-zaman, modern toplumların toplumsal etkinliklerinin örgütlenmesinde merkezi bir önem taşımaktadır. Bu tür toplumlar, zamanın ve mekânın içinin boşaltılması ve zamanın soyut, bölünebilir ve evrensel olarak ölçülebilir bir şekilde hesaplanmasının gelişimi çerçevesinde konumlanmışlardır. Urry'ye göre saat-zamanın bu egemenliği insanların öznelliklerini önemli ölçüde dönüştürmektedir. Modern toplumlardaki çeşitli süreçler insanları hem zamana doğru bir yönelim gösteren hem de zaman tarafından disipline edilen zamansal öznelere dönüştürür.²⁷³

Zaman ve mekânın metalaşmasının mimarlık etkinliğine doğrudan yansması belki de en çok barınma kültüründeki kitlesel değişimle yaşanmıştır. 19. yüzyılda "ev" ile "konut" arasındaki ayrım daha önce görülmemiş düzeyde bir ayrışma içine girmiştir. Kuşkusuz bu gelişmede endüstrileşmenin ve onun dayattığı kitlesel barınma zorunluluğunun etkisi büyüktür. Metalaştırılan zamanın organizasyonu ile disipline edilen bireyin temel ihtiyaçlarından yola çıkılarak ekonomik gerekler doğrultusunda konut üretim süreci de standartlaşmıştır. Kentlerdeki, yoğunluk artışı ve toplumsal hareketlilik bu duruma ivme kazandırmıştır.

Topraktan ve belli bir yere bağlılıktan kurtulan ya da koparılan bireyin barındığı yer, ev değil konuttur artık. Kitlesel olarak üretilebilir, alınıp satılabilir, kiralanabilir, servis hizmetleri kitlesel olarak düzenlenmiş standartlar içerisinde satın alınabilir, bireyin artan mobilitesine karşı geçici bir süre konaklamaya imkân verebilir bir konut anlayışı giderek geçerlilik kazanmıştır. İkamet edilen yer ile iş birbirinden ayrılmış, bu da evi barınma dinlenme, boş vakit

²⁷³ Urry, John; a.g.e.,1995, s:15

geçirme mekânı olarak konuta dönüştürmüştür. Evden uzaklaşan kamusal karşılaşma ve temas biçimleri "özel hayat" ile "kamusal hayat"ı kesin çizgiler ile birbirinden ayırmıştır. Evin bu nosyonu, lokantalar, kahveler, barlar, kulüpler gibi uzmanlaşmış dinlence ve eğlence mekânları tarafından üstlenilerek çekirdek aile mensuplarının dışarıdakilerle bir araya gelme işlevini yüklenmişlerdir. Evin kaybolan nosyonu, kamusal hayatın değil, özel hayatın paylaşımı ile ilgilidir.

Buna karşın, içinde doğulan, anıların biriktirildiği, ait olunan, ailenin temsil edildiği, yalnızca mekânsal değil egemenlik alanı olarak görülebilen evin kayıp aurası ise, modern dünyada konutun kitlesel pazarlama aracı olarak başka bir metaya, nostaljik bir imgeye dönüşmüştür.²⁷⁴ Yersizleşmenin zaman ve mekânın metalaşması boyutunda ev, artık fiziksel mekânda değil psikolojik mekândadır.

2.4 ZAMAN - MEKÂN SIKIŞMASI

"Zaman ve mekân tanımı; bireysel ya da toplu kimlik yaratımı açısından temel bir önem taşımaktadır. Kimliğimizi, sırtımızı güvenilir zaman-mekân koordinatlarına dayanarak tanımlarız; ama bu koordinatlar kaydığına ya da güvenilir olma özelliğini yitirdiğinde kim olduğumuzu tanımlamamız güçleşir. Çoğunun söylediğinin tersine özne "ölmedi" ama kesinlikle dayanaklarını yitirdi. Dünya olaylarının zaman ve mekânında kayma meydana geldiği ve dünyaya ilişkin konumumuz değiştiği için kimliğimizi yeniden kurma arayışı içindeyiz. Uluslararası borsacılığın ve küresel ticaretin hâkim olduğu bugünün dünyası, dünyada üretilen ürünlere ve farklı mekânlara erişebilirliğimizdeki hızlı değişim (kitle

²⁷⁴ Bu konuya daha ayrıntılı bir şekilde "Yerin -Yeniden- Üretimi" bölümünde değineceğiz.

turizminin yaygınlaşması, uzaklık engelini kalmaması) modadaki ve yaşam tarzlarındaki değişimler, insanların değerleri ve zaman-mekân içinde başkalarıyla kurdukları ilişkiler gibi temel konularda öyle büyük bir belirsizlik ve kişisel güvensizlik yarattı ki yaşananların böylesine yoğunlaşmasına zaman-mekân sıkışması denilebilir”²⁷⁵

İlk kez David Harvey²⁷⁶ tarafından dile getirilen "Zaman-Mekân Sıkışması" terimi özünde ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişim sonucu mekânsal engellerin ortadan kalkması ve zamanların günden güne kısalması, daha kısa zamana daha fazla eşgüdümlü olayın sığması anlamına gelir. Modern ulaşım araçlarıyla dünyanın diğer ucundaki bir yere geçmişe oranla çok daha kısa bir sürede ulaşabiliriz. İletişim araçlarıyla bu yerlerde gerçekleşen bir olaydan anında haberdar olabiliriz. Daha da önemlisi etkileniriz.

Harvey, 20. yy'ın başında demiryolu şebekesinin genişlemesi, telgrafın kullanılmaya başlanması, buhar gemiciliğinin büyümesi Süveyş Kanalı'nın açılışı, radyo yayınının, otomobil ulaşımının toplumsal alana yayılması gibi bir dizi gelişmenin mekân duygusunu geri dönüşü olmayacak biçimde kökten değiştirdiğini ve bu değişimin günümüzde hala tamamlanmış olmaktan uzak olduğunu dile getirir.²⁷⁷ Bu dönem aynı zamanda insanın zaman ve mekân deneyimini kökten değiştiren bir dizi teknik yeniliğin uygulanmaya sokulmasına tanık olmuştur. Mekân ve harekete bakışın (fotoğraftan türetilen ve perspektivizmin sınırlarının araştırılmasına yol açan) yeni tarzları düşünölmeye ve kentsel mekânın üretiminde uygulanmaya başlanmıştır. Balon yolculuğu ve yukarıdan çekilen

²⁷⁵ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:55-59

²⁷⁶ Harvey, David; "Time - Space Compression" a.g.e., 1990, s:300

²⁷⁷ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:300

fotoğraflar yeryüzünün algılanışını değiştirirken yeni basım ve mekanik çoğaltma teknolojileri, haberin, bilginin ve kültürel ürünlerin gittikçe daha geniş halk kesimlerine yayılmasını olanaklı kılmıştır.

Bu gelişmelerin, gündelik yaşamın yanı sıra oldukça geniş bir kuramsal yelpaze içinde bilimden sanata, endüstriden ekonomiye derin etkileri olmuştur. 20. yy'da bilinçli ya da bilinçsiz olarak geliştirilen pek çok söylem bu gelişmelerle yakından ilgilidir: *"1910 dolayında belirli bir mekân parçalandı. Sağduyunun, bilginin, toplumsal pratiğin, politik iktidarın mekanıydı bu; o ana kadar günlük söylemde de, soyut düşüncede de iletişimin içinde yürütüleceği çevre ve kanal olarak kutsanmış olan bir mekân (...) Öklidçi ve perspektivist ekranlar referans sistemleri olarak ortadan kalktılar. Onların yanı sıra kasaba, tarih ve babalık, müzikte tonal sistem, geleneksel ahlak ve benzeri harcı alem şeyler de. Bu gerçekten hayati bir andı."*²⁷⁸

Zaman-mekân sıkışması aynı zamanda, kapitalist emek zamanının örgütlenmesindeki değişimlerin, yerler arasında her türeden farklılığı bastırarak mekânı dönüştürme gücünü ifade eder. Olaylar ve süreçler giderek karşılıklı bağımlı hale gelmektedir. Yalın anlatılar inandırıcı değildir. Her şey başka yerdeki gelişmeler bağlıdır; çünkü 19. ve 20. yüzyıllar pek çok hayali ve metaforik küçük dünyalar yaratarak mekânı boyunduruk altına alan ve birleştiren ulaşım ve iletişim teknolojilerinde bir bolluk meydana getirmiştir.²⁷⁹

²⁷⁸ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:300

²⁷⁹ Massey, Doreen; "Power Geometry and Progressive Sense of Place", Mapping The Futures, 1993, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routlage, London. s:59-69

Dolayısıyla zaman mekân sıkışması, üretimdeki hızlandırıcı iş miktarı zamanını, modanın değişiminin ve kısa ömürlülüğünün artan hızını, ürünlerin neredeyse her yerde bulunabilirlik oranının artışı, ürünlerin, ilişkilerin ve sözleşmelerin artan geçiciliğini, kısa dönemin artan önemini ve bir bekleyiş kültürünün gerileyişini, toplumsal yaşam açısından reklamcılığın hızla değişen iletişim araçları imajlarının, sözde "promosyon kültürü"nü büyük önemini, yapıları ve fiziksel peyzajları kapsayan simülasyon tekniklerinin artan mevcudiyetini ve saniyenin milyonda biri düzeyinde kat edilen mekânı, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin olağan üstü çoğalmasını gerektirmektedir.²⁸⁰

Mimarlık etkinliği açısından zaman mekân sıkışmasının en belirgin etkisi tasarıma konu olan ya da tasarım ürününü çevreleyen yerlerin kendilerinden çok uzakta olan etkilerle şekillenmeye başlamalarıdır. Faks, televizyon, bilgisayar ve bugün internet gibi elektronik iletişim teknolojisi bu duruma ivme kazandırmaktadır. Yakın olan uzak, uzak olansa yakın olabilmektedir. İnsan, dünyanın herhangi bir yerindeki olaydan yanı başındaki olaya göre daha fazla bilgi sahibi olmaya başlamıştır.²⁸¹ Sosyolojik açıdan bu durum kenti, yan yana yaşayan yabancılar topluluğu olarak tanımlanmak noktasına kadar varabilmektedir.²⁸² Böyle bir ortamda, mimari ürünün de yalnız yakın çevresine değil, kendi zamanına da yabancılaşması söz konusudur. Herhangi bir yerde ve herhangi bir zamanda üretilmiş olan üslup, tarz, biçim, üretim şekli, fikir, bağlantısız ve bağlamsız bir şekilde bir araya gelebilmektedir. Yerlerin fiziki gerçekliğinin yerini imajların ve yaşam biçimlerinin

²⁸⁰ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:317

²⁸¹ Massey, D.; Power Geometry and Progressive Sense of Place, J. Bird, B. Curtis, (der.), Mapping The Futures, 1993, Londra, Routledge, s:29-69

²⁸² Belge, Murat; "Yan yana yabancıların Kenti: İstanbul", 1984, Mimarlık, 84/1, 20-24

bağlantısız birlikteliği, tasarım ürününün bulunduğu yerle ilişkilerinin kopması anlamına gelmektedir. Mekânın yerden bu şekilde kopuşu, mekânlar arası iletişimle de buluşunca yer artık düşsel [phantasmagoric] bir hal almıştır.²⁸³

2.4.1 Yerin Sınırlarının Bulanıklaşması

Yerlerin düşselleşmesi, fiziksel çevrenin deneyimlenmesinin elle tutulur fiziki dünyadan doğrudan zihne hitap eden imgesel dünyaya doğru kaymasını anlatır ve bu aynı zamanda yerin fiziksel sınırlarının giderek erimesi, karmaşıklaşması ve nesnel değerlerle belirlenememesiyle doğrudan ilgilidir. Yer ile onu deneyimleyen birey arasına giren yapay araçlar, yerlerin imgelerini dönüştürmekten çok daha fazlasını yaparak onları yeniden üretmeye başlamıştır.

Klasik dönemde Aristo, agora'nın büyüklüğünü belirlemek için, insan sesinin belirleyebileceği sınırı uygun görmüştü.²⁸⁴ Oysa bugünkü algı kapasitesi ve buna bağlı olarak imgenin üretimi, gerek sınırları, gerekse ölçekleriyle, o döneminkine göre oldukça farklı boyutlardadır. İcat edilen sayısız protez ve alet sayesinde, işitme ve görme sınırları o günlere oranla oldukça genişlemiştir. Sıkça dile getirildiği gibi, bu protezlerin bizi kendi bedenimize yabancılaştırdığını söylemek olasıdır. Ancak bundan daha da önemlisi, yerin imgesinin yazılı ve görsel medya aracılığıyla belirlenmesi hatta üretimidir. Aristo, kamusal mekânı, yani agora'yı bedeninin mekân üzerindeki etkinliğiyle tanıtmıştı. Bunun nedeni, bir araya gelme eğretilmesinin, o düşüncede yabancı olanın –yabancı

²⁸³ Giddens, Anthony; *Modernliğin Sonuçları*, s: 16-20, 1991

²⁸⁴ Sorokin, P.ve Metron, R.; "Social Time: a methodological and functional analysis" *American Journal of Sociology*, 42: 615-629 (Urry, John; a.g.e., 1995, s:249)

uyruklu olanın- farklılıklarını barındırabilmesi ve bunun kimsenin bütünlüğüne ve özerkliğine yönelik bir tehdit olarak algılamamasıydı. Algısal gerçeklik değiştiğinde, yani beden artık imgenin üretimde bir araç olarak algılanmaya başladığında bir araya gelme düşüncesi de yerini özümseyip yok etme düşüncesine bırakmıştır.

Yere özel kültürün saptanması ve mimari ürünün ait olacağı yerin sınırlarını belirlemeyi hayli güçleşmiştir. İklimsel bölge, haritada belirlenmiş şehrin sınırları, milli sınırlar, aynı dini paylaşan toplumların sınırları ya da aynı kültürü paylaşan ülkelerin sınırları gibi kavrayışlar tasarım etkinliği açısından giderek anlamını kaybetmeye başlamıştır.²⁸⁵ Sınırları belirlemenin imkânsızlaşması pratikte bu seçimin keyfi bir biçimde yapılmasını beraberinde getirmektedir.

Aynı durum zamansal sınırların belirlenmesi için de geçerlidir. Bir yeri bir uçtan bir uca ne kadar zamanda kat ederiz? Bir yerde gerçekleşen olaydan ne kadar zamanda haberdar oluruz, bu bizi ne kadar zamanda etkiler, hangi tarihsel dönem bize daha yakın, bu yerin ya da mimari ürünün zamanı nedir gibi sorulara verilebilecek cevaplar artık doğrudan fiziksel deneyimle ilgili değildir.

Harvey, modernleşme sürecinde "nasıl bir zamandayız?" sorusunun Aydınlanma düşüncesinin basit matematiksel varsayımlarına meydan okuyacak biçimde felsefe gündemine yerleştiğini söylemektedir.²⁸⁶ Yakın bir geçmişte Aydınlanma düşüncesi tarafından birleştirilmiş olan fiziksel ve toplumsal zaman duyguları

²⁸⁵ Massey, Doreen; "Power Geometry and Progressive Sense of Place", Mapping The Futures, 1993, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routledge, London. s:59-69

²⁸⁶ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:292

zaman-mekân sıkışmasıyla bir kez daha ayrışmaya başlamıştır. Böylece zamanın doğasının ve anlamının yeni biçimlerde araştırılması, sürekli olarak yeniden değerlendirmesi, sanatçı, düşünür ve araştırmacı için -tıpkı bu tezde olduğu gibi- bir gereklilik haline gelmektedir.

Aydınlanmanın mutlak mekân ve mahal konusundaki kesinlik duygusu yerini, bir mahaldeki olayların birkaç başka mahalde derhal dallanıp budaklanmasını mümkün kılan değişken bir görelî mekân kavrayışının yarattığı güvensizlik duygusuna bırakmıştır.

"Bilginin zamanı, medyanın ivmelenen hızı ve İnternet'in sanal zaman ve uzamıyla birlikte, deneyimin zamanından dışlanmıştır. Bilginin zamanı ve deneyimin zamanı ayrılmamışken, yüksek mekânları ve dinsel görsel gösterileriyle Gotik katedraller, baskın medyaydı. Fakat matbaanın ve daha sonra da fotoğrafın gelişimi (yani seri üretimin ivmelenmiş ekonomileri) ile birlikte, bilgi deneyimden ayrılmaya başladı. Zamanını geri kazanmak için bir çabayla, deneyim maddeyi görüntüye dönüştürdü. Mimarlıkta bu, ilk olarak "postmodernizm" in pastiş cephelerinde görülebilir. "Artık "wish you were here" (keşke burada olsaydın) resimli kartpostal imgesi, sesli medya iletisinin mimari karşılığı olmaya başlamıştır. 287"

Eğer Jameson'ın²⁸⁸ dediği gibi, "deneyimin hakikati artık içinde ortaya çıktığı yer ile örtüşmez" ise, dünyanın bütün mekânlarını kucaklıyor ise, o zaman şöyle bir durum doğar: "bireysel deneyimin sahici olduğunu söyleyebildiğimiz takdirde, bu deneyim gerçek

²⁸⁷ Davidson, Cyntina C.; "Anytime Konferansı için Sunuş", 1999, Anytime Corporation, Ankara

²⁸⁸ Jameson, F.; "Cognitive Mapping", Nelson and Grossberg içinde (der.), 1988 (Harvey, David; a.g.e., 1990, s:349)

olamaz; aynı içeriğin bilime ve anlamaya dayanan biçimi gerçek ise, o zaman da bu içerik bireysel deneyimle yakalanamaz. Bireysel deneyim her zaman için sanat yapıtlarının hammaddesini oluşturduğundan bu durum başta mimarlık olmak üzere tüm sanatsal üretim biçimleri açısından derin sorunlar yaratmaktadır.²⁸⁹

2.4.2 Zaman ve Mekânın Çöküşü

Ulaşım ve iletişim zamanının kısalması nedeniyle mekânsal engellerin giderek ortadan kaybolması mevcut mekânsal farklılıkların ve yerel nedenselliklerin ortadan kalkmasına neden olur. Örneğin küresel sermaye için mal üretim yeri, üretim bilgisinin [know-how] geliştirildiği yer değildir. Kısa zamanda maksimum kâr hesabına bağlı olarak, mekânsal örgütlenmelerin yerini zamansal örgütlenmeler alır. Daha somut bir örnekle ifade etmek gerekirse, geç kapitalist üretim sistemine göre hiçbir otomobil fabrikası otomobilin tamamını belli bir yerde üretmez. Parçalar dünyanın çeşitli yerlerinde üretilerek uygun görülen yerde montajlanır. Böylelikle dünyanın farklı yerlerindeki küçük ya da orta ölçekli atölyelere dağıtılmış üretim, ekonomik kriz zamanlarında fazla mal birikimine mahal vermez. Küçük gruplara bölünmüş işçiler, modern teorilerin öngörüsünün tersine feodal yapılanmalar içinde üretirler ve belli bir mahalde yoğunlaşamadıkları için sendika benzeri örgütlenmelere gidemezler.

Finans sektörü, parayı ifade eden rakamları, durmaksızın yerel borsaların açılış ve kapanış saatlerine göre dolaştırır. Her gün okyanusları aşarak dünyayı dolaşan para, kârlı bulunan yerlerde kısa süre konaklatılır. Hizmet sektörü de mekânsal engelleri aşarak

²⁸⁹ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:293

dünyanın çeşitli yerlerinde yapılır. Örneğin Hindistan'daki bir "çağrı merkezi" [call-center] New-York'taki pizza siparişini alarak bunu internet üzerinden sipariş verilen yere en yakın pizzacıya iletir. Büyük şirketlerin emek yoğun muhasebe işleri üçüncü dünya ülkelerindeki çalışma merkezleri ile anlık veri akışına bağlı olarak yürütülür.

Günümüzde yaşanan buna benzer gelişmelerin hepsi olayların ve eylemlerin belirli bir yer içinde yalnızca o yerin nedenselliklerine ya da tarihselliklerine bağlı olarak gelişme gösteremeyeceğine işaret etmektedir. Bu nedenle Soja, Coğrafya disiplini mekân olgusunu hem çok sabit, değişmez, hem de çok soyut ve sayısallaştırılmış biçimlerde temsil edilmesi nedeniyle eleştirmiş, zaman-mekan-toplum varlığı arasındaki üçlü diyalektiğin kuramsallaştırılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.²⁹⁰ Soja'nın ileri sürdüğü gibi, tarihsel bilinç toplumsal kuram içine öylesine yerleşmiştir ki tarihsel imgelem coğrafi olanı yok etmektedir.²⁹¹ Bu durumun karşısında Foucault, "tarihin sadece zamansal ve kronolojik değil, aynı zamanda mekânsal ve ilişkisel olduğu önermesiyle "art zamanlılık" yerine "eş zamanlılık"ın toplumsal olguların çözümlenmesinde daha etkili olduğunun üzerinde durmaktadır.²⁹²

Zaman-Mekân sıkışması, belli bir yere ilişkin sorunları, konuları, özellikleri o yerin nedensellikleri ile açıklamamıza izin vermez. Örneğin İstanbul'un problemleri ne İstanbul il sınırı içinde anlaşılabilir, ne de yalnızca İstanbul'daki tarihsel olaylara bağlı olarak çözümlenebilir. Gecekondulaşmadan, trafiğe, turizmden,

²⁹⁰ Soja, E.W.; *Postmodern Geographies, The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, 1990, Londra, Verso s:323

²⁹¹ Soja, E.W.; a.g.e., s:323

²⁹² Foucault M. *The Archeology of Knowledge*, A. M.Sheridan Smith (çev.), 1972, New York, Pantheon Books

sermaye hareketlerine kadar her türlü konu küresel hareketlerden etkilenir. Semt, şehir, bölge, ülke gibi mekânsal kavramsallaştırmalar anlamını yitirir. Yerler arasındaki etkileşim, böylesi örgütlenme sınırlamalarına girmeden doğrudan gerçekleşir.²⁹³

Zaman-mekân sıkışmasının sonuçlarından biri de herhangi değildir; herhangi bir zaman, herhangi bir mekân, herhangi bir yer, herhangi bir mimarlık...vb.” Herhangi bir zaman, zamanın çökmesi sonucu zamanı ileriye taşıma olanağının kalmayışı halinde ortaya çıkan bir insan duyumlu zaman yorumudur. Başka bir deyişle geleceğe ilişkin bir projenin oluşturulamaz hale gelmesidir. Bunun oluşturulamaz hale gelmesi kuşkusuz hızla ilgilidir ve toplumsal projelerde nedenselliğin [casuality] yerini olumsuzluğun [contingency] almaya başlamasıyla yakından ilişkilidir.²⁹⁴ Aydınlanma dönemi ile birlikte modernitenin kestirilebilir gelecek anlayışı, doğa bilimlerin birbirini izleyen neden-sonuç ilişkisine dayanan tekrarlanabilir, zorunlu nedensellik anlayışının toplumbilimlerine taşınmış olması dolayısıyla tekin görünmüştür.²⁹⁵ Bu da, araçsal rasyonel bir mantık içinde, sosyal mühendislik projelerine yol açmıştır. Ama bu yaklaşım günümüzde sorunlu görülmektedir.²⁹⁶

²⁹³ Sassen, Saskia; “Bitişik Zamansallıklar: Yeni Bir Bölge Üretmek”, Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, C.C. Davidson (ed.), 1999, Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara. s.116-123

²⁹⁴ Massey, Doreen; “Power Geometry and Progressive Sense of Place”, Mapping The Futures, 1993, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routledge, London. s:59-69

²⁹⁵ Harvey’in ifade ettiği şekliyle, “Toplumsal teori her zaman toplumsal değişim, modernleşme ve devrim (teknik toplumsal, politik) süreçleri üzerinde yoğunlaşmıştır. İlerleme toplumsal teorisinin konusudur, tarihsel zaman ise birincil boyutu. Zaten ilerleme mekânın fethini, bütün mekânsal engellerin yıkılmasını ve nihai olarak ‘mekânın zaman aracılığı ile yok edilmesi’ni içerir. Mekânın olumsal bir kategoriye indirgenmesi, ilerleme kavramının içerisinde mündemictir. Modernite, modernizasyon yoluyla ilerleme sorunuyla bağlantılı olduğuna göre, bu tema üzerine yazılanlar, zamansallığı mekân ve mahal içinde olma yerine oluşum halinde olma sürecini vurgulamıştır (Harvey, David; a.g.e., 1990, s:232).

²⁹⁶ Tekeli, İlhan; a.g.e., 1999, s:238

"Herhangi bir zaman" dünyasının mimarlığında ise, şimdinin geçmiş ve gelecekle bağları koparılmıştır. Mimarlık şimdinin mimarlığı olacaktır. Yani, herhangi bir zamanın mimarlığı, geçici [ephemeral] olmak durumundadır. Her an yeniden kurulan bir bina, yeniden biçimlenen bir kent söz konusu olacaktır. Bu, sürekli, hiç bitmeyen bir mimarlık etkinliğidir."²⁹⁷

Mimarlık etkinliğinin herhangileşmesi, herhangi bir zaman ve herhangi bir yer sorunun yarattığı bilgi kriziyle yakından ilişkilidir. Modern mimarının bilgi krizi, her şeyden önce mimari ürünün bağlardan, bağlamdan, kendini anlamlı kılacak bir çerçeveden koparak yalnız kalması, yersizleşmesi daha doğrusu böyle bir çevre bulamaması, tekil bir vaka olmanın ötesine geçememesidir.

"Mimari ürünün anlamını mimarlık tarihi ve mimarlık eleştirisi metinlerinden aldığı bir durumda, bağlam "anlatı" tarafından kurulur. Yapıların tekil durmamalarının, yalnız kalmamalarının teminatı, anlatının başkaları tarafından da anlaşılması, benimsenmesi, bir konvansiyona aracılık etmesidir. Etmediği noktada ürünlerin, arasındaki bağ çözülür, nesnelere yalnız kalır. Bu çağımızda sık karşılaşılan bir durumdur. Mimarların, mimar adaylarının o anlatılardan koştukları durumlarda, hatta çoğu zaman hiç bir zaman içine girmemiş olduklarında, dergilerde, kitaplarda ard arda dizilmelerine alışılmış binaların neden bir arada durdukları da anlaşılabilir. Ancak onlara her yerde rastlandığı için "önemli" olduklarından da kuşku duyulmaz. Böylelikle bir sis perdesi oluşur. Bu mistifikasyonu besleyen bir sis perdesidir. İşte mimarlık ortamlarının en çok şikayet konusu olan "bilinçsiz taklit" (ardını

²⁹⁷ Tekeli, İlhan; a.g.e., 1999, s:238

*okumadan kopya çekme) bu mistifikasyonun sonucudur. Olumsuz vurgu genellikle "taklidi yapan" üzerinedir. Taklit edenin bilinçsizliğinden dem vurulur. Çözüm "kültür ve eğitim" ortamında aranır. Ancak bu çaresiz ve umutsuz bir arayıştır. Her zaman "yeterince" kültürlü ve eğitilmiş olmayan meslektaşlar, yapımcılar, kullanıcılar olacaktır. Tarihte herkesin yeterince kültürlü olduğu bir an herhalde hiç olmamıştır. Sorun, nesnelere bir arada durmasının anlatıların üstüne kalmış olmasındadır."*²⁹⁸

Zaman ve Mekânın çöküşünün modern dünyada yarattığı nesnelere, binalar, şehirler kendi kendilerine konuşmazlar; daha doğrusu sürekliliği olan bir dil, sohbet ortamı kuramazlar. Dilleri, kozmopolitlikle, köksüzleşen bireylerle karşılaşınca dilsizliğe, dahası kakofoniye dönüşme problemiyle karşı karşıyadır. Zaman ve mekânın çökmesi, zaman ve mekân sıkışmasının yarattığı yön duygusu yitiminin ve parçalanmanın sonucudur; bazı kuramcılar görüşüne göre²⁹⁹, toplumsal yaşamın maddileşmiş ve hissedilir boyutları olarak zaman ve mekânın ortadan kalkması distopik bir kâbusa neden olur.³⁰⁰ Bu açıdan bakıldığında, eğer mimarlık, insana mekânın deneyimlenmesi yoluyla nerede olduğuna dair bir farkındalık kazandırmakla yükümlüyse, tarihin hiçbir döneminde bu denli derin bir krizin içinde olmamıştır.

2.4.3 Zaman-Mekân Sıkışmasına Karşı Tepkiler

İletişim teknolojisinin tekdüzeleştiriciliğine, küreselleştiriciliğine tepkiler eş zamanlı olarak gelişmektedir. Bunlar kabaca, kişisel ve

²⁹⁸ Bilgin, İhsan, "Aldo Rossi'nin Ardından", Yapı Dergisi, Ekim 1997, İstanbul, s:96-100,

²⁹⁹ Brunn ve Leinbach özellikle bu tür bir "çöken mekân ve zaman"ın yapısını ayrıntılı biçimde açıklamışlardır.

³⁰⁰ Urry, John; a.g.e.,1995, s:40

kolektif kimlik arayışları, insanların ve grupların kendi varlıklarını ortaya koyma ihtiyaçları, küresellik – yerellik tartışmaları (milliyetçilik, etnik ve marjinal grupların kimlik kazanma arayışları) ve evrensellik – özgüllük (bireysellik) tartışmaları şeklinde özetlenebilir. Tüm bular 20. yy'ın ikinci yarısından bu yana sosyal bilimlerin ortak ilgi alanı içersinde yer almaktadır.

Zaman-mekân sıkışmasına karşı tepkilerin doğmasına neden olan oldukça temel bir itki vardır. Harvey, bunu ekonomik alandaki gelişmelerle ilişkili bir paradoks olarak yorumlar: "*Mekânsal engellerin önemi ne kadar azsa, mekân içindeki yer çeşitlenmelerine sermayenin duyarlılığı da o kadar büyük olur*"³⁰¹. Buna göre, mekânsal sınırların çöküşü, mekânın öneminin azaldığı anlamına gelmemektedir. Mekânsal engeller ne kadar az belirginse, kapitalist şirketlerin, yönetimlerin, çevrenin mekân boyunca çeşitlenmesine yönelik duyarlılığı o kadar büyük olmaktadır. "*Mekânsal taşıyıcılar azalırken, dünya mekânlarının içerdiği şeye karşı çok daha duyarlı hale geliriz*".³⁰² Mekânsal engeller çökerken, yerin ve işgücünün özgüllüğü, yere ilişkin yatırımcılığın, yönetimin, yapıların, tarihin, çevrenin ve benzerlerinin karakteri önemli hale gelmektedir. Ve bu bağlam, yerlerin sermayeyi, vasıflı çalışanları ve özellikle ziyaretçileri cezp edecek şekilde giderek farklı bir imaj oluşturma; çevre, yer ve gelenek havası yaratma gerekçelerini açıklamaktadır.³⁰³

"...mekân ne denli birleşik hale gelirse, toplumsal kimlik ve eylem açısından parçalanmanın özellikleri o denli büyük önem kazanır. Örneğin sermayenin yeryüzünde serbestçe dolaşımı, bu sermayenin

³⁰¹ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:293

³⁰² Harvey, David; a.g.e., 1990, s:294

³⁰³ Bu durumu, tezin "*Yerin –Yeniden- Üretimi*" bölümünde daha ayrıntılı biçimde ele alacağız.

*cazip bulacağı mekânların tikel niteliklerini ön plana çıkarır. Yeryüzündeki çeşitli toplulukları birbirleriyle rekabet içine sokan mekân daralması, beraberinde yerleşmiş rekabet stratejilerine ve bir mahali özel kılan ve ona rekabet gücü kazandıran şeyler konusunda özel bir bilincin gerçekleşmesine yol açar. Bu tepki, artan ölçüde türdeş ama parçalanmış bir dünyada bir mahalın tanınmasına ve benzersiz niteliklerinin geliştirilip ortaya konmasına çok daha büyük önem verir.*³⁰⁴

Böylece hem fiziksel hem de mamul çevreye yönelik artan ilgi, insanların, politikacıların, işverenlerin, dolayısıyla da tasarımcıların hem yerlerin birbirinden farklı görünmelerini sağlama hem de onları belirli bir çağdaş çevre ile yer imajı, özellikle de doğa imajı ile tutarlı kılma yönünde bir çaba içine girmelerine neden olmaktadır.³⁰⁵

Küreselleşme karşısında yerelliğin, evrensellik karşısında tikelliğin veya özgüllüğün önem kazanması yirminci yüzyıl başından itibaren canlı bir antika pazarının ve farklı yerlere ve zamanlara ait el sanatları piyasasının ortaya çıkışının nedenini de açıklamaktadır.

Mimarlık tarihi içerisinde İngiltere’de William Morris’in, Viyena’da el sanatları hareketini, yüzyıl başı Fransa’sını işgal eden art nouveau stilini, bölgeselci akımları, Türkiye’de Cumhuriyet dönemi mimarlığında ulusal akımlarla birlikte yerellik arayışlarını doğrudan veya dolaylı olarak zaman-mekân sıkışmasına karşı gelişen bu tepkilerle açıklamak olanaklıdır. *“Şikago’da Louis Sullivan, Paris’de Gaudemar gibi mimarlar da benzer biçimde yeni işlevsel ihtiyaçları karşılarken aynı zaman da işgal edilen mahalın ayırıcı niteliklerini kutsayan mahalli renklere ağırlık veren yeni üslup arayışlarına*

³⁰⁴ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:304

³⁰⁵ Urry, John; a.g.e.,1995, s:242-244

giriyorlardı. Mekânın artan ölçüde soyutlaşma süreçlerinin orta yerinde mahalın kimliği yeniden öne sürülüyordu".³⁰⁶

Bütün bu eğilimler, aynı zamanda mekânsallaşmış bir 'ötekiliğin' serpilip gelişebilmesi açısından sayısız olanak sunmaktadır. Bir bütün olarak ele alındığında Modernizm, yer karşısında mekânı, yaşanan an karşısında geçmişi içeren diyalektiği çeşitli biçimlerde ele almıştır. Evrenselliği ve mekânsal engellerin çöküşünü yüceltirken, aynı zamanda mekân ve yer kavramlarına yerel kimliği örtük olarak güçlendiren tarzda yeni anlamlar kazandırmıştır"³⁰⁷ Zaman-mekân sıkışması ve zaman ve mekânın çöküşü karşısında yerlerin bu anlamda güçlenmesi, önemli hale gelmesi, yer ve yerelin yapısı konusunda yeni kuramsal çabaları gerektirmiştir. Özellikle Bachelard, Benjamin ve Lefebvre ait kimi erken metinler 1990'larda etkili olmuşlardır.³⁰⁸ Genel bir bakışla bu çalışmalarda yer, bir teorinin özel bir durum karşısında nasıl yorumlanması gerektiği sorusunun bir parçası olarak ele alınmaktadır.³⁰⁹

Tezin birinci bölümünde incelediğimiz altmışlardan bu yana mimarlık kuramında önemli bir konuma sahip yer kuramsallaştırmalarının ve evrensellik ile yerellik diyalektiğini bilinçli bir şekilde eleştirel bölgeselcilik ile kavramsallaştırma çalışmalarının nedenlerini de bu çerçevede içerisinde açıklamak olanaklıdır. Dolayısıyla iki ayrı düşünce kanadı olarak evrenselcilik ve tikelcilik, küreselleşme ve yerellik bir birinden ayrı ele alınması mümkün olmayan olgulardır. Bu durum aynı zamanda "*Yersizleşmenin Kavramsal Boyutları*" başlığı altında elde ettiğimiz sonuçla da

³⁰⁶ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:305

³⁰⁷ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:305

³⁰⁸ Urry, John; a.g.e.,1995, s:41

³⁰⁹ Harvey, D.; From Space to Place and Back Again: Reflections on The Condition of Post-modernity, 1993, Routledge, London

örtüşmektedir. Yersizleştirme ve yurtsuzlaştırma harekâtı aralıksız süren bir yeniden yurtlulaştırma ile birlikte durmaksızın yürütülmektedir. Küreselleşme ile iflas eden yaşam biçimsel kodların yerini yenileri almaktadır. Kapitalizm bir yandan eski yapıları çökertirken yerine yenilerini koyarak kelimenin tam anlamıyla yerleri yeniden üretmektedir. Dolayısıyla yersizleşme tamamlanmakta olan bir süreç olarak değil durmadan gelişme gösteren bir ara yüz, ara evre olarak yorumlandığı takdirde yerlerin artan öneminin ve durmaksızın yeniden üretilmelerinin nedeni kavramsal boyutta da açıklanmış olmaktadır.

2.5 BÖLÜM SONUCU

Bu bölümde, mimarlıkta yersizleşme olgusu iki ayrı çerçeve içerisinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki yersizleşmenin kavramsal boyutudur. İkincisi ise insanı çevreleyen, mimari ürünün konumlandığı fiziksel çevrede görülen yersizleşmedir.

Yersizleşmenin kavramsal boyutu, 20. yüzyılın neredeyse tüm disiplinlerini etkileyen, yönlendiren iki ayrı düşünsel okul çerçevesinde ele alınmıştır. Bunlar görüngübilim ve yapısalcılıktır. Ünlü düşünür Husserl tarafından geliştirilen görüngübilim, evreni insan algısı, bilinci ve deneyimine bağlı görüngüler olarak yorumlama ve kavrama amacı çerçevesinde konumlanmıştır. Burada görüngüler, geleneksel felsefede olduğunun tersine özlerin bir yansıması ya da bunlardan bağımsız etkiler değil, özlerin kendisidir. Görüngülerden bağımsız mutlak özler var olmadığından, mutlak bilgiye dayalı kurmaca sistemler yoluyla bunlara ulaşmaya çalışmak da anlamsızdır. Husserl'in görüngübilimini varoluşçu düşünme sistemi içerisinde geliştiren Heidegger'e göre matematik ve fizik disiplinlerinin kullandığı üçlü koordinat sistemine bağlı tanımlanan "mekân" ve mekanik saate ait zaman böyle

sistemlerdir. Gerçekliği buna benzer sistemler içerisinde aramak, bunları gerçeklik olarak kabul etmek, modernleşmenin en derin sorunlarından birine, yabancılaşmaya neden olmaktadır. Bu nedenle, doğrudan deneyimimizle idrak ettiğimiz, ağaç, su, toprak, mevsimler gibi şeylere geri dönmek, bunlar üzerinde sürekli yeniden düşünmek, bunlarla aramıza giren zihinsel sistemlere şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Pek çok yabancılaşma biçiminde olduğu gibi, modern insanın içinde yaşadığı çevreye yabancılaşmasının kaynağını da bu çerçevede ele almak gereklidir. Çevreyi var eden şeyleri doğrudan deneyimleyemeyen, bunları kendi gerçekliklerinden bağımsız sistemlerle kavramaya, yönlendirmeye ve düzenlemeye çalışan modern insan, çevrenin özgöl karakterini, farklılıklarını, zaman içerisinde kültür yoluyla edinilen iletişimsel gücünü yok etmektedir. Birinci bölümde incelediğimiz mimarlıktaki yer kuramları, önemli ölçüde bu sav üzerinde temellenmektedir. Tezde, yerleri yer yapan niteliklerin giderek azaldığı; insanın çevresine bakarak nerede, hangi kültürel yapıya, tarihsel sürece göre oluşmuş bir çevre içerisinde olduğunu anlayamadığı; buna bağlı olarak aidiyet, kimlik, özgöl deneyim vb. sorunlarla karşılaştığı bu sürece "yersizleşme" adı verilmiştir. Mimari tasarım etkinliği açısından ise yersizleşme, tasarıma konu olan ürünün ait olduğu yerin tasarım sürecinde giderek azalan ölçüde etkili olmasıdır. Mimarlıkta görüngübilimden kaynaklanan yer kuramlarının hemen hepsi, bu durum karşısında şeylere dönüş ilkesi uyarınca yerlerin deneyimle elde edilen karakterinin ortaya çıkarılmasına, mimari tasarımın ise bu kaynaktan beslenmesi üzerine odaklanmışlardır. Sorunun aynı zamanda, yersizleşme sürecine karşı konulması gerekliliği üzerine kurulu ahlakbilimsel bir boyutu da vardır.

Yersizleşmenin çözümlendiği diğer kavramsal boyut ise yapısalcılık gerevesinde ele alınmıştır. İsviçreli dilbilimci Ferdinand de

Saussure'ün ölümünden sonra öğrencilerine "Genel Bilim Üstüne Dersler" başlığıyla yayımlanmış derslerinde ortaya attığı düşüncelerden çıkılarak çatısı kurulmuş bir düşünme biçimine işaret eden yapısalcılık, gerçekliği varsayılan olguları tanımlanan yapılar içerisinde inceler. Yapıların öğeleri hem birbirlerine hem de yapının kendisine ayrılmaz bir biçimde bağlıdır. Öğelerin tek başlarına belirli anlamları yoktur. Öğeler yan yana gelişleri, birbirlerine göre konumlanışları ile anlam kazanırlar. Yapısal sistem, yani bir araya geliş biçimleri nedeniyle yapılar her zaman öğelerin toplamından daha fazlasını ifade ederler. Bir ezgideki notalar, bir cümledeki kelimeler, harfler, sesler bu öğelere örnek gösterilebilir. Bu düşünce okuluna göre, bir mimari ürünü oluşturan kapı, pencere, tuğla, kolon, duvar vb. gibi öğelerin kendilerine odaklanmaktan çok bunların yerlerine, bir araya geliş biçimlerine, konumlanışlarına odaklanmak gereklidir. Bir mimari ürünü de salt kendi bütünlüğü içinde kavramak mümkün değildir. Ürünün hem düşünsel, duygusal, kültürel vb. hem de fiziksel alanda diğer öğelere göre belirlenebilen bir yeri, ait olduğu bir yapısal sistemi, dizgesi vardır. Mimari ürününün ait olduğu bu yapısal sistem ile ilişkiselliğini, anlamlanma şeklini anlatan kavram ise "bağlam"dır. Bağlam terimi, genel kullanımda "*Herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısı, kontekst*"³¹⁰ anlamına gelmektedir. Dilbilimsel açıdan ise, "*Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst*"³¹¹ olarak yorumlanmaktadır. Bağlam, bir yandan mimari ürünün varoluşunu nedensellendiren bir amaca hizmet ederken bir yandan da ürününün eleştirisinin yapılmasına olanak tanıyan bir çerçeve sunar. Genel anlamda, mimari dil, fonksiyonel ilişki, üslup, ideolojik dizge,

³¹⁰ Türkçe Sözlük, "bağlam", Türk Dil Kurumu, 1988, Ankara

³¹¹ Türkçe Sözlük, "bağlam", Türk Dil Kurumu, 1988, Ankara

her çeşit kategorik kavrayışa olanak tanıyan tipolojik çözümlene vb., ürünün bağlamı olarak ileri sürülebilir. Bu durumda ürünün yeri, ele alınan dizge içindeki pozisyonu, anlamı olarak yorumlanır. Bağlamın bir diğer biçimi ise mimari ürünün konumlandığı fiziksel çevreye, coğrafi bölgeye yani yerine ait niteliklerin, karakterin, imgenin vb. yapısal bir sistem olarak kabul edilmesidir. Bu durumda ürünün nitelikleri ile yerin nitelikleri arasındaki ilişkisellik ürünün bağlamı olarak görülüp algılanır. Bu, basit anlamda biçimsel uyum, benzeşme olarak tasarım sürecini etkileyebileceği gibi, karşıtlık, tamamlama vb. nosyonlarla da tasarım sürecine dâhil olabilir. Aslolan yerin, niteliklerine bağlı olarak yapısal bir dizge olarak sunulması ve mimari ürünün dizgeye dâhil bir öge olarak gösterilmesi, kabul edilmesidir. Yapısalcı kavrayış içerisinde yersizleşme ise hangi şekilde ele alınırsa alınsın bağlamın iflas etmesi, kurulamamasıdır. Mimari ürünün, hem/ya düşünsel boyutta hem/ya da coğrafi, fiziksel çevre boyutunda ait olabileceği bir dizgenin bulunamaması veya kurulamaması dolayısıyla mimari ürünün kendine ait bir yerinin olamayışı, tekil bir öge olmanın ötesine geçemeyişidir. Bu anlamda yersizleşme bağlamsallıkların çözülmesi, iflas edişini anlatan bir süreci tanımlar.

Bağlamsallıkların, yapıları oluşturan dizgelerin çözüştürülerek parçalanması, yok edilmesi, birbiri içinde eritilmesi, ayrıştırılmış disiplinler bakışlardan kurtularak ortak bir düşünce düzlemine geçilmesi ve bu yolla aklın, düşüncenin özgürleştirilmesi, yaratıcılığın önünün açılması, gibi bir amaç etrafında toplanan düşünme biçimleri ise post-yapısalcılık çerçevesinde konumlanmışlardır. Bu düşünme biçimi, yapısalcılığın inşa edici nosyonu karşısında yıkıcı, tahrip edici, hâkim ideoloji, iktidar karşısında konumlanıcı (çünkü iktidar her zaman yapıların gücünden

beslenir) bir nosyona sahiptir.³¹² Temel eleştiri noktası yapısalcılığın savunduğunun tersine hiçbir dizgenin ya da yapının özerk ya da kendine yeter olamayacağıdır. Bu niteliklerinden dolayı “yersizleşme” post-yapısalcı düşünce okulu içerisinde son derece önemli ve temel bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Dizgesel anlatıların çökertilebilmesi, yetersizliklerinin veya geçersizliklerinin ortaya konulabilmesi için öğelerin, başka zeminlerde yeniden sorgulanabilmelerine imkân sağlanması amacıyla yerlerinden edilmesi, dolayısıyla kavramların, varsayımların düşünce yurtluklarından çıkarılması gerekmektedir. Bu düşünce biçimi ile kapitalist eylemsellikler arasındaki ilginç benzerlikleri ortaya koyan bir kavramsallaştırma Deleuze ve Guattari tarafından gerçekleştirilmiştir. İşledikleri “deterritoriliazion” kavramı Türkçede karşılığını “yersizleştirme”, “yurtsuzlaştırma” ya da “yersiz-yurtsuzlaştırma” ile bulmaktadır. Yersizleşmenin yalnızca felsefe metinlerindeki kavramlarla sınırlı olmadığı, toplumsal yapılardan fiziksel çevrenin üretimine kadar hayatın her alanını ilgilendiren bir olgu olarak kavramsallaştırılabilmesi açısından bu paralelliklerin kurulmasının son derece etkili yankıları olmuştur. Genel bir çözümleme ile Deleuze ve Guattari’nin yersiz-yurtsuzlaştırma kavramsallaştırmasına göre salt bireyle ilgilenen kapitalizm, kilise, aile, okul ve düşünülebiyecek her türden toprağa bağlı grubun toplumsal düzenleme yoluyla dağıtılması ya da “yurtsuzlaştırılması” amacı gütmektedir ve özü gereği şizofrenik bir dizgedir. Bununla beraber, kapitalizm işleyebilmek, kendi varlığını sürdürebilmek için bir takım toplumsal gruplaşmalara gereksinim duymaktadır. Bu nedenle yeni aile, devlet gibi gruplaşma biçimlerine, yani bir takım yeni toplumsallaşmaların yeniden gövdelenmesine, yer yurt edinmesine belli ölçüde izin vermektedir. Bütün bu olaylar aynı

³¹² Bu yönüyle de yapısalcılıktan bağımsız, özgül bir düşünce okulu olup olmadığı tartışmalıdır

anda ve hep birlikte olmaktadır. Bütün kültürlerin yaşamı bir yandan çökertilirken öbür yandan kapitalist gerekler doğrultusunda yeniden yapılandırılmaktadır. Dolayısıyla toplumsal ilişkilerde görülen yersizleşme, nihayete eren ya da yersizleşmiş bir ortam yaratan süreç değildir. Her zaman bir ara evre olarak görülmelidir.

Deleuze ve Guattari'nin yersizleştirme sürecinin kavramsallaştırılabilmesi için -bu tezde mimarlık kuramını da yakından ilgilendirdiğini savladığımız- temel önermesi, varlık yani şeyler, bedenler yerine oluşlara, olaylara odaklanmaktır. Somut varlıklar olarak bedenler, oluşların ortaya çıkardığı anlık sonuçlardır. Varlıklara, şeylere odaklanmak hem gerçekliğin zaman boyutunu yakalamamızı engeller hem de durağan ve sorunlu bir özne-nesne ve gösteren-gösterilen ikilemine neden olur. Antik dönemden beri farklı biçimlerde süregelen varlık ve oluşa dayalı bu tartışma, tezin "yer" bölümünde ayrıntılı biçimde incelediğimiz, mimarlıkta yer kuramının oluşturulmasına kaynaklık eden Husserl ve Heideggerci görüngübilimsel varoluşçu önermeleri sorgulamaya açar. Mekânsal ilişkiler, yalnızca görünür halde olan bedenler ve şeyler üzerinden kavranamaz, kavramsallaştırılamaz. Mevcut yapılı ya da doğal fiziksel çevre, yerlerin gerçekliğini kavrayabilmek ve tasarımda kullanabilmek için yeterli bir bakış açısı sunamaz³¹³. Dolayısıyla Schulz'un mimarlıkta yeri şeyler üzerinden kuramsallaştırması, La tendenza'nın morfolojik çözümlenmeleri, yerin karakterini, atmosferini, politik nosyonunu çözümlene yönündeki çalışmaları durağan bir varlık felsefesine karşılık geldikleri için sorunlu görülmektedir.

³¹³ O nedenle yersizleşme bölümünde "placelessness" ya da "non place" gibi durağan bir kavramsal karşılık yerine, "territory" gibi hareket, eylem alanını da anlatan bir kavramsallaştırma daha yararlı bulunmuştur.

Bu bölümde yersizleşme sorunu aynı zamanda -daha somut anlamda-, tarihsel perspektif içerisinde fiziksel alanda ya da bu alana yansımalarıyla da çözümlenmeye çalışılmıştır. Fiziksel alanda yersizleşmenin mimarlık uygulamalarını etkileyen bir olgu olarak ortaya çıkması, bir düşünce kategorisi olarak "yer"in "zaman ve "mekân" olarak ayrıştırılmaya başlaması ile olmuştur. Bu aynı zamanda yaygın kullanılan bir ifadeyle modern zamanların başlangıcı olarak da ifade edilebilir. Birinci bölümde kapsamlı bir şekilde çözümlenmeye çalıştığımız soyut ve eşdeğer bölümlenmiş zaman ve mekân kavrayışlarının geçerlilik kazanması, yerlerin birbirlerinden bağımsız ve kendi anlamlarını yaratan adacıklar olarak kavranamamasına yol açmıştır.

Rönesans Döneminde yaşanan başlıca iki gelişme bu duruma ivme kazandırmıştır. Bunlar, Öklid geometrisinin geliştirilmesi ile elde edilen perspektif kurallarının belirlenmesi ve mekanik saatin yaygınlaşması ile geniş toplumsal kitlelerin kullanmaya başladığı ortak bir takvim sistemi ile özetlenebilir. Her iki gelişmenin de yerin anlamsal gücünü çözen ve zaman ve mekân kategorilerini mitsel algılayıştan kuramsal algılayış düzlemine çeken derin etkileri olmuştur. Yerler artık konumlarıyla, boyutlarıyla, göreceli uzaklıklarıyla birbirleriyle karşılaştırılabilir, hesaba katılabilir, kuramsallaştırılabilir kavrayışlar olarak mimarlığın ve yapıların temsiliyet alanından göreceli olarak uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu durum aynı zamanda, fiziksel gerçekliğe işaret eden yapıyı ve onun inşasına yönelik bilgiyi, yere bağlı olmaktan çıkarma sürecine sokmuştur. Soyutlama yoluyla taşınır hale getirilebilen uygulamaya yönelik kuramsal bilgi, yerlerin birbirleriyle arasındaki farkların giderek azalmasına yol açan süreci başlatmıştır. Yer algısının, birbirinden bağımsız adacıklar olmaktan çıkıp birbiriyle soyut mekânsal kurallar aracılığıyla bağlantılı parçalar haline dönüşmesi, düzenlemelerin yapı ölçeğinden, kent, bölge, ülke ölçeğine kadar

doğruluğu varsayılan bütüncül planlamalar aracılığıyla yapılmasını sağlamıştır. Bu durum yersizleşme sürecinde hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Zamanın, yere özgü doğa ya da insan etkinliklerinin döngüsellığı olarak algılanması yerine uzaktaki yerleri de bağlayan genel bir tarih bilinci çerçevesinde algılanışı, tasarım ve planlama süreçlerini geleceğin öngörülüp bilinçle yönlendirilebildiği bir araç haline dönüştürmüştür. Tasarımın araçsallaşarak doğanın ya da zaman ve mekânın boyunduruk altına alınması gibi ortak amaçlar çerçevesinde yürütülmesi fiziksel alanda görülen yersizleşmenin kökeniyle ilgili temel bir sorunsaldır.

Zaman ve Mekânın soyut kategoriler ve sayılarla ifade edilmesi, hem temsiliyet zemininde hem de günlük yaşama ilişkin uygulamalarda bir "türdeşleşme" [homogenization] olgusunu gündeme getirmiştir. Bu aynı zamanda "zaman" ve "mekân" kabulleriyle temsil edilmeye çalışılan fiziksel çevrenin ve bunları oluşturan öğelerin birbirleriyle ikame edilebilirliğiyle ve alınıp satılabilirliğiyle doğrudan ilişkilidir. Modern zamanların en belirgin niteliklerinden biri olarak kabul edilebilecek zaman ve mekânın metalaşması, mimari ürünün yeriyle kurduğu mitsel ilişkiyi parçalamakla kalmamış mimarlığı da mekânın metalaştırılması yolunda araçsallaştırmıştır.

"Zaman ve mekânın içinin boşaltılması" başlığı altında verdiğimiz yersizleşme sürecini hızlandırarak zaman ve mekân kabullerinde niteliksel bir farklılığa neden olan dönüşüm ulaşım ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerle ortaya çıkan "zaman-mekân sıkışması" ile mümkün olmuştur. Zaman-mekân sıkışması tasarıma konu olan ya da tasarım ürününü çevreleyen yerlerin kendilerinden çok uzakta olan etkilerle şekillenmeye başlamalarıdır. Faks, televizyon, bilgisayar ve bugün internet gibi elektronik iletişim teknolojisi bu duruma ivme kazandırmıştır. Yakın olanın uzak, uzak

olansa yakın olabildiği bir ortamda, mimari ürünün de yalnız yakın çevresine değil, kendi zamanına da yabancılaşması söz konusudur. Herhangi bir yerde ve herhangi bir zamanda üretilmiş olan üslup, tarz, biçim, üretim şekli, fikir, bağlantısız ve bağlamsız bir şekilde bir araya gelebilmektedir. Yerlerin fiziki gerçekliğinin yerini imajların ve yaşam biçimlerinin bağlantısız birlikteliğinin alması, tasarım ürününün bulunduğu yerle ilişkilerinin kopması anlamına gelmektedir.

Zaman-mekân sıkışmasının mimarlık etkinliği açısından en belirgin sonuçlarından biri de tasarıma konu olan yerlerin sınırlarının bulanıklaşması ve olayların ve eylemlerin belirli bir yer içinde yalnızca o yerin nedenselliklerine ya da tarihselliklerine bağlı olarak gelişme gösteremeyeceğinin belirlenmesidir. Mekânsal düzenleme gerektiren her türlü etkinlik, mahal, bölge, ülke vb. sınırlamaları aşarak giderek artan ölçüde küresel etkiler altında yürütülmek zorundadır. Bu aynı zamanda geçmiş, gelecek ve şimdi arasında sınırların erimesi, bekleyiş kültürünün yok olması ve uzun vadeli değerlendirmelerin ve planlamaların geçerliliğini yitirmesi anlamına da gelmektedir. Özetle Aydınlanma döneminin çok güvenilir, nesnel zaman ve mekân kategorilerinin, toplumsal eylemlerde iş göremez hale gelişi, "zaman ve mekânın çöküşü" olarak yorumlanabilir.

Ne var ki fiziksel alanda görülen yersizleşme sürecine tepkiler de eş zamanlı olarak gelişmektedir. Kişisel ve kolektif kimlik arayışları, insanların ve grupların kendi varlıklarını ortaya koyma ihtiyaçları, küresellik – yerellik tartışmaları (milliyetçilik, etnik ve marjinal grupların kimlik kazanma arayışları) ve evrensellik – özgüllük (bireysellik) tartışmaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Bütün bu eğilimler, aynı zamanda mekânsallaşmış bir 'ötekiliğin' serpilip gelişebilmesi açısından sayısız olanak sunmaktadır. Burada yersizleşmenin ancak hiçbir zaman sona ermeyen bir ara evre

olarak kuramsallaştırılmasıyla çözümlenebilecek bir diyalektik vardır. Mekânsal engeller veya sınırların çöküşü yerlerin öneminin azaldığı anlamına gelmemektedir. Harvey'in deyişiyle mekânsal engellerin önemi ne kadar azsa mekân içindeki yer çeşitlenmelerine de sermayenin duyarlılığı o kadar büyük olmaktadır. Mekânsal engeller çökerken, yerin ve işgücünün özgüllüğü, yere ilişkin yatırımcılığın, yönetimin, yapıların, tarihin, çevrenin ve benzerlerinin karakteri önemli hale gelmektedir. Ve bu bağlam, tezin "*Yerin -Yeniden- Üretimi*" bölümünde daha ayrıntılı biçimde ele alınacağı gibi yerlerin sermayeyi, vasıflı çalışanları ve özellikle ziyaretçileri cezp edecek şekilde giderek farklı bir imaj oluşturma; çevre, yer ve gelenek havası yaratma gerekçelerini açıklamaktadır. Bir yandan doğal ve mamul çevreye yönelik ilgi artarken bir yandan da insanların, politikacıların, işverenlerin, dolayısıyla da tasarımcıların hem yerlerin birbirinden farklı görünmelerini sağlama hem de onları belirli bir çağdaş çevre ile yer imajı, özellikle de doğa imajı ile tutarlı kılma yönünde bir çaba içine girmelerine neden olmaktadır.

Buraya kadar karşıt kuramsal savlar doğrultusunda elde edilen bulgular doğrultusunda tezin giriş kısmında verilen hipotezlerin sorgulanmasına geçebiliriz. İlk hipotez; aydınlanma düşüncesi ve bilimsel gelişmelerle birlikte yerlerin ölçülebilir, soyut ve eşdeğer mekânsal biçimlerle ifade edilmesi sonucu aynılaştırılması savı üzerine kurulmuştu. Bu sav tezin elde ettiği yersizleşme kuramsallaştırması çerçevesi içerisinde kısmi bir doğruluk payına sahiptir ve iki kapsam içerisinde eleştirilebilir. Yerlerin aynılaştırılması başka bir deyişle türdeşleşmesi süreci yalnızca Aydınlanma Dönemi düşüncesi ve bilimsel gelişmeleri ile açıklanabilen bir temsiliyet sorunu olarak değerlendirilemez. "Zaman-Mekân Sıkışması" başlığı altında verdiğimiz son dönem gelişmelerle de yakından ilişkilidir ve mekânın temsiliyet sorunundan çok deneyimlenmesiyle ilgili bir

sorundur. İkincisi, türdeşleşme süreci tamamlanmakta olan bir sonuç değil yeni yaşambıçimsel kodların oluşturulmasına olanak sağlayan bir ara evre olarak görülmelidir. Zaman mekân sıkışmasına tepkiler başlığı altında çözümlenmeye çalıştığımız gelişmeler bu eleştiriyi desteklemektedir.

İkinci hipotez, yersizleşme olgusu ile birlikte başta mimarlık olmak üzere mekânsal çalışma gerektiren pek çok insan etkinliğinin kronik bir kriz içinde olduğu yönünde bir savı dile getirmekteydi. Bu savın özellikle "Zaman Ve Mekânın Çöküşü" başlığı altında elde ettiğimiz değerlendirmeler çerçevesinde önemli ölçüde doğruluk payına sahip olduğunu kabul edebiliriz.

Toplumsal alanda ve fiziksel çevreden görülen yersizleşme karşısında tavır ne olmalıdır? Bu elbette ahlakbilim temelinde kurulan ve en nihayetinde de içinde bulunulan durum, ortam bağlamında politik eylemselliğe işaret eden bir sorudur. Bir yanda bu süreci, bir özgürleşme, yeni imkânların elde edilmesine olanak tanıyan, yaratıcılığın ve düşüncenin engellerinin kırılmasını sağlayan bir olanak olarak kucaklamak bir yanda da kültürel birikimlerin korunması, yabancılaşma, kimlik ve aidiyet sorunları karşısında direnç alanı oluşturmak yönünde bir tavırdan bahsetmek olasıdır. Mimarlık alanında birinci konum en azından mimari dil anlamında yapısökümcülük çerçevesinde ifade alanı bulurken, diğer konum ise eleştirel bölgeselciliğin tavrı ile tutarlılık göstermektedir. Kuşkusuz saf bir duruşa işaret eden bu iki konumu olduğu gibi kabullenmek mümkün değildir. Ne yalnız bağlamsızlıkların olduğu kaotik bir düşünsel ortamda üretip var olabiliriz ne de değişmez düşünsel kategorilerin tanımladığı yapılar içerisinde olageleni kavrayıp yönlendirebiliriz. Dolayısıyla yersizleşme taraf olunması gereken bir süreç olmaktan çok, farkındalıkların arttırılması yolunda iş gören bir düşünsel aygıt ve yeni bağlamsallıkların, düşünsel kategorilerin,

anlatıların oluşturulması ve fiziksel gerçeklikte yerlerin yeniden üretiminde bilinçle yönetilmesi gereken bir ara evre olarak kavramsallaştırıldığı vakit anlam kazanır. Bu açıdan bakıldığında Eleştirel Bölgeselcilik kavrayışının yalnızca durağan bir varlık felsefesinden hareket etmeyip "oluş"u da içine alacak biçimde geliştirilerek kuramsallaştırılmasını önermekteyiz.

3 YERİN –YENİDEN- ÜRETİMİ

Önceki bölümde kapsamlı bir şekilde ele alındığı üzere, yersizleşmeyi sadece aynılık, homojenlik, türdeşlik üreten bir süreç olarak görmek yeterince açıklayıcı değildir. Yersizleşme aralıksız sürdürülen bir yeniden yapılandırma sürecinin gerçekleştirilebilmesi yolunda bir ara evre olarak değerlendirilmek zorundadır. Bu çerçevede içerisinde “yerin –yeniden- üretimi” konunun çözümlenmesinde anlamlı bir bütüne ulaşmak için kapsamlı araştırma gerektiren bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Benzer şekilde küresellik ve yerellik bir arada ele alınması zorunlu iki ayrı düşünme biçimi ve çözümlene yöntemi olarak görülmektedir. Yeni yerellikler sadece ideolojik gerekçelerle değil aynı zamanda dünya pazarında rekabeti yönlendiren, yeni tip mal, hizmet ve hatta kültür üretimi için de gerekli alt yapının sağlanmasında etkili birer aktör olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda küreselleşme hem aynılıkların hem de yerel değerlerin, kimliklerin, farklılıkların giderek daha çok vurgulandığı karmaşık bir durum ve süreç olarak da yorumlanabilmektedir.³¹⁴ O nedenle mimarlık alanında da etkili bir kuramsallaştırma için hem evrensel, hem de yere özgü uğraşlara yanıt verebilen yeni kategorilere gereksinim duymaktayız.

Bu bölümde hem bir kavrayış biçimi olarak “yer”in yeniden üretimi hem de tasarım etkinliğini yönlendirici bir olgu olarak coğrafi, kültürel, ekonomik yerelliklerin yeniden üretimi üzerinde duracağız.

³¹⁴ Featherstone, Mike; “Global and Local Cultures”, Mapping The Futures, 1993, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routledge, London, s:169-187

3.1 YENİDEN ÜRETİMİN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

"Aynaların dünyası ile insanların dünyasının birbirinden ayrı, bölünmüş olmadığı bir çağda, bir gece ayna halkı dünyayı işgal eder. Çıkan savaşın sonunda, Sarı Sultanın büyü gücü sayesinde, ayna halkı alt edilir. Sarı Sultan, işgalcileri aynalara hapsedip, bundan böyle insanların hareketlerini taklit etmekle cezalandırır. Artık ayna halkı, insanların kölesi "yansımalar"dır. Ama bir gün gelecek, büyü bozulup ayna halkı da özgürlüğüne kavuşacaktır"³¹⁵

"Walter Benjamin, mekanik olanaklarla çoğaltılan sanat yapıtının ruhunu yitirdiğini iddia etmişti. Bugün bu iddianın tam tersi geçerli. Yeryüzünü dolanan imge, ruhu çalmak şöyle dursun, onu ödünç alıp yatırıma dönüştürüyor. Bugün -hem parasal olarak, hem de ruhunun yoğunluğu açısından- en değerli yapıtlar; çoğaltımı en fazla yapılan imgelerdir... Sanal gerçekliğin hiçbir zaman gerçek mekânın yerini alamayacağı giderek daha iyi anlaşılıyor. Tersine "sanal olan" artık gerçeğin dev bir reklâmı haline geldi. Çünkü çoğaltılan özgün olana ne kadar yaklaşırsa, özgün olan da o kadar yüce ve anlaşılmaz olur."³¹⁶

"Yerin Yeniden Üretimi" olgusunu çözümlenmeye başlamadan önce neden "yaratmak" ya da "üretmek" yerine "yeniden üretim" kavramının yeğlendiğinin üzerinde durmakta, "yeniden üretim" in kavramsal açılımlarını çözümlenmeye çalışmakta fayda var. Yeniden üretim dendiğinde daha önce gerçekleştirilmiş bir eylemin yinelenmesinden bahsetmekteyiz. Bu durum doğal olarak orijinal ile

³¹⁵ Zeka, Nemci; "Yolları Çatallanan Bahçe" Postmodernizm, Kıyı Yayınları, 1990, İstanbul (Borges'den alıntı)

³¹⁶ Mau, Bruce; "İşe koyulmak", "Anytime Konferansı için Sunuş", 1999, Anytime Corporation, Ankara, s:214.

kopya, birincil ile ikincil, gösteren ile gösterilen, gerçek ile sanal kavramlarının da dâhil olduğu, mimarlık kuramında da geniş bir yer bulmuş, oldukça karmaşık bir alana işaret etmektedir.

Bu kısımda konuyu tezin amaçları doğrultusunda sınırlamak amacıyla 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşadığımız çağın genel anlamda kültürel niteliklerini çözümleme yolunda önemli açılımlar elde etmiş iki önemli düşünürün; Jean Baudrillard ve Gilles Deleuze'ün kuramları çerçevesinde ele almaya çalışacağız. Bunu yaparken de her iki kuramcının da üzerinde önemle durdukları "simülasyon"³¹⁷ ve "simülakra"³¹⁸ kavramsallaştırmalarını çözümlemeye çalışarak "yerlerin yeniden üretimi" olgusunun kavramsal alt yapısını sorgulamaya çalışacağız. Ardından bu kuramların karşılaştırmalı çözümlemeleri yoluyla elde ettiğimiz bulguları Lefebvre'in mekân ve yerin üretimi konusunda geliştirdiği savlarla birlikte değerlendirmeye çalışacağız.

Sözlük anlamıyla bakıldığında, "simülasyon" sözcüğü gerçekten var olmayan bir şeyi, bir olayı, bir durumu ya da varlığı, onu yapan bütün ilişkileri, görünümleri ve bileşenleriyle birlikte sanki gerçekten varmış gibi gösterme durumunu anlatmak için kullanılmaktadır³¹⁹. Baudrillard'ın terimin anlamına yönelik sunduğu açıklamaya göre "simulasyon"a yalnızca bir "miş gibi ya da sanki öyleymiş gibi" gösterme eylemi olarak bakılmamalıdır. "Kötülüğün Şeffaflığı"³²⁰ isimli yapıtında verdiği günümüz dünyasını kavramaya yönelik

³¹⁷ Türkçeye "Benzetim" olarak da çevrilmektedir (Güçlü, A. , Uzun, E. vd. Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, (2002), Ankara).

³¹⁸ Pek çok metinde "Simulakrum" olarak da adlandırılan kavramın, "taklitçe" şeklinde de isimlendirildiği görülmektedir. Fransızcası "simulacres"dir (Güçlü, A. , Uzun, E. vd. Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, (2002), Ankara).

³¹⁹ Güçlü, A. , Uzun, E. vd. Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, (2002), Ankara.

³²⁰ Baurillard Jean, Kötülüğün Şeffaflığı, Aşırı Fenomenler Üzerine bir Deneme, Ayrıntı Yayınları İnceleme Dizisi, 2004, İstanbul

çözümlemelerinde, simülasyonu "postmodern" diye nitelendirdiği çağdaş dünyanın en temel var olma kipi olarak belirler. Postmodern varoluş kipi bu anlamda varoluşun yalnız ama yalnız simülasyonlar aracılığıyla sürdürülebiliyor olmasına karşılık gelirken, postmodern dünya belli bir özü ve doğası olmayan bir simülasyonlar dünyasıdır.

Baudrillard'ın çağdaş dünyaya yönelik olarak verdiği "varolan dünya çözümlemeleri"nde ya da "durum betimlemeleri"nde kilit önemi bulunan bir terim olarak "simulakra" ise, orijinali, gerçeği, ilk örneği olmayanı; kendisi zaten kopya olanın kopyasını anlatan terim olarak üretilmiştir. Baudrillard günümüzde simulakraların gerçeklerin yerine geçtiği, doğruların imajlara dönüştüğü, dört bir yanı orijinali olmayan kopyaların kapladığı sonucuna varmaktadır. Son çözümlemede temsilin temsil edilen şeyin önüne geçmesine ya da ondan daha önemli hale gelmesine bağlı olarak, gösteren de gösterilenin önüne geçmekte ya da ondan daha önemli bir hale gelmektedir.

Baudrillard, 1981 yılında yazdığı "Simulakralar ve Simulasyonlar"³²¹ ile 1991 yılında yazımını tamamladığı "Son Yanılsaması"³²² başlıklı kitaplarında yeni tüketim kültürünün zorunlu bir sonucu olarak gerçekliğin çok köklü bir biçimde değişime uğradığı, gerçeklik diye bildiğimiz o eski şeyin yerinde bugün yeller estiği yönünde çok önemli bir sav ortaya atmaktadır. Bu savını temellendirmek için günümüzde insanların giderek artan oranlarda vakitlerinin büyük bir bölümünü elektronik iletişim ortamlarında geçirdiklerine³²³ dikkat

³²¹ Baudrillard, J.; "Simulacres et Simulations", Galilee, 1981; Simulakralar ve Simulasyon, çev.: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, 1998 (Güçlü, A., Uzun, E. vd. a.g.e., 2002).

³²² "L'illusion de la fin" (Güçlü, A., Uzun, E. vd. a.g.e., 2002).

³²³ Örneğin, radyo frekansları arasında o dalgadan bu dalgaya dolaşarak, televizyon karşısında o kanaldan bu kanala gezinerek, bilgisayar ekranı karşısında

çeken Baudrillard, elektronik makinelerin aracılık ettiği simgesel değişim ya da alışveriş nedeniyle "sahici" yüz yüze ilişki dünyasının gitgide ortadan kalkarak, bunun yerine "yüzlerarası" sanal bir dünyanın geçtiğini bildirmektedir.³²⁴ Baudrillard, bu yeni doğan sanal kültürü, gerçeğin kendisinden daha gerçek anlamında "aşırıgerçek" diye tanımlayarak, aşırıgerçekliğin³²⁵ bizden yeni bir bakış, tutum ve duyarlılık isteyen yeni kültürel ilkeler üstüne bina edildiği olgusu üstüne parmak basmaktadır. Bu yeni iletişim ortamında simgesel yapımlar, artık eskiden olduğu üzere canlı bir konuşmaya ya da yazılı gerçek bir metne göndermede bulunuyor değildir; daha çok tam da sunumun kendisinin aynı anda hem gerçek hem de kopya olduğu bir "simülasyonlar" dizgesine dönüşmesi söz konusudur³²⁶. Bu anlamda televizyonda verilen haberler kendilerinden beklendiği üzere dışarıda gerçek dünyada olan bir şeyi rapor ediyor ya da sunuyor değildir, burada haber değeri taşıyan şey çeşitli imgeler ve elektronik olanaklarla haberlerde dillendirilen medyatik sunumun kendisidir³²⁷.

saatlerce oturarak, yüz yüze konuşmalarda geçirdikleri zamandan çok daha fazlasını telefon, elektronik posta, faks yollama, "chat" yapmaya ayırarak.

³²⁴ Best, S. ve Kellner, D.;, Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar. Çev. M.Küçük, 1998, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s:148-152

³²⁵ *Aşırı olmak demek, eski karşılıkların aşılması ya da çözülmesi değil, çözülmesi [dissolve] demektir. Gerçek ile imgesel arasındaki sınıraşındırıldığında, gerçekliğin artık denetlenmesi ya da haklılaştırılması gerekmez. Bu tek varoluş olduğundan "gerçekten daha gerçektir".* (Sarup, Madan; Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A. B. Güçlü, ARK Bilim ve Sanat Yayınları,1997, Ankara, s:235)

³²⁶ Güçlü, A., Uzun, E. vd. a.g.e., 2002 "Baudrillard"

³²⁷ Baudrillard'a göre "simulakra"nın postmodern kültürdeki üstünlüğü, "gerçekliğin yitirilişi" açısından belirleyicidir. Artık gerçek dünya ile imgeleri arasında ayırım yapma becerisine sahip değilizdir. Sözelimi reklamlar bugün, şeylerden çok imgeleri satıyordur bize. Markaların temsil ettiği nitelik ve değerden çok etiketlerini ve göstergesini satın alıyoruzdur. Baudrillard'ın en ünlü açıklaması, Körfez Savaşı'nın "gerçekten yaşanmadığı"ydı. Bununla kastettiği şey medyanın olayı, savaşın hiçbir mahale ve gerçek bir konuma sahip olamayacağı bir şekilde öncelmesi ve yönetmesiydi, savaş tam da imgeler aracılığıyla kazanılmıştı. Ama yalnızca imgeler savaşı söz konusu değildi, Ortadoğu'nun sunumları düşmanı "iblisleştirmek" için kullanıldı. Görüntüleme araçlarıyla güdümlü füzeler fırlatıldı ve hedefler vuruldu. CNN, izleyicileri savaşı daha gerçekleşirken bir medya olayı olarak izleyebildi. Savaşın yeri, mahali sınırlı

"Bugün sanal gerçeklik sözünü kullandığımızda, sanki basitçe "olan" ve ardından da "sanal" veya "gerçek-olmayan" (sahte) ya da kopyası olacak olan edimsel veya gerçek bir dünya varmış gibi konuşmaktayız. Gerçek veya edimsel³²⁸ dünyayla tüm bağlantısını yitirdiği ve kopyalar ile imgelerin hakimiyetinde olduğu için bugün dünyayı genellikle "postmodern" olarak tanımlıyoruz. Postmodern dünya televizyona, reklâmlara, tasarım ürünlerinin kopyalarına, klonlamaya, marka isimlerinin anlamsız yinelenişlerine ve neredeyse her şeyin bilgisayar simülasyonlarına batmış durumda görünüyor. Bu dünyayı ister yüceltelim, ister yerelim yine de onu genellikle edimsel ve sanal arasındaki bir ayrımla betimlemekteyiz. Eskiden gerçekliğe yakın olduğumuz (edimsel olan) bir dönem vardı ve şimdi sahip olduğumuz tek şey (sanal) imgeler. Jean Baudrillard gibi çağdaş düşünürleri takiben postmodern kültürün "simulakra" toplumu olarak tanımlanmasının nedeni budur".

Çağının asıl özneliği, simülasyon, düzmece, yapay dünyalardan oluşan bir simülakralar evreni olmasıdır. Bu simülakra evrenindeki her şey insandan tutun da bilgisayarlardaki virüslere değin sanal bir dünyanın varlıksıdır. Varlıksıdır çünkü hepsi de gerçekten var olmayan var oluyormuş gibi yapan; kaynağı kökeni, ilk örneği olmayan birer kopyadırlar. Dahası, hep bir orjinali olduğu varsayılan, bir yerden aşırıya, devşirmeye, alıntılama dayalı

değildi, ama yayılarak Batıdaki televizyon ekranlarına taşınmıştı. Füze bombardımanı ile imge bombardımanı arasında bir ayrımın yapılamayacağı noktaya de üstelik. Baudrillard böyle bir dünyada eleştiri gücünü yitirmiş olduğumuzu öne sürer. Çünkü edimsel dünyaya karşı sanal imgeyi ölçemeyiz gerçekliğe karşı tüm kavrayışımızı yitirmişizdir. (Colebrook, Claire; a.g.e., 2004, s:134)

³²⁸ Aristoteles Felsefesinde olaylar ve olgular alanına ait bir terim olan "edimsellik" [İng:actuality], bir şeyin başka şeyleri meydana getirebildiği ya da başka şeylerce meydana getirilebildiği bir varoluş kipi olarak tanımlanır. Husserl'in felsefesinde ise edimsellik, olanaklılığa karşıt olarak zaman ve uzayda var olma olarak tanımlanır. (Güçlü, A., Uzun, E. vd. a.g.e., 2002 "Edimsellik")

kopya tasarımı dahi başkalaşmış, şeffaflaşp tuhaflaşmıştır. Bu yüzden Baudrillard, simülakra teriminin kesinlikle taklit ya da kopya etmeye karşılık gelmediğinin altını önemle çizmektedir.³²⁹

"Taklitçeler dünyası, tarihte yazılmış olanaklı bütün senaryolar gerçek ya da sanal olarak defalarca oynandığından ve bütün bu senaryoları yeniden oynamaktan başka bir çıkar yol da olmadığından her şeyin "miş gibi" deneyimlendiği bir yaşama alanıdır. Bütün toplum ütopyaları gerçekleştirdiğinden sanki gerçekleşmemişler gibi yaşamayı sürdürmek gerekmektedir. Soru, olanaklı her şeyin gerçekleştiği bir dünyada insanın ne yapacağıdır. Baudrillard'ın deyişiyle "aşırıgerçekleştirmektir" yapılacak olan, çağın yeni gerçeklik kipi de "aşırıgerçekliktir"³³⁰ bu anlamda. Aşırıgerçeklik, tıpkı yalandan bir soygun yapan düzmece bir çetenin gerçekten silahlı soygun yapan halis çete üyelerinden daha ağır bir cezaya çarptırılmasını andırmaktadır. Burada ana düşünce şudur: gerçeklik ilkesinin çiğnenmesi gerçek saldırıdan çok daha ciddi bir saldırıdır. "Gerçek"ten kurtulan insan "gerçek"ten daha gerçek, aşırıgerçek olur. Yeniden üretmeye, yeniden yaşamaya zorunlu olduğumuz bütün düş ve ülküler yapmacık, yapmacık olduğu kadar da şeffaf görüntülerle sonsuz biçimde çoğalırlar. Artık aranan şey, güzellik, çirkinlik ya da cinsellik değil, eni sonu reklâmda sorulan o taklitçe sorunun yanıtıdır: "Sen hangi televizyonun görüntüsüsün?" Bu bir zamanların "Düşünüyorum demek ki varım" varlık kanıtsavının yerine "Görülüyorum demek ki görüntüyüm" yapıntısının geçmesi demektir. Ne var ki Baudrillard'a göre burada dile getirilen ya da dile gelen şey, çağcıl bir öz severlik tarzının gelişini bildiren bir "olma" yordamı değil; herkesin kendi

³²⁹ Sarup Madan; Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A. B. Güçlü, ARK Bilim ve Sanat Yayınları,1997, Ankara, s:232-233

³³⁰ İngilizce'de "hiperreality" olarak isimlendirilen terim pek çok Türkçe metinde "hipergerçeklik" olarak da kullanılmaktadır.

*görünüşünün menajeri haline geldiği bir dünyanın şeffaflığına uyanmış reklâmcının düzmecesidir.*³³¹

Fransız düşünürü Deleuze, Baudrillard'dan daha önce "simülakra" kuramını ortaya atarak kendisinden sonra gelen pek çok düşünür ve kültür kuramcısını etkilemiştir³³². Baudrillard'ın çağın genel niteliklerini çözümleyebilmek için ortaya koyduğu simülakra kavramsallaştırması ile Deleuze'ün simülakra kavramını ele alışı arasında kayda değer bir ayırım olduğunun altını çizmek gerekir. Deleuze'e göre simülakra, Baudrillard'ın kuramsallaştırdığı şekliyle yalnızca bu çağa ait bir varolma kipi olarak yorumlanamaz. Simülakra ne yeni bir olaydır, ne de basitçe bir kültürel olgudur. Simülakra gerçeğin yitirilişi veya terk edilişi de değildir; her türlü doğa olayından insan ilişkilerine kadar zaten her zaman var olagelmiş bir gerçeklik kipidir. Özgün olay, orijinal şey gibi tanımlamalar insan zihninin, zamanın belli bir kesiti içinde gerçekliği kavramak için ürettiği yanılsamalardır. Zamanı sonsuz bir akış ve olaylar bütünlüğü olarak ele aldığımızda, orijinal hiçbir şeyden ya da hiçbir ilk örnekten bahsedemeyeceğimiz daha açık bir şekilde görülür. Her şey birbirinden farklılaşarak kopyalanır ve çeşitlenir. Böylece Deleuze, hem hayatın daha gerçek olduğu bir hayata dönme isteğiyle oluşan nostaljiye karşı çıkar, hem de artık hiçbir nedeni olmayan postmodern bir imgeler dünyasında yaşıyor olduğumuz fikrini yadsır. Deleuze'e göre simülakra veya imge gerçektir ve hayat "üreme", "yaratma" ve "farklılık gücü" olarak bir simülasyondur ve her zaman da öyle olagelmiştir.

Claire Colebrook, Deleuze'ün simülakra kavramsallaştırmasının Baudrillard'inkinden farkını ortaya koymak için Don DeLillo'nun

³³¹ Güçlü, A., Uzun, E. vd. a.g.e., 2002

³³² Güçlü, A., Uzun, E. vd. a.g.e., 2002

büyük postmodern romanı *Beyaz Gürültü*'deki (1985) "Amerika'da en çok fotoğrafı çekilen ahır" örneğini vermiştir. Söz konusu ahırın o kadar çok fotoğrafı çekilmiştir ki ahır artık turistik bir yer haline gelmiştir. Dolayısıyla fotoğrafı çekilen şey veya turistlerin görmeye gittiği şey ahırın somut gerçeklikte olduğu şey değildir, ama ahırın tekrarlanan simülasyonu aracılığıyla olmuş olduğu şeydir. Ahır tam da hiçbir kökeni olmadığı için simulakra'dır. Fotoğrafı çekildikten sonra Amerika'da fotoğrafı en çok çekilmiş ahırın fotoğrafını çekebiliriz yalnızca; görüntüleme ve simülasyon süreci ahırın ne olduğunu önceler ve üretir. Baudrillardcı bakış açısından bu acınası bir durumdur. Edimsel ahırlarla tüm bağlantımızı yitirmişizdir –çiftlik hayatındaki ve kırsal kültürdeki yerlerini- ve bir şeye yalnızca kopyalama derecesine göre değer biçtiğimiz bir dünyaya düşmüşüzdür. Deleuze edimsel ve sanal arasındaki bu katı ayrıma karşı gerçeğin daima edimsel-sanal olduğunu öne sürer. Öncelikle her türlü edimsel varlık zaten bir imgedir. Sözelimi ilk olduğu varsayılan ahır, zaten bir ahır fikrinden veya imgesinden yola çıkılarak inşa edilmiştir. Edimsel bir şey ancak sanal olanaklardan üretilir. Edimsel bir ahır inşa edebilmek, kavrayabilmek ve algılayabilmek için zaten genel bir ahır imgesi olmak zorundadır. İkincisi, "gerçek" dünyamız da edimsel-sanal'dır. Edimsel dünya, sanal potansiyelin sonucu olduğu için değil yalnızca, her edimsel şey kendi sanal gücüne sahip olduğu için de öyledir. Bir şey edimsel olarak ne ise bu aynı zamanda onun sanal olarak olma gücüdür. Sözelimi ahır, turistik bir yer haline gelebilir, bir fotoğraf olabilir ve daha birçok başka olanaklar kümesine sahip olabilir. Simülasyonu önceleyen edimsel bir dünyaya sahip olduğumuzu düşünme eğilimindeyizdir. Ama Deleuze'e göre "kökensel" bir simülasyon süreci vardır. Varlıklar veya şeyler, kopyalama, taklit etme, görüntüleme ve simülasyon süreçlerinden ortaya çıkarlar. Her türlü benzersiz sanat yapıtı veya her insan bireyi bir simülasyondur: Genler farklılaşan kopyalar ve tekrarlar, sanat yapıtları dünyayı

hem edimsel hem de sanal olan imgeler aracılığıyla dönüştürerek tekil olurlar.

Deleuze'e göre sanal potansiyelleri yalnızca edimselleştikten sonra fark edebiliriz. Sanalı veya bizatihi simülasyonun gücünü asla kavrayamayız; yaratılmış varlıklar görürüz ama bu varlıkların edimsel sonucu oldukları oluş sürecini görmeyiz. Zaten verili sanat yapıtlarındaki yaratıcılığı görürüz ama bu geleceğin yaratılarını tahayyül etmemizi engellemez. Önceden oluşmuş organizmaların genetiğini inceleriz, ama bu bizi edimsel-olmayan mutasyonların ve yaratıların potansiyelini görmekten alıkoymaz. Oluşan sanal gücünden dolayı ancak edimsel varlıklara –sanat yapıtlarından tutun da organizmalara kadar- sahibizdir. Edimsel bir varlık da sanal bir boyuttur; bir bitki yalnızca maddesi değildir, aynı zamanda ışık ve suyun gereksinimi ve beklentisidir. Dolayısıyla Deleuze dünyayı edimsel bir gerçeklik ile gerçek-olmayan sanal kopyasına bölmek yerine, bir simülakra dünyası öne sürer. Sonradan farklılaşan veya farklı uyarlamalarda kopyalanan bir "özgün" hayat yoktur; hayatın her olayı zaten kendisinden başkadır; özgün değil simülasyondur. "Özgün" fikri veya temel teşkil edebilecek bir benlik veya öz fikri de üretilmiş maskelerin ve kopyaların bir sonucudur. Simülakra her edimle yeni benlikler ve yeni ilk örnekler üreterek bir ilk özgün etkisi üretir.

Bu noktada kültür kuramcısı olan Baudrillard'ın salt düşünce ile ilgilenen Deleuze'den farklı olarak simulakra'yı bu çağa ait bir olgu olarak ele almasında geçtiğimiz yüzyılda kültürel dönüşümde ve tüketim ilişkilerinde görülen hızlanmanın etkili olduğu öne sürülebilir. Buna göre, zaman mekân sıkışması bölümünde üzerinde durduğumuz nedenlerden dolayı yeniden üretimin hızı ve çeşitlenmesi o denli artmıştır ki giderek hiçbir varoluş biçimini geleneksel dünyada olduğu gibi edimsel olarak kabul etmek

mümkün olamamakta ya da bu yönde bir kuramsallaştırma daha fazla yanlışlanabilir olmaktadır. Deleuze'ün düşüncesine göre her tür insan üretimini düşün gücü ve yaratıcılıkla birlikte eklektik bir temele dayandırmak mümkündür. Ancak hızın ve iletişim olanaklarının arttığı bir ortamda, seçilenlerin sindirilmesine ve içselleştirilmesine olanak bulamadan ortaya çıkan bir yeniden üretim ve tüketim pratiğinden bahsetmek olasıdır.

Ancak ister Baudrillard gibi bu çağa ait, isterse de Deleuze'ün bakışıyla her zaman gerçekleşen zaman ötesi bir olgu olarak ele alınsın önemli nokta, simülakra tasarımının ortaya konmuş bir eser ile onu yorumlayan ya da herhangi bir ürün ile onun yeniden üreten arasındaki hiyerarşik ilişkiyi kırmasıdır. Hatta bu bakış kimi zaman yorumcuyu ya da yeniden üretimi daha önemli bir konuma da yükseltebilmektedir. Sözgelimi mevcut bir edebi metnin yorumu, onun ne demek istediğinin anlatılması, o metinden daha fazlasını ifade edebilmekte, hatta mevcuttan "daha orijinal" nitelikli olarak kabul edilebilmektedir. Postyapısalcı düşünce okulunun temel argümanlarından biri olarak da değerlendirebileceğimiz bu durum aynı zamanda yapısökümcülüğün de dayanak noktasını oluşturmaktadır.³³³ Bütün metinlerin yazarlarının ne düşündüklerini ya da duyduklarını dile getirmeye çalışmalarıyla yaratıldıkları kuşku götürmemekle birlikte yapısökümcülerin parmak bastıkları önemli nokta, metnin her durumda yazarın niyetlerinin çok ötesine uzanan bir anlam ufku bulunduğu; çok anlamlılığıyla dikkat çeken bu ufkun asla kendi içinde tutarlı tek bir anlam yapısı içine kapatılamayacak denli açık uçlu bir nitelik sergiliyor olmasıdır³³⁴. Bu noktada, "birincil değerde metin" ile "ikincil değerde metin", "özgün savlı yazı" ile

³³³ Bu konuda, için daha kapsamlı bir biçimde Derrida ve yapısöküm incelenebilir: (Sarup Madan; Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A. B. Güçlü, ARK Bilim ve Sanat Yayınları, 1997, Ankara, s:55-93)

³³⁴ Güçlü, A., Uzun, E. vd. a.g.e., 2002

“yorumlama yazısı” kalıplarıyla öteden beri yapılan ayrımlara da bütünüyle karşı çıkmaktadır. Geleneksel yaklaşımlarda, yorumlama özgün metindeki anlamı ya da düşünceleri olabildiğince eksiksiz bir biçimde yeniden dile getirme çabasına karşılık gelmektedir. Bu bağlamda, bir yorumun başarılı olmasının en temel ölçütü, yorumladığı metinden ne daha eksik, ne daha fazla söylemeyip, metindeki anlamı olduğu gibi yeniden dile getirerek aktarmaktır. Bir başka deyişle geleneksel metin tasarımında, yorumun, dolayısıyla da yorumcunun kendi dilediğince seçerek aldıkları izlekleri, özgün bir biçimde izleyip değerlendirmesine, başka sorun, konu ya da anlamlarla ilişkilendirmesine izin yoktur. Çünkü bu tasarıma göre tüm bunları gerçek, özgün, başyapıt olan metnin kendisi, dolayısıyla da büyük, gerçek, tanrısal esinle dolu olan metnin yazarı, olabilecek en iyi ölçüde zaten başarıyla yapmıştır. Bütün bu geleneksel ayrımların üzerine kurulduğu “yaratma” ile “yeniden üretme” ayrımı, post-yapısalcılık çerçevesinde çözüştürülmüş, yeniden üretmelerle yapılmış metinlerin kendileri denli, hatta kimileyin onlardan bile daha büyük bir yaratıcılık örneği sergileyebildikleri öne sürülmüştür.³³⁵ Böylelikle de yorumlama etkinliğinin baştan beri yaratma etkinliği karşısında ikincil önemde olduğunu tek bir ödün vermeden savunan geleneksel anlayış yıkılarak yaratma ile yorumlama arasındaki ayırım bütünüyle çöktürülmüştür.³³⁶

Bu noktadan bakılınca hiçbir mimari ürün, ya da mekânsal düzenleme bir ilk örnek, orijinal yapıt, özgün eser gibi yorumlanamayacağı gibi bunların yorumlanarak yeniden üretilmeleri

³³⁵ “Yazarın terk edilmesi”, “Metnin Dönüştürülmesi” ve “Okurun Yeniden Yönlendirilmesi” için ayrıca Rosenau incelenebilir. (Rosenau, P.M.; Postmodernizm ve Toplumbilimleri – içgörüler, içakışlar, içeri- dalışlar-, çev. T.Birkan, Ark Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, Ankara, s:55-77)

³³⁶ O nedenle bu bölümün başlığındaki “yeniden” sözcüğü çizgiler arasına alınmıştır.

de daha nitelikli sonuçlar verebilmektedir. Çünkü söz konusu ürünün, ürünü ortaya koyan tasarımcının amacının çok ötesinde uzanan bir anlam ufku bulunmaktadır ve bu ufuk içerisinde yeniden üretim sonsuz farklı bir biçimde gerçekleştirilebilmektedir.

Bir düşünce tasarımı olarak "simülakra", aynı zamanda Deleuze tarafından mimarlıkta yer kuramlarının geliştirilmesine kaynaklık eden "görüngübilim" in temel savları karşısında etkili bir kavram olarak ele alınmıştır³³⁷. Alman felsefeciler Edmund Husserl ve Martin Heidegger, insan hayatının ne olduğuna dair ön varsayımları (örneğin "rasyonel hayvan" olarak insan) kolaylıkla kabul ettiğimizi öne sürmüşlerdir. Husserl ve Heidegger, gerçekten düşünmenin hayatı (bilen ve yargılayan "özne" nin ki gibi) hali hazırda belirlenmiş sabit bir bakış açısından belirlemek yerine, hayata zamanın ve oluşun akışında görüldüğü şekliyle bakmak gerektirdiği görüşünü öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla görüngübilim, görüngüler veya görünüşler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Deleuze düşünmenin ne olduğuna dair bu yeniliği "simulakra" kavramıyla dönüştürüp radikalleştirmiştir. Görüngüler, bir dünyanın görünüşleridir, ama simulakra "arkalarında" hiçbir köken veya temel bulunmayan kendi başlarına görünüşlerdir. Bu bakımdan "oluş" ve "simulakra" projesi radikal bir görüngübilim eleştirisi olarak da görülebilir.³³⁸

Başka bir deyişle, görüngübilim dünyaya değişmez kavramlar veya mantık çerçevesinde değil ama durmaksızın değişen görünüşlerde bakmamız gerektiği üzerine odaklanmıştır. Buna karşın Deleuze, "dünyanın görünüşünü yargılamadan veya ön varsayımlardan bağımsız olarak kabul etmeyi gerçekten istiyorsak, o zaman görünüşlere bir dünyanın görünüşleri olarak bakmamamız gerektiği"

³³⁷ Colebrook, Claire; Gilles Deleuze, Bağımsız kitaplar Yayınları, 2004, İstanbul

³³⁸ Colebrook, Claire; a.g.e., 2004, s:15

düşüncesini ortaya koymuştur. Deneyimleyen zihnin veya öznenin bir temeli olmaması gibi temelsiz bir görünüşler “yığını”ndan başka bir şey yoktur. Simulakra temelsiz veya nedensiz görünüşler veya imgelerdir. Hayatın ama yalnızca insan hayatının değil her türlü hayatın kendisini, imgeler aracılığıyla yaratma ve ifade etme biçimidir. En küçük organizma bile bir simulasyon olayıdır veya görünüşlerin etkileşimidir. Fotosentez yapan hücre, ışığı bir şeyin imgesi olarak algılıyor değildir. Hücre ve ışık arasındaki ilişki, hiçbir kuruluş ya da gerçek temeli olmayan görünüşlerin etkileşimidir. Bu nedenle Deleuze’ye göre en önemli olaylardan biri modern imgelerin insan gözünden ve düzenleyici perspektifin ve anlatının sınırlarından kurtulduğu modern sinemanın keşfidir. Deleuze bize büsbütün yeni bir düşünme biçimi kazandıran şeyin, sinemanın insana özgü olmayan ve “katmerli görme gücü” olduğunu öne sürmüştür.³³⁹

Simülakra tasarımı aynı zamanda mekân ve yer kavramlarına ve bunların yeniden üretimine yönelik bakışın da yeniden sorgulanmasını zorunlu kılar. Çünkü mekân ve yer kavrayışları, ne yalnızca edimsel nitelikte maddi varoluşa karşılık gelebilirler ne de basitçe bunların ifade biçimleri olarak yorumlanabilirler. Aynı zamanda düş gücü ve yaratıcılık gibi nosyonların da dâhil olduğu bir olanaklılık gücünü ifade ederler. O nedenle ne yalnızca, soyut bir mekân/yer kavrayışı anlamlıdır ne de görüngübilimin öne sürdüğü gibi varlık ve onun görüngüleriyle birlikte genişleyen ve algılanan bir uzam vardır. Bunların ötesinde, aynı zamanda mekânda varoluşun olanaklılık biçimlerini genişleten çeşitli disiplinlerce üretilmiş imgelemler, gösterimler ve kodlar vardır.

³³⁹ Colebrook, Claire; a.g.e., 2004, s:16

Bu çerçeve içerisinde Lefebvre,³⁴⁰ mekânın yansız ve edilgin bir geometri olmadığını ileri sürmüştür. Mekân üretilir ve yeniden üretilir ve bu nedenle mücadele alanını temsil eder. Ayrıca tüm farklı mekânsal görüngüler –arazi, bölge, yer vb.- benzer mekân ve mekânsallaştırma diyalektik yapısının parçası olarak anlaşılmalıdır. Uzlaşımsal açıdan, parçalı disiplin anlayışına dair çözümlerinin sonucu olarak bu farklı görüngüler ayrıştırılmış olsalar da birleşik kuramsal bir yapı içinde bir araya getirilmeye ihtiyaç duyarlar. Lefebvre'in bir bütün halinde ele almaya çalıştığı bu yapı, üç öğeden oluşmaktadır.³⁴¹

Bunlardan ilki, "*maddi mekânsal pratikler*" olarak ifade edilen mekân içinde ve aracılığıyla üretimi ve yeniden üretimi sağlayacak biçimde gerçekleşen maddi akış ve etkileşimlerdir. Elle tutulur, somut fiziksel gerçeklik olarak duyu organları ile de algılanan bu varoluş biçimi bireysel rutinlerden sistematik mahal ve bölge yaratımına dek uzanırlar. Bu tür mekânsal pratikler zaman içinde, inşa edilmiş çevre ve peyzaj halinde somutlaştırılır, mülkiyet ve diğer sermaye biçimleriyle ilişkili olabilir.

Lefebvre ikinci kategori olarak "*mekân gösterimleri*" kavrayışını ileri sürer. Bunlar, ister günlük sağduyu diliyle, ister mekânsal pratikler diliyle uğraşan mühendislik, mimarlık, coğrafya, planlama, ekoloji vb. gibi akademik disiplinlerin maddi pratikler hakkında konuşulmasına ve bunların anlaşılmasına olanak kazandıran bütün göstergeleri, anlamları, kodları ve bilgileri kapsar. Örneğin bir mimarın kullandığı plan, kesit, görünüş vb teknik mekân gösterimleri bu kapsamda ele alınabilir. Mekân Temsiliyetleri olarak da yorumlanabilecek bu olgunun dahilinde

³⁴⁰ Lefebvre, Henri; *The Production of Space*, Blackwell Publishing, 1991, Oxford.

³⁴¹ Urry, John; a.g.e.,1995, s:43

bilgi biçimleri ve planlama teknikleri ve devlet aracılığıyla mekânı örgütleyen ve temsil eden pratikler vardır.

Lefebvre'in üçüncü olarak ortaya koyduğu kategori "*gösterim mekânları*" dır. Bunlar, mekânsal pratikler için yeni anlamlar ya da olanaklar hayal eden; kodlar, göstergeler, 'mekânsal söylemler', ütöpik planlar, hayali peyzajlar, hatta sembolik mekanlar, özgül mimari çevreler, resimler, müzeler ve benzeri türden maddi yaratılar gibi zihinsel icatlardır. "*Temsiliyetin mekanları*" ya da "mekânın kolektif deneyimleri" olarak da ifade bulabilen bu kavrayış biçimi, mekân çevresinde simgesel farklılıkları ve kolektif fantezileri, hakim pratikler karşısında direnişleri ve ortaya çıkan bireysel kolektif ihlal biçimlerini kapsamaktadır.

Lefebvre bu üç boyutu yaşanan, algılanan ve hayal edilen boyutlar olarak niteler. Bunlar arasındaki diyalektik ilişkileri, mekânsal pratiklerin tarihinin okunabilmesini olanaklı kılan dramatik bir gerilim odağı olarak görür. Dolayısıyla gösterim mekânları yalnızca mekân gösterimlerini etkileme yönünde değil, aynı zamanda mekânsal pratiklere ilişkin maddi bir üretici güç işlevi görme potansiyeline sahiptir. Zaman içinde farklı mekân biçimleri birbirini izler. Doğal mekândan mutlak ve soyut mekâna doğru ardışıklık vardır, sonuçta doğa giderek toplumsal olandan kovulmaktadır. Soyut mekân "binyılın sonunda" oldukça olağan üstü "yaratılmış mekanlar"a yol açan kapitalist ilişkilerin yüksek noktasıdır. Lefebvre her dönemde, yukarıda kavramsallaştırılan bu farklı mekânsallıklar arasındaki etkileşimi araştırmanın gerekli olduğunu gösterir.³⁴²

³⁴² Mutman, Mahmut; "Üretilen Mekân, Yokolan Mekân", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 64-65, 1994, Birikim Yayınları, İstanbul, s:181- 196,

Bu bakımdan, kültürel nosyonlar ve mekân pratiklerinin üretim sürecinde yer de, söylenceler yoluyla birçok imajdan oluşan mekânın bir tür kültürel kuruluşudur. Yer-söylencelerine karşı çıkılıp değiştirilebileceği gibi çoğunlukla birçok söylence de birbiriyle çakışır.

Buna göre Mimarlık, varoluşcu yer kuramlarında tarif edilenin tersine dünyanın, herhangi bir kültürün ya da yerin temsil edilmesi olarak değil, henüz olmayan şeyin; mevcut ya da edimselin değil, olanaklılığın ifadesi ve yaratımı olarak görüldüğünde kendi potansiyel gücünü kazanır. Bize başka dünyalar ve oluşlar verir. Edimsel dünyanın kopyası olarak değil, ama verili dünyanın sanal eğilimlerini genişleterek bunu yapar. Tipolojik, işlevsel, yerel vb. bağlamlar aracılığıyla, "düşünme"nin ne olduğunun imgesini temsil etmemeliyizdir, ama yeni ve önceden tahayyül edilmemiş düşünme tarzlarının üretme gücünü en üst düzeyde arttırmamız gerekir. Özetle Mimarlık da bir simülasyondur veya simulakra gücüdür; kendi oluşları dışında başka hiçbir yerde temellendirilemeyen görünüşler, imgeler ve üsluplar üretme gücüdür. Ancak bunun nedeni gerçekte hiçbir bağlantısı olmadan basitçe alıntılması veya parodileştirmesi değildir; tam da yeni simülasyonlar ürettiği için, gerçeğin yeni bir ifadesini ürettiği için bir simülakra gücüdür.

Bu noktadan bakılınca yerlerin yeniden ve durmaksızın üretilebilmeleri mimari düşüncenin simülasyon ve simulakra gücüyle mümkün hale gelir. Fiziksel çevreye, tarihe, doğaya, kültüre, yerel olana durmaksızın farklı bakış açılarından bakarak, dahası yeni bakış açıları icat ederek yer imgesinin dönüşümü ve canlı tutulması sağlanabilir. Bu aynı zamanda yerleri, belli bir zamana ait görüngüleri ya da kabul gören genel bağlamları çerçevesinde algılayıp yorumlayarak değil, durmaksızın yeni bağlamlar tarif ederek olanaklı hale gelebilir.

3.2 YERLERİN YENİDEN ÜRETİMİNİ YÖNLENDİREN OLGULAR

Yersizleşme bölümünde dile getirdiğimiz küreselleşmenin türdeşleştirici etkisine karşılık yeni mekânsal farklılıkların ortaya çıkmasına yol açan bir süreç de eşzamanlı olarak işlemektedir. Bu kısımda mekânsal farklılıkları üreten bu sürecin fiziksel çevrede gözlemlenen boyutlarını, kapsamını ve daha da önemlisi nedenlerini ve mimarlık uygulamalarına etkilerini çözümlenmeye çalışacağız.

Bu çerçevede konuyu üç ana başlık altında ele almaya çalışacağız. İlk olarak yerlerin yeniden üretimini sağlayan “ekonomik boyut” değerlendirilmeye çalışacak, “serbest birikim rejimi” olarak da adlandırılan geç kapitalist dönem içerisinde sermayenin mekânsal farklılıklara ve bu farklılıkların üretimine etkisi tartışılacaktır. İkinci olarak, “Sığınılacak Bir Liman Arayışı Başlığı” ile konunun sosyo-psikolojik boyutu üzerinde durulacak ve dağılan toplumsallıklar karşısında kitlelerin kimlik arayışlarının yer üretimi üzerindeki rolü sorgulanacaktır. Son olarak, “Modern Öznenin Dönüşümü” başlığı altında modernleşen dünyanın bir ürünü olarak, yorumlayan, küresel ölçekte ve tarihsel boyutta karşılaştırma yapabilen ve bunları gelişmiş iletişim olanaklarıyla paylaşan bireyin dönüşümü ve onun algısına sunulan yeni yer üretme biçimleri üzerinde durulacağız.

3.2.1 Sermayenin Mekânsal Farklılıklara Artan Duyarlılığı

Geride bıraktığımız yüzyılın ekonomi politikaları “dünya pazarı yaratma”, mekânsal engelleri azaltma, başka bir deyişle “mekânı zaman aracılığıyla yok etme” gibi olanaklar etrafında şekillenmiştir. Aynı zamanda mekânsal organizasyonu, üretimin, dolaşım şebekelerinin ve tüketimin etkin olarak sürdürülmesine yönelik

biçimlenmeler halinde rasyonalize etme çabası da belirleyici bir tutum olarak göze çarpmaktadır. Aslında mekânsal engellerin ortadan kaldırılabilmesi ve mekânsal örgütlenme yolunda yenilikler kapitalizmin tarihinin tamamında büyük bir önem taşımış olsa da 20. yüzyılın demiryolu, telgraf, otomobil, radyo, telefon, hava yolu, televizyon ve son dönemdeki telekomünikasyon devrimi gibi olanakları diğer dönemlere göre niteliksel bir farklılığa işaret etmektedir.

Bu gibi gelişmelerin mekân üretiminde gözlemlenebilen ilk ve en basit etkisi, demiryolları, karayolları, hava limanları, telekomünikasyon parkları, yeni üretim ve tüketim alanları vb. gibi yeni özgül mekânların Üretimidir. Ancak, mekânsal organizasyonu rasyonelleştirme yolunda ortaya konan tüm bu çabalar uzun zaman gerektirmeleri buna karşın daha kısa bir süre içerisinde değiştirilme ya da dönüştürülme ihtiyacı içinde olmaları nedeniyle sorun yaratmaktadırlar. Üretim, dolaşım ve tüketimin belirli bir alandaki mekânsal rasyonalizasyonu, daha ileriki bir zamanda sermaye birikiminin gelişimine uygun olmaktan çıkabilmektedir. Mekânsal organizasyonun üretimi, yeniden yapılanması ve gelişmesi son derece sorunlu ve pahalı bir iştir. Yerinden kıpırdatılamayan fiziksel alt yapı ve hep yavaş değişme eğiliminde olan toplumsal alt yapı, bu süreci geciktirmektedir³⁴³. Dolayısıyla sermaye yönetimi için aynı yerde yeniden yapılanma yerine başka bir yere taşınmak, yeni yerler üretmek daha karlı olabilmektedir. Buna bağlı olarak da yerleşilen eski yerlerde görece bir değersizleşme görülmektedir. 20. yüzyıl başında eski kent merkezleri çevresinde oluşan mekânların terk edilmesi, çöküntü bölgelerinin oluşması, buna karşın kentlerin çeperlerinde yeni gelişme yerlerinin Üretiminin altında yatan başlıca

³⁴³ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:262

nedenlerden biri budur. Bu durum, yalnızca kent ölçeğinde değil, bölge, ülke hatta küresel ölçekte gerçekleşmektedir ve yalnızca yeniden yapılanma için değil genişleme için de geçerlidir:

"Birikim genişlemeyi olanaklı kılan parayı sağlayınca kapitalist daima şu seçeneklerle karşılaşır: bulunduğu yerde genişlemek ya da başka bir yerde bir şube olarak yeni bir fabrika açmak. İkinci seçeneğin çekiciliği, ilk kuruluşun bulunduğu alanda genişlemenin getireceği sıkışıklığın maliyeti dolayısıyla zamanla artar. Kapitalistler arası rekabet ve para sermayenin mekân üzerindeki akıcılığı da yerleşmede coğrafi rasyonalizasyonu birikim dinamiğinin uzantısı olarak teşvik eder".³⁴⁴

Kuşkusuz bu gelişmelerin hızlanmasında 20. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen telekominikasyon devrimi son derece etkili olmuştur. 1970'li yılların başlarından beri kullanılmaya başlayan uydu iletişim sistemleri, iletişimin birim maliyetini ve zamanını, mesafeden bağımsız hale getirmiştir. Uydu yoluyla, dünyanın diğer ucuyla kurulan iletişimle çok yakın mesafeyle kurulan iletişimin maliyeti aynıdır. Lojistik açısından ise malların hava yoluyla taşınmasının maliyeti çarpıcı biçimde düşerken, konteynırlaşma, deniz ve kara yoluyla büyük miktarlarda yapılan taşımacılığın maliyetini düşürmüştür.³⁴⁵

Sermayenin mekânda yerleşebileceği yeni bölge arayışının nedeni yalnızca fiziksel alt yapı ile sınırlı değildir. Aynı zamanda toplumsal farklılıklar ya da sosyal kitlelerin dönüşme potansiyelleri de etkilidir.

³⁴⁴ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:262

³⁴⁵ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:327

1970'lerde uluslararasılaşmış yeni iş bölümünün gelişimini özellikle üç etmenin sağladığı ileri sürülmüştür:³⁴⁶

1. Gelişmekte olan ülkelerde tarımın verimliliğindeki kısmi hızlı iyileşme; bu durum çok sayıdaki topraksız emekçinin kentlerdeki işgücünü oluşturmasını sağlamıştır.
2. Düşünce ve uygulamanın örgütsel ve mekânsal ayrımını sağlayan bazı endüstriyel ürünlerin üretim süreçlerindeki teknik ve örgütsel nitelikler.
3. İletişim teknolojisinde özellikle telefon hatlarında ve bilgisayarda, uluslar arası düzeyde anında enformasyon akışını kolaylaştırarak, küresel bir şirketin farklı yerlerdeki bölümlerinin bilgilendirilmesi, incelenmesi ve denetlenmesini sağlayan gelişmeler.

Bu etmenlerin sonucu olarak araştırma ve yönetim işlevleri Birinci Dünyada kalırken, Birinciden Üçüncü Dünyaya doğru taşınan rutin imalat işiyle birlikte, çok daha karmaşık mekânsal bir iş bölümü gelişmiştir. Bu yeni mekânsallığın üç etkisi olmuştur:

1. Birinci dünya kentlerinin çoğunda imalat işinin kitlesel çöküşü, sanayisizleşme;
2. Bazı yeni sanayileşen ülkelerde ücret oranları, çalışma koşulları ve sendika örgütlenmesi Birinci dünya işçilerinininkinin çok altında olması nedeniyle artan imalat işi;
3. Yeni iletişim teknolojisinden dolayı herhangi bir yere yerleşebilen, gittikçe hareketlenmiş sermayeyi çekmek ve tutmak için yerler arasında artan rekabet³⁴⁷

³⁴⁶ Urry, John; a.g.e.,1995, s:29

³⁴⁷ Urry, John; a.g.e.,1995, s:29

Tüm bu gelişmeler ekonomik açıdan dünya üzerinde artan mekânsal farklılıklara, yerlerin dönüştürülmesine, yeniden Üretimine neden olmaktadır. Ancak küresel pazarda yerelliklerin artan öneminin nedenleri bunlarla da sınırlı değildir. Dünya pazarına sunulan ürünler arasında üretim/tüketim süreleri bakımından farklılıklar ve bunların ivmelenme biçimleri de yeni iş kolları üreterek ve mekânsal örgütlenmelerdeki hiyerarşik yapılanmaları dağıtarak yeni mekânsal farklılıklar üretmektedir.

Sassen³⁴⁸, yerleri birbirleriyle akıl almaz bir hızda ve etkileşim yoğunluğu içerisinde, bölge, şehir, ülke gibi ölçeklendirmelerin artık geçersiz kaldığı bir ilişkiselliğe iten temel etkenin yalnızca üretim ve tüketim süreçlerindeki genel bir ivmelenmeyle değil ama aynı zamanda, farklı zamansallıklarla ilişkili olduğunu vurgulamıştır.

Uzun bir zaman zarfında üretilen/tüketilen ürünün daha kısa bir sürede üretilen/tüketilen ürünle el değiştirebilmesinde verimliliğin arttırılması işlevini yüklenen finans sektörünün içinde bulunduğu karmaşık süreç onu giderek özdeksizleştirmekte ve spekülasyona açık hale getirmektedir. Bu durum emeğin, yalnızca somut anlamda maddi dünyayla ya da yerle ilişkisini koparmakla kalmamakta aynı zamanda kurulan yeni iş kolları sayesinde emeğin yerle yeniden ve farklı biçimlerde ilişkilenebilmesine neden olmaktadır.

"Her ne kadar kısmen elektronik mekânda gerçekleşiyorsa da, bu yeni iş kolları dünyasının temelini, özel bir tür özdeksellik oluşturur. En sayısallaşmış, küreselleşmiş ve özdeksizleşmiş sektör olan şu ünlü küresel finans bile işlemlerinin bir noktasında yere dokunur. Ve

³⁴⁸ Sassen, Saskia; "Bitişik Zamansallıklar: Yeni Bir Bölge Üretmek", Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, C.C. Davidson (ed.), 1999, Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara. s.116-123,

*bunu, son derece özdeksel yapıların kesif yoğunluğu içinde yapar. Bu iş kolları, fiziksel mekânlarda ve sayısal mekânlarda yerleşiktirler. Çok belirli ihtiyaçlarla inşa edilmesi gereken özdeksel ve sayısal yapılar vardır: bir şirketin etkinliklerinin eşanlı olarak hem bölgesel olmaktan kısmen çıkmış, hem de kısmen bölgeselleşmiş olma, hem yerküreyi kat etme hem de çok belirli yerlerde yoğunlaşma özelliklerine birlikte yanıt verme gereksinimi. Bu, sınırları ve mekânları kestirmeden aşan ama aynı zamanda da kendisini belirli kentlere yerleştiren stratejik bir coğrafya ortaya çıkarır. Bağlamsallığın sınırlarını eriten bir coğrafyadır bu”.*³⁴⁹

Sassen’in tarif ettiği bağlamsallığın eridiği bu coğrafya içinde yerler, komşu bölgelerden, yakın çevreden etkilenmeksizin dolayısıyla da bunların kısıtlayıcı etkilerine olabildiğince az maruz kalabilerek dönüştürülebilme potansiyeline sahip olmaktadır. Küresel sermaye bölgesel engellere, planlama stratejilerine takılmaksızın uygun göreceği yerde yapılabilmekte, mekânsal farklılıklara olan duyarlılığı artmaktadır. Ağ bağlantılı alt-ekonomi” olarak tanımlanan sistem, sınırları kestirmeden aşan ve yer küre üzerindeki çeşitli noktaları birbirine bağlayan, bölgesel olmaktan kısmen çıkmış stratejik bir coğrafya işgal eder; sınırları, içinde kısmen yerleşik olduğu kentin veya komşuluğun sınırları değildir. Program akışını sağlayan, çevre bağlamı değil küresel bağlamdır.

Özetle, 1970’lerden sonra geç kapitalizmin ekonomi politikasında meydana gelen dönüşümler, dünyanın büyük bir bölümündeki hayatı, kültürü ve gündemdeki söylemleri etkilemektedir. “Esnek birikim rejimi” olarak adlandırılan bu politika çerçevesinde artık sabit yatırımlar karlı değildir; gerek üretim sürecinde gerekse

³⁴⁹ Sassen, Saskia; a.g.e., 1999, s.116-123

tüketim pratiklerinde, esneklik, değişkenlik meydana gelmektedir. Ulaşım harcamalarının azalması, ulaşım, satış ve pazarlama süreçlerinde hareketliliği, yer seçiminde özgürlüğü beraberinde getirmiştir. Harvey'in deyişiyle, mekânsal engellerin önemi azaldıkça, sermayenin mekân içinde mahalin farklılıklarına duyarlılığı ve mahallerin sermayeye çekici gelecek biçimde farklılaşması yönündeki teşvik edici faktörler de o kadar artmaktadır.

"...Mekânsal engellerin çöküşü mekânın öneminin azaldığı anlamına gelmez. Bulguların ters yönde bir tezi desteklediğini görüyoruz; bu da kapitalizmin tarihinde ilk kez olmuyor. Kriz koşullarında yoğunlaşan rekabet, kapitalistleri yerleşmeye bağlı görece avantajlara çok daha fazla dikkat etmeye itmiştir. Bu ise tam da mekânsal engellerin azalmasının kapitalistlere, küçük mekânsal farklılıkları kendi çıkarlarına uygun biçimde sömürme gücünü kazandırmasından kaynaklanır. Mekânın iş gücü arzı, kaynaklar, alt yapı, vb. açısından içerdikleri bakımından küçük farklılıklar gittikçe daha fazla önem kazanır".

"Mekânsal engeller azaldıkça dünya mekânlarının neler içerdiğine çok daha duyarlı hale geliriz. Esnek birikimin özelliklerinden biri, bir dizi görünüşte olumsuz coğrafi niteliği sömürerek bu niteliği kendi bütünsel mantığının içsel unsurları olarak yeniden biçimlendirmesidir. Örneğin, emek üzerindeki denetimin tarzında ve gücünde görülen coğrafi farklılaşmalar ve işgücünün niceliğinde ve niteliğinde var olan farklılıklar şirketlerin yerleşme stratejilerinde çok daha büyük bir önem kazanır."³⁵⁰

³⁵⁰ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:328

Başka bir deyişle, küreselleşmenin etkisi yerelin daha fazla ayırt edilmesini sağlamaktadır; Urry'e³⁵¹ göre bu duruma aynı zamanda şu nedenlerin bir veya ikisi etki etmektedir:

- Büyük şirketlerin işlerini bölme ve farklı etkinlikleri farklı toplumlardaki farklı emek pazarları içine yerleştirme becerisindeki artış,
- Önceki görece tutarlı bölgesel ekonomilerin parçalanması
- Ulusal olarak belirlenen oy verme örüntülerine yönelik eğilimin azalması ve "mahalle"nin artan önemi
- Özellikle mimarinin uluslar arası modern biçiminin popülerliğindeki düşüşü izleyen, yerel ve yerli biçimlerin ortaya çıkışıyla birlikte yer ve konuma ait simgelerin kalıcı önemi
- Yerel olarak yönelimli kültür ve politikaların özellikle yapı fiziksel çevrenin korunması kampanyaları çevresinde canlanması

Böyle bir ortamda eski ekonomik merkezlerin yerleri sallanmakta, artık birkaç büyük merkez değil, gerek ülke içi, gerek ülke dışı büyük küçük birçok yer ekonomik anlamda birbirleriyle yarışmaktadır. Bu durum aynı zamanda, çağdaş toplumda mekânsallığın değişen rolünün bir başka boyutunu gündeme getirmektedir. Sermaye dünya coğrafyasını oluşturan mekânsal olarak farklılaşmış niteliklere gittikçe daha duyarlı hale geldikçe, bu mekânlara hâkim olan halklar ve iktidarlar için bunları yüksek derecede akışkan olan sermayeye daha cazip hale getirecek biçimde değiştirmek mümkün hale gelmektedir.³⁵²

³⁵¹ Urry, John; a.g.e.,1995, s:11

³⁵² Akcan, Esra; "İletişim ve Tüketim Toplumunda Mekânsal Farklılığa Ait Çelişkiler" , Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 64- 65, 1994, Birikim Yayınları, İstanbul, s: 39-52

*"...yerel yönetici, seçkinler, kendi özgül mekânlarında gelişmeyi cazip hale getirmek amacıyla yerel olarak özgül emek denetimi, işgücü vasfını arttırma, alt yapı sağlama, vergi politikası, devlet düzenlemesi vb. stratejileri izleyebilirler. Böylece mekânın artan soyutlamalarının orta yerinde mahalın özellikleri daha çok vurgulanır hale gelir. Küçük yerleşmeler, kentler, bölgeler ve ülkeler arasındaki mekânsal rekabette, özel niteliklere sahip mahallerin aktif olarak üretimi önemli bir koz hale gelir. (...) kentlerin, başka kentlere göre kendilerini ayırt eden bir imaj oluşturma, hem sermayeye hem de 'istenen türden' insanlara (yani zengin ve nüfuzlu insanlara) cazip hale gelecek bir mahal ve gelenek atmosferi yaratma yönündeki çabalarını bu bağlamda daha iyi kavrayabiliriz."*³⁵³

Başka bir deyişle bu yarışmanın farkında olan yerler, dünya pazarındaki konumlarını sağlamlaştırmak için kendilerine bir kimlik oluşturup farklılaşmaya çalışmaktadır. Bu noktada yerlerin kendilerini satmaları, eğer doğal ya da kültürel bir değeri, farklı bir yaşam biçimini barındırıyorsa bu özelliklerini paketleyip reklâmlaştırmaları söz konusu olmaktadır. Diğer bir deyişle, doğa, arkeoloji, mimarlık ya da bizzat "yer"lerin kendileri o yerin dünya pazarındaki başarısı uğruna metalaşmaktadır.³⁵⁴

Bu durumun bir diğer sonucu mekân üzerinden iktidar edinme arayışları ve mekânın bu yeni örgütlenme biçimlerine bağlı olarak rant ekonomisinin gelişmesidir."*...genel olarak parasal ekonomilerde, özel olarak kapitalizmde, para, zaman ve mekân*

³⁵³ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:330

³⁵⁴ Hall, M. "Seducing Global Capital:Reimaging Space and Interactions in Melbourne and Sydney" Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes, p.121-134, 2005, C.Cartier and A.A.Lew (eds.),Routlage, New York.

üzerinde birbirleriyle kesişen hâkimiyet, toplumsal iktidarın görmezlikten gelemeyeceğimiz bir özsel bağlantısını oluşturur... Dakik zaman ölçüm aletleri ve doğru çizilmiş haritalar her zaman paha biçilmez bir değer taşımıştır; mekânlar ve zamanlar üzerindeki hâkimiyet ise her türlü kar arayışında hayati bir unsurdur. Örneğin mücavir mekanlarda gelişmeleri kontrol altında tutarken beklemeye yetecek kadar parası olan spekülâtör, bu alanlarda hiçbir gücü olmayan birine göre para kazanma açısından çok daha avantajlı bir durumdadır. Üstelik para zaman ve mekân üzerinde denetim sağlamak için kullanılabilir. Tersinden bakılırsa zaman ve mekân üzerinde denetim yeniden para üzerinde denetime dönüşebilir.”³⁵⁵

Sonuç olarak küreselleşme süreci içerisinde bir yandan “Yersizleşme”, sermayenin mümkün olan tüm imkânları tarafından eski mekânsal organizasyonların çökertilmesiyle yürütülmeye devam ederken bir yandan da “esnek birikim rejiminin” gerekleri doğrultusunda yerlerin durmaksızın yeniden üretilmeleri söz konusudur. Bir anlamda yersizleşme, yeni üretim mekanizmalarının işleyebilmesi için gerekli koşulların hazırlanması ve engellerin kaldırılması yönünde iş görmektedir.

3.2.2 Sığınilacak bir Liman Arayışı

“Gelip geçicilik ne kadar fazlaysa, bu gelip geçiciliğin içinde yatan bir tür ezeli ve ebedi hakikat keşfetme ya da imal etme ihtiyacı da o kadar büyük olur. Dinin 60’lı yılların sonundan itibaren çok daha güçlü hale gelen canlanması, politikada ise her türden otantiklik ve otorite arayışı (ve buna eşlik eden milliyetçilik, yerelcilik, Nietzsche vâri iktidar arzusunun sahip karizmatik ve her kalıba girebilir bireylere hayranlık) bunun örnekleridir. Aile ya da cemaatler gibi

³⁵⁵ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:255

kurumlara ilginin artması gibi eğilimler hep değişen dünyada daha güvenli limanlar ve daha uzun ömürlü değerler arayışının işaretleridir”³⁵⁶

Marshall Berman’a göre “Modern olmak, bizlere serüven, güç coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vadeden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi”. Modern ortamlar ve deneyimler coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçer; bu anlamda insanlığı birleştirdiği söylenebilir.” ³⁵⁷

Berman, “*bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin girdabına sürükleyen*” modern kasaba ve kentlerdeki önemli bazı süreçleri ve de insanların “*Bu girdabın içinde kendilerini bir biçimde yuvada hissetmeleri*” için kullandıkları kimi stratejileri betimlemektedir.³⁵⁸ Şimdi pek çok yazarın gösterdiği gibi bu oldukça güçtür. İçinde bulunduğumuz çağ, ufukların genişlediği ve sınırların eridiği, “*zaman ve mekânın çöktüğü*”, dönüşmüş enformasyon ve iletişim akışları aracılığıyla, küreselleşmenin yaşandığı ve bölgesel cephelerin ve açık seçik ulusal ve başka toplumsal kimliklerin aşınmaya uğradığı bir çağdır. Özellikle bu tür küresel değişim, yere ilişkin kimlikleri ciddi biçimde dağıtmıştır. Yerel bağlamların niteliklerinden kaynaklanan güven ilişkisinin bazı temel biçimlerinde bir ayrışma yaşanmaktadır.³⁵⁹

Modern hayatın girdabı pek çok kaynaktan beslenegelmiştir. Yersizleşme bölümünde daha ayrıntılı bir biçimde ele aldığımız gibi;

³⁵⁶ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:326

³⁵⁷ Berman, Marshal; Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor (All That Is Solid Melts Into Air, 1983), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s:15

³⁵⁸ Berman, Marshal; a.g.e., 2006, s:5 ve 345

³⁵⁹ Giddens, Anthony; a.g.e., 1990, s:108

fiziksel bilimlerde gerçekleşen evrene ve onun içindeki yerimize dair düşüncelerimizi değiştiren büyük keşifler; bilimsel bilgiyi teknolojiye dönüştüren, yeni sosyal yapılanmalar üretip eskilerini yok eden, hayatın tüm temposunu hızlandıran, yeni tekelci iktidar ve sınıf mücadelesi biçimleri yaratan sanayileşme; milyonlarca insanı atalarından kalma doğal çevrelerinden koparıp dünyanın bir başka ucuna yeni hayatlara sürükleyen muazzam demografik alt üst oluşlara neden olmuştur. Aynı zamanda, hızlı ve çoğu kez sarsıntılı kentleşme; dinamik bir gelişme içinde birbirinden çok farklı insanları ve toplumları birbirlerine bağlayan, kapsayan kitle iletişim sistemleri; yapı ve işleyiş açısından bürokratik diye tanımlanan, her an güçlerini daha da artırmak için çabalayan ve gitgide güçlenen ulus-devletler; siyasal ve ekonomik alandaki egemenlere karşı direnen, kendi hayatları üzerinde biraz olsun denetim sağlayabilmek için didinen insanların kitlesel toplumsal hareketleri; son olarak, keskin dalgalanmalar içindeki kapitalist dünya pazarı bu süreci hızlandırmıştır³⁶⁰.

Ancak tam da bu gelişmeler, yersizleşme süreciyle eş zamanlı olarak karşı tepkilerin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunlar, bireysel ya da kolektif kimlik edinme çabası, değişen bir dünyada güvenli bir liman arayışı olarak özetlenebilir. Üzerimize doğru patlayan üst üste yığılmış mekânsal imgeler kolajı içinde, yer-kimliği önemli bir konu haline gelmektedir, çünkü herkes kendini başkalarından ayıran bir mekân işgal eder (bir beden, bir oda, bir ev, insanı biçimlendiren bir topluluk, bir ülke); kendimizi başkalarından nasıl ayırdığımız ise kimliğimizi belirler. Bununla birlikte, eğer bu değişen kolaj dünyada kimse 'yerini bilmiyor' ise, güvenli bir toplumsal düzen nasıl oluşturulabilir, nasıl sürdürülebilir

³⁶⁰ Sennett, R. Kamusal İnsanın Çöküşü, Çev. S. Durak, A. Yılmaz, 1996, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

sorusu önem kazanır.³⁶¹ Sorununun çözümlenmesinde ele alınan çoğu toplumsal hareket soyut bir "mekân" kavrayışından çok farklılıklara ve kimliğe işaret eden "yer" kavrayışıyla mümkün olabilmektedir. Bu da pek çok kültür kuramında yer ile toplumsal kimlik arasında potansiyel bir bağa güçlü bir vurgu yapılmasına neden olmuştur. Konuya eşlik eden bir diğer boyut da yer/kimlik imgesi üzerinden toplumsal iktidar elde etme çabalarıdır.

Sözgelimi, mimarlık alanında Modernizmin önerdiği evrensel, soyut mimari biçimlenmelere ilk radikal eleştiriler, 1929 ekonomik krizinin de tetiklediği ve ciddi bir politik krizin yaşandığı dönemde politik/estetik temelli itirazlar olarak gelmiştir. Bölgeselcilik buna örnek gösterilebilir. Kapitalist dünyanın Fordist üretim/tüketim tarzının yarattığı ilk kriz Avrupa'da pek çok ülkede ciddi problemlere ve yeni gelişmelere yol açmıştır. Milliyetçi hareketlerin gelişimi de bunlardan biridir. Bu hareketlerin söylemleri de modernizm gibi merkezi bir aracın temellerine yönelmişlerdir. Örneğin Almanya'da Nasyonal Sosyalist hareketin söylemi, modernizmin rasyonel evrenselleştirici kavrayışın ve mekândan ziyade zamanı referans alan bakışın karşısına, Heidegger'in de temellendirdiği mitik bir sonsuz zaman ve mutlaklığın sembolü "mekân" çıkarmışlardır. Bu söylemde özellikle vurgulanan "toprak","yurt" ve "kan" gibi kavramlar, pek çok pratiğin de düşünsel altyapısını oluşturmuşlardır. Ancak ilginçtir Modernizmin Almanya'da Bauhaus ile ortaya koyduğu yapıtlar, evrensel biçimlere sahip olmalarıyla değil de milliyetçi kavrayışın refleksi olarak yarattığı "öteki" kavramı çerçevesinde eleştirilmişlerdir. Öyle ki Nasyonal Sosyalistler yapılarda düz damın, teras çatının kökenini modernist mimarların ve mimarilerinin etnik kökeninde aramışlar, bu mimari biçimin

³⁶¹ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:337

Ortadoğu'nun Yahudi yerleşmelerinin karakteristiklerinden biri olduğunu iddia etmişlerdir. Eleştirilerin özellikle konut, daha doğrusu "ev" in biçimi üzerine olması da toprak/yurt/kan/gelenek kökeninde sembolik bir anlam taşımasından ötürüdür. Ayrıca etkilenmesi düşünülen kitlenin sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyinin düşüklüğü, ekonomik krizin en önemli sorunlarından birinin de barınma olduğu göz önüne alındığında bu tercihin boşuna olmadığı anlaşılmaktadır. İşte bu göndergesel çerçevede Alman konut mimarisi, Modernizmin pylonlar üzerinde yükselen, yüzüyormuş izlenimi veren düz, teras çatılı kütleleri ile değil; taban, milliyetçi özün devralındığı kutsal "toprak" a basan, eğimli çatısıyla ve yapım teknikleriyle o yerin iklimi ve tabii ki tarihsel yapı pratiği geçmişi ile ilişki kurmuş olarak resmedilir.³⁶²

Ancak 2. Dünya Savaşı sonrasında Amerika merkezde olmak üzere Fordist-Keynesyen ekonomi/politik savaş yaralarını sarmakta hakkı yenemeyecek bir başarı sağlamıştır ve bu yolda "hızlı büyüme, seri ve bol üretim/tüketim" refah devletinin temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Üretimde ve ürünlerde işlevsellik ve etkinlik temel amaçlarıdır. Ancak bu amaçlar bir süre sonra istenilmeyen bir düzeyde tekdüzeliğe, bir örneklığe de yol açtığı yönünde eleştirilmişlerdir. Birinci bölümde ele aldığımız Mimarlıkta Yer Kuramlarının önemli bir bölümünün bu eleştiri üzerine odaklandığı en azından bu noktadan hareket ettikleri görülmektedir. Mimaride bir örneklığın kurallarının koyulduğu söylemsel, biçimsel mimari çerçeveyi ifade eden "uluslar arası üslup" daha geneldeyse Fordist-

³⁶² Bununla beraber her milliyetçi kavrayış aynı eğilimlere ve söyleme sahip olmamıştır. Örneğin İtalya'da milliyetçi söylem Almanya'nın tam tersi olarak, geçmişi yıkmak üzere inşa edilmişti ve mimarisi başlarda Modernizmin en uç, belki de en heyecan verici kolu olan Fütüristler tarafından ete-kemiğe büründürülmüştü. (Diktaş, Erdal Onur; Diktaş, Ebru Türkdamar; "Küresel Pazarda Yerel Üzerine Yeniden Düşünmek", Ege Mimarlık, Sayı 48, 2003, İzmir)

Keynesyen birikim rejiminin "katılığı" 1960'lı yıllarda toplumsal, eleştirel hareketlerin de yolunu açmıştır³⁶³.

Ne var ki, bu tür muhalefet hareketleri zorunluluktan da olsa, bir yere bağlı kimliğe sıkı sıkıya tutunmakla, akışkan bir kapitalimin ve esnek birikimin üzerinde hayat bulabileceği parçalanmış zeminin bir parçası haline gelmişlerdir.³⁶⁴ Çünkü yer'e ilişkin kimliğin ileri sürülmesi, bir noktadan sonra geleneğin gücünden kaynaklanan güdülere dayanmak zorundadır. Oysa esnek birikimin değişkenliği ve gelip geçiciliği karşısında bir tarihsel süreklilik duygusunu korumak güçtür. Köklere yönelik arayış en kötüsünden bir imaj olarak, bir benzeş ya da pastiş olarak üretilme ve pazarlama kaderiyle karşı karşıya kalacaktır. Fotoğraf, doküman, manzara ve röprodüksiyon, bütün bunlar tam da öylesine ezici biçimde bugüne ait oldukları için tarih olurlar. Ortaya çıkan sorun, bunların hiçbirinin bugünün amaçları uğruna üzerinde oynanmaktan ya da sahtecilikten muaf olmamalarıdır. En iyimser bakışla da tarihsel geleneğin bir müze kültürü olarak yeniden düzenlenmesidir. Bu yüksek modernist kültürün bir müzesi olmak zorunda değildir, yerel tarihe, yerel üretime, nesnelere bir zamanlar nasıl yapıldığına, satıldığına, tüketildiğine, çoktan yitirilmiş ve romantikleştirilmiş bir günlük hayatla nasıl bütünleştiğine ilişkin olabilir. Kısmen yanılsamaya dayanan bir geçmişin sergilenmesi aracılığıyla yerel kimlik üzerine bir şeyler söylemek ve bunu belki de karlı biçimde yapmak mümkün olabilmektedir.³⁶⁵

Mekânların türdeşleştirilmesine karşı geliştirilen başka bir tepki çeşidi de yerel anlamları nitel olarak yeniden kurma çabasıdır.

³⁶³ Diktaş, Erdal Onur; Diktaş, Ebru Türkdamar; "Küresel Pazarda Yerel Üzerine Yeniden Düşünmek", Ege Mimarlık, Sayı 48, 2003, İzmir

³⁶⁴ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:338

³⁶⁵ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:338

Birinci bölümde ele aldığımız “Eleştirel Bölgeselcilik” açılımı bu kapsam içerisinde değerlendirilebilir. “Uluslararası Üslubun” duyarsız ithali ile tehdit edilen, özellikle gelişmekte olan veya “batı” dışında kalan ülkelerin birçok mimarı için bu durum temel bir sorunsal anlamına gelmiştir “...Ağa Han Vakfı’nın yayınlarına şöyle bir göz atıldığında “Batılı olamayan” dünyanın önemli bir bölümünde hızlı modernleşme ve kentleşmenin yapıları çevre üzerindeki istenmeyen etkileri üzerinde sonsuz şikâyete tanık olunabilir. Söz konusu şikâyetlerin bir bölümü, en azından bazı ülkelerde, yere özgü veya uygun bir modernizm arayışı olarak kendini gösterdi.”³⁶⁶

Bu durumda serbest birikim yerel estetiği ya da değerleri yeniden ve güçlü biçimde gündeme getirmek için bir olanak değerlendirilebilir. “Sermayenin Farklılıklara Artan Duyarlılığı” başlığı altında çözümlenmeye çalıştığımız gibi bu, akışkanlığı yüksek gezginci sermayeye yem olarak kullanılacak bir mekânsal farklılaştırma çabasıyla tamı tamına uyum içindedir. “Bu yer, sadece sermayenin işlemleri için değil; yaşamak için, iyi tüketmek için, değişen bir dünyada güvenli hissetmek için şu yerden daha iyi değil mi? Bu tür yerlerin inşası, yerelleştirilmiş bir estetik imgenin biçimlendirilmesi, patlamalı mekânsallıklardan oluşan bir kolajın orta yerinde belirli ve sınırlayıcı kimlik duygusunu oluşturmaya olanak tanır”³⁶⁷. Ama bu durum da yukarıda değindiğimiz sorunlarla karşılaşmaktan, çalkantılı bir okyanusun orta yerinde küçük adacıklar halinde kalma tehlikesinden muaf değildir.

Özetle, hızla değişen dünya ve yer ile mevcut ilişkiseliliği koparan endüstriyel üretim karşısında mutlak/değişmez bir değer ve kimlik

³⁶⁶ Akcan Esra, “Küresel Çağda Eleştirelilik ‘Öteki’ Coğrafyalar Sorunsalı”, Arredamento Mimarlık, 2002/3

³⁶⁷ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:338

arayışı yerelliklere önemi arttırmakta, yerlerin yeniden üretimi için gerekli olan sosyo-psikolojik itkiyi sağlamaktadır. Ancak, her şeyin hızla dağıldığı modern zamanlar içerisinde tutarlı, süreklilikçi bir yapı tanımlamayabilmek oldukça güçtür. Serbest birikim rejiminin mekânsal farklılıklara artan duyarlılığı ve toplumsal iktidarın üretildiği süreçler bu durumun kodlanıp yönlendirilmesine ve metalaştırılmasına yol açmaktadır. Mimarlık alanında bu durumun en basit örneği yeri temsil ettiği kabul edilen biçimlerin derinlikten yoksun seçmeci bir tavırla kullanılması ve pazarlanmasıdır. Buna karşın yerel anlamları sınırlı bir çerçevede içerisinde nitel olarak yeniden kurma, küresel gelişmeler karşısında kısmen de olsa direnç alanları oluşturma yönünde bir çaba "öteki" olarak nitelendirilebilecek her türlü kültür için kayda değer bir çıkış noktası ve küresel dünyada gelişen yeni olanaklar alanı olarak görülmektedir.

3.2.3 Modern Öznenin Dönüşümü

1980'lerden bu yana sosyal bilimlerde gelişen tartışmalar, "Fordist" toplumdaki "Post-Fordist" topluma, "örgütlü kapitalizm"den "örgütsüz kapitalizm"e, "endüstriyel toplum"dan "enformasyon toplumu"na dönüşüm gibi, kültürden daha çok ekonomik ve politik yaşamın çeşitli dönüşümleri üzerinde odaklanmıştır. Bunların sonucu olarak geliştirilen pek çok kuramda bu yüzyılın başlarında kök salan belirli bir toplum biçiminin dönüştürülüyor olduğu ve bu dönüşümün bir ögesinin bireysel öznelerdeki değişimden oluştuğu, yeni toplum tipi tarafından farklı türde insanlar üretildiği veya gerekli kılındığı ileri sürülmektedir.³⁶⁸ Urry, özellikle çağdaş batı

³⁶⁸ Featherstone, Mike; Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, çev. Mehmet Küçük, 1991, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s:187

kapitalizminin artık, güçlü "Protestan etiği" taşıyan girişimcilere gerek duymadığı savını dile getirir. Bu tür girişimci için vakit nakittir, çalışmanın dinsel olarak esinlenilmiş bir görev olduğu görüşü hâkimdir ve gelecek için tasarruf ve yatırım yapılması gereklidir. Ancak bu dönem için gerekli olan insanlar, gelecek için tasarruf yapmaktan çok tüketen, çalışmaktansa boş zamanın keyfini çıkaran ve kimliklerinin çalışmaktan çok tüketimden tüvelendiği "hedonistler"dir.³⁶⁹

Ekonomik alandaki gelişmelerle sıkı sıkıya bağlı bir dönüşüme işaret eden modern öznenin gündelik yaşamını, hayata ve yaşadığı mekânlara bakışını çözümlene yollarından biri zamandır (Zaman algısı, zamanın kullanım ve düzenlenme biçimleri). Adam'a göre kabaca, 1800'lerin başından bu yana modern dönem, saat zamanın örgütsel ve deneyimsel önemine dayandırılarak tamamlanmıştır³⁷⁰. Buna, vaktin nakit olması; zamanın geçmesine dikkat edilmesi; endüstriyel ilişkilerin sistematik olarak saat-zaman çerçevesinde, işgünü ve haftasının uzatılma ve kısaltılma çabaları etrafında yapılanması; insanların gelecek ve özellikle evlilik/kariyer aracılığıyla uzun dönemli planlamaya yönelik zamansal bir kimlik taşımaları; geleceğe duyulan güven nedeniyle hazların sistematik olarak ertelenmesi; geçmişe ve geçmişin duygularına yönelik belirgin bir nostaljinin bulunmaması; kültürel metinlerin başlangıç, gelişme ve sonuç içeren bir anlatısal yapı taşımamaları ve toplumsal gelişmeye ilişkin uzun dönemli tarihsel süreçlerin düşünülebilir ve gerçekleştirilebilir olmaları gibi pek çok özellik eşlik etmiştir.³⁷¹

³⁶⁹ Urry, John; a.g.e.,1995, s:287

³⁷⁰ Adam, B., Time and Social Theory, 1990, Cambridge:Polity

³⁷¹ Rosenau, P.M.; Postmodernizm ve Toplumbilimleri – içgörüler, içakışlar, içeridalışlar-, çev. T.Birkan, Ark Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, Ankara, s:81-111

Özellikle son birkaç onyıdır bu tür modern öznenin dramatik bir dönüşüm geçirmekte olduğu tartışılmaktadır. Ancak genel anlamda saat-zamanın, artık modern toplumlardaki zamanın temelini oluşturmadığı ve "anlık" zaman olarak tanımlanana doğru bir değişimin olduğu ileri sürülmektedir. Geleceğin şimdinin içinde eriyor olduğu, "geleceği şimdi istiyoruz" tarzında ifadelerin, geleceğe ilişkin bir paniğin ve anlık memnuniyet arayışının bir simgesi olduğu ileri sürülmektedir³⁷².

*"Geleceğe güvenin yitilmesinin anlamı, olasılıkla hazzın ertelenemez olmasıdır... Genel olarak modalarda, ürünlerde emek süreçlerinde, fikirlerde ve imajlarda uçuculuk ve kısa ömürlülüğün hâkim olduğu bir "kullan-at toplumu"nda, ürünler ve imajlar giderek daha çok kullanılıp atılmaktadır. Ürünler, değerler, geçici sözleşmelerin her şey olduğu kişisel ilişkiler giderek daha çok geçicileşmektedir. Bu, hızlanan iş döngüsü, yeni ürünlerin çoğalması ve esnek teknoloji biçimleriyle ilgilidir... Ürünlerin elde edilebilmesi, insanların yeni tarz veya modaları tüketmek için başka bir yere gitmeyi beklemek zorunda kalmayacakları ölçüde olağan üstü artmıştır."*³⁷³

Bu durumun bireyin gündelik yaşamında medyanın coğrafi olarak uzak, dehşete düşürecek denli trajik olayları insanların günlük yaşamlarına sokmasından kaynaklandığı görülmektedir. Tutarlı mekânsal örüntü taşımayan bir bağlantısız olaylar kolajının, bireyin yaşamına zorla girmesi ve onu biçimlendirmesi nedeniyle yaşanan zamansal ve mekânsal parçalanma, TV seyredenlerin kanaldan kanala atlama eğilimlerinde, uzun ya da karmaşık bir programı tümüyle izlemeye nadiren zaman harcamalarında, açıkça

³⁷² Adam, B., Time and Social Theory, 1990, Cambridge:Polity

³⁷³ Urry, John; a.g.e.,1995, s:291

gözlemlenebilmektedir ve bu durum internetteki medya kültürünün ortaya çıkışıyla pekiştirilmektedir.³⁷⁴ Sonuçta TV seyretmek, internette programların saklanabilmesi, yinelenebilmesi ve parçalara ayrılabilmesi nedeniyle daha çok kişisel bir soruna dönüşmektedir. Belirli bir programın bir arada, kolektif seyredilmesinin bir anlamı yoktur ve giderek çoğu program ve özellikle de reklâmlar, bu tür anlık üretilmiş parçalar örüntüsünü taklit etmek üzere yapılırlar. Her biri çok kısa bir zaman süren ve kendilerinden önce ya da sonra gelenlerle hiç ilişkisi bulunmayan, bağlantısız işitsel ve görsel imajlar kolajından oluşmaktadırlar. Giderek görselleşen medyanın bu hızlanması ve parçalanması, "hız kapitalizmi"nin büyümesi, insanların karmaşık kitapları da başından sonuna kadar okuyacak denli yoğunlaşmalarını ve tahammül göstermelerini olanaksız hale getirmektedir.³⁷⁵

"Günümüzde, aynen dünyanın coğrafi karmaşıklığının her gece statik bir televizyon ekranında bir dizi imgeye indirgenmesi gibi, bütün dünyanın mutfakları tek bir mahalde toplanmış durumdadır. İşin coğrafyayla ilgili yanı Epcott ya da Disneyland türü eğlence saraylarında da sömürülmektedir: Amerikan televizyon reklâmlarının dediği gibi, Eski dünyayı oraya hiç gitmeden bir gün boyunca yaşamak artık mümkündür. Bunun sonucu şudur. Yemek, mutfak alışkanlıkları, müzik, televizyon, eğlence türü şeyler aracılığıyla günümüzde dünya coğrafyasını dolaylı biçimde benzeş olarak yaşamak mümkündür. Günlük hayatta benzeşlerin iç içe örülmesi (metalardan oluşan) farklı dünyaları aynı mekân ve zamanda bir araya getirir. Ama bu öyle yapılır ki, işin kökenine, bunları üreten emek süreçlerine, ya da üretilmelerinde geçerli

³⁷⁴ Rosenau, P.M.; a.g.e., 1998, s:55-77

³⁷⁵ Urry, John; a.g.e.,1995, s:38

*toplumsal ilişkilere dair bütün izler mükemmel biçimde gözden gizlenir.*³⁷⁶

Bunun yerlerin yeniden üretimindeki en belirgin etkisi, yerlerin görsel olarak bir anda algılanabilir, anlaşılabilir bir imajla ifade edilmelerinin gerekliliğidir. Herhangi bir yerin farklı ya da aykırı bakış biçimleri altında çok boyutlu olarak değerlendirilebilmesine, uzun metinlerle aracılığıyla derinlikli bir biçimde tasvir edilebilmesine nadiren olanak tanınabilmektedir. Yerlerin farklılıklarını var eden nedensellikleri yerine onların çarpıcı anlık gösterimleri ön plandadır. Mimari tasarım açısından yerle kurulan ilişkide başarı ise o yer ile kolayca eşleşebilecek imgenin tıpkı tipik bir reklâm jeneriğinde olduğu gibi hızla algılanabilecek ölçüde doğrudan ifade edilebilmesidir. En iyi mimari ürün, medya aracılığıyla üç beş saniye içerisinde kendini ifade edebilir.³⁷⁷ Eğer söz konusu yer henüz bu tarz bir imaj oluşturamamışsa mimarlıktan beklenen hangi yoldan gidilirse gidilsin yer için bu imgenin "dizayn" edilerek modern öznenin algısına sunulmasıdır.

Modern bireyin yaşadığı zamanın ve mekânın bu şekilde parçalanması değişmez kimliklerin de çöküşü anlamına gelmektedir. Modernitenin nesnel zamanı giderek yerini Giddens'ın dediği gibi "yaşam takvimleri"ni içeren, kişiselleşmiş, öznel zamansallıklara terk eder. Zaman konusunda sorumluluk ve üstlenme, kurumlara göre daha az ayarlanırken, daha çok bireylerin kendi yaşam planlarının öznel zamanlarını nasıl yarattıklarına göre ayarlanmaktadır. Bu, bireylerin geleneksel olarak toplumsal yaşama anlam ve düzen kazandıran kuşaklar, yer, akrabalık ve geçiş

³⁷⁶ Harvey, David; a.g.e., 1990, s:335

³⁷⁷ Bandini, Micha; "Postmodernity, Architecture and Critical Practice", Mapping The Futures, 1993, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routlage, London, s:229-236

ritüelleriyle ilişkili toplumsal kurumlardan giderek kopmalarıyla ilişkilidir.³⁷⁸ Ahlak giderek toplumsal rollerle daha az ilişkili, özel bir sorun olarak görülür. Ahlakın yapılanması, benlik ve zaman aracılığıyla giderek özelleşir.³⁷⁹

"Anlık zaman üzerinde bu vurgunun anlamı, bireylere ait zaman-mekân yollarının eşzamanlı olmaktan çıkmalarıdır. Kitle tüketim örüntülerinin yerini daha çeşitli ve parçalı örüntüler alırken, insanlar daha az kolektif olarak örgütlenirler. Zaman-mekandaki eşzaman bozulmasının pek çok göstergesi vardır: Atıştırmaların artan önemi, yani aile ya da iş arkadaşları arasındaki aynı yerde ve belirli öğünlerde yememek; kişilerin belirli zamanlarda ortak etkinliklere katılmak zorunda oldukları kitle turizmine karşı çıkan "serbest ve bağımsız gezginlerin" artışı; çalışanların artık aynı zamanda başlayıp bitirmedikleri çalışma düzenlerine sahip olduğu esnek zamanın artışı.. Bu durum, yaşamları olağanüstü karmaşık zaman-mekân yolları sergileyen kişilerin, niteliksel zaman üzerinde durmalarıyla ilişkilendirilebilir. Buna örnek olarak, iki ya da daha fazla insan arasında görülen zaman ve mekâna yönelik yüksek düzeydeki eşzaman bozumu nedeniyle, insanlar arasındaki kesintisiz etkileşimin kısa fakat tatlı anlarını yakalamak üzere, romantik akşam yemeği ya da kısa tatil türü çabalar gösterilebilir."³⁸⁰

Geleneksel sabit kimliklerin yerini çok daha belirsiz ve akışkan kimlikler almaktadır. Hatta kimlik fikrinin kendisi bir söylencesel yapıdır. Özne böylesi bir ortamda, parçalı ve bağlantısız, coşkulu

³⁷⁸ Giddens, Anthony; *Modernity and Self Identity*, 1991, Cambridge: Polity, s:146-8 (Urry, John; a.g.e.,1995, s:38)

³⁷⁹ Benhabib, Şeyla; *Modernizm, Evrensellik ve Birey – Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkıları*, 1999, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s:102

³⁸⁰ Urry, John; a.g.e.,1995, s:295

yoğunluklar yaşayarak dağılmaktadır. Merkezbozuma uğramış benlik, artık kaygı duymamakta ve modern benliğin ideal ve olağandışı başarısı olan derinlik, gerçeklik ve tutarlılığı artık taşımamaktadır. Özne ve onun algısını konu alan pek çok kuramcı da, öznelerin yığınlar halinde dönüştüğünü, parçalı, kopuk ve kesintili yaşam biçiminin çağın kültürünün temel özelliği olduğunu savunmaktadır. Bu kuramlarda kimlik oldukça kararsızdır ya da tümüyle gözden yitmiştir. Benlik artık, medya simulakrasından alınacak her şeyi alan, mükemmel bir elektronik bireydir.³⁸¹

Medyada gösteren, serbest kalmıştır ve imajlar, anlatı üzerinde üstünlük kazanır, estetik baskındır ve izleyici imaj fazlalığının serbest oyunu tarafından baştan çıkarılır. Bu baskın yazılı kültürün, az çok yansız, biçimsel ve mesafeli bir tarzda değerlendirilen, görsel ve estetik kültürün aşırı tehdidi altında olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla bu durum, bir yandan sanat, yüksek kültür ile akademi, öbür yandan günlük yaşam ile popüler kültür arasındaki simgesel sınırların da erimesi anlamına gelmektedir³⁸². Baudrillard'da (1981) bu argüman en uç noktasına dek taşınır, kültür, gösterilen veya içerik ya da etkiler olmaksızın saf imajlar halinde parçalanır. Düzlüğün ya da derinliksizliğin bir etki azalması ürettiği, postmodern benliklerin derinliksiz ve tözsüz, yüzeysel ve tek boyutlu oldukları görünüşlerin ötesinde, çoklu yaşam biçimleri ve modanın değil sadece modaların olduğu söylenmektedir. Bu türden merkezbozuma uğramış benliklerin, postmodern kentsel çevreler tarafından ayartılmaları özellikle olasıdır.³⁸³

³⁸¹ Featherstone, Mike; Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, çev. Mehmet Küçük, 1991, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s:145

³⁸² Venturi'nin, "yol kenarı eklektisizmi"nin oyuncu ve pastişli biçiminin gelişim sürecinde Las Vegas'tan ders almamız" gerektiğine ilişkin düşüncesi buna örnek gösterilebilir.

³⁸³ Urry, John; a.g.e.,1995, s:38

Özetle, küreselleşmenin hem toplumsal, hem ekonomik hem de teknolojik boyutları görsel bir kültürün gelişmesini sağlamıştır. Dünya görsel olarak dev bir devinim alanı olarak özel yaşam mekânlarına girmiştir. Görsel deneyimler günümüzde mekânla kurduğumuz bedensel deneyimin önüne geçmiştir. Bu durum yeni zaman ve mekân anlayışımızın belirleyicisidir. Mekân duyumunun oluşmasına yönelik uzaklık, yakınlık, tanıdıklık gibi kavramlar yok olur. Teknolojik zaman ve mekân kavramı duyularla algılanabilir olanın yerini almaktadır.³⁸⁴

*"Mekân ve zamanın görsel tüketimi endüstriyel üretim mantığından hem hız kazanmış hem de ondan soyutlanmıştır. Bu durum kentin postmodern tüketim merkezi olarak yeniden yapılanmasına yol açmıştır. Kent bir gösteriye, "görsel tüketimin bir düşsel peyzajı"na dönüşmüştür"*³⁸⁵. Zukin, müteahhitlerin, tüketimin içine yerleştirildiği sahne dekorları olan bu yeni iktidar peyzajlarını bilinçli olarak nasıl kurmaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu düşsel peyzajlar, tarihsel olarak yer üzerine kurulmuş olan kimliğe ilişkin önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Ancak postmodern peyzajlar, Disneyland, dünya fuarları ya da kapalı alışveriş merkezlerinde olduğu gibi bütünüyle yere ilişkin ve tüketim için var olan, simüle edilmiş yerlerdir. Açıkça buraları, insanların artık ait olmadığı, yaşamadığı ya da toplumsal kimlik duygusu sunmayan yerlerdir. Bu tür yerler farklı toplumsal gruplar arasında duvar oluşturmak ve insanların içsel yaşamını kamusal etkinliklerden ayırmak üzere tasarlanmaktadır.³⁸⁶

³⁸⁴ Virilio, P.; Hız ve Politika, Çev.: M. Cansever, 1998, Metis Yayınları, İstanbul

³⁸⁵ Zukin, S.; Landscapes of Power, 1992, Berkeley: University of California Press, s:221

³⁸⁶ Urry, John; a.g.e.,1995, s:37

Sonuçta, Modern öznenin tarihin hiçbir döneminde görülmemiş derecede hızlı ve sarsıntılı dönüşümü onun yer algısını da etkilemekte ve dönüştürmektedir. Gündelik hayatın her alanında yaşanan zamansal ve mekânsal parçalanma yerlerin yeniden üretilmelerinde süreklilik duygusunu ortadan kaldırmakta ya da bu duyguyu belli sınırlar içerisinde ve bağlamından kopararak paketleyip metalaştırmaktadır. Her iki durumda yerlerin belli tarihsel dönemler ya da karakteristiğini belirleyen biçimler üzerinden yeniden üretilmeleri sorunlu, hatta şizofrenik bir durum olarak görülmektedir.

3.3 YERLERİN TÜKETİMİ

"Malezyalı Yerliler gökyüzünden geçen uçaklara hayran kalmışlardı. Ama bu nesnelere asla onlara doğru inmiyordu. Ancak beyazlar, bu nesnelere yakalamayı başarıyordu. Ve bu, onların havadaki uçakların dikkatini çekecek olan benzer nesnelere yerde, belli mekânlar üzerinde sahip olmasındandı. Bunun üzerine yerliler, dallar ve sarmaşıklarla bir uçak simülakrası inşa ettiler, geceleri özene bezene aydınlatacakları bu toprak parçasının sınırlarını çizdiler ve gerçek uçakların buraya inmesini sabırla beklemeye koyuldular."³⁸⁷

Baudrillard, "Tüketimin Mucizevi Statüsü" başlıklı yazısında günümüz kentlerinin sokaklarında ya da TV kanallarında gezinen "tüketim kazazedeleri"nin, reklamlar aracılığıyla oluşturulmuş simülakralara yönelerek mutluluğun kendilerine konmasını beklediklerini öne sürer³⁸⁸. Tüketim nesnelere elde edilmesiyle "potansiyel büyük tatmin"e (mutluluk, güç, iktidar, statü vb.) ulaşılabileceği yönünde bir inanç, tüketimi yöneten "büyülü" bir

³⁸⁷ Baudrillard, Jean;1970, Tüketim Toplumu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s:23

³⁸⁸ Baudrillard, Jean;1970, a.g.e., s:23

düşünceci. Bu düşünce ise gündelik yaşamı da yönlendiren "mucizeci bir zihniyet" in ürünüdür ve buna göstergelerin mutlak gücüne duyulan inanılmaz bir güven eşlik eder.

Baudrillard'a göre, modern dünyadaki tüketim olgusunun tam olarak kavranabilmesi için öncelikle yapılması gereken, tüketim etkinliğinin belli bir şablon ya da klişe açıklamalarla kestirilip atılacak bir konu olmadığına adanmaklı ayırtına varmaktır. Gündelik hayatı oluşturan nesnelere ile insanlar arasındaki ilişki temel bir dönüşüm geçirmiş, nesnelere ile olan ilişki hem niteliksel hem de niceliksel olarak dönüşmüştür. Geleneksel üretim kalıpları içerisinde insanlar kendi ürettikleri ürünleri kullanır ya da takas yoluyla diğer ihtiyaçlarını karşılarken, kapitalist ekonominin gelişmesiyle ürettikleri ürün üzerinde denetimleri kalmamış, ürettiklerine değil sadece üretim esnasında harcadıkları emek karşılığında ücret alır hale gelmişlerdir. Artık kendi ürettiklerine ancak satın alarak sahip olabilmektedirler. Bu durum ürün ile üreten arasındaki ilişkiyi temelden değiştirmiştir. Maddi üretimin nesnelere toplumsal içkinliklerini ve kullanım değerlerini kaybetmişler, değişim değeri ilişkisine dayanan bir nitelik kazanmışlardır. Buna bir de dolaşıma çıkan ürünlerin muazzam artışı eklenince gündelik yaşama ait nesnelere ile onu kullanan insan arasındaki ilişki yeni baştan tarif edilmiştir.

Bu nedenle, tüketim toplumu kültürü pek çok durumda yerleşik anlama alışkanlıklarımızı kökünden değiştirecek, sıra dışı bir kavrayış tutumuna geçmeyi zorunlu kılmaktadır. Karşı karşıya olduğumuzu bu yepyeni toplumsal/kültürel durum ile hiç bir tarihsel dönem arasında uzaktan yakından bir benzerlik yoktur. *"Günümüzde tüketim, doğal ihtiyaçların mal ya da hizmet aracılığıyla tatmin edilmesi olarak değil, kodlar ve kurallar ile düzenlenmiş küresel ve tutarlı bir göstergeler sistemi olarak*

yorumlanmalıdır.” Bu sistemde ihtiyaç ve hazların olumsal dünyasının, doğal ve biyolojik düzeninin yerini bir toplumsal değerler ve sınıflandırmalar düzeni almıştır. Gerçek ihtiyaçlar ile sahte ihtiyaçlar arasındaki ayrımın ortadan kalktığı tüketim toplumunda, birey tüketim malları satın almanın ve bunlarını sergilemenin bir ayrıcalık getirdiğine inanır. İhtiyaç artık tikel bir nesneye duyulan ihtiyaçtan çok, bir farklılaşma ihtiyacıdır. Bu nedenle tüketim olgusuna, kendi iç dillendirme mantığı doğrultusunda bir göstergeler dizgesi olarak gündelik yaşam pratiklerinde nasıl işledikleri üzerine sürekli yeni örnek olaylar yoluyla yaklaşmak gerekmektedir³⁸⁹.

Tüketimin kuramsallaştırılmasında medya kültürünün, daha özeldyse reklâm sektörünün bireyler üzerinde derin etkilere yol açan herhangi türden bir kodu nasıl ve ne biçimler altında yapılandığına çözümlemesi önem taşır. Çünkü toplumsal kodlar tüketimin özünü oluşturmaktadır. Modern birey, gerçekte tüketim nesnelere tüketmekten çok, bunların altında gizlenen imgeleri, idealleri, fantezileri, yani en genel anlamıyla özledikleri ama ulaşamadıkları yaşam biçimlerini tüketmektedirler³⁹⁰. Somut tüketim ürünlerinin gerisinde yatan, gerçekte somut varlıkları olmayan bu tüketim kaynaklarının hepsi reklâmlar aracılığıyla allanıp pullanarak medyadan sunulmaktadır.

Ortaya çıkan bu yeni tüketim tarzı toplumsal yaşamın bütün yönleriyle başkalaşmasına yol açtığı gibi, eski burjuva toplumu kültürünün temel dayanaklarını da baştan sona değiştirmektedir. Bu

³⁸⁹ Yırtıcı Hakkı, “*Tüketimin Mekânsal Örgütlenmesinin İdeolojisi*” Arredamento Mimarlık Çağdaş Mimarlık Sorunları Dizisi:3 Mimarlık Ve Tüketim, 2002, Boyut Kitapları, İstanbul

³⁹⁰ JACKSON, Peter; “Towards a Cultural Politics of Consumption”, Mapping The Futures, 1993, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routledge, London, s:207-228

yeni toplumsal oluşum uyarınca bireyler artık ya güçlerinin yettiğince kendilerini oluşturmaktadır ya da çoğunlukla olduğu üzere reklâmlara ve medyaya verdikleri tepkilerle kendi kimlik ya da kimliklerini belirlemektedirler. Baudrillard'a göre, böylesine alışılmadık bir durum karşısında televizyon gösterilerinin bayağılıklarına ya da tüketim çılgınlığının yol açtığı sorunlara eski yerleşik eleştiri yollarıyla karşı durmak yeterli değildir³⁹¹. Oyunun bildik bütün kuralları değiştiği için bu yeni oyunun gerçeklerini tam anlamıyla kavrayabilmek ancak bütünüyle yeni bir yaklaşımın gerçekleştirilmesiyle olacak bir şeydir. Büyük alışveriş merkezlerinde, mağazalarda, radyolarda, televizyon reklâmlarında yalnızca gelişmiş sanayi toplumlarının bakışları, dikkatleri, en önemlisi de imgeleri üretiliyor değildir. Aynı süreçten gelişmemiş ülkelerin kitleleri kadar üçüncü dünya toplumları da paylarına düşeni fazlasıyla almaktadırlar. Kokuşmuş, çürümüş, bozulmuş gibi kimi etik yönelimli etiketlerle toplumsal sorunları ne olduğu tam olarak belli olmayan bir etik alana havale etmek yerine, her türden toplum kuramı araştırmasının öncelikle yapması gereken, bu yeni anlamlandırma dünyasının nasıl işlemekte olduğunu, en göz önünde bulunandan kalkarak en ince ayrıntısına varana dek nasıl açıklanacağını belirginleştirmektir.³⁹²

³⁹¹ 1978 yılında yazdığı "Sessiz Çoğunlukların Gölgesinde" ya da "Toplumsalın Sonu" [A l'ombre des majorités silencieuses, ou la fin de la social] adlı bir başka kitabında Baudrillard, kitlelerin tepki vermeyecek derecede uyuşmuş oldukları gerçeğine parmak basarak eski devrim anlayışının artık yersizleştiğini, bu nedenle günümüzde var olan tüketim dizgesine karşı yeni bir direniş biçimi geliştirilmesinin gereğini artık uyanılması gerektiğini vurgulamaktadır. (Güçlü, A., Uzun, E. vd. a.g.e., 2002, "Baudrillard")

³⁹² Nitekim bu sorun temelinde reklâmların yapısını çözümlenmek amacıyla göstergebilimsel olanaklardan yararlanan Baudrillard, reklamlar aracılığıyla dilin nasıl yeniden yapılandırılıyor olduğunu tanıtlamaya çalışmıştır. Sözelimi Coca Cola reklamları üstüne yoğunlaşarak burada reklamı yapılanın yalnızca asitli bir içecek olmadığını, Coca Cola'nın salt bir içeceğe göndermekten çok gençlik, cinsellik, eğlence imgelerine göndermede bulunan, çevreye bir yığın anlamlandırma saçan bir gösterge olduğunu söylemektedir (Baudrillard, Jean;1970, a.g.e., s:23).

Böyle bir ortamda mimarlık ürünü de her daim kodları çözümlenmeyi bekleyen bir tüketim nesnesidir.³⁹³ Toplumsal göstergeler sistemine bağlı olarak biçimlenen mimarlık etkinliği içinde tasarım, çağdaş tüketim kalıpları içinde üretimin sağlanmasına odaklanır. Amaçlanan bireyin ya da toplumun, yaşamını kolaylaştırmak, somut ihtiyaçlarına cevap vermek, gerekli eylemselliklere uygun fiziksel altyapıyı sağlamak, işlevsel ve faydalı olmak gibi hedeflerden çok, potansiyel tatmine ulaştıracağı varsayılan imgenin fiziksel mekândaki gösterimidir. Bu nedenle biçimler ve gerekçeleri arasında bir bağımsızlaşma ve bağlamsızlaşma ortaya çıkar. Tarih boyunca süren, topluma karşı faydalı olma ve ona hizmet etme ülküsü ile mimarlığın kendini meşrulaştırması, sorunlu bir hal alır. Özetle mimarlık, bir yandan toplumun tüketim kalıplarının oluşturulması ve tüketimin örgütlenmesinde, kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerini maksimize edecek bir araç olarak iş görürken bir yandan da sahip olduğu meşru zemini kaybetmemeye yönelir. Söylem bu zemini korumaya odaklanırken, biçim de tüketim için en uygun imgenin üretimi yolunda iş görür. O nedenle söylem ve ürün arasındaki çelişkilere vurgu yaparak, mekânı etkileyen kapitalist üretim ilişkileri ve örgütlenme biçimlerinin neler olduğunun çözümlenmesi, mekân ile onu üreten süreçler arasındaki ilişkinin niteliği, bu güçlerin mekânı nasıl dönüştürdüğü çağdaş mimarlığın başlıca sorunları arasındadır.

Yerlerin yeniden üretimi olgusunu da çağdaş tüketim ilişkilerinden bağımsız olarak ele almak olanaklı değildir. Bu yalnızca tüketimin mekânsal olarak örgütlenmesi zorunluluğundan kaynaklanmaz, aynı zamanda tüketimin hızlandırılması amacıyla farklılıkların

³⁹³ Bandini, Micha; "Postmodernity, Architecture and Critical Practice", Mapping The Futures, 1993, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routledge, London, s:229-236

vurgulanması, yeni imgelerin bulunması ya da yaratılması için de gereklidir. Toplumsal olarak üretilmiş rasyonel ve hiyerarşik ihtiyaçlar sisteminde tüketici tek tek nesnelere değil tüm bir mal ve hizmetler sistemini almaya yönlendirilir. Bu süreçte tüketici bir yandan kendini toplumsal olarak diğerlerinden ayırt ettiğine inanırken, gezilen, görülen, gösterilen, pazarlanan coğrafi alanlar olarak yerler, küreselleşen pazarda oldukça önemli bir konuma gelirler.

Bu kısım içerisinde yerlerin tüketimini dört ana çerçeveye içerisinde ele alacağız. Bunlardan ilki, yerlerin üretilen ve tüketilen bir nesne olarak ele almaktadır. İkincisi tüketimin mekânsal örgütlenmesi içerisinde yerlerin tüketim alanları olarak yeniden düzenlenmesi ile ilgilidir. Üçüncü olarak tüm bu gelişmelerin sonuçları doğrultusunda yerlerin kelimenin gerçek anlamıyla tüketimi, yok edilmesi üzerinde durulacaktır. Dördüncü ve son olarak da yerlere ilişkin belli bir niteliğin ön plana çıkarılmasıyla yeri oluşturan diğer niteliklerde görülen azalmalar konu edilecek, tüm bu olguların gerçekleştirilmesinde mimarlık etkinliğinin rolü ve potansiyel gücü sorgulanmaya çalışılacaktır.

3.3.1 Tüketim Nesnesi Olarak Yer

Giderek daha fazla Mimarlık etkinliğinin konusu haline gelen yerlerin yeniden üretimi, doğrudan doğruya yerlerin tüketim amaçları doğrultusunda değerlendirilebilir. Ancak burada basit anlamda sınırlandırılmış bir mahalın çeşitli amaçlar doğrultusunda organize edilmesinden veya mücavir alanların kullanıma açılması gibi gözle görülür olgulardan daha kapsamlı ve karmaşık bir durum söz konusudur. Yerler, kendilerini var eden niteliklerinin algılanabilir imajlara dönüştürülmesi yoluyla özellikle de görsel açıdan üretilip tüketilmektedir.

Yerlerin birer tüketim nesnesi haline gelmeleri ve bu amaçla üretilmeleri daha önce üzerinde durduğumuz iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmelerle ve toplumsal zamanın örgütlenme biçimiyle yakından ilişkilidir. Endüstrileşme ile birlikte çalışma dışında kalan zamanların planlanması ve gelişen seyahat olanakları çerçevesinde büyüyen turizm endüstrisi, bu duruma ivme kazandırmıştır.

"19. yüzyıla değin, özellikle çalışma dışı nedenlerden ötürü, seyahat edebilme sadece dar bir seçkinler grubu için olanaklıydı ve bir statü işaretiydi. Bu durum atla yapılan bütün ulaşım biçimleri için geçerliydi. 19. yüzyılın ortalarından sonlarına dek süren demiryolu gelişimi ilk kez kitle seyahatine olanak sağladı. Statü ayrımları seyahat edebilenlerle edemeyenler arasında azalırken, farklı yolcu sınıfları arasında varlığını sürdürdü. 20. yüzyılda farklı ulaşım yolları (deniz, hava, demiryolu) ve bunların aldığı farklı biçimler (programlı, paket uçuşlar) arasında başka ayrımlar gelişti. Fakat coğrafi devinimin demokratikleşmesiyle birlikte, farklı yerler arasında büyük beğeni ayrımları ortaya çıktı. Seyahatin yapıldığı yer giderek önem kazandı.³⁹⁴

Modern toplumlarda merkezi bir yer tutan turist etkinlikleri yerleri bakılacak görsel nesnelere dönüştürmüştür. Film, gazeteler, TV, dergiler, kayıtlar ve videolar gibi turizm dışı pratiklerin çeşitliliği içerisinde üretilen yer imgesi, tüketicide hayal kurma ve fantezi aracılığıyla, ya alışıldık biçimde karşılaşılanlardan farklı anlamlar içeren ya da farklı bir düzeyde oluşan yoğun hazlara yönelik bir

³⁹⁴ Urry, John; a.g.e.,1995, s:178

beklentinin ortaya çıkmasına neden olur.³⁹⁵ Kişi, gündelik ve rutin deneyimlerinden çok daha büyük bir duyarlılık içinde peyzajın ve kentsel peyzajın sıradışlaştırılan görsel öğelerine yöneltilir. Ancak genellikle elde edilen deneyim, kişiye has bir bakış ve yorumlama niteliğine sahip değildir. Bunun yerine deneyim, görülenlerin anlaşılmasına yardım edecek göstergeler ile önceden verili kategoriler yardımıyla yorumlanır. İnsanlar, daha sonra tekrar, fotoğraf, kartpostal, filmler, modeller vb. aracılığıyla görsel olarak nesneleştirdikleri bakış üzerinde oyalanırlar. Böylelikle, verili bakış, sonsuz olarak yeniden üretilir ve yeniden ele geçirilir.³⁹⁶

"...turistler Paris'te öpüşen iki kişi gördüklerinde, baktıkları şey "değişmeyen, romantik Paris"tir; İngiltere'de küçük bir köy gördüğünde turistler "gerçek (mutlu) İngiltere"ye bakıyor olduklarını düşünürler... "turist kendisinin göstergesi olarak her şeyle ilgilenir... Dünyanın her yerinde tanınmamış semiyotikçi ordularını oluşturan turistler, Fransızlığın, tipik İtalyan davranışının, Oryantal manzaranın, tipik Amerikan otobanının, geleneksel İngiliz pub'larının göstergelerinin peşinde iz sürüyorlar".³⁹⁷

Buna karşın, bireylerin tarihsel ve coğrafi açıdan kendi toplumlarını ve bu toplumun dünyadaki yerini izleyebilmeleri ve değerlendirebilmelerinin modern toplumların önemli bir yönü olduğu giderek daha fazla öne sürülmektedir. Toplumlar ne kadar modernleşirlerse, kendi toplumsal varoluş koşulları üzerinde

³⁹⁵ Oakes, Tim; "Tourism and The Modern Subject: Placing The Encounter Between Tourist and Other", Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes, 2005, C.Cartier and A.A.Lew (eds.),Routlage, New York, s:36-55

³⁹⁶ Urry, John; a.g.e.,1995, s:182

³⁹⁷ Urry, John; a.g.e.,1995, s:182

düşünen bilgili öznelerin becerisi o denli büyük olmaktadır. Bu durum "düşünümlü modernleşme" olarak nitelenmektedir.³⁹⁸

Bu değişimin turizm ve seyahat endüstrisi gibi görsel tüketimi yönlendiren profesyonel uzmanlık biçimlerinde önemli etkileri olmuştur. Turist bakışının nesnelere her daim yeniden üretmeye çabalayan bir turist profesyonelleri ordusu 20. yüzyıl içerisinde hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu nesnelere, bir yanda bunların sağlanmasına katılan farklı sermaye ve devlet çıkarları arasındaki rekabet ile diğer yandan potansiyel ziyaretçi nüfusu içindeki değişen sınıf, cinsiyet, kuşak ve beğeni farklılıkları arasındaki karşılıklı etkileşime bağlı olarak karmaşık ve değişen bir hiyerarşi içine yerleştirilirler.³⁹⁹ Pek çok rehber kitabında ziyaretçilerin nereye bakacaklarını, neyi arayacaklarını ve ne zaman bakacaklarını öğreten didaktik yasa koyucudan uzaklaşan bir değişim olmuştur. Onun yerine ziyaretçiler, devasa bir yapay olgular (artefact), kültürler ve anlam sistemleri çeşitliliğini ilgiyle seyretmeleri için yüreklendirilmektedir. Burada "uzman"ın asıl rolü bunları ziyaretçiler için yorumlamaktır. Daha doğrusu tamamıyla "yorumlama" ile ilgili yeni uzmanlık yapıları gelişmiştir.

Bu çerçevede içerisinde, insanlara belirli biçimde resmedilmiş yerler, özellikle turistler için bir cazibe yaratabileceklerse, kendilerini fantezi imgelerin betimledikleri biçimde süslemeye başlarlar.⁴⁰⁰ Ortaçağ şatoları, Ortaçağ yaşamına uygun haftasonları sunarlar. Bu dünyalara dolaylı yoldan katılma, bunları düzenleme tarzı üzerinde

³⁹⁸ Urry, John; a.g.e.,1995, s:198

³⁹⁹ Urry, John; a.g.e.,1995, s:183

⁴⁰⁰ Crouch, David; "Flirting with Space: Tourism Geographies as Sensuous/Expressive Practice" Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes, 2005, C.Cartier and A.A.Lew (eds.),Routlage, New York, s:23-35,

gerçek etkiler yaratır.⁴⁰¹ Jencks, mimarın bu konuda aktif bir katılımcı olmasını önerir: *"Tahran'dan Tokyo'ya herhangi bir kentte yaşayan her ortasınıf kentlinin mutlaka, seyahatler ve dergiler sayesinde sürekli olarak yenilenen, mebzul miktarda, hatta aşırı miktarda bir "imaj bankası" vardır. Bu insanın museé imaginaire'i (hayali müzesi) üreticilerin potpurisini yansıtabilir ama yine de onun hayatı açısından doğal bir şeydir. Üretim ve tüketimin heterojenliğinin totaliter biçimde azaltılması olasılığını dışlarsak, mimarların dillerin bu kaçınılmaz heterojenliğini kullanmayı öğrenmeleri arzu edilir bir şey gibi görünüyor. Üstelik bu, oldukça keyif verici. Eğer insan başka çağlarda ya da kültürler de yaşama olanağını bulabiliyorsa, neden kendini şimdiki zamanla ve içinde bulunduğu yerle sınırlasın? Eklektizm, seçim hakkı olan bir kültürün doğal evrimidir".*⁴⁰²

Kültür üretimi de günümüzde promosyonda, ambalajlamada ve ürün tanıtımının başarılı bir gösteriye dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda kentsel mekân gösteri alanıdır. Nostaljik tablolar, sahne dekorları ile yaratılan teatral bir atmosferdir.⁴⁰³ Bu atmosfer aidiyet duygusu yerine yerinden olmuşluk/yetersizlik duygusu verir. Bilinçli olarak kimlik problemine çözüm olarak nostalji güdüsü kışkırtılır.

"...zamanın çöküşünün yıkıntıları arasında barınaksız titreyen, hatta bu durumdan mazoşist haz alan kent soylu zihniyetinin kendini dönüştürme ve yeni barınma biçimleri üretme zahmetine girmesini

⁴⁰¹ Bandini, Micha; "Postmodernity, Architecture and Critical Practice", Mapping The Futures, 1993, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routlage, London, s:229-236

⁴⁰² Jenks, Charles; The Language of Postmodern Architecture, 1984, Londra: Academy Editions, s:127 (Harvey, David; a.g.e., 1990, s:335)

⁴⁰³ Cartier, C.; "Introduction: Touristed Landscapes/Seductions of Place", Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes, 2005 C.Cartier and A.A.Lew (eds.),Routlage, New York, s:1-20,

gerektirmeyen bir uyuşturucudur nostalji. Nostalji, 'araçsal hesapçı akıl' olarak bilinen, modern kent soylu dünyasının gündelik düşünme kalıplarını tehdit etmediği gibi, menkul kültür kıymetleri borsasını yakından izleyen akademik ya da akademi-dışı kariyerler için bir yatırım alanıdır da. Ucuz meyhane müziği gibi gündeliğe özgü alanlardan uzakta ama temelde pazar koşullarının belirlediği çağdaş mimarlık türünden toplumsal düşünsel pratiklerde yuvalandığında bile, nostaljinin işleyişi kentsoylu ruhunu temelden sarsmayacak tozpembelikte geçip gitmiş zamanların sanal resmini çizen değişik biçimler alır. Günbatımına karşı kahvenizi yudumlarken geçmiş bir uygarlıktaki gündelik yaşamın gizini "romantizm"e açık ruhunuza enerjinizi tüketmeyecek dozda sere serpe sunan bol resimli, minyatürlü bir "lite" tarih kitabı mı diyelim; yoksa dünyanın herhangi bir tarihsel turistik yöresindeki mimarlık şaheserini ya da falanca büyük mimarın "devrim" sayılabilecek eserlerini özel filtreli kameralardan yansıtip göz ve zihne hoş ve boş sunan "coffe-table" albümlerden mi söz edelim; ya da giderek eski yapılar ve sokakları bile yeniden kuran turizm endüstrisine endeksli kültür faaliyetlerini mi örnek verelim?"⁴⁰⁴

Tarihsel yerlerin tüketimi bu "imaj ekonomisi"nin gelişimiyle bağlantılıdır. İmaj endüstrisinde geçmişe ait nesne ve imajlar, "potansiyel zihinsel haritalar", kamera malzemeleri, hatırlanacak "görüntüler" olarak, anlaşılmakta ve görülmekte ve görsel tüketim için yeniden yapılandırılan çevrelerin dönüştürülmesine etki etmektedir.⁴⁰⁵ Peyzajların sadece mekân içinde değil, ayrıca

⁴⁰⁴ Nalbantoğlu, H. Ünal; "Kim Korkar Çöken Zamandan" Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, C.C. Davidson (ed.), Mimarlar Derneği Yayınları, 1999 Ankara. s.130-143

⁴⁰⁵ Smith, Ginger; "Tourism Economy: The Global Landscape", Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes, p.72-88, 2005, C.Cartier and A.A.Lew (eds.),Routlage, New York.

anlatısal açıdan zaman içinde de görünür olmalarını anlamak önemlidir: Lynch'in sorduğu gibi "Bu yerin zamanı ne?" veya daha çok "Bu çevrenin zamanı ne?" gibi sorular önem kazanır.⁴⁰⁶ Çevreler bu zaman ile tutarlı göründükleri takdirde, görsel olarak tüketileceklerdir. İnsanların "otantiklik" ile kastettikleri, fiziksel ve inşa edilmiş çevre ile belirli bir tarihsel dönem arasında tutarlı bir ilişkinin bulunmasıdır.⁴⁰⁷

Bu bağlamda kışkırtılan bir diğer kavramda farklılıktır. Harvey'e göre kentlerde farklı kültürlerin imgeleri, temsili görünüşleri, teatral gösteriler gerçek coğrafyanın üzerine peçe çekmektedir. Bununla beraber tarih de maskeleyenin bir aracı olarak sunulmaktadır. Nostalji, tarihselci olan ve gerçek olanın yerine talep edilen benzeşimlerin yarattığı "hiper-gerçeklik" ile tutsaklaştırıcı bir etki yaratmaktadır. Gerçeklerin ötesinde yanıltıcı bir sarhoşluk bir fantazyaya dünyası kentsel hafıza kavramını ortadan kaldırmaktadır. Kentlinin hafızası şizofrenik bir hafızadır.⁴⁰⁸

Özetle, yerlerin maksimum kar esasına bağlı olarak daha hızlı tüketilebilmeleri için çeşitli tanıtım faaliyetleri aracılığıyla yere ait imajın yeniden üretimine odaklanılır⁴⁰⁹. Dünya televizyonlarında boy gösteren çeşitli ülke reklâmları bunun en açık örnekleridir. Planlama faaliyetleri ve gerekli yasal düzenlemeler yoluyla Mimarlık hizmetlerinin de bu amaca yönelmesi için gerekli alt yapının sağlanmasına çalışılır. Türkiye'de 80'ler de yasalaşan "Turizmi Teşvik Kanunu" buna örnek gösterilebilir. Bu duruma hizmet

⁴⁰⁶ Lynch, Kevin; What Time is This Place?, 1973, Boston, MIT Press

⁴⁰⁷ Urry, John; a.g.e.,1995, s:259

⁴⁰⁸ Yıldırım, Sercan; Arredamento Mimarlık 2000/10, sayfa 81-86

⁴⁰⁹ 2004 yılında Beyoğlu'nda gerçekleştirilen, Cezayir Sokağı'nın yeniden düzenlenerek "Fransız Sokağı" adını alması, kafeterya, restoran isimlerinden, bunların dekoratif düzenlemelerine kadar bu anlayışın sürdürülmesi bu durumun tipik bir örneği olarak gösterilebilir.

edeceği düşünölen mimari ürünler, özel kategoriler içerisinde genel imar kurallarının kısıtlayıcı etkisinden kurtarılır.

Hali hazırda tüketime yöneltilecek bir değere sahip olduğu kabul edilen yerler içinse bu değerin yeniden yorumlanması esastır.⁴¹⁰ Sözelimi tarihi bir kentin ya da kent parçasının turistik gezi alanı haline getirilerek pazarlanır. Böylece yere ait mimari ürünler, bağlamından koparılarak seyirlik ya da belgesel bir nesne olarak yeniden ele alınırlar. Örneğin İstanbul'da Sultan Ahmet, Beyazıt gibi tarihi meydanlar, imaj ekonomisinin yeni pazar alanlarıdır. Çeşme, cami, kilise vb. dini mekânlar, işlevsel değerlerinden çok bağımsız imgesel değerleri ile ön plana çıkarak adeta kelimenin gerçek anlamıyla yeniden üretilirler. Bu çerçevede içerisinde tüm bir yerleşmenin yeni anlamlar ve işlevler yüklenmesi de olanaklıdır. Safranbolu, Cumalıkızık vb. gibi sayısız otantik turizm bölgesi buna örnek olarak gösterilebilir. Bu yerlerdeki yeni mimarlık uygulamaları, planlama faaliyetleri ve koruma politikalarında buna uygun çözümler ortaya konması yönünde bir beklenti oluşur.

Yerlerin tüketimine yönelik bütün bu yeniden üretim biçimlerinin daha ötesinde bir yaklaşım ise, belli bir yere ait imgenin başka bir yerde yeniden üretimidir. Türkiye'de "Topkapı Palace", "Kremlin Palace" gibi tatil yerleri buna verilebilecek tipik örnekler arasındadır.

3.3.2 Tüketim Alanı Olarak Yer

Yerler, artan bir biçimde malların ve hizmetlerin karşılaştırıldığı, değerlendirildiği, satın alındığı ve kullanıldığı tüketim merkezleri

⁴¹⁰ Crouch, D. "Flirting with Space: Tourism Geographies as Sensuous/Expressive Practice" Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes, 2005, C.Cartier and A.A.Lew (eds.),Routledge, New York. s:23-35,

olarak yeniden yapılandırılmaktadır. Daha öncede üzerinde durduğumuz gibi, sermaye yerleri, diğer coğrafi bölgeler ile olan farklılıklarını, kendi gereklilikleri doğrultusunda, -ekonomik ölçütler temelinde kendi karlılıkları üzerinden- yeniden düzenleyerek, tanımlamaktadır. Bu süreç kentsel yoğunlaşmanın belirli bir doygunluk noktasında ortaya çıkan yeni bir mekânsal örgütlenme biçimi olan metropollerde hız kazanmaktadır.

Sermayenin giderek daha fazla akışkanlık edindiği küresel kapitalizmin kendine özgü homojen zaman ve mekân düzenlemesi ve buna dayalı örgütsel yapısı, metropol ilişkilerinin çok parçalı ve süreksizlikçi mekânsal yapısının görüntüsünü ortaya çıkarmaktadır. Metropol alanlar da, gerek çok merkezli ve gevşek, gerekse değişken ve esnek bir yapıya sahip olmaları nedeniyle sermayenin yoğunlaşma ve dağılma sürecinde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmektedirler. Sermaye ve metropoller arasındaki bu karşılıklı etkileşim, mevcut tüketim mekânlarının bulunduğu bölgeleri dönüştürülmesine ve yeni tüketim mekânlarının ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır.⁴¹¹

Yerlerin tüketim merkezleri olarak -yeniden- örgütlenmesindeki genel amaç ise, küresel ölçekte dolaşıma çıkan değerleri bu yapının içine yerleştirmek ve küresel ile yerel arasındaki akışın debisini arttırabilmektir. Bu bir anlamda seri üretim sistemindeki fabrikaların üretimi hızlandırmasına benzer olarak tüketimin de rasyonalize edilmiş yeni mekânsal örgütlenmeler aracılığıyla hızlandırılması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede yerlerin tüketim merkezleri olarak yeniden örgütlenmesinde, mekânsal düzenlemeleri yönlendiren iki temel itkidenden bahsedebiliriz. Bunlardan ilki mekânsal

⁴¹¹ Thorns, D. C. Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam, CSA Global Yayın Ajansı, 2004, İstanbul, s:132-187

örgütlenmenin erişim, dolaşım, depolama vb. ölçütler dâhilinde olabildiğince rasyonalize edilerek, mal ve hizmetlerin en hızlı ve akıcı bir biçimde tüketilebilmesine olanak sağlamaktır. Diğeri ise tüketimin, mekânsal düzenlemelerle elde edilecek bir takım uyarıcılar aracılığıyla maksimize edilebilmesini sağlamaktır.

Mal ve hizmetlerin olabildiğince hızlı ve akıcı bir biçimde tüketilebilmesi için kendi dinamikleri doğrultusunda, kendi dünyasını yaratan bu nedenle de yakın çevrenin kısıtlayıcı şartlarından olabildiğince izole olmuş, geniş bir alana yayılan mekânsal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Metropollerin parçalı yapısı içerisinde diğer alanlardan kopuk ama olabildiğince güçlendirilmiş erişim imkânlarına sahip alanların oluşturulması esastır. Kendi kendine yetecek işlevsel düzenlemelere olanak sağlayacak büyüklük, dışarıyla ilişkiyi gereksiz kılmaktadır. Böylece bu alanlar, büyük kapalı bir kutu olarak kendilerini çevreden koparır, soyutlar. Mevsimsel dönüşümler, gece ve gündüz farklılıkları, gibi zamansal döngüsellikler ortadan kalkar. İçeride istenildiği gibi yönlendirilebilen, soyut bir zamansallık hâkimdir. Zamanın geçtiğine ait herhangi bir işaret yoktur. Yaşanılan an günün herhangi bir saati olabilir. İçerideki ışık miktarı sabittir. Aynı şekilde mevsime yönelik bir işaret de bulunmamaktadır. İçerisi sabit bir sıcaklıkta sonsuz bir bahar ve sonsuz bir gündüz yaşamaktadır. Bu tüketim toplumunun ütopyasıdır. Her mevsim ve günün her saati kesintisiz tüketim imkânı sağlanır. Zamanın ancak bir meta olarak değeri vardır. 24 saat kesintisiz alış veriş imkânı "vakit nakittir" sözünü doğrular. Zaman istenildiği gibi bölümlenir, doğadan koparılır, alış veriş merkezinin kendi evreninin zamanına göre yeniden birleştirilir. Zamana yönelik her türlü kısıtlama (gece-gündüz, yaz-kış) ortadan kaldırılmıştır. Bu tam anlamıyla yersizleşme bölümünde ele aldığımız "zaman ve mekânın içinin boşaltılması" anlamına gelmektedir. Bulunulan yere, çevreye bağlı –ekolojik- döngülerin ya

da geleneksel kültürel kodların yokluğu bir zamansızlık ve mekansızlık duygusu yaratmaktadır⁴¹².

Ancak tüketimin rasyonelleştirilmesi yolunda yapılan düzenlemelerle ortaya çıkan yersizleşmenin orta yerinde içe dönük yeni bir kamusal alan yaratılır. Tek bir çatı altında yeni tip caddeler, sokaklar, dinlenmek için banklar, küçük kafeler, çocuklara yönelik oyun alanları, parklar, yemek yeme mahalleriyle sınırlanmış meydanlar, yapay ve gerçek bitkiler, kısacası kentin kamusal alanlarını oluşturan her şey burada yeniden yapılandırılmıştır. Hipermarket bölümleri ise, çok fazla tarif edilmekten kaçınılmış, soyut, büyük bir boşluktur. Bu düzenlemenin temel yapısı, üzerine her şeyin takılıp çıkarılabildiği bir boşluk ve boşluğun havalandırma, aydınlatma ısıtma gibi altyapıya yönelik mekanik ihtiyaçlarını destekleyen bir mekanik sistem üzerine kuruludur. Bu altyapının üstüne olaylar, ilişkiler, nesnelere yerleştirilmekte, gerektiğinde değiştirilmekte ya da tümüyle kaldırılıp yeni olaylar, ilişkiler ve nesnelere tekrar yerleştirilmektedir. Yerlerin yeniden üretilebilmeleri yolunda yersizleşme, planlamalarda bir araevre/arayüz olarak mükemmel şekilde iş görmektedir.

Ancak, bu tüketim merkezlerinin organizasyonunda tek ölçüt yalnızca mal ve hizmetlerin akıcı ve hızlı bir şekilde sağlanabilmesi değildir. Aynı zamanda tüketim hızının arttırılabilmesi için tüketicinin sürekli olarak uyarılması, potansiyel tatmine ulaşma duygusunun canlı tutulması gerekmektedir. Bu nedenle, ikircikli bir şekilde bu merkezler akılcı taraflarını gizlemek, tüketiciye kendilerini bir büyüleme mekânı olarak sunmak zorundadırlar.

⁴¹² Yırtıcı, Hakkı; "Tüketimin Mekânsal Örgütlenmesinin İdeolojisi" Arredamento Mimarlık Çağdaş Mimarlık Sorunları Dizisi:3 Mimarlık Ve Tüketim, 2002, Boyut Kitapları, İstanbul, s:9-38

Çünkü neye ne kadar ihtiyaçları olduğu sorusu anlamını yitirmiştir. Tüketim araçları insanları çeşitli uyarılar ile sürekli tüketime teşvik etmek zorundadır. Bu ise bir dizi büyüleme mekanizmasını gerektirir. Kowinski⁴¹³ bu tür mekânlardan tüketim katedralleri olarak bahseder. Katedral kelimesin arkasında yatan temel düşünce, tüketimin bildiğimiz ihtiyaçların giderilmesi anlamının ötesinde, bu tür mekânlarda bir tür ibadet, dini bir deneyim olarak yaşanmasıdır. Bu mekânlarda tüketim salt kendisi olarak sunulamaz. Eğlence organizasyonları, çeşitli gösteriler, özel fırsatlar olarak sunulan kampanyalarla tüketim ile eğlence birleştirilir; tüketim haz alınan bir eyleme dönüştürülür⁴¹⁴.

Böyle bir ortamda imaj satın almak olağanüstü yaygınlaşmıştır ve bu görsel malın satın alınıp tüketilebilmesinin artık kolay tanımlanabilir olmadığı anlamına gelmektedir. Görsel tüketim pek çok farklı bağlamda, oluşabilmektedir. Pratik bir örnek alırsak Kanada'da West Edmond alışveriş merkezinin tanıtım materyali bunu çok açık biçimde göstermektedir.⁴¹⁵

"Bir hafta sonu ve aynı çatı altında...Disneyland'ı, Malibu Beach'i, Bourbon Street'i, San Diego Zoo'yu, Beverly Hills'deki rodeo gösterilerini ve Avustralya'daki Great Barrier Reef'i ziyaret etmeyi düşleyin...kendi türünde en büyük alışveriş kompleksi olarak tanıtılan Alışveriş Merkezi, 110 restoran, 19 tiyatro...19 kat yüksekliğinde bir cam kubbesi olan beş dönümlük bir su parkını içermektedir... Merkezin, dört denizaltı ile eksiksiz kılınmış yapay gölünü düşünün... Fantasyland Hotel, odalarını çeşitli izleklere

⁴¹³ Kowinski, W. S.; The Mall of America: An Inside Look at the Great Consumer Paradise, 1985, William Morrow (Yırtıcı, Hakkı; a.g.e., 2002, s:9-38)

⁴¹⁴ Yırtıcı, Hakkı; a.g.e., 2002, s:9-38

⁴¹⁵ Urry, John; a.g.e.,1995, s:203

*ayırmıştır: Bir kat klasik Roma odalarını, bir başkası "1001 Gece" Arap odalarını, Polinezya odalarını... barındırmaktadır).*⁴¹⁶

Sonuçta, tüketim nesnelere ile onları tüketenler arasındaki pek çok ayırım dağılmakta, temsiliyetler ile gerçeklik arasındaki ilişki sorunsallaşmaktadır. Bunun nedeni de imaj ve göstergelerin giderek daha fazla tüketilmesi ile bilinen anlamıyla bir gerçekliğin kalmayıdır. Bu tür merkezlerde tüketilen, görsel göstergeler aslında simulakralardır.

Görsel tüketimin önemi, böyle merkezlerde rastlanan başka-yerdeliğe ait kentsel peyzajlar gibi "temalı" ortamların üretimine yönelik yaygın eğilimde görülebilir. Eco⁴¹⁷, bu görünüşte gerçek ve otantik ortamlara "hipergerçeklikte seyahatler" adını verir. Bu tür yerlerin dış görünüşleri orijinalinkinden daha "gerçek" görünmektedir. Eco şöyle özetler: "Disneyland bize teknolojinin, doğanın sunabildiğinden daha fazla gerçeklik sağlayabileceğini göstermektedir."⁴¹⁸ Bu tür simule edilmiş gerçekliğin sıradanlaştığı iki bağlam, alışveriş merkezleri ve dünya fuarlarıdır. Her ikisinde de insanlar, pek çok kültüre ait göstergelere ve imajlara bakmaya ve onları devşirmeye yüreklendirilir. Bu durum küresel minyatürleşme denilen "zaman-mekân sıkışması" ile olanaklı kılınır.⁴¹⁹

3.3.3 Tüklenen Yerler

Yerler, kelimenin gerçek anlamında tüketilebilmektedir. Endüstri, tarih, binalar, yazın, çevre vb. gibi insanların bir yere ilişkin anlamlı

⁴¹⁶ *Travel Alberta, tarihsiz*, (Urry, John; a.g.e.,1995, s:203).

⁴¹⁷ Eco, U.; *Travels in Hyper-Reality*, 1986, Londra: Picador, s:44 (Urry, John; a.g.e.,1995, s:203)

⁴¹⁸ Eco, U.; a.g.e, 1986, s:44 (Urry, John; a.g.e.,1995, s:203)

⁴¹⁹ Urry, John; a.g.e.,1995, s:204

buldukları şeyler, zaman içerisinde kullanılarak azaltılmakta, bitirilmekte veya yok edilmektedir. Yerlerin bu şekilde yok edilişi, yersizleşme bölümünde incelediğimiz, değişen zaman-mekân algısı ve kullanımı, endüstrileşme vb. gibi modernleşme süreci ile ilgili pek çok nedenden, ya da kimi zaman savaşlar, doğal afetler gibi çok daha hızlı gerçekleşen somut etkilerden dolayı mümkün olabilmektedir. Ancak burada üzerinde duracağımız nokta tam da yere ait atmosferin, imgenin, niteliğın ya da kolektif duygunun; belirlenmesi, korunması, temsil edilmesi hatta bazen yalnızca bunlara ilgi gösterilmesi vb. eylemler nedeniyle yok olması, elde tutulamamasıdır. Başka bir deyişle otantikliğin imkânsızlığıdır.

Bu tür yok oluş daha dramatik olarak ya insan ürünü olmayan "doğal" ya da "modern olmayan", "geleneksel dünya"ya ait olduğu varsayılan yerler için geçerlidir. Bir yeri "bozulmamış", "el değmemiş", "ayak basılmamış", "balta girmemiş", "görülmemiş", "doğal", "kendine has", "özgün" vb olarak tarif etmek o yeri yer yapan bu niteliğın ortadan kaldırılması için ilk adım olarak değerlendirilebilir. Modern dünyada bulunamayana, üretilemeye karşı duyulan aşırı ilgi, bu yerlerin hızla kodlanıp tükenmesine yol açacaktır. Bu olgunun en açık izlenebildiği alanların başında turizm gelmektedir. Bu çerçevede kitle turizmi, ziyaret edilen yerleri geri dönülemeyecek biçimde yok eden bir yanılsama olarak değerlendirilebilir. Konuyu daha hassas bir noktaya taşıyan durum ise coğrafi mekânın tam anlamıyla sınırlı bir kaynak olmasıdır.

MacCannell, turistlerin otantik olanı aradığını; ancak bakışların yöneltildiği yerlerde, meraklı turistleri uzaklaştıran yapay yerler kurmaya başlanmasından otantik olanı bulmanın mutlaka

başarısızlıkla sonuçlandığını ileri sürmektedir⁴²⁰. En iyimser durumda bu yerler giderek hangi şeylerin ve alanların bakışımıza geçeceğini tespit eden işaret levhalarıyla donatılmaktadır. Ancak genellikle daha büyük müdahalelerle, kitle ulaşımını sağlayan altyapıların oluşturulması, restoran, otel vb. gibi donatıların yoğunlaşması, yere anlam veren niteliğin giderek azalmasına neden olmaktadır.

Bu gibi gelişmeler yalnızca fiziksel alanda görülen değişimlerle de sınırlı değildir. Yerel yaşam biçimleri de bu durumdan hızla etkilenmekte, geleneksel yaşam kaynakları yerlerini turizm endüstrisinin olanaklarına bırakmaktadır. Türkiye’de “otantik” olarak nitelendirilebilecek pek çok yerde bu durumun tipik örnekleri gözlemlenebilir. Örneğin, film çekimi, gazete haberi, gezginler için kanı oluşturucu yazıların yayınlanması vb. gibi gelişmelerin ardından ün kazanan ve kitlelerin ilgisine açılan beldelerde evlerin önü, meydanlar yerel olduğu düşünülen yiyecek, giyecek, takı vb. maddelerle donatılmakta, normal şartlar altında hiçbir şekilde kullanılmayan yerel kıyafetler içindeki insanlar, gün boyu bunların üretimini sergilemektedir.

Aslında yerlerin tüketilmesi ziyaretçilerden çok o yere ait olduğunu hisseden ve buna göre kimliğini tanımlayan insanlar için daha önemli bir sorunsaldır. Toplumsal kimlikler, bir komşu ülke gibi, çoğunlukla hayali bir “öteki”yle karşıtlık içinde üç öğeyi, zaman, mekân ve belleği bir araya getiren belirli duygu yapılarından, hayali cemaatlerden ortaya çıkmaktadır. Ancak, büyük miktarlarda hareketlilik, belirli mekân, zaman ve bellek konfigürasyonları etrafında oluşturulmuş bu tür toplumsal kimlikleri

⁴²⁰ MacCannell, D.; *The Tourists*, 1976, Londra: Macmillan (Urry, John; a.g.e.,1995, s:204)

dönüştürebilmektedir. Bir mahalle, kasaba veya bölgenin "mekânları", yerel insanların artık o yeri kendi mekânları/yerleri hissetmeyecekleri ölçüde turistler tarafından doldurulabilmekte; pek çok turist, görsel olarak mekânı kendilerine mal ederek ve yerel insanlara mekânlarını yitirdikleri duygusu yaşatarak geçip gitmektedirler. Bu durumda, ziyaretçilere "ötekiler" gözüyle bakılır. Ancak "doğal" oluşları ve peyzajları ile öne çıkan bazı yerlerin ziyaretçilerden dolayı var olduğu kabul edilmelidir.⁴²¹

Zaman içerisinde "otantik" savlı yerler bu özelliklerini yitirerek tükenirken bunların yerini yeni keşfedilenler almaktadır. Bu nedenle böyle yerleri diğerlerinden önce tespit etmek, görmek, deneyimlemek, daha sonra da bu yerlerin artık "otantiklik" niteliklerini kaybettiklerine dair yorumlar geliştirmek, -tüketicinin yaşadığı statü benzeri potansiyel tatmine dayalı- tipik bir tüketim döngüsü olarak görülebilir.⁴²² İnsanların, bu tür coğrafi bölgeleri başka bir deyişle "konumsal malları" tüketimi diğerlerinin tüketimi ile ilişkilidir. Her bir bireyin elde ettiği doyum sonsuz derecede arttırılamayacağı için bu doyum bir kişinin tüketiminin diğerlerinin tüketimiyle olan konumuna bağlıdır. Urry, bu durumu "zorlanmış rekabet" olarak adlandırır. Zorlanmış rekabet durumunda insanlar gerçek bir seçime sahip değillerdir. Tüketim sürecinin sonunda kimse zorunlu olarak daha iyi durumda olmasa bile bu tüketme, yok etme yarışı devam edecektir. Bu durum şöyle özetlenebilir: "*Sakin kalmak için daha hızlı koşmak gerekir*".⁴²³

⁴²¹ Urry, John; a.g.e.,1995, s:227

⁴²² Oakes, Tim; "Tourism and The Modern Subject: Placing The Encounter Between Tourist and Other", Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes, 2005, C.Cartier and A.A.Lew (eds.),Routlage, New York, s:36-55

⁴²³ Urry, John; a.g.e.,1995, s:183

Pek çok kültür kuramcısına göre ise bu gibi sorunlar yalnızca "orta sınıf" olarak nitelenen ekonomik gruba aittir. Alt gelir gruplarının bu tarz ilgileri henüz gelişmemiştir. Üst gelir gruplarınca ziyaret edilen, tüketilen yerlere ise, zaten kitlesel ilgi kolayca artamaz. Ancak, en çok hangi gelir grubunu ilgilendirirse ilgilendirsin bu gibi yerler "sahnelenmiş otantiklik" çerçevesinde örgütlenmektedir. Urry, sırf bu nedenle son zamanlarda bazı turistlerin "post-turistler" – nerdeyse otantik olmayandan hoşlanan insanlar- olarak tanımlanabileceği üzerinde durmaktadır. *"Post-turist katılabileceği oyunların çokluğundan keyif alır ve otantik turist deneyimi diye bir şeyin olmadığını bilir. Görünüştteki otantik balıkçı köyünün, turizm geliri olmaksızın varolamayacağını ya da parlak broşürün, bir pop kültür parçası olduğunu bilir. Onun için bu sadece oynanacak bir başka oyun, postmodern deneyimin bir başka pastişli yüzey özelliğidir".*⁴²⁴

Mimari tasarım alanında yerle kurulacak ilişki içerisinde özgünlüğü sağlamak konusunda sıkıntı yaratan durumlardan biri de her mekânsal düzenlemenin az ya da çok bu amaca hizmet edecek olmasıdır. Çünkü modern bir etkinlik olarak mimarlık, yerel olanın safiyane bakışını çoktan kaybetmiştir. Herhangi bir yerelliğin "otantik" ya da geleneksel olarak nitelenmesi son derece modern bir bakış gerektirir. Yere ait olduğu düşünülen herhangi bir biçim, ya da inşai yaklaşım yahut bitmiş bir ürün, düzenleme diğer yerelliklerle karşılaştırılmaktan ve küresel tüketim ilişkileri içinde yorumlanmaktan muaf değildir.

"Modern" ve "geleneksel" in yan yana geldiği bir mimarlık söylemi, vurgusunu ne kadar gelenekselin üzerine yaparsa yapsın,

⁴²⁴ Urry, John; a.g.e.,1995, s:192

modernliğin içindedir. Geleneksel vurgulu söylemin içinde kurulduğu kültürel/toplumsal coğrafya, artık başka değer seçeneklerini de içermektedir ve söylem sahibi diğer değer seçeneklerinden önemli bulduğu için "geleneksel" olduğu varsayılan değer paketini seçmiştir. Modernliğin alanı içinde herhangi bir değer sadece seçildiği, diğerlerinden vazgeçildiği için değerdir... Oysa geleneksel dünyada seçimlere ve seçimler dolayısıyla kurulan kimliklere yabancıdır. Hem değerler, hem de kimlikler verili ve aşkındır; seçime ve olumsuzluğa kapalıdır. Geleneksel dünyada kimlikler ve değerlerle birlikte doğulur, modern dünyada ise bunlar edinilir, daha doğrusu edinilmeye çalışılır."⁴²⁵

Özetle, yerlerin kelimenin gerçek anlamıyla tüketilmelerinde, "otantiklik", "geleneksellik" vb. değerlerle tanımlanarak sunulmaları ve bunun sonucu olarak kitlelerin artan ilgisi etkili olmakta, böylesi yerler niteliklerini uzun süre koruyamamaktadırlar. Sürecin işleyişinde, mimarlığın gerek, bu yerlerin tanımlanarak nesneleştirilmesi, gerek tanıtımının yapılarak ilginin arttırılması gerekse de doğrudan mekânsal düzenlemeler yoluyla önemli etkileri olmaktadır.

3.3.4 Yerel Bakışın Tükettikleri ve Koruma Sorunu

Sermayenin mekânsal farklılıklara artan duyarlılığı ve yerlerin üretilip tüketilebilen nesnelere haline gelişi ile yerlerin ayırt edici özelliklerinin, farklılıklarının ön plana çıkarılıp pazarlanmaları, yere ait bazı niteliklerin ve kimliklerin de yok olmasına yol açmaktadır. Nitekim bir özelliğin öne çıkarılması, diğerlerinin geri planda kalarak azalması, hatta yok olması demektir. Bu durum mimarlık etkinliği

⁴²⁵ Tanju, Bülent; *Adolf Loos Üzerine Bir Okuma: "Modern" Mimarlık Ve Gelenek*, Arredamento Mimarlık, s:46-49, 2002/1, İstanbul

açısından gerek koruma politikaları, gerekse de yeni yapılanmalardaki kimlik sorunsalı anlamında önem taşımaktadır.

Sorunun en gözle görünür hale geldiği nokta mekân üzerinden yürütülen tarih tartışmalarıdır. Mekân üzerinde kimin tarihi temsil edilmeli ve kimin tarihi paketlenip metalaştırılmalıdır. Yerler konusunda kanı oluşturunucular, ziyaretçiler, reklâmcılar olasılıkla kısa ve anlaşılabilir bir tarihi, genellikle de tarihten çok "tarihsel miras"ı aramaktadırlar. Bu durum, -toplumsal anıların gerçekte her zaman seçici nitelikte olmaları nedeniyle- yöre insanları için de geçerli olabilmektedir. Sorunsalın temelinde yatan ziyaretçilerin ya da miras yorumlayıcılarının yanlış anılarını düzeltecek gerçek anılara ulaşmanın imkânsız olmasıdır.

Ancak pratikte, yerelin ayırt edici niteliklerinin öne çıkarılması yolunda çoğu kez bir alana ait mirasın kullanılması gerekecektir. *"En dezavantajlı yerlerde bile, yerler arasındaki yarışta rekabetçi avantaj kazanmak üzere miras ya da mirasın simulakrumu harekete geçirilebilir."*⁴²⁶ Sonuçta, çeşitli türden örgütlerce ele geçirilmeyi bekleyen rekabetçi miraslar ortaya çıkmakta, kime ait mirasın korunduğu ve bu mirasın yöre halkıyla ve onların mirasa yönelik duygularıyla nasıl ilişkili olduğu üzerine çekişme olmaktadır.

Sözelimi İstanbul Tarihi Yarımadası'nın yeniden üretilip pazarlanmasında, Roma mı? Bizans mı? yoksa Osmanlı Dönemi mirası mı esas alınmalıdır. "Behramkale" yerine "Asos" mu kullanılmalıdır? Bu gibi tartışmaların çoğu kez, yöre insanların bakışını aşarak ülke politikalarına kadar varabilen boyutları olabilmektedir. Tarihin mekân üzerinden okunması, hem eş zamanlı

⁴²⁶ Urry, John; a.g.e.,1995, s:235

pek çok izin, hem de artzamanlı çok katmanlılığın yarattığı karmaşıklıktan ötürü sorunludur. Bu soruna yorumlayan öznenin bakışı da dâhil olunca nesnel değerlendirmeler yapabilmek imkânsızlaşmaktadır.

"Tarihin bu metalaştırılmasının etkisi, günümüzden, çağdaş kutuplaşmalardan ve çatışmalardan gelen düşünceleri sistematik biçimde çarpıtır. Hewison⁴²⁷, süregiden ve bu nedenle tehlikeli olan bir gerçek tarih ile geçmiş, ölü ve güvenilir bir ambalajlanmış miras arasında güçlü bir ayırım yapmaktadır. Geçmişin korunması, bugünün yıkılmasını gizlemektedir. Daha doğrusu Hewison, eğer tarihle gerçekten ilgileniyorsak tarihi, korumacılardan korumaya gerek duyabileceğimizi ileri sürer. Hewison'a göre miras, yapmacık tarihtir."⁴²⁸

Yerelin ayırt edici niteliklerinin belirlenmesi ve sunulmasında etkili bir konuma gelen korumacılık yaklaşımı, koruma sürecinin tarih ve kültür simgeleri ile ilişkisi nedeni ile bu sorun üzerinde temellenmektedir. Çağdaş koruma politikalarında korumaya konu olan herhangi bir objenin mutlaka çevresiyle ilişkisi esasına bağlı olarak korunması gerektiği yönünde bir görüş birliği vardır. Çünkü obje sadece tarihsel değildir, aynı zaman da yeri de belirtmektedir ve objenin yıkılması ya da büyük ölçüde değiştirilmesi gerekiyorsa, o zaman yerin kendisine karşı bir tehdit ortaya çıkacaktır. *"...bu yarı metruk yapı kasabayı simgeleştirmeye başladı, eğer yıkılırsa kasabanın bir geleceği olamayacağı düşünülmektedir".*

⁴²⁷ Hewison, R.; The Heritage Industry, 1987, Londra: Methuen (Urry, John; a.g.e.,1995, s:219)

⁴²⁸ Urry, John; a.g.e.,1995, s:219

Son dönem de özellikle Türkiye’de de artan “...’yı koruma ve güzelleştirme derneği” gibi isimlere sahip olabilen kent dernekleri koruma konusunda etkili bir konuma gelebilmektedirler. Bunlar genellikle profesyonel ve yönetsel mesleklerdeki kişilerce kurulmuşlardır ve bu nedenle büyük çaplı müteahhitlerin çıkarlarıyla çatışabilmekte, en azından yerin yeniden üretiminde etkili bir aktör olabilmektedirler. Gerçekten “yörenin insanlarından” oluşmaları da, çoğu kez o yere ilişkin güçlü bir nostalji duygusu dile getirerek çeşitli ekonomik ve toplumsal değişimlerden dolayı, insanların yuvalarını yitirme duygusu yaşadıklarını ileri sürmektedirler. Dolaylı olarak bu, canlandırılan çeşitli ritüellerle pekiştirilmiş belirli bir kolektif bellek yapılandırmasına dayanmaktadır. Fakat bir yere yönelik nostalji ve gelenek, çoğunlukla cemaat kavramına dayalı bir estetik eğilimler kümesini dile getiren bu koruma gruplarınca uydurulmuş olabilmektedir. Sonuçta bu durum, gerekli yeni yapıların soyut biçimde üretilmelerine karşıt olarak, uydurulmuş yerel biçimde yapılmasının yüreklendirilmesi çabalarına yol açmaktadır. Mimarideki bu yerelcilik veya yeni-yercilik (neo-vernacularism) çoğunlukla, sayıları son yıllarda hızlı biçimde çoğalan yerel mimarlık şirketleri tarafında geliştirilmekte ve yüreklendirilmektedir.

Ancak sorunun temelinde yatan korumanın, kesin çevresel içerimler taşıyan bir nosyon olmaması ve korumaya ilişkin kesin hiçbir şeyin öne sürülememesidir. Sorun da tam bu noktada farklı koruma nosyonlarının birbirleriyle karşıtlık içinde konumlanabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin korumada, bir çevreyi verili güzel ve yüce kavramlarına göre ele alan estetik mi, hangi öğelerin korumaya değer olduğu ve bu tür öğelerin nasıl korunması gerektiğine dair güncel yaklaşımları dile getiren bilimsellik mi, yoksa belirli bir alanda yaşayanların özel yaşam örüntülerini korumak ve dış müdahaleleri önlemek amacıyla mevcut kültürel

yapı mı esas alınmalıdır? Bunların her biri aynı yer için birbirleriyle gelişen farklı koruma politikalarının üretimine neden olmaktadır.

Özellikle çekici çevreler üretmeye yönelik taleplerin büyük ölçüde artmasıyla birlikte, bu sorun belirginleşir. Örneğin, değişim, görünürdeki tüm "doğal" süreçlerin can alıcı yönüdür ve bu yüzden estetik ve kültürel nedenlere dayalı, gerçek anlamıyla koruma çabaları, bilimsel koruma olarak anlaşılanla çelişecektir. Ayrıca estetik çevre nosyonlarının kendileri de değişmektedir ve bu nosyonlar, son zamanlarda kitle iletişim araçlarının doğasındaki gelişmelere bağlı olmaya başlamıştır. Bilimsel koruma, "yerli" olarak farz edilen şeyin mutlak olmaması nedeniyle, sabit bir nosyon değildir. Belirli bir alan içinde bulunan türler, iklime atmosfere, göçe, arazi kullanımına vb. bağlı olarak değişmektedir. Mutlak doğa yoktur; doğa tarihsel ve coğrafi açılarından görelidir. Turistik gelişimler aracılığıyla yaratılan kimi değişim türleri çevresel açılarından zarar vericidir. Bu nedenle, mutlak zarardan bahsedemeyiz ancak tarihsel ve coğrafi olarak verili doğaya ilişkin bir zarardan söz etmek olanaklıdır.⁴²⁹

Özetle, tüketim ilişkileri uyarınca yerlerin bir takım niteliklerinin öne çıkarılmaları, diğerlerinin yok edilmesi gibi bir sorunu gündeme getirmektedir. Yerel bakışa yönelik bir derinlik kaybı olarak da yorumlanabilecek bu durum, yerlerin korunması ve yeniden yapılandırılmaları gibi konularda önemli çelişkilere neden olmaktadır. Hangi tarihsel dönemin, ya da kimin kimliğinin mekândaki izleri korunmalı, paketlenip pazarlanmalıdır? Bu sorulara mutlak bir cevap verebilmenin imkânsızlığı aynı zamanda hangi nosyonlar temelinde bir korumanın gerekliliğinin kesin ve nesnel

⁴²⁹ Urry, John; a.g.e.,1995, s:256

olarak tespit edilememesinden de kaynaklanmaktadır. Sonuçta tasarımda yer ile kurulan ilişkinin ve yerin yeniden üretiminin aynı zamanda politik bir mücadele alanı olduğu yönündeki farkındalıkların geliştirilmesi ve daha uzun ufuklu bir zamansal değerlendirme ile kaybolan farklılıklara ve "öteki" olana sahip çıkılması, daha derinlikli entelektüel bakışların geliştirilmesi mimarlık etkinliği için üzerinde durulması gerekli -ahlakbilimsel alana da hitap eden- bir sorunsaldır.

3.4 BÖLÜM SONUCU

Bu bölümde küreselleşmenin türdeşleştirici etkisi karşısında yerlerin artan önemi, yeniden üretim ve tüketim biçimleri incelenmiş ve bu süreçte mimarlık etkinliğinin durumu sorgulamaya çalışılmıştır. Konu yersizleşme bölümünde elde edilen bulgular çerçevesinde genişletilerek "yersizleşme" ve "yerin -yeniden- üretimini"nin birbirini tamamlayan ve bir arada yürütülen süreçler olduğu savından hareket edilmiştir.

Konunun genel çerçevesini çizmek amacıyla öncelikle, bölümün temasını oluşturan "yeniden üretim" olgusunun yer/mekân kavrayışlarını da içine alacak bir şekilde kavramsallaştırılması üzerinde durulmuştur. Söz konusu kavramsallaştırma sorunu dahilinde geniş düşünme alanları açmış iki önemli düşünürün, Jean Baudrillard ve Gilles Deleuze'ün "simülasyon" ve "simülakra" kuramları karşıtlıkları ile sorgulanarak, tezde neden "üretim" ya da "yaratım" yerine "yeniden üretim" kavrayışının tercih edildiği açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından Henri Lefebvre'in mekân/yer konusunda getirdiği yeni açılımlarla 'yer'in bir kavram olarak yeniden üretimi üzerinde durulmuştur.

Bu çerçeve içerisinde bir düşünme biçimi olarak; gerçek(edimsel)-sanal, orijinal (özgün)-kopya, gösteren-gösterilen gibi karşıtlıkların özellikle çağdaş dünyayı ve evrensel olguları anlama yolunda yetersizleştiği, mimarlık alanında ise; tasarımda özgün, ilk örnek-kopya, birincil-ikincil gibi geleneksel ayrımların anlamını kaybettiği; böyle bir ortamda yeri var ettiği savlanan mevcut/özgün biçimlere ve şeylere odaklanmak⁴³⁰ yerine bunların durmaksızın yeniden üretilme biçimlerine ve bunların arkasında yatan eylemselliklere odaklanmak gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu sonuç aynı zamanda yerleri, şeylerin ve bunların görüngülerinin toplamı olarak gören - birinci bölümde ele aldığımız- görüngübilimsel yer kuramlarının da radikal bir eleştirisi anlamına gelmektedir. Yer kavrayışı şeylerin, bedenlerin hatta biçimlerin toplamı olarak değil, farklılıkları ortaya çıkaran özgül bir bakış açısı, kavrama biçimi olarak yorumlanmalı ve bu bakış, durmaksızın geliştirilebilecek yeni söylemler ve bağlamsallıklar yoluyla yeniden ve yeniden üretilmelidir.

Elde edilen bu kavramsal altyapı ile günümüzde yerlerin yeniden üretimini yönlendiren eylemselliklerin neler olduğu, yeniden üretimin gerçekleştirilme biçimleri, nedenleri ve bu ortamda mimarlık etkinliğinin durumu sorgulanmıştır. Bu çerçevede konu, "Sermayenin Farklılıklara Artan Duyarlılığı" başlığı altında ekonomik boyutuyla, "Sığınılacak Bir Liman Arayışı" başlığı ile sosyal boyutuyla, "Modern Öznenin Dönüşümü" başlığı ile de bir anlamda psikolojik boyutuyla çözümlenmeye çalışılmıştır.

⁴³⁰ Birinci bölümde detaylı bir şekilde incelediğimiz gibi görüngübilim temelli yer kuramlarında her yerin kendinse has bir biçimler bütünlüğü, karakteri olduğu ve bu durumun yere özgünlük kazandırdığı düşünülmekte, tasarımda yer ile kurulan ilişkide bu özgün yapının, ilk halin bir çıkış noktası olarak görülmesi gerekmektedir.

Konun ekonomik boyutu göz önünde bulundurulduğunda, iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmeler sonucu mekânsal engellerin azalması, bir yandan yersizleşme bölümünde incelendiği gibi mekânsal farklılıkları yok ederken, bir yandan da mekânsal farklılıklara duyarlılığın artmasına neden olmaktadır. Mal, hizmet ve para akışının maliyetinin giderek düştüğü bir ortamda sermayenin (mekânsal yatırımların) bulunduğu yerde genişlemesinin getireceği sorunlar karşısında, yerleşecek yeni alanlar bulma, ikinci bir şube açma seçeneği daha cazip hale gelmektedir. Bu durumun geçerlilik kazanmasında artan iletişim olanakları nedeniyle şirketlerin yeni nitelikler kazanan işbölümü kabiliyetleri de etkili olmaktadır. Ancak yerlerin yeniden üretilmelerinde daha önemli neden -artan akışkanlığı sayesinde- sermayenin, maksimum kar esasına bağlı olarak, üretimi ve tüketimi gerçekleştirecek, işgücü maliyeti, tüketim hızı vb. farklılıklara sahip toplumsal yapılanmalara ilgisinin artmasıdır. Örneğin üretim işgücü maliyetinin düşük olduğu yerlerde yürütülürken, araştırma ve geliştirme faaliyetleri, uygun eğitim alt yapısı bulunan coğrafyalarda yoğunlaşmaktadır. Böyle bir ortamda eski ekonomik merkezlerin yerleri sallanmakta, dünya coğrafyası içinde yerel yöneticiler ve toplumsal örgütlenmeler sermayenin kendi bölgelerine akışını güçlendirmek için farklılıklarını/avantajlarını hem arttırma hem de bunları dünya pazarına sunma yarışına girmektedirler. Özetle, sermayenin akışkanlığı mekânsal farklılıkların ortaya çıkarılması yönünde uyarıcı bir niteliğe sahip olmaktadır. Böyle bir ortamda mimarlık etkinliğinin de geleneksel anlamda kabul görmüş, akılcı düzenlemeler yoluyla mekân kullanımını optimize etme, toplumsal yaşamın gelişimi için bilimsel yoldan en uygun/en iyi/en sağlıklı çevreleri üretme gibi nosyonlarının yerini daha çok yerleri dünya pazarında en iyi sunma, dahası yerler için yeni imgeler üretme amacı almaktadır.

Yerlerin yeniden üretimini yönlendiren sosyal boyut da, modernleşme sürecinin sarsıntılı gelişimi ile modada, fikirlerde, yaşam biçimlerinde hatta hayatın her alanında ortaya çıkan bir gelip geçicilik ve uçuculuk duygusu karşısında dünya genelinde görülen bir tutunulacak, sığınılacak değişmez değerler arayışı ve hatta imal edilişi olgusu ile açıklanmaya çalışılmıştır. Küreselleşmenin yıkıcı etkisi ile eski toplumsallıklar dağılmakta ancak bununla eş zamanlı olarak yeni tip gruplaşmalar, cemaatleşmeler, etnisiteler, kimlikler özetle farklılıklar ortaya çıkmakta, milliyetçilik, din gibi değerler bütünlüğüne ilgi yeniden artmaktadır. Böyle bir ortamda yeni tip birliktelikler mekânı kendilerine mal etme, kendi farklılıklarını mekân üzerinden ifade etme, yaşam biçimlerini mekâna işleme arayışına girmekte, mimarlık etkinliği de bu yolda sözkonusu değerler bütününe ifade etme, hatta bular için yeni biçimler geliştirme nosyonunu yüklenmektedir. Ancak bu gelişmelerin hiç biri küresel kapitalist ilişkilerden bağımsız gelişme gösterememekte mekânsal farklılaşma sürekli olarak yeniden kodlanarak yerlerin yeniden üretimi ekonomik gereklerle uyum içinde işletilmektedir.

Yerlerin yeniden üretimini yönlendiren bir diğer boyut da, modern öznenin dönüşümü ile açıklanmaya çalışılmıştır. Zaman-mekân sıkışması ile bireylerdeki zaman ve mekân algısı önemli ölçüde değişime uğramakta, bireyler, dünyanın diğer ucundaki gelişmelerden yakın çevresinde olan gelişmelere oranla daha fazla ve hızlı haberdar olmakta, bireyin zaman kullanımı ise yakın çevresindekilerden farklılaşarak bağımsızlaşmaktadır. Benlik böylesi bir ortamda, parçalı ve bağlantısız, coşkulu yoğunluklar yaşayarak dağılmakta, merkezbozuma uğramış benlikler yığınlar halinde dönüşmekte, modern benliğin ideal ve olağandışı başarısı olan derinlik, gerçeklik ve tutarlılığı artık taşımamaktadır. Böyle bir ortamda geleneksel sabit kimliklerin yerini çok daha belirsiz ve akışkan kimlikler almaktadır. Hatta kimlik fikrinin kendisi

söylencesel bir yapım haline gelmektedir. Öznenin bu şekilde dönüşümü ile derinlikli karşılaştırmaların yapılabildiği yazılı kültürün yerini de yüzeysel ve anlık sunumlara dayalı bir görsel kültür almaktadır. Medyada, imajlar anlatı üzerinde üstünlük kazanarak, estetik baskın bir konuma gelmekte ve izleyici imaj fazlalığının serbest oyunu tarafından baştan çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bu durum, bir yandan sanat, yüksek kültür ile akademi, öbür yandan günlük yaşam ile popüler kültür arasındaki simgesel sınırların da erimesi anlamına gelmektedir. Bu türden merkezbozuma uğramış benlikler, bağlantısız seçmecî biçimlerin basit ve derinliksiz bir biçimde alıntılanarak parodileştirildiği kentsel çevreler tarafından kolaylıkla ayartılabilmektedir. Bu da bireyin algısına ve tüketimine sunulan yerlerin yeniden üretiminde bir derinlik kaybına neden olmakta, mimarlıktan beklenen ise medya aracılığıyla üç beş saniye içerisinde kitlelerin ilgisini uyandırabilecek jenerik mekân sunumları elde etmek noktasına kadar varabilmektedir.

Bu bölümde yerlerin yeniden üretimi aynı zamanda tüketim olgusu çevresinde de ele alınmıştır. Bilindiği gibi modern dünyada üretimin yapılanması tüketim etkinliğinin öngörüldüğü çerçevede yürütülmektedir ve yerlerin üretimi de tüketim ilişkileri uyarınca sürdürülmek zorundadır. Maksimum kar esasına bağlı olarak üretim ve tüketim süreçlerinin devir süresini hızlandırmak için yeni tüketim araçlarını uyarıcı etkisine ihtiyaç duyulmaktadır. Tüketim araçları ile olağan ihtiyaçların ötesinde yeni ihtiyaçların icat edilmesi, tüketim ürünlerinin elde edilmesine yönelik yeni haz biçimlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. İnsanların yemek, içmek, barınmak gibi biyolojik ve somut ihtiyaçları sınırlı olduğu için, tüketimin örgütlenmesinde güç, statü, saygınlık gibi bireylerin psikolojik doyum arayışlarının, tüketim ürünlerinin elde edilmesi yoluyla karşılanacağına yönelik ikna edici bir sunum gerçekleştirilmek zorundadır. Tanıtım, reklam, promosyon gibi araçların bu yolda

gerçekleştirmeleri gereken işlem de güç, statü, saygınlık gibi nosyonların toplumsal yapılanmalardaki kabul görmüş kodlarını çözümleyerek bunları tüketim ürünleri ile eşleştirmek ve geniş kitlelerce bu eşleştirmenin kabul görmesini sağlamaktır. İmge ve ürünlerin, gösteren ve gösterilenin hem hal olduğu bu yapılanma simülakra tasarımı ile mümkün olabilmektedir. Bu çerçevede içerisinde mimarlık ürünü bu eşleştirmelerin yapıldığı bir tüketim nesnesi haline gelirken mimarlık etkinliği de gerekli sunumların yapılması yolunda araçsallaşmaktadır.

Tüketimin mekânsal örgütlenmesinde bir simülakra tasarımı olarak yerlerin yeniden üretiminin önemi de giderek artmaktadır. Bu çerçevede tüketim ve yer ilişkisi dört ayrı kapsam içerisinde değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki yerlerin giderek artan oranda tüketim nesnelere haline geldikleri ve yeniden üretimde bu yönde bir yapılanmanın etkili olduğu biçiminde bir tespitten kaynaklanmaktadır. Burada, herhangi bir coğrafi alanın insan kullanımına açılması, insanın bu yerleri kendisine mal etmesinden çok, yerlerin kendilerini var eden niteliklerinin algılanabilir imajlara dönüştürülüp özellikle de görsel açıdan tüketilmesi söz konusudur. Yerlerin görsellikleri gerek turistler gerekse de ülkelerin ya da çeşitli toplumsal örgütlenmelerin gerekleri doğrultusunda tüketilmektedir. Bu çerçevede içerisinde, insanlara belirli biçimde resmedilmiş yerler, özellikle turistler için bir cazibe yaratabileceklerse, kendilerini fantezi imgelerin betimledikleri biçimde süslemeye başlamakta, elde edilen büyüleme mekanizmasıyla tek bir ürün yerine tüm bir mal ve hizmetler toplamının tüketimi sağlanmaktadır. Görsel tüketimin bir diğer biçimi ise belli bir yere ait imgenin dünyanın başka bir yerinde yeniden fiziksel olarak oluşturulması şeklinde olmaktadır.

İkinci olarak yerler, tüketimin mekânsal örgütlenmesinde her türlü mal, hizmet ya da ürünün alınıp satıldığı tüketim merkezleri olarak

yeniden yapılandırılmaktadır. Bu yönde bir gelişim, genellikle gerek çok merkezli ve gevşek, gerekse değişken ve esnek bir yapıya sahip olmaları nedeniyle sermayenin yoğunlaşma ve dağılma sürecinde kolaylaştırıcı bir rol üstlenen metropol alanlarda görülmektedir. Yerlerin tüketim merkezleri olarak yeniden örgütlenmesindeki genel amaç ise, küresel ölçekte dolaşıma çıkan değerleri bu yapının içine yerleştirmek ve küresel ile yerel arasındaki akışın debisini arttırabilmektir. Bu bir anlamda seri üretim sistemindeki fabrikaların üretimi hızlandırmasına benzer olarak tüketimin de rasyonalize edilmiş yeni mekânsal örgütlenmeler aracılığıyla hızlandırılması anlamına gelmektedir. Tüketim hızının arttırılabilmesi için rasyonel düzenlemelerin ötesinde tüketicinin sürekli olarak uyarılması, potansiyel tatmine ulaşma duygusunun da canlı tutulması gerekmektedir. Bu nedenle, bu merkezler akılcı taraflarını gizlemek, tüketiciye kendilerini bir büyüleme mekânı olarak sunmak zorundadırlar. Böylece, eğlence organizasyonları, çeşitli gösteriler, özel fırsatlar olarak sunulan kampanyalarla tüketim ile eğlence birleştirilerek bu yerlerde tüketim haz alınan bir eyleme dönüştürülmektedir.

Üçüncü olarak yerlerin kelimenin gerçek anlamıyla tüketilmeleri, gerek maddi anlamda gerekse de imgesel olarak yere ait anlamlı bulunan her ne varsa bunların zaman içerisinde kullanılarak azaltılması, hata yok edilmesi söz konusudur. Dünya genelinde bu duruma savaşlar, doğal afetlerden çok bu bölümde incelediğimiz toplumsal dönüşümler ve kitlelerin akışkanlığı neden olmaktadır. Bu tür yok oluş daha dramatik olarak, "doğal", "otantik" ya da "geleneksel" olarak sunulan yerlerde gözlemlenebilmekte ve kitlelerin artan ilgisi ile böylesi yerler niteliklerini uzun süre koruyamamaktadırlar. Sürecin işleyişinde, mimarlığın gerek, bu yerlerin tanımlanarak nesneleştirilmesi, gerek tanıtımının yapılarak

ilginin arttırılması gerekse de doğrudan mekânsal düzenlemeler yoluyla önemli etkileri olmaktadır.

Dördüncü ve son olarak yere ait bir değerin öne çıkarılarak korunması ve pazarlanması sonucu yere niteliğini verdiği düşünölen diğer değherlerin geri planda kalarak yok edilmesi söz konusudur. Özellikle tarihleri ile dünya pazarına sunulan yerlerde, imajın oluşturması sırasında kimin tarihi ve hangi tarihsel dönem öne çıkarılmalı ve hangi tarihsel "miras" korunmalıdır? Bu gibi sorunların hemen hepsi hem tüketim ilişkileri ile hem de mekân üzerinden yürütölen kimlik çatışmaları ile belirginlik kazanmakta, çoğu zaman sorun sözkonusu yerin sınırını aşarak, öлке ve hatta uluslar arası politikalara yön verebilmektedir.

Özetle yerlerin yeniden üretimi, yersizleşme süreci ile eş zamanlı işleyen, mekânın yeniden yapılandırılması sürecidir. Bu süreç, farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde görünür hale gelse de küresel anlamda pek çok genelleme yapmak mümkün görünmektedir. Sürecin işleyiş biçiminin, kurallarının belirlenmesi, sınırlarının tespit edilmesi mimarlık etkinliğinin de bu durum karşısında ne gibi sorunsallarla baş başa olduğunun görülmesine olanak tanımaktadır. Mimarlık açısından tasarım sorunlarının bu çerçevede değerlendirilmesi, hem daha derinlikli eleştirel bakışların geliştirilmesi hem de küresel sorunlar karşısında mekânsal düzenlemelerin bilinçle yönetilmesi bakımından önem taşımaktadır. Giriş kısmında öne sürdüğümüz mimarlıkta görölen anlam krizi karşısında yerlerin yeniden üretimi ile sözkonusu tıkanıkların aşılması hipotezi doğrulanamamakta, tarihin hiç bir döneminde benzeri görülmemiş yeni tip sorunlar gündeme gelmektedir. Ancak bir kuram olarak "yerlerin yeniden üretimi" gerek bir meslek, gerekse de entelektöel bir ilgi olarak mimarlık etkinliğinin giderek artan ölçüde geçerlilik kazanmakta olan yeni tip sorunsallarının

belirlenmesinde ve çevreyi mevcut fiziki varlıkların yanı sıra bunların arkasında yatan oluş biçimleri ile okunabilir hale getirmek bakımından etkili bir bakış açısı sunmaktadır.

SONUÇ

Kürselleşme süreci, bir yandan yaşamları, zaman ve mekân örgütlenmelerini benzeştirip, türdeşleştirirken bir yandan da yeni farklılıkların, kimliklerin, güç ve dayanışma birlikteliklerinin, düşünme biçimlerinin oluşabilmesi için benzeri görülmemiş yeni olanaklar sunmaktadır. Bu nedenle her alanda günümüz koşullarını daha iyi anlayabilmek, üzerinde fikir yürütebilmek için hem türdeşleşmenin hem de farklılaşmanın yeni oluş biçimlerinin çözümlenebileceği kategorilere gereksinim duymaktayız. Tezde ele alınan “yersizleşme” ve “yerin yeniden üretimi” kavramsallaştırmaları mimarlık alanı için de böyle bir gereksinimin varlığından yola çıkılarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de aralarındaki sınırların hızla eridiği felsefe, coğrafya, ekonomi, sosyoloji gibi pek çok sosyal bilim kuramından yararlanılmış, bu alanlarda geliştirilen yeni bakış açıları mimarlık alanının gerekleri doğrultusunda yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Tasarım için metodolojik bir yürütme modeli elde etmek amaçlanmamakla birlikte tasarımın yürütüldüğü zeminin sorgulanması, onu çevreleyen etmenlerin belirlenmesi, soru sorma ve sorunsallaştırma biçimlerinin geliştirilmesi gibi işlere yarayacak yeni düşünme aygıtları elde edilmeye çalışılmıştır.⁴³¹

Bu çerçeve içerisinde “yersizleşme” ve “yerin yeniden üretimi” kavrayışları doğrudan sabit bir mekânsal gerçekliğe karşılık gelmeyen ancak, mekânsal düzenlemelerin dönüşümünü anlamımıza, bu alanda yeni ufuklar bulmamıza, birbirinden farklı

⁴³¹ Bu amaç doğrultusunda spesifik bir gözlem alanında yoğunlaşmak yerine olabildiğince çeşitli ve farklı alandan seçilen örneklerin karşılaştırılması ve bunlar üzerinden fikir yürütülmesi daha yararlı görülmüştür.

pek çok gelişmeyi ortak bir payda temelinde çözümleyebilmemize olanak tanıyan düşünme aygıtlarıdır. Zaman ve Mekân kategorileri içinde sabitlenebilen belli bir durumdan çok süreci, varlıklardan çok oluşları, bedenlerden çok olayları gözlemleyebilmemize yardımcı olurlar. Böylelikle verili dünyanın farklı görünüşlerinin arkasında yatan eylemsellikleri görebilmemiz, bunları birbirleriyle karşılaştırarak yeni bağıntılar kurabilmemiz kolaylaşır. Bu aygıtlar aracılığıyla tasarım eylemini de, sabit bir varlık yaratımından çok bir sürecin oluşturulması, farklı eylemselliklerin orta yerine yeni bir eylemselliğin oturtulması, hatta daha da önemlisi bu eylemselliklerin yönetilmesi olarak kavrayabiliriz. Tasarımın bu yönde kavramsallaştırılmasına ihtiyaç, özellikle birbirinden farklı hıza ve etki alanına sahip eylemselliklerin bir arada ve çatışma halinde yürütüldüğü metropol alanlar için vardır.

İçinde yaşadığımız çağın genel niteliğini en basit ve çarpıcı haliyle ortaya koyabileceğimiz kavramın "hız" olduğunu öne sürebiliriz. Harvey'in "zaman-mekân sıkışması" ile özlü bir şekilde ifade ettiği giderek ivmelenen bu hız çağında, artık dünyayı somut varlıklar, bedenler veya bunların değişmez görüngüleri üzerinden kavrayamıyoruz. Bunların baş döndürücü bir biçimde bir halden diğerine geçtiğine tanık oluyor, bunlar üzerinden sabit değerlendirmeler yapma veya yargılara varma gibi bir olanağının kalmayışıyla bir anlam ve duygulanma sorunu yaşıyoruz. O nedenle modern öncesi zamanların bugüne oranla çok yavaş değişim gösteren dünyasında hayatı kavramayı ve yönlendirmeyi olanaklı kılan elle tutulur gerçeklikler üzerinden geliştirilen değişmez bağıntılar, bağlamlar bugün kullanım değerini kaybediyor. Kavramlar, üretildikleri düşünce alanlarından/yurtluklarından koparak yeni anlamlar kazanıyor, bireyler, aile, cemaat, millet gibi geleneksel toplumsal yapılanmalardan koparak yeni birliktelik biçimlerinde örgütleniyor; mimarlık ürünü ise hem fiziksel

çevresinden ve zamanından hem de kabul görmüş anlamsal yurdundan koparak yersizleşiyor. Bu da geçmiş dönemlerde elde edilmiş birikimlerden, tecrübelerden bugün oldukça sınırlı ölçüde yararlanabilmemize olanak tanırken, geleceği öngörmek de gittikçe zorlaşıyor. Kuşkusuz bu süreç kaybedilenlerin yanı sıra yeni bağıntıların ve anlamlandırmaların oluşturulabilmesi, yepyeni kavrayış düzlemlerine geçilebilmesi, yeni düşünce yurtlukları oluşturulabilmesi için sayısız olanak da sunuyor. Ancak hızın yönetilebilmesi, bir olanaklılık gücü olarak görülebilmesi için de çözümlenmelerde, oluşların belli bir zaman dilimindeki geçici görünüşleri olan varlıklar/bedenler/şeyler yerine, oluşun kendisine odaklanılmasının önemi artıyor.

Yersizleşme sürecini yalnızca "hız" ve "küreselleşme" olgusuna bağlı olarak kuramsallaştırabilmek mümkün değildir. Bugün, birbirinden farklı pek çok alanda çalışma yürüten sosyal bilimcinin farklı örnekleme alanları ve kuramlar içerisinde ifade ettiği bu çerçevede, geçerlilik kazanmadan uzun zaman önce gerçekleşmeye başlayan bir dizi gelişme ve zihinsel dönüşüm ile ilgilidir. Yersizleşme, aynı zamanda antik döneme ait fiziksel gerçekliğe dair bir düşünce biçimi olarak "yer" in, ölçülebilir zaman ve mekân kategorilerine ayrıştırılması ile mümkün olan bir süreçtir. Bugün modern insanın günlük yaşamında kullandığı zaman ve mekân kategorilerinin içi bir içeren/zarf olarak boştur. Kullandığımız takvimlerde, günlük defterlerinde o gün kayda değer bir olay olsa da olmasa da sayılar, satırlar hâlihazırda verilir. Önceden bölümlenmiş bu sınırsız eş aralıklı zaman sistemine olaylar kaydedilir. Olayların hızlı ya da yavaş gerçekleşmesi, günlerin uzaması ya da kısılması bu soyut alanda hiçbir şeyi değiştirmez. Benzer şekilde mekân da verilir ve içi boştur. Haritalardaki eşdeğer bölümlenmiş ızgara içerisinde bütün mahalleri soyut ifadelerle temsil ederiz. Olayların, ilişkilerin, anlamların, duyguların, varlıkların niteliklerinin ve yerlerinin hiçbir

şekilde belirleyici olamadığı bu soyut ve değişmez sistem mükemmel bir şekilde yersizleştirilmiştir. Oysa modernleşme süreci öncesinde insanlardaki zaman ve mekân algısını olayların, ilişkilerin, varlıkların yerleri belirlemede yaşam bunların görece uzaklıklarına göre okunmaktaydı. Dolayısıyla soyut, eş aralıklı, bir içeren olarak boş, yersizleşmiş bir zaman ve mekân kabulünden bahsedememekteydik. Böyle bir ortamda mimari ürün ile yeri arasında da oldukça güçlü bir bağ vardı. Mekânın örgütlenmesi ise iletişim gücü yüksek, derin farklılıklara sahip yerlerden oluşan bir fiziksel çevrede gerçekleştiriliyordu. Yersizleşme sürecinin bu anlamda işletilmesinde Öklid geometrisinin kurallarının perspektif yasaları uyarınca mekân gösterimlerinde kullanılması ve saat zamanının geniş kitlelerce kabul görmesi etkili olmuştur.

Modernleşme süreci ile zaman ve mekânın içinin bu şekilde boşaltılmasının derin bir anlam krizi yarattığı, insanların hem fiziksel çevrelerine hem de kendilerine yabancılaşmasına neden olduğu yönünde bir sav, görüngübilim temelinde geliştirilen varlık felsefesi ile ileri sürülmüştür. Heidegger'in mimarlık kuramını derinden etkileyerek modern mimarlığın eleştirisine kaynak teşkil eden bu fikir yürütme anlayışına göre varlıkların/bedenlerin/şeylerin arkasında mutlak özler yoktur, bu nedenle bunları mutlak bilgi sistemlerinden çok insan deneyimine bağlı görüngüler olarak kabul etmeliyizdir. Matematik ve fizik disiplinlerinin kullandığı üçlü koordinat sistemine bağlı tanımlanan "mekân" ve mekanik saate ait zaman mutlak bilgi modelleri olduğu için varlıkları bunların sınırları içinde bir gerçeklik olarak kabul etmek önemli ölçüde anlam kaybına ve giderek de modernleşmenin en derin sorunlarından birine, yabancılaşmaya neden olmaktadır. O nedenle varlıkları, soyut bir konumlandırma sisteminden çok anlamsal ve iletişimsel güçlerini kazanabilecekleri yerleri, zaman ve mekânı ise sınırsız soyut bir yayılım olmaktan çok bu yerlerin toplamı olarak

görmeliyizdir. Antik dönem düşünme biçiminin yeniden yorumlanarak modernleşme sürecine getirilen bu radikal eleştiriler, mimarlıkta modernizmin, daha çok da soyut bir mekân kavrayışıyla geliştirilen uluslar arası biçimin sorgulanmasında ana eleştiri damarlarından birini oluşturmuştur. Bu yönde eleştirinin önde gelen savunucularından Schulz, modern mimarlığın işlev, zone, strüktür gibi soyut ve mutlak bilgi modellerini kullandığını ve bu nedenle de iletişim gücü düşük çevreler üreterek yabancılaşmaya neden olduğunu ileri sürerek, tasarımda doğrudan deneyimimizle idrak ettiğimiz, ağaç, su, toprak, mevsimler gibi şeylere geri dönmek, bunlar üzerinde sürekli yeniden düşünmek, bunlarla aramıza giren zihinsel sistemlere şüphe ile yaklaşmak gerektiğini ileri sürmüştür. Bu şekilde fiziksel çevre yeniden okunarak mekânsal karakterin belirlenebileceğini ve antik dönemde “yerin ruhu” olarak nitelenen şeyin de bugün yere ait karakter ve atmosfer olarak yeniden yorumlanabileceğini savunmuştur. Yersizleşme süreci karşısında şeylere dönüş olarak da yorumlanabilecek bu tutum birinci bölümde incelediğimiz mimarlıktaki pek çok yer kuramının da kaynağını oluşturmaktadır. Ortak görüş “yer”in şeylerin toplamı olarak kavramsallaştırılması yönündedir.

Bu kavrayış aynı zamanda, modernleşme sürecini henüz tamamlayamamış ya da “batılı olmayan” diye nitelenebilecek dünyada modernist biçemlerin duyarsız ithali ile bir yozlaşmanın ortaya çıktığı, yerel değerlerin, kimliklerin aşınmaya uğradığı yönünde savlarla kabul görmüştür. Örneğin, Ağa Han Vakfı’nın pek çok yayınında hızlı modernleşme ve kentleşmenin yapılı çevre üzerinde doğurduğu istenmeyen etkileri karşısında modern biçemi yere özgü bir bakışla yeniden yorumlama çabası ağırlıklı yer tutmuştur. Bu yanı sıra kültürel bir direnç alanı olarak da değerlendirilen yer kavrayışı, Alexander Tzonis ve Liane Lefaivre tarafından geliştirilen “*Eleştirel Bölgeselcilik*” [*Critical Regionalism*]

kuramı ile yeni açılımlar kazanmıştır. Hem modernleşme sürecinin yerel kültürler üzerindeki aşındırıcı ve yıkıcı etkisine karşı bir direnç alanı oluşturmak, hem de tarihsel mirasın uygun çevreler içerisinde korunacağı bir süreklilik arayışı, hala pek çok mimar ve eleştirmen tarafından önemli bir sorunsal olarak görülmektedir. Harvey bunu şöyle dile getirir“...modernitenin evrensel iddiaları, liberal kapitalizm ve emperyalizmle birleşerek, o kadar büyük bir başarıya ulaşmıştır ki, yüksek modernist kültürün hegemonyasına karşı kozmopolit, ulusüstü, kısacası küresel bir direniş hareketinin maddi ve politik nedenlerini yaratmıştır”⁴³²

Ancak bu kuram karşısında bir dizi eleştirel bakışın geliştirilmesi de uzun sürmemiştir. Bunlardan ilki pozitivist, analitik kategorilerin yerine görüngübilimsel bakışla deneyim gibi son derece belirsiz ve öznel bir bakışın getirilmesini eleştirmektedir. Kime göre?, kimin anlamlı bulunduğu çevre? gibi sorular açıkta kalmaktadır. İkincisi bu belirsizlik nedeniyle köken, aidiyet, kimlik gibi değerlendirmelerin yerel iktidarın tahakkümü ile sonuçlanarak diğer kimlikleri yok etmesinin ihtimal dâhilinde olduğudur. Üçüncüsü her ne şekilde ele alınırsa alınsın bu tür yerelliğin küresel sermayeye karşı bir yem olarak kullanılıp metalaşması ve bu nedenle tüketim ilişkilerinden bağımsız ele alınamayacağıdır. Dördüncü olarak da bu kuramın durağan bir varlık felsefesine dayandığı için hızlı değişim ve küresel gelişmeler karşısında güncel sorunları ıskaladığı, özellikle metropollerin karmaşık sorunları karşısında yetersiz kaldığı yönünde bir değerlendirmedir.

Bu gibi eleştiriler karşısında mimarlıkta yer kavrayışının da tekrar gözden geçirilerek yeniden yorumlanması önemli bir konu haline

⁴³² Harvey, David; a.g.e., 1990

gelmektedir. Bu yönde geliştirilecek bir çaba için mekânsal farklılıklara işaret eden bir "öteki" kavrayışı yararlı olabilir. Hâkim ideolojinin, gücün, yönetimin, iktidarın bakışı karşısında öteki; kabul gören, alışıldık karşısında aykırı olan, mekânsal farklılıkların daha kolay ayırt edilmesine olanak tanıyabilir. Bu yönde bir çaba yerelliklerin özcü değişmez doğasını keşfetme işi olarak değil, hız ve dönüşüm çağında mekandaki hakim eylemselliklerin arasında yeni eylem alanları açma amacı taşıyabilir. Özetle yerleri hali hazırda verili şeylerin toplamı olarak değil farklılıkların ayırt edilmesine olanak tanıyan bir bakış açısı olarak değerlendirmek anlamlı olabilir.

KAYNAKÇA

ABDURRAHMAN, D. (1986) Ansiklopedik Matematik Sözlüğü, Bilim Teknik Kültür Yayınları, Ankara.

ABRAHAM, R. (1982), "Negation and Reconciliation" *The Yale Architectural Journal* n.19, p.5-6.

ADORNO T. (1998), *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*, Çev. O. Koçak ve A. Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul.

ARNOTT T., HOLLAND, E.W. vd. (2005), *Gilles Deleuze'da Toplum ve Denetim*, Çev. B. BaşaranBağlam Yayıncılık, Ankara.

AGNEW, J. (1993), "Representing Space:Space, Scale and Culture in Social Science" *Place/Culture/Representation*, 251- 271, J. Duncan, D. Ley (eds.) London, Routledge.

AKAY, A. (1996), "Yersiz Yurdsuzlaşma Üzerine", *Toplumbilim Dergisi - Gilles Deleuze Özel Sayısı*, sayı.5, sayfa 15-18, Bağlam Yayıncılık, Ankara.

AKCAN, E. (1994), "İletişim ve Tüketim Toplumunda Mekânsal Farklılığa Ait Çelişkiler" , *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı: 64- 65, sayfa: 39-52, Birikim Yayınları, İstanbul.

AKCAN, E. (1996), "Dekonstrüksiyon ve Mimarlık", *70 Sonrası Mimarlık - Tartışmalar* , s.44-53, A. Güzer (derl.), Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara.

AKCAN, E. (2002) "Küresel Çağda Eleştirelilik "öteki" Coğrafyalar Sorunsalı", *Arredamento Mimarlık* sayı:3, sayfa 70-81, Boyut Yayınları, İstanbul.

ALCOFF, L. M. and MENDIETA, E.(eds.) (2003), *Identities: Race, Class, Gender and Nationality*, Blackwell Publishing, Oxford.

ALTHUSSER, L. (2005), *Yeniden Üretim Üzerine*, Çev. A.I. Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul.

ANDO, T. (1991), "Toward New Horizons In Architecture", *Museum of Modern Art*,p.75-76, New York.

AUGÉ, M. (1995) Çağdaş Dünyaların Antropolojisi, Çev. H. Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul.

AYGEN, Z. (1996), "Kentlerin Tarihi Dokusu Korunmalı mıdır?" *Cogito Dergisi - Kent ve Kültürü*, sayı:8, sayfa:43-62, YKY Yayıncılık, İstanbul.

BACHELARD, G. (1996), Mekanın Poetikası, Çev.A. Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul.

BACON, E. N. (1967) , Design of Cities, Penguin Books, London.

BAGGULEY, P. , LAWSON, J.M. et al (1990) Restructuring: Place, Class and Gender, Sage Publications, London.

BANDINI, M. (1993), "Postmodernity, Architecture and Critical Practice", *Mapping The Futures*, p.229-236, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routledge, London.

BAUDRILLARD, J. (1997), Tüketim Toplumu, Çev. F.Keskin ve H. Deliceçaylı, Ayrıntı Yayınları İstanbul.

BAUDRILLARD, J. (2001), Tam Ekran, Çev. B. Gülmez, YKY Yayınları, İstanbul.

BAUDRILLARD, J. (2005) Bir Parçadan Diğere - François L'Yvonnet ile Söyleşi, Çev. Y. Avunç, İnkılap Kitapevi, İstanbul.

BAUDRILLARD, J. (2006), Simülakrlar ve Simülasyon, Çev. O. Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

BELGE, M. (1984), "Yan yana Yabancıların Kenti: İstanbul", *Mimarlık*, Sayı 1: 20- 24

BENEVELO, L. (1995), Avrupa Tarihinde Kentler. Çev. N.Nirven Afa Yayınları, İstanbul.

BENHABİB, S. (1996), Kamu Alanı Modelleri, *Cogito Dergisi - Kent ve Kültürü*, sayı:8, D. Şahiner (çev.), sayfa:238-258, YKY Yayıncılık, İstanbul.

BENHABİB, S. (1999), Modernizm, Evrensellik ve Birey - Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkılar, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BERGER, J. (1986) Görme Biçimleri. Çev. Y.Salman, Metis Yayınevi, İstanbul.

BERMAN, M. (1999), Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor Çev. Ü. Altuğ ve B. Peker, İletişim Yayınları, İstanbul.

BEST, S. ve KELLNER, D. (1998) , Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar. Çev. M.Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, İ VE KARAÖREN, M. (1992), "Aldo Rossi'de Akıl Ve Hafıza" *Defter Dergisi, sayı 18, s.47-75, İstanbul*

BİLGİN, İ. (1996), "Anadoluda Konut Ve Yerleşmenin Modernleşme Süreci", Tarih Vakfı Habitat Etkinlikleri, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme Sergi Kataloğu, İstanbul

BİLGİN, İ. (1997a), "Nerdeyse Hiç" Fol Dergisi, sayı 7, s.72-75, İstanbul

BİLGİN, İ. (1997b), "Aldo Rossi'nin Ardından", Yapı Dergisi, sayı:10, s:96-100, YEM Kitapevi, İstanbul

BİLGİN, N. (2003), Sosyal Psikoloji Sözlüğü, Kavramlar, Yaklaşımlar, Bağlam Yayınları, İstanbul.

BİNGÖL, Ö. (2007) Mimarlıkta Tip Kavramı ve Tipoloji, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSÜ FBE, İstanbul.

BOYER, M. C. (1996), The City of Collective Memory Its Historical Imagery and Architectural Entertainments, The MIT Press, Cambridge.

BROADBENT, G. (1990), Emerging Concepts In Urban Space Design, Van Nostrand Reinhold, New York.

BUMİN, T. (1996), Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza, YKY Yayınları, İstanbul.

CARTIER, C. (2005), "Introduction: Touristed Landscapes/Seductions of Place", *Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes, p.1-20, C.Cartier and A.A.Lew (eds.), Routledge, New York.*

CASEY E. S. (1993), Getting Back into Place, Toward a Renewed Understanding of The Place-World, Indiana University Press, Indianapolis

CASEY, E. S. (1998), The Fate of Place, A Philosophical History, University of California Press, California.

CEVİZCİ, A. (2000), Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul

CLARKE, D. and DOEL, M. (2004), "Jean Baudrillard", *Key Thinkers on Space and Place*, p.27-32, P. Hubbard, R. Kitchin, et. al.(eds.), Sage Publications, London.

CLÉMENT, C.B. ,DELEUZE, G. vd. (1996), "Kapitalizm ve Şizofreni Üzerine", *Toplumbilim Dergisi - Gilles Deleuze Özel Sayısı*, sayı.5, sayfa 89-94, Bağlam Yayıncılık, Ankara.

COLEBROOK, C. (2004); Gilles Deleuze, Çev. C.Soydemir, Bağımsız Kitaplar Yayınları, , İstanbul

COLQUHOUN, A. (1990), Mimari Eleştiri Yazıları, Çev. A. Cengizkan, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, Ankara.

CONNERTON, P. (1989), *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge.

COOLIDGE, J. L. (2003), *History of Geometrical Methods*, , Courier Dover Publications, New York.

CRESSWELL, T. (2004), *Place A Short Introduction*, Blackwell Publishing, Oxford.

CROUCH, D. (2005), "Flirting with Space: Tourism Geographies as Sensuous/Expressive Practice" *Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes*, p.23-35, C.Cartier and A.A.Lew (eds.), Routledge, New York.

CULLEN, G. (1975), *The Concise Townscape*, Van Nostrand Reinhold Company, New York.

ÇAYLAN D. (2004), "Mimarlık ve Yer(el): Kavramlar ve Çelikiler", *Ege Mimarlık*, sayı 48, YEM Kitapevi., İzmir.

ÇÜÇEN, A.K. (2003) *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Asa Kitapevi, Bursa

DAVIDSON, C. C.(ed.) (1999), "Sunuş: Kimin Zamanı? ", Anytime konferans Bildirileri Kitabı, Ö. Deniz (çev), C.C. Davidson (ed.) Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara.

DELEUZE, G. ve GUATTARI, F. (1990), Kapitalizm ve Şizofreni 1 Göçebelimi incelemesi: Savaş Makinesi, Çev. A. Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul

DELEUZE, G. ve GUATTARI, F. (1993a), Felsefe Nedir? , Çev. T. Ilgaz, YKY Yayınları, İstanbul.

DELEUZE, G. Ve GUATTARI, F. (1993b), Kapitalizm ve Şizofreni 2 Kapma Aygıtı, Çev. A. Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul

DELEUZE, G. (1995), Kant'ın Eleştirel Felsefesi, Çev. T. Altuğ, Payel Yayınları, İstanbul

DELEUZE, G. (1996) "Göçebe Düşünce" *Toplumbilim Dergisi - Gilles Deleuze Özel Sayısı, sayı.5, sayfa 63-68, Bağlam Yayıncılık, Ankara.*

DELEUZE, G. Ve GUATTARI, F. (1996), "Uygar Kapitalist Makina" *Toplumbilim Dergisi - Gilles Deleuze Özel Sayısı, sayı.5, sayfa 81-86, Bağlam Yayıncılık, Ankara.*

DELEUZE, G. (2005) Kapitalizm ve Şizofreni, Çev. Ö. Doğan, Araf Yayınları, Ankara.

DELEUZE, G. (2006) Kant Üzerine Dört Ders, Çev. U. Baker, Kabalcı yayınevi, İstanbul.

DEVELİOĞLU, F. (1993), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

DEVİREN, A.S. (2001), Mimari'de Yer: Yapının Araziyle İlişkisinin Kavramsallaştırılması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İTÜ FBE, İstanbul.

DİKTAŞ E.O. ve DİKTAŞ E. T. (2003), "Küresel Pazarda Yerel Üzerine Yeniden Düşünmek", *Ege Mimarlık, Sayı 48, YEM Kitapevi, İzmir*

DOEL, M and CLARKE, D. (2004), "Gilles Deleuze", *Key Thinkers on Space and Place, p.102-107, P. Hubbard, R. Kitchin, et. al.(eds.), Sage Publications, London.*

EISENMAN P. (1999) "Zamanda Sapma: Anıt", *Anytime konferans Bildirileri Kitabı, s.258-265, C.C. Davidson (ed.), Ö.Deniz (çev), Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara.*

EISENMAN P. (2000), "Post-Functionalism (1976)" ,*Architecture Theory since 1968*, p.234-239, K.M. Hays (ed.), MIT Press, Cambridge.

ERAYDIN, A. (1994), "Mekân Organizasyonuna İlişkin Değişen Paradigmalar", *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı: 64-65, sayfa: 53-76, Birikim Yayınları, İstanbul.

EREN, Ö. (2006), Mimarlıkta Tasarım-Yer ilişkisi Bağlamında Yere Özgü Mimari Dilin Dönüşüm Sürecinde Yeniden Üretilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSÜ FBE, İstanbul

FEATHERSTONE, M. (1993), "Global and Local Cultures", *Mapping The Futures*, p.169-187, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routledge, London.

FEATHERSTONE, M. (1996), Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FLEW, A. (1984), A Dictionary of Philosophy, St. Martin's Press, New York

FOUCAULT, M. (1999) Bilginin Arkeolojisi, Çev. V.Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul.

FOUCAULT, M. ve DELEUZE G.(1996) "Entelektüeller ve Güç - Michel Foucault ve Gilles Deleuze Arasında Söyleşi".*Cogito Dergisi - Kent ve Kültürü*, sayı:8, sayfa:219-226, YKY Yayıncılık, İstanbul.

FRAMPTON, K. (1974) " On Reading Heidegger", *Oppositions4*, New York.

FRAMPTON, K. (1983), "Prospects for a Critical Regionalism", *Perspecta, The Yale Architectural Journal* 20, p.147-162

FRAMPTON, K. (2000), "The Status of Man and The Status of His Objects: A Reading of Human Condition (1979)" *Architecture Theory since 1968*, p.358-381, K.M. Hays (ed.), MIT Press, Cambridge.

FRAMPTON, K. (2005), "Yeni Binyıl Gündeminde Yedi Nokta (1999) ", *Selçuk Batur İçin Mimarlık Yazıları*, s.70-78, Ç. Birkan, A. Arel, E.Ersen vd.(eds.),TMMOB Mimarlık Odası Yayını, İstanbul.

GEZGİN, A.Ö.(ed.) (2003) Akademiye Tanıklık 2, Güzel Sanatlar Akademisine Bakışlar... Mimarlık, Bağlam Yayınları, İstanbul.

GHIRARDO, D. (1984), "The Architecture of Deceit", *The Yale Architectural Journal* 21 ,p.110-115

GIDDENS, A. (1984),*The Constitution of Society*, University of California Press, California.

GIDDENS, A. (1994), *Modernliğin Sonuçları*, Çev. E.Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

GIEDION, S. (1941),*Space, Time and Architecture, The Growth of a New Tradition*. 5th Edition 1997, Harvard College, Cambridge.

GREGOTTI, V. (1985), "Territory and Architecture", *Architectural Design Profile* 59, no. 5-6 ,p.28-34, *Academy Press, London*.

GREGOTTI, V. (1993) "Architecture, Environment, Nature(1966)", *Architecture Culture 1943- 1968*, J. Ockman (ed.), *Rizzoli, New York*.

GÜÇLÜ, A. , UZUN, E. vd.(2002), *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

HABERMAS, J. (1990), "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje (1980)" *Postmodernizm*, sayfa:30-44, Çev. G. Naliş, D. Sabuncuoğlu, D. Erksan; Derl. N.Zekâ, Kıyı Yayınları, İstanbul.

HABERMAS, J. (1993), *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, Çev. M. Tüzel, YKY Yayınları, İstanbul.

HALBWACHS, M. (1992),*On Collective Memory*, The University Chicago Press, Chicago.

HALL, M. (2005) "Seducing Global Capital:Reimaging Space and Interactions in Melbourne and Sydney" *Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes*, p.121-134, C.Cartier and A.A.Lew (eds.),*Routlage, New York*.

HAMDAN A.A. (1999), "Konulu Mimarlık: Anlam+Kentsel Etkileşim", *Anytime Konferans Bildirileri Kitabı*, s.30-35, C.C. Davidson (ed.),Z. Aktüre (çev), *Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara*.

HANÇERLİOĞLU, O. (1977), *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

HANÇERLİOĞLU, O. (1993), *Felsefe Sözlüğü*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

HANÇERLİOĞLU, O. (1995),Türk Dili Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

HARVEY, D. (1993) "From Space to Place and Back Again: Reflections on The Condition of Post-Modernity" *Mapping The Futures*,J.Bird and B. Curtis(eds.),p.3-30, Routledge, London

HARVEY, D. (1996), Justice, Nature & the Geography of Difference, Blackwell Publishing, Oxford.

HARVEY, D. (1997), Postmodernliğin Durumu, Çev. S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

HASOL, D. (1993), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, YEM Yayınları, İstanbul.

HEIDEGGER, M.(1997), "Sanatın Doğuşu ve Düşüncenin Yolu" *Patikalar: Martin Heidegger ve Modern Çağ*, Çev. L. Baydar, Ed.H.Ü.Nalbantoğlu, İmge Yayınları, Ankara

HEIDEGGER, M.(2001),Zaman ve Varlık Üzerine, Çev. D. Kanıt, A Yayınevi, Ankara.

HEIDEGGER, M.(2003) Sanat Eserinin Kökeni, Çev. F. Tepebaşı, Babil Yayınları, Erzurum.

HELVACIOĞLU, M. (1994), "Evvel Mekanlar İçinde Kalbur Zamanlar İçinde: Tarihi, Coğrafi Materyalizm", *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı: 64-65, sayfa: 77-89, Birikim Yayınları, İstanbul.

HUBBARD, P., KITCHIN, R. et. al.(eds) (2004), "Editors Introduction" *Key Thinkers on Space and Place*,p.1-15, P. Hubbard, R. Kitchin, et. al.(eds.), Sage Publications, London.

IŞIK, O. (1994), "Değişen Toplum / Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânlaşması" *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı: 64-65, sayfa: 7-38, Birikim Yayınları, İstanbul.

JACKSON, P. (1993), "Towards a Cultural Politics of Consumption", *Mapping The Futures*, p.207-228, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routledge, London.

JAMESON, F. (1990),"Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı(1984)" *Postmodernizm*, sayfa:58-116, Çev. D.Erksan, Derl. N.Zekâ, Kıyı Yayınları, İstanbul.

JAMESON, F. (2002), Dil Hapisesi: Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü, Çev. M. H. Doğan, YKY Yayınları, İstanbul.

JENCKS, C. (1999) "Mimari Zaman: Hüzün ile Anlatı Arasında", *Anytime konferans Bildirileri Kitabı*, s.184-199, C.C. Davidson (ed.), E. Kendir (çev.), Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara.

KHOSLA, R. (1999), "Soyut ve Eski Gelecekler" ", *Anytime konferans Bildirileri Kitabı*, s.124-129, C.C. Davidson (ed.), Z. Aktüre (çev), Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara.

KING, A.D. (1996), "Çeperlerin Merkeze dahil Edilmesi (2), *Cogito Dergisi - Kent ve Kültürü*, sayı:8, sayfa:193-210, YKY Yayıncılık, İstanbul.

KING, R. (1996), *Emancipating Space, Geography, Architecture and Urban Design*, The Guilford Press, New York.

KIRAY, M. (1999), *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

KIRAY, M. (2005), *Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

KURZ, O. (2005) *Sultan İçin Bir Saat Yakındoğu'da Avrupa saat ve Saatçileri*, Çev. A. Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul.

LATHAM, E. (2004), " Edward Soja" *Key Thinkers on Space and Place*, p.269-274, P. Hubbard, R. Kitchin, et. al.(eds.), Sage Publications, London.

LE CORBUSIER (1970), *Bir Mimarlığa Doğru*, Çev. S. Merzi, YKY Yayınları, İstanbul.

LEFEBVRE, H. (1991), *The Production of Space*, Trans. D.N. Smith, Blackwell Publishing, , Oxford.

LEFEBVRE, H. (2000), "From The Production of Space (1974)", *Architecture Theory since 1968*, p.174-189, D.N.Smith (trans.), K.M. Hays (ed.), MIT Press, Cambridge.

LIPPARD, L.C. (1999), *On The Beaten Track Tourism, Art and Place*, The New Pres, New York

LYNCH, K. (1960), *The Image Of The City*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London.

LYNCH, K. (1972), *What Time is This Place*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London.

LYNCH, K. (1990), *Good City Form*, MIT Press, Cambridge.

LYNCH, K. (1992), *The Image of The City*, MIT Press, Cambridge.

LYNCH, K. (1996a), "Metropol Modelleri", *Cogito Dergisi - Kent ve Kültürü*, sayı:8, sayfa:97-112, YKY Yayıncılık, İstanbul.

LYNCH, K. (1996b), "Çevrenin İmgesi", *Cogito Dergisi - Kent ve Kültürü*, sayı:8, sayfa:153-162, YKY Yayıncılık, İstanbul.

LYOTARD, J. F. (1990), "Postmodern Nedir Sorusuna Cevap (1982)" *Postmodernizm*, sayfa:44-58, Çev. D. Sabuncuoğlu, D. Erksan; Derl. N.Zekâ, Kıyı Yayınları, İstanbul.

MARSHALL, G. (1999) *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. O. Akınhay, D.Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara

MASSEY, D. (1993) "Power Geometry and Progressive Sense of Place", *Mapping The Futures*, p.59-69, J. Bird, B. Curtis (eds.), Routledge, London.

MAU, B. (1999), "İşe koyulmak", *Anytime konferans Bildirileri Kitabı*, s.210-215, C.C. Davidson (ed.),A.Erkmen (çev), Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara.

MERLEAU-PONY, M. (2005), *Algılanan Dünya-Sohbetler*, Çev. Ö. Aygün, Metis Yayınları, İstanbul.

MOLES, A. (1993), *Belirsizin Bilimleri, İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji*, Çev. N.Bilgin, YKY Yayınları, İstanbul

MUMFORD, L. (2007), *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, Çev. G. Koca ve T. Tosun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

MUTMAN, M. (1994), "Üretilen Mekân, Yokolan Mekân", *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı: 64-65, sayfa: 181- 196, Birikim Yayınları, İstanbul.

NALBANTOĞLU, H. Ü. (1999) "Kim Korkar Çöken Zamandan" *Anytime Konferans Bildirileri Kitabı*, s.130-143, C.C. Davidson (ed.), Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara.

NALBANTOĞLU, H. Ü. (2005) , " Nedir Mekân Dedikleri?", *Zaman-Mekân III. Disiplinlerarası Mimarlık - Felsefe Toplantısı, İstanbul,*

NESBITT, K. (ed.) (1996), *Theorizing a New Agenda for Architecture: An Analog of Architectural Theory*, Princeton Architectural Pres, New York

NORBERG-SHULZ, C. (1963),*Intentions in Architecture*,MIT Pres, London.

NORBERG-SCHULZ, C. (1971), *Existence, Space and Architecture*, Praeger Publishers, New York

NORBERG-SCHULZ, C. (1976), "The Phenomenon of Place" , *Architectural Association Quarterly 8, n:4, p:3-10.*

NORBERG-SCHULZ, C. (1982), *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli Pres, New York.

NORBERG-SCHULZ, C. (1983), "Heidegger's Thinking on Architecture", *Perspecta:The Yale Architectural Journal, n.20, p. 61-68.*

NORBERG-SCHULZ, C. (1985), *The Concept of Dwelling*, Rizzoli International Publications, New York.

NORBERG-SCHULZ, C. (2000), *Architecture: Presence, Language Place*,Trans. A. Shugaar, Skira Editore, Milano.

OAKES, T. (2005) "Tourism and The Modern Subject: Placing The Encounter Between Tourist and Other", *Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes, p.36-55, C.Cartier and A.A.Lew (eds.),Routlage, New York.*

ORKUNOĞLU, Y. (2007), *Nietzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü*, Ceylan Yayınları, İstanbul.

ÖKTEN, H.K. (2004), *Heidegger Kitabı*, Agora Kitaplığı, İstanbul

ÖZKAN, S. (2005), "Mimarlık ve Kuram" *Selçuk Batur İçin Mimarlık Yazıları, s. 13- 21, A. Arel, E.Ersen vd.(eds.),TMMOB Mimarlık Odası Yayını, İstanbul.*

PALLASMAA, J. (1986), "The Geometry of Feeling: A Look at the Phenomenology of Architecture", *Skala, Nordic Journal of Architecture and Art 4; n:6, p:22-25 .*

PALLASMAA, J. (1987), "The Social Commission and the Autonomous Architect", *Harvard Architecture Review* n: 6, p:119.

PAŞOLAR, G.(1999), Interpretions of Place in Architecture, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ FBE, Ankara

PINARCIOĞLU, M. (1994), "Yeni Coğrafya ve Yerellikler", *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı: 64-65, sayfa: 90- 111, Birikim Yayınları, İstanbul.

RAPOPORT, A. (2004), Kültür, Mimarlık, Tasarım, Çev. S. Batur, YEM Yayınevi, İstanbul

REHM, R.(2002), The Play of Space: Spatial Transformation in Greek Tragedy Princeton: Princeton University Press, New Jersey

ROSENAU, P.M. (1998), Postmodernizm ve Toplumbilimleri – içgörüler, içakışlar, içeri- dalışlar-, çev. T.Birkan, Ark Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara

ROSSI, A. (2006) Şehrin Mimarisi, Çev. N. Gürbilek, Kanat Yayınları, İstanbul.

ROWE, C. and KOETTER F.(1979), Collage City, MIT Pres, Cambridge

SARUP M. (1997),Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A. B. Güçlü, ARK Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

SASSEN, S. (1999) "Bitişik Zamansallıklar: Yeni Bir Bölge Üretmek", *Anytime Konferans Bildirileri Kitabı*, s.116-123, C.C. Davidson (ed.), Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara.

SENNETT, R. (1996) Kamusal İnsanın Çöküşü, Çev. S. Durak, A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SENNETT, R. (1999), Gözün Vicdanı-Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam, Çev. S.Sertabiboğlu ve C. Kurultay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SHIELDS, R. (2004), "Henri Lefebvre", *Key Thinkers on Space and Place*, p.208-213, P. Hubbard, R. Kitchin, et. al.(eds.), Sage Publications, London.

SMITH, G. (2005), "Tourism Economy: The Global Landscape", *Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and*

Touristed Landscapes, p.72-88, C.Cartier and A.A.Lew (eds.),Routlage, New York.

SOJA E.W. (1990) *Postmodern Geographies- The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, London.

SOLA-MORALES, I. (1996) *Differences: Topographies of Contemporary Architecture*, Trans. G. Thompson, Ed. S. Whiting, MIT press, Cambridge.

STEINER, G. (2003), *Heidegger, Çev. S. Sahra*, Hece Yayınları, Ankara.

TAFURI, M. (1980), "Problems in the Form of a Conclusion", *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development* Trans. B. L. La Penta, p.170–182, MIT Press, Cambridge

TAFURI, M. (2000) "Toward a Critique of Architectural Ideology (1969)" *Architecture Theory since 1968*,p.2-35,S. Sartarelli (trans.), K.M. Hays (ed.), MIT Press, Cambridge

TANJU, B. (2002) "Adolf Loos Üzerine Bir Okuma: "Modern" Mimarlık Ve Gelenek", *Arredamento Mimarlık sayı:1, s:46–49*, Boyut Yayınları, İstanbul.

TANYELİ, U.(1999), "İslam Dünyasında Modern Zaman Bilincinin Doğuşu ve Mekânsal Kavrayış Sorunsalı" *Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, s.166–175, C.C. Davidson (ed.) Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara.*

TEIGE, K. (2005), "Konstrüktivizm Kuramı (2000)", *Selçuk Batur İçin Mimarlık Yazıları, s.142–151*,U. Tanyeli(çev.), A. Arel, E.Ersen vd.(eds.),TMMOB Mimarlık Odası Yayını, İstanbul.

TEKELİ İ. (1999), "İnsan Duyumlu Bir Zaman Yorumu Olarak Anytime ve Geleceğe Bakışa Getirdikleri", *Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, s.234–241, C.C. Davidson (ed.) Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara*

TEYMUR N. , BOZKURT M vd. (2004) *Mimarlığın Evrensellik ve/ya Küreselliğinin Neresindeyiz? – Yuvarlak Masa Toplantısı-1, TMOBB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, İstanbul*

TEYSSOT, G. (2000), "Heterotopias and The History of Spaces (1977) (1980 rev.), *Architecture Theory since 1968, p.296-305, D.Steward (trans.), K.M. Hays (ed.), MIT Press, Cambridge.*

THCHUMI, B. (2000), " The Architectural Paradox (1975)- (1992-rev.)" *Architecture Theory since 1968*, p.174–189, K.M. Hays (ed.), MIT Press, Cambridge.

THORNS, D. C. (2004) Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul

TUAN, Y.F. (2003), *Space and Place The Perspective of Experience*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

TÜRK DİL KURUMU (1988), Türkçe Sözlük, H. , Eren, N. Gözaydın vd. (hazrl.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TZONIS, A., LEFAIVRE L. (1990): "Why Critical Regionalism Today", *Architecture and Urbanism n.236*, p.22-33

URHAN, V. (2000), Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme, Paradigma Yayınları, İstanbul.

URRY, J. (1999), Mekânları Tüketmek, Çev. R.G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

VENTURI R. (1991), Mimarlıkta Karmaşıklık ve Çelişki Çev.S. M.Özaloğlu, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, Ankara.

VENTURI R. , SCOTT B.D. (1993), Las Vegas'ın Öğrettikleri, Çev. S.M.Özaloğlu, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, Ankara.

VIRILIO, P. (1991) Hız ve Politika, Çev. M. Cansever, Metis Yayınları, İstanbul.

WEBER M. (2000), Şehir, Çev. Musa Ceylan Bakış Yayınları, İstanbul.

WURMAN, R. S. (2005), Olacak Olan Her Zaman Vardı (1990) " *Selçuk Batur İçin Mimarlık Yazıları*, s.164–174, B.Altınsay, A.Yücel(çev.), A. Arel, E.Ersen vd.(eds.), TMMOB Mimarlık Odası Yayını, İstanbul.

YAMAÇLI, R. (1997), Mimari Tasarım ve Görsel Çevre Etkileşimi Bağlamında "Yer" Kavramı: İstanbul Edirnekapı – Fatih – Şehzadebaşı Aksı / Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İTÜ FBE, İstanbul.

YILDIRIM C. (1988), Matematiksel Düşünme, Remzi Kitabevi, İstanbul

YILDIRIM, S., "Tasarlanmış Derinliksizlik Karşıtı Tasarlanmış Derinlik ve Nouvel Mimarlığı", *Arredamento Mimarlık* sayı:10, sayfa 81-86, Boyut Yayınları

YIRTICI, H. (2002), "Tüketimin Mekânsal Örgütlenmesinin İdeolojisi" *Arredamento Mimarlık Çağdaş Mimarlık Sorunları Dizisi:3 Mimarlık Ve Tüketim, Boyut Kitapları, İstanbul*

YÜREKLİ, F. (1980), İnsan Davranışları ve Çevre Ölçeğine Bağlı Olarak Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi İçin Bir Metot Önerisi, Doktora Tezi, İTÜ, Müh.-Mim. Fakültesi Matbaası,1999, İstanbul.

YÜREKLİ, H. VE YÜREKLİ, F. (2004), Mimarlık Bir Entelektüel Enerji Alanı, Yapı Yayın, İstanbul.

ZEKÂ, N.(derl.) (1990), "Yolları Çatallanan Bahçe-Aynalı Gökdelenler, Dil Oyunları ve Robespierre" *Postmodernizm, sayfa:8-30, Derl. N.Zekâ, Kıyı Yayınları, İstanbul.*

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: Rifat Gökhan KOÇYİĞİT

Doğum Yeri ve Yılı: Akdağmadeni / 1975

Öğrenim:

Mimar Sinan Üniversitesi –İSTANBUL- Yüksek Lisans
Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı 1999 - 2002

Mimar Sinan Üniversitesi –İSTANBUL- Lisans
Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü 1993 - 1999

Mesleki ve Akademik Çalışmalar:

Bildiriler:

- "Mimari Tasarımda Süreklilik Kavramı"
XIV. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, Bursa, 2002
- "Tarihi Kent Merkezlerinde Kentsel Dönüşümü Yönlendiren Öğeler"
Mimar Sinan Üniversitesi Şehir Bölge Planlama Bölümü Uluslararası 14. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, İstanbul, 2003

Ödüller:

- Archiprix 99 Türkiye, Mimarlık Öğrencileri Bitirme Ödevleri Ulusal Yarışması
1. Mansiyon 1999
- Pendik Belediyesi Hizmet Binası Ulusal Mimari Proje Yarışması
2. ödül 2005
- İstanbul İl Özel İdaresi Hizmet Ve İl Genel Meclisi Binası İle Çevre Düzenlemesi Ulusal Mimari Proje Yarışması
3. ödül 2005
- Karabük Belediyesi Hizmet Binası Ulusal Mimari Proje Yarışması
2. ödül 2005
- TBMM Kütüphane - Araştırma Merkezi Arşiv Binası Ve Genel Sekreterlik Hizmet Binası Yapı Kompleksi İle Ziyaretçi Kabul Binası Mimari Proje Yarışması
2. Ödül 2006

Atölye Çalışması:

"Liman Kenti Galata'nın Katmansal Topografik Yapısı"
Bankalar Caddesi Örneğinde İstanbul'da Sosyal-Kültürel-Ekonomik Gelişim Atölyesi,
İstanbul, 2001